

Agnieszka Suplicka

**Prywatne szkoły średnie
ogólnokształcące i zawodowe
w województwie białostockim
w II Rzeczypospolitej**

BIAŁYSTOK 2015

Recenzent:
prof. dr hab. Hanna Markiewiczowa

Projekt okładki:
Agnieszka Jaworowicz

Redakcja:
Janina Demianowicz

Korekta:
Zespół

Skład i redakcja techniczna:
Anna Duchnowska

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2015

Fotografia na okładce:
Prywatna Szkoła Handlowa Stowarzyszenia Jabne w Wołkowysku.
Źródło: Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie,
f. 172, op. 1, t. 6874.

Wydanie publikacji zostało sfinansowane ze środków
Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku

ISBN 978-83-7431-475-6

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
15–097 Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie 14
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl> e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

Druk i oprawa: QUICK-DRUK s.c.

*Moim Ukochanym
pracę tę poświęcam*

Spis treści

Wstęp	13
-------	----

Rozdział I

Zarys szkolnictwa prywatnego do 1918 roku

1. Tradycje szkolnictwa prywatnego	21
2. Stan szkolnictwa prywatnego w okresie poprzedzającym odzyskanie niepodległości	31

Rozdział II

Województwo białostockie w II Rzeczypospolitej

1. Zasięg terytorialny	39
2. Sytuacja gospodarcza i społeczna	43

Rozdział III

Podstawy prawne szkolnictwa prywatnego

1. Szkoły prywatne w polityce oświatowej II Rzeczypospolitej	53
2. Podstawy prawne dotyczące ochrony mniejszości narodowych	58
3. System nadzoru nad szkołami prywatnymi województwa białostockiego	62

Rozdział IV

Organizacja i rozmieszczenie terytorialne szkół prywatnych w województwie białostockim

1. Szkoły średnie ogólnokształcące	67
1.1. Organizacja	67
1.2. Rozmieszczenie terytorialne	82

1.3. Licea ogólnokształcące	89
1.3.1. Organizacja	89
1.3.2. Rozmieszczenie terytorialne	92
2. Szkoły zawodowe	94
2.1. Organizacja	94
2.2. Rozmieszczenie terytorialne	98

Rozdział V

Warunki materialne i lokalowe szkół prywatnych w województwie białostockim

1. Szkoły średnie ogólnokształcące	107
2. Szkoły zawodowe	138

Rozdział VI

Nauczyciele szkół prywatnych w województwie białostockim

1. Personel szkoły prywatnej	151
1.1. Dyrektorzy	153
1.2. Rada pedagogiczna	159
2. Liczebność nauczycieli	162
3. Kwalifikacje	168
3.1. Nauczyciele szkół średnich ogólnokształcących	168
3.2. Nauczyciele szkół zawodowych	174
4. Miejsce i wymiar czasu pracy	176
4.1. Szkoły średnie ogólnokształcące	177
4.2. Szkoły zawodowe	182
5. Wynagrodzenie	183

Rozdział VII

Uczniowie szkół prywatnych w województwie białostockim

1. Warunki przyjęcia ucznia do szkoły prywatnej	187
1.1. Szkoły średnie ogólnokształcące	187
1.2. Szkoły zawodowe	204
2. Liczebność uczniów	211

2.1. Szkoły średnie ogólnokształcące	211
2.2. Szkoły zawodowe	226

Rozdział VIII

Nauczanie i wychowanie w szkołach prywatnych województwa białostockiego

1. Programy nauczania i ich realizacja	233
1.1. Szkoły średnie ogólnokształcące	233
1.2. Szkoły zawodowe	248
2. Język nauczania	253
2.1. Szkoły średnie ogólnokształcące	253
2.2. Szkoły zawodowe	258
3. Wyniki nauczania	259
3.1. Promocja do następnej klasy	259
3.2. Egzamin dojrzałości	262
3.3. Świadectwa	266
4. Wychowanie w praktyce szkolnej i pozaszkolnej	268
4.1. Ranga wychowania	268
4.2. Działalność pozalekcyjna i pozaszkolna	277
4.3. Współpraca szkoły z rodziną	293
Zakończenie	297
Aneksy	305
Bibliografia	427
Indeks	449
Spis tabel	459
Spis wykresów	463
Spis fotografii	463
Spis map	464
Summary	465

Contents

Introduction	13
--------------	----

Chapter I **The outline of the private education**

1. Traditions of private education	21
2. The conditions of the private education in time before Poland achieved independence	31

Chapter II **Białystok province in time of the II Republic of Poland**

1. Territorial area	39
2. Economic and social conditions	43

Chapter III **Legal grounds of the private education**

1. The private school in the educational policy of the II Republic of Poland	53
2. Legal provisions regarding the protection of the ethnic minorities	58
3. Supervision system over the private schools in Białystok Province	62

Chapter IV **The organization and territorial location of the private schools in białystok province**

1. Secondary schools of general education	67
1.1. Organization	67
1.2. Location	82

1.3. 2.2	Grammar schools	89
1.3.1.	Organization	89
1.3.2.	Location	92
2.	Vocational schools	94
2.1.	Organization	94
2.2.	Location	98

Chapter V

Financial position and facilities of the private schools in białystok province

1.	Secondary schools of general education	107
2.	Vocational schools	138

Chapter VI

Teachers of the private schools in białystok province

1.	Employees of the private school	151
1.1.	Principal	153
1.2.	Teachers' Board	159
2.	The number of teachers	162
3.	Teachers' qualifications	168
3.1.	Teachers of the secondary school of general education	168
3.2.	Teachers of the vocational school	174
4.	Work location and working time	176
4.1.	Secondary schools of general education	177
4.2.	Vocational schools	182
5.	Remuneration	183

Chapter VII

Pupils of the private schools in białystok province

1.	Terms of admission of the pupil to the private school	187
1.1.	Secondary schools of general education	187
1.2.	Vocational schools	204
2.	The number of pupils	211

2.1. Secondary schools of general education	211
2.2. Vocational schools	226

Chapter VIII

Teaching and education in the private schools in Białystok province

1. The curriculum and its implementation	233
1.1. Secondary schools of general education	233
1.2. Vocational schools	248
2. Language of instruction	253
2.1. Secondary schools of general education	253
2.2. Vocational schools	258
3. Pupil's achievements	259
3.1. Promotion to the classes of next form	259
3.2. Secondary school leaving examinations	262
3.3. School certificates	266
4. Education in school practice and out-of-school practice	268
4.1. Significance of education	268
4.2. Out-of-class and out-of-school activities	277
4.3. Cooperation between school and the family	293
Conclusion	297
Appendix	305
Bibliography	427
Index	449
A list of tables	459
A list of charts and graphs	463
A list of photographs	463
A list of maps	464
Summary	465

Wstęp

Celem pracy jest opis i krytyczna ocena organizacji oraz funkcjonowania szkół prywatnych w województwie białostockim w II Rzeczypospolitej (RP)¹.

Rozprawa ma wyraźnie określony teren badań i zakres czasowy. Książka obejmuje obszar województwa białostockiego, zamiennie nazywany Białostoczną. Punktem wyjściowym są lata po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, pomimo tego, iż województwo utworzono na mocy ustawy z dnia 2 sierpnia 1919 roku². Powstanie niepodległego państwa polskiego umożliwiło tworzenie na terenie późniejszego województwa białostockiego własnego narodowego systemu oświatowo-wychowawczego, w tym także szkół prywatnych. Cezura końcowa przypada natomiast na moment wybuchu II wojny światowej.

Szkoły prywatne stanowiące przedmiot prezentowanych badań są to szkoły niepaństwowe i niepubliczne, czyli szkoły nieutrzymywane przez państwo ani przez samorząd³. Założenie to przyjęłam zgodnie z ustawą o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 roku. Przedmiotowo-problemowy zakres eksploracji zawęziłam do prywatnych szkół średnich ogólnokształcących oraz szkół zawodowych. Z kolei w ob-

¹ Niniejsza praca jest zmodyfikowaną wersją rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem Prof. zw. dr hab. Elwiry J. Kryńskiej. Rozprawa została napisana pod nazwiskiem Szarkowska.

² Dziennik Praw Państwa Polskiego [dalej Dz. Pr. PP] 1919, nr 65, poz. 395.

³ Biorąc pod uwagę tytuł własności, szkoły prywatne funkcjonowały obok szkół państwowych (rządowych), utrzymywanych wyłącznie przez państwo oraz publicznych, finansowanych przez państwo wspólnie z samorządem terytorialnym lub gospodarczym. Szkoły prywatne dzieliły się na samorządowe – utrzymywane wyłącznie z funduszy samorządów terytorialnych; społeczne – finansowane przez różnego rodzaju zrzeszenia i instytucje społeczne, związki wyznaniowe czy stowarzyszenia oraz prywatne w ścisłym tego słowa znaczeniu – będące prywatną własnością osób fizycznych.

rębie tych placówek wyszczególniłam prywatne szkoły polskie oraz szkoły żydowskie. Za podstawę podziału szkół przyjąłam płeć (odpowiednio szkoły męskie, żeńskie, koedukacyjne), język nauczania (jednolite i utrakwistyczne), wyznanie (wyznaniowe, międzywyznaniowe). W województwie białostockim, spośród prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych dla mniejszości narodowych, funkcjonowały tylko szkoły mniejszości żydowskiej⁴.

W ostatnich latach wśród historyków wychowania wzrosło zainteresowanie okresem międzywojennym. W literaturze przedmiotu przedstawiono opracowania poświęcone problematyce szkolnictwa wybranych regionów Polski, jak na przykład Pomorza, Warmii, Galicji czy Wielkopolski⁵. Stan badań nad dziejami szkolnictwa prywatnego jest jednak niepełny; wciąż brakuje opracowań poświęconych tej tematyce w ujęciu regionalnym. Historycy oświaty podejmują głównie kwestię genezy szkolnictwa niepublicznego i jego miejsca w polskim systemie oświatowym, dostępności mate-

⁴ Prywatne szkolnictwo białoruskie w II RP niemal nie istniało. Wynikało to stąd, że społeczność białoruska należała w Polsce do najuboższych, a szkoły prywatne wymagały finansowania. Uczniowie nie mieli przeważnie środków na wnoszenie niezbędnych opłat i brakowało możnych mecenasów, którzy zapewniliby odpowiednie sumy. Dotkliwą przeszkodą był brak odpowiednio przygotowanej kadry nauczycielskiej. Nie udało się stworzyć systemu kształcenia nauczycieli białoruskich, co następny utrudniało uzyskanie zgody na tworzenie szkół prywatnych. W końcu okresu międzywojennego milionowa społeczność białoruska nie miała ani jednej szkoły powszechnej z ojczystym językiem nauczania, ani też szkoły utrakwistycznej. Por.: J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985, s. 77-78; Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 324.

⁵ K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo w województwie pomorskim w latach 1920–1939*, Warszawa 1986; idem, *Oświata i szkolnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim w pierwszej połowie XX wieku 1900–1939*, Poznań 1961; J. Szewmin, *Szkolnictwo i oświata na Pomorzu 1920–1930*, Lwów 1939; B. Kozięłło-Poklewska, W. Wrzesiński, *Szkolnictwo polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1919–1939*, Olsztyn 1980; Z. Ruta, *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w Krakowie i województwie krakowskim w latach 1932–1939*, Kraków 1990; B. Szyszka, *Szkolnictwo Zamościa w dwudziestoleciu międzywojennym*, Warszawa 1987; S. Michalski, *Szkolnictwo powszechne i zakłady kształcenia nauczycieli w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*, Poznań 1962; J. Grzywna, *Oświata i kultura w powiecie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 1977; Z. Konieczny, *Szkolnictwo średnie miasta Przemysła w latach 1918–1939*, Przemysł 1985.

riałów źródłowych, warunków materialnych szkół oraz analizują zagadnienia dotyczące nauczycieli i uczniów⁶.

Wprawdzie problematyka szkolnictwa na terenach II Rzeczypospolitej, w tym Białostoczczyzny, była niejednokrotnie przedmiotem badań historyków i pedagogów, to jak dotąd obraz prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych w województwie białostockim w II Rzeczypospolitej na tle dorobku polskiej historiografii oświatowej jest wciąż niepełny i naświetlony fragmentarycznie. Niewiele uwagi poświęca się nadal szkolnictwu dla mniejszości narodowych, których losy były ściśle związane z wydarzeniami na ziemiach II Rzeczypospolitej⁷. Z uwagi na brak w literaturze naukowej takiego opracowania zamysłem autorki niniejszej książki było wypełnienie tej luki.

Podstawowym zamierzeniem badawczym było udzielenie odpowiedzi na pytania: jakie były tradycje szkolnictwa prywatnego? Jak rozwijało się prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące i zawodowe w województwie białostockim na tle kraju i szkół państwowych, biorąc pod uwagę politykę oświatową? Jaka była organizacja i rozmieszczenie prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych? Jakie były warunki finansowe i lokalowe prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych? Jak było zorganizowane nauczanie w prywatnych szkołach średnich ogólnokształcących i zawodowych? Jakie wyznaczano kierunki wychowania i jak je realizowano? Jaka była dostępność do prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych pod względem płci, pochodzenia społecznego i wyznania? Jakie kryteria decydowały o zatrudnieniu,

⁶ T. Jalmużna, *Aktualne kierunki badań nad szkolnictwem niepublicznym w Polsce*, (w:) *Szkolnictwo niepubliczne w Polsce i w Europie w XX wieku*, T. Jalmużna, W. Leżańska (red.), Łódź 2002, s. 15.

⁷ Problematyką szkolnictwa dla mniejszości narodowych zajmowali się między innymi: M. Iwanicki, *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; J. Suchowiak, *Niemieckie szkolnictwo w Poznańskim i na Pomorzu*, Poznań 1927; K. Rędziński, *Fundacyjne szkolnictwo żydowskie w Galicji w latach 1881–1918*, Częstochowa 1997; S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1988; idem, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław 1968; U. Wróblewska, *Oświata Tatarów w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012.

wynagradzaniu i liczebności kadry nauczycielskiej? Jaki wpływ na szkolnictwo prywatne miała struktura narodowościowa województwa białostockiego?

W celu zrekonstruowania procesów i wydarzeń z przeszłości zastosowano metody historyczne, to jest metodę indukcji, dedukcji, porównawczą, statystyczną. Zgromadzony materiał badawczy poddano krytyce źródeł – zewnętrznej i wewnętrznej. Źródła historyczne sklasyfikowano zgodnie z podziałem przyjętym przez Jerzego Topolskiego na bezpośrednie i pośrednie oraz pisane i niepisane⁸.

Przeprowadzone badania opierają się na bogatej bazie źródeł, do których należą materiały archiwalne. Wykorzystane zostały zasoby Archiwum Akt Nowych w Warszawie, szczególnie zespół Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz zespół akt Prezydium Rady Ministrów. W Archiwum Głównym Akt Dawnych poddano kwerendzie zespół Kancelaria Generał-Gubernatorstwa, a w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie fotografie szkół. Ciekawym materiałem źródłowym okazały się wykazy szkół zdeponowane w Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie. Analizie poddano także materiały dotyczące szkolnictwa znajdujące się w Archiwum Państwowym w Białymstoku oraz akta szkół zgromadzone w Archiwum Państwowym w Łomży. Ponadto, przeprowadzono kwerendę w Archiwum Diecezjalnym w Łomży oraz w Archiwum Inspektoratnym Towarzystwa Salezjanów w Warszawie.

Polska baza źródłowa dotycząca spraw szkolnictwa prywatnego w II RP jest dosyć ograniczona, gdyż w wyniku działań wojennych wiele cennych materiałów uległo zniszczeniu. Stosunkowo więcej, w porównaniu z naszym krajem, zachowało się zespołów akt z okresu międzywojennego w zasobach archiwalnych zdeponowanych na terenie Białorusi i Litwy. Pozyskana w archiwach zagranicznych dokumentacja – dotąd niewykorzystana przez badaczy – zawiera niezwykle cenne informacje. Najwięcej wartościowych źródeł dostarczyły penetracje zasobów archiwalnych Państwowego Archiwum Obwodu Grodzieńskiego w Grodnie, dalej: PAOG (zespoły Inspek-

⁸ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1968, s. 269-271, 318.

tora Szkolnego Powiatu Grodzieńskiego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP) oraz Księgi protokołów), Państwowego Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu, dalej: PAOB (zespół Inspektoratu Brzeskiego Okręgu Szkolnego MWRiOP) oraz Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego w Wilnie, dalej: LCAW (zespół akt Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego).

W trakcie prowadzonych badań archiwalnych pojawiły się trudności, które wynikały (jak już wspomniałam) z ograniczonej dostępności do źródeł. Niektóre materiały zostały bezpowrotnie zniszczone podczas II wojny światowej, inne uległy rozproszению w zespołach archiwalnych lub są niekompletne i „pomieszane” tematycznie w zupełnie innych zespołach.

Materiał archiwalny wymagał uzupełnień w źródłach drukowanych. Stąd też kolejną grupę dokumentów stanowią materiały statystyczne. Szczególną wartość poznawczą posiadają prace Mariana Falskiego⁹. Zawierają one cenne wiadomości o rozwoju szkolnictwa polskiego, stanowią jednocześnie krytyczną interpretację statystyki szkolnej.

W analizie zmian, jakie towarzyszyły realizacji polityki oświatowej i społecznej, pomocne były akty normatywne. Istotne miejsce zajmują tu ustawy szkolne, przepisy wykonawcze do ustaw i rozporządzenia. W rozprawie uwzględniono ponadto źródła pamiętnikarskie i wspomnieniowe. Zawarte w nich bogactwo faktów, spostrzeżeń i obserwacji daje wgląd w dzieje ówczesnego szkolnictwa, obrazuje politykę oświatową władz państwowych. W niniejszym opracowaniu przydatne okazały się również czasopisma.

Cennym uzupełnieniem bazy źródłowej są liczne opracowania i prace pedagogiczne przedwojenne i powojenne poświęcone szkolnictwu. Wartościowe dla podjętego tematu były projekty ustroju szkolnictwa, programy nauczania, wnioski w sprawach szkolno-wychowawczych. Niektóre z przedwojennych opracowań stanowią

⁹ M. Falski, *Środowisko społeczne młodzieży a jej wykształcenie*, Warszawa 1937; idem, *Wyniki spisu dzieci z czerwca 1926 roku*, Warszawa 1928; idem, *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej 1930/1931*, Warszawa 1933; idem, *Atlas szkolnictwa średniego ogólnokształcącego*, Warszawa 1932; idem, *Nauczyciele w liczbach 1935/1936*, Warszawa 1938.

niemalże przewodniki po oświacie tamtego okresu. Na temat dziejów szkolnictwa i wychowania w II Rzeczypospolitej pisali działacze oświatowi, pedagodzy, nauczyciele, politycy. Cennych danych związanych z ustrojem szkolnictwa dostarczają prace Ferdynanda Śliwińskiego¹⁰, Bogdana Nawroczyńskiego¹¹, Mieczysława Jabczyńskiego¹², Bronisława Ługowskiego¹³, Marii Lipowskiej¹⁴, Stanisława Mauersberga¹⁵ i Mariana Falskiego¹⁶. Wśród prac monograficznych poświęconym dziejom oświaty w okresie dwudziestolecia międzywojennego należy wskazać studium Klemensa Trzebiatowskiego¹⁷, Feliksa Araszkiwicza¹⁸, Bohdana Jaczewskiego¹⁹ oraz Wandy Garbowskiej²⁰. Liczne są też opracowania na temat szkół prywatnych odwołujące się do okresu sprzed 1918 roku²¹.

¹⁰ F. Śliwiński, *Organizacja władz szkolnych i szkolnictwa wszystkich stopni w Polsce odrodzonej*, Lwów – Warszawa 1929; idem, *Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej*, Lwów – Warszawa 1932; idem, *Zasady nowego ustroju szkolnictwa polskiego*, Lwów – Warszawa [b.r.].

¹¹ B. Nawroczyński, *O zawodzie nauczyciela*, Warszawa 1929; idem, *Uczeń i klasa. Zagadnienia pedagogiczne związane z nauczaniem i organizowaniem klasy szkolnej*, Lwów – Warszawa 1931.

¹² M. Jabczyński, *Dziesięć lat szkoły polskiej w Poznańskim Okręgu Szkolnym*, Poznań 1929.

¹³ B. Ługowski, *Szkolnictwo w Polsce 1929–1939 w opinii publicznej*, Warszawa 1961.

¹⁴ M. Lipowska, *Koncepcja wykształcenia ogólnego w programach szkoły polskiej z lat 1919–1922*, Toruń 1961.

¹⁵ S. Mauersberg, *Komu służył szkoła...*, op. cit.; idem, *Szkolnictwo powszechne...* op. cit.

¹⁶ M. Falski (Rafał Praski), *Walczmy o szkołę*, Warszawa 1936.

¹⁷ K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław 1970.

¹⁸ F. Araszkiwicz, *Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918–1932*, Warszawa 1972.

¹⁹ B. Jaczewski, *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918–1939*, Wrocław-Warszawa 1978; idem, *Organizacja i finansowanie nauki polskiej w okresie międzywojennym*, Wrocław 1971.

²⁰ W. Garbowska, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1932–1939*, Warszawa 1976.

²¹ Na przykład: J. Niklewska, *Prywatne szkoły średnie w Warszawie 1905–1907*, Warszawa 1987; M. Czapska, *Prywatne szkoły średnie w Królestwie Polskim w latach 1831–1862*, Kielce 2002; E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim. Od powstania styczniowego do I wojny światowej*, Warszawa 1983; S. Truchim, *Historia szkolnictwa i oświaty polskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815–1915*, Łódź 1967; H. Kramarz, *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867–1914. Studium historyczno-socjologiczne*, Kraków 1987; Cz. Majorek, *Historia utylitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna Galicji (1772–1918)*, Warszawa 1990; K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa w b. Królestwie Kongresowym 1915–1918*, Kraków-Warszawa 1923; T. Świecki, L. Życka, *Krótki rys dziejów oświaty polskiej na Ziemi Wileńskiej od 1880 do 1919*, Wilno 1932.

W bibliografii podano szczegółowy spis materiałów archiwalnych, dzienników urzędowych, roczników, materiałów statystycznych, programów nauczania, statutów, pamiętników, wspomnień, prasy oraz opracowań.

Opracowanie stanowi monograficzne studium historyczno-pedagogiczne. Wiedzę uzyskaną w toku analizy literatury przedmiotu oraz materiałów źródłowych zaprezentowano w układzie problemowo-chronologicznym. Ogólną konstrukcją niniejszej publikacji tworzy osiem rozdziałów poprzedzonych wstępem.

W rozdziale pierwszym scharakteryzowano tradycje szkolnictwa prywatnego. Przedstawiono wpływ rusyfikacji na szkolnictwo w Królestwie Polskim oraz polską konspirację oświatową. Dokonano charakterystyki rozwoju prywatnego szkolnictwa polskiego po rewolucji z 1905 roku, a także stanu szkolnictwa prywatnego na Białostoczczyźnie u progu niepodległości.

Rozdział drugi *Województwo białostockie w II Rzeczypospolitej* dotyczy zasięgu terytorialnego oraz sytuacji społeczno-gospodarczej badanego obszaru.

Rozdział trzeci *Podstawy prawne szkolnictwa prywatnego* to niejako świadectwo realizowanej polityki oświatowej. Ta część pracy obejmuje rozważania nad założeniami prawnymi i przepisami dotyczącymi szkolnictwa prywatnego.

W rozdziale czwartym opisano organizację i sieci szkolnictwa prywatnego na terenie województwa białostockiego na szczeblu szkoły średniej ogólnokształcącej.

Potencjał materialny i lokalowy placówek prywatnych to główna treść rozdziału piątego. Wskazano w nim źródła finansowania, wymieniono kolejnych właścicieli, opisano wyposażenie, a także trudności finansowe i bytowe, z jakimi borykały się szkoły.

Rozważaniom nad nauczycielami szkół prywatnych w województwie białostockim poświęcono rozdział szósty książki. Zaprezentowano w nim charakterystykę personelu szkolnego, jego kwalifikacje, wymiar i miejsce pracy oraz wynagrodzenie. Wobec braku źródeł, które umożliwiłyby ustalenie dla całego okresu międzywojennego globalnej liczby pedagogów, przeprowadziłam badania na podstawie

grupy reprezentacyjnej, ustalając prawidłowości, które z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypisać całej zbiorowości.

Podobnie postąpiono w przypadku uczniów, o których mowa w rozdziale siódmym. Z braku kompletnych danych dotyczących ich pochodzenia społecznego, wyznania, liczebności, odwołano się do tych szkół, dla których zachowały się te dane.

Celem rozdziału ósmego było ukazanie programów nauczania oraz języka wykładowego na szczeblu szkoły średniej ogólnokształcącej i zawodowej. Określono w nim kryteria przyjmowania do szkół, promowania do następnych klas oraz egzaminowania. Wskazano także, w jaki sposób władze oświatowe czyniły starania w celu praktycznego włączenia zagadnień wychowawczych do rzeczywistości szkolnej.

Zakończenie pracy zawiera syntetyczne podsumowanie rozważań przedstawionych w całej dysertacji. Rozprawę zamykają aneksy, bibliografia, spis tabel, wykresów, fotografii i map. Ze względu na charakter publikacji w książce zachowano oryginalną pisownię, która występowała w źródłach.

Niniejsza publikacja powstała dzięki życzliwości i pomocy przychylnych mi osób. Szczególne wyrazy wdzięczności kieruję do Pani Prof. zw. dr hab. Elwiry J. Kryńskiej. Dziękuję za zainspirowanie, odpowiednie ukierunkowanie moich naukowych poczynań oraz opiekę naukową. Wyrazy wdzięczności składam też rezydentce, Pani Prof. dr hab. Hannie Markiewiczowej za wnikliwą ocenę pracy oraz życzliwe i cenne wskazówki, które miały wpływ na ostateczny kształt publikacji. Za pomoc w gromadzeniu materiałów dziękuję pracownikom archiwów i bibliotek w Polsce i za granicą.

Z całego serca dziękuję Najbliższym i Przyjaciołom za wsparcie duchowe, pomoc i towarzyszenie mi w tej drodze naukowej.

Rozdział I

Zarys szkolnictwa prywatnego do 1918 roku

1. Tradycje szkolnictwa prywatnego

Po upadku Rzeczypospolitej szkoły prywatne zapisały w historii i w życiu narodu chlubną kartę w walce o wychowanie narodowe, rozwój kultury narodowej, kultywowanie języka i tradycji polskich oraz przyczyniły się do modernizacji pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły. Ponadto, w późniejszym okresie stały się ważnym składnikiem systemu oświatowego Polski niepodległej.

Po powstaniu listopadowym władze carskie przystąpiły do rusyfikacji szkolnictwa, zwłaszcza średniego, w Królestwie Polskim. Represyjna polityka oświatowa stosunkowo najmniej wpływ wywarła na prywatne szkolnictwo żeńskie¹. Funkcjonowanie systemu szkolnego eliminującego dziewczęta ze szkół średnich rządowych stworzyło podstawę do stosunkowo znacznego rozwoju żeńskiego szkolnictwa prywatnego, pomimo tego, iż na terenie Królestwa Kongresowego szkoły prywatne ustępowały miejsca przeważającym liczebnie szkołom państwowym². Warto zaznaczyć, że w 1838 roku na badanym obszarze funkcjonowały 4 szkoły prywatne w Łomży i 2 szkoły prywatne w Suwałkach³.

¹ J. Ender, *Początki kształcenia nauczycielek w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1970, nr 1, s. 35.

² W 1829 roku funkcjonowały w Królestwie Polskim zaledwie 4 prywatne pensje męskie. W przededniu wybuchu powstania listopadowego działały na tym terenie 74 pensje i szkoły żeńskie prywatne, a w roku szkolnym 1833/1934 było ich już tylko 57. Prywatnych wyższych zakładów naukowych męskich było dziewięć. Por.: M. Czapska, *Prywatne szkoły średnie...*, op. cit., s. 25, 27.

³ Szczegółowe informacje dotyczące szkół prywatnych na ziemiach Królestwa Polskiego, w tym także na terenie guberni augustowskiej, można znaleźć w publikacjach Karola Poznńskiego, między innymi *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach*

W okresie międzypowstaniowym w Królestwie Polskim funkcjonowało 169 prywatnych szkół i pensji żeńskich. Spośród nich 4 działały w Łomży i 5 w Suwałkach⁴. Wówczas wszystkie formy edukacji pozarządowej, w tym prywatnej, regulowała ustawa dla instytutów naukowych prywatnych, gubernatorów i nauczycieli domowych w Królestwie Polskim z dnia 18 stycznia 1841 roku⁵. Zezwalała ona na prowadzenie prywatnych instytutów naukowych oraz na zatrudnianie nauczycieli prywatnych, którzy podlegali kontroli kuratora Okręgu Naukowego Warszawskiego (dalej: ONW)⁶.

Władze carskie nie czyniły przeszkód w tworzeniu prywatnych szkół żeńskich, których ukończenie nie dawało żadnych uprawnień. Na dużo większe trudności napotykały próby otwierania szkół mę-

1831–1870: *materiały źródłowe*, Warszawa 1993; idem, *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869: lata zmagania i nadziei*, t. 1 i 2, Warszawa 2001.

⁴ Szkoły żeńskie w Łomży: Aleksandry Bentkowskiej, Klary Berent, Anny Cierniewskiej, Marii Kirchner; w Suwałkach: Małgorzaty Boryslawskiej, Seweryny Horn, Joanny Roundy, Kazimierzy Zapiórkiewicz i Józefy Żdzarskiej. Por.: M. Czapska, *Prywatne szkoły...*, op. cit., s. 33, 354, 357.

⁵ Ustawa dla instytutów naukowych prywatnych, gubernatorów i nauczycieli domowych, Warszawa 1841.

⁶ Za legalnie działające uznawano trzy rodzaje edukacji prywatnej: szkoły dla młodzieży dochodzącej na naukę, o programie kształcenia na poziomie elementarnym lub wyższym, ale nieprzewyższające swoim poziomem nauczania w rządowej czteroklasowej szkole obwodowej; pensje, czyli szkoły połączone ze stacją dla dziewcząt lub chłopców z programem nauczania obejmującym całość lub ustaloną część programu szkoły obwodowej; stacje dla uczniów uczęszczających do szkół rządowych. Szkoły i pensje mogły być zakładane wyłącznie za pozwoleniem Rady Wychowania Publicznego, a stacje za zgodą dyrektora właściwego gimnazjum, pod warunkiem spełnienia określonych wymagań. Zgoda na prowadzenie szkoły lub pensji, czyli instytutu naukowego o czterech klasach, mogła być wydana tylko wtedy, gdy w danej miejscowości nie było szkoły obwodowej. W szkołach dla uczniów dochodzących mogła się uczyć młodzież obojga płci, ale w oddzielnych izbach, z tym, że wiek dziewcząt nie mógł przekraczać 11 lat. Na pensji żadna forma koedukacji nie była dozwolona. Ustawa dawała prawo ingerowania w edukację prywatną i domową. Oprócz zagadnień poświęconych gubernatorom i nauczycielom prywatnym omawiała także zezwolenia na prowadzenie prywatnego instytutu, dozory nad tymi instytucjami oraz podręczniki i książki. Por.: K. Poznański, *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagania i nadziei, Polityka oświatowa caratu w latach 1834–1861*, t. 3, Warszawa 2004, s. 119–120; idem, *Obraz szkół prywatnych i elementarnych rządowych w Królestwie Polskim w raportach wizytatorów z 1853 r.*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2005, nr 3–4, s. 116–117.

skich⁷. Inna była bowiem ich ranga i miejsce w ówczesnym systemie szkolnym.

Wybuch powstania styczniowego i jego klęska uniemożliwiły początkowo szerszą rozbudowę szkół prywatnych. Jednostkowe próby zakładania prywatnych szkół nie cieszyły się poparciem władz carskich. Możliwość rozbudowy sieci tych szkół w ONW ograniczały treści nauczania, które nie mogły wykraczać poza obowiązujący program nauczania szkoły rządowej. Były one także zależne od właściciela szkoły oraz przygotowania pedagogicznego nauczycieli⁸.

Stłumienie powstania styczniowego zapoczątkowało okres represji narodowościowych, jakie spadły na Polaków ze strony władz rosyjskich. Carska polityka zmierzała w kierunku pełnej unifikacji Królestwa z Cesarstwem, w celu zatarcia wszelkich śladów odrębności polityczno-ustrojowej kraju wraz ze znamionami jego polskości⁹. „Nowa” polityka oświatowa caratu zniszczyła stworzony przez reformę 1862 roku system oświatowy. Szkole i wychowaniu za cel postawiono rusyfikację. Odpowiednio do tego opracowano programy nauczania, podręczniki, metody wychowawcze i sieć szkolną. Podstawą reorganizacji były tak zwane Ukazy jugenheimskie, podpisane przez cara 30 lipca/11 września 1864 roku¹⁰.

⁷ R. Gerber, *Szkolnictwo Królestwa Polskiego w pierwszym dziesięcioleciu rządów Paskiewicza*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1959, t. 2, Warszawa 1959, s. 170; E. Staszyński, *Główne kierunki rozwoju szkoły prywatnej w Królestwie Polskim*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1963, t. VI, s. 124-125; R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795-1945*, Warszawa 1980, s. 68.

⁸ E. Staszyński, *Główne kierunki rozwoju...*, op. cit., s. 124-127.

⁹ Por.: J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948*, Warszawa 1983, s. 71-72; W. Sobieski, *Dzieje Polski*, Warszawa 1925, s. 10; T. Manteuffel, *Centralne władze oświatowe na terenie byłego Królestwa Kongresowego (1807-1915)*, Warszawa 1929, s. 46; R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864-1914*, Lublin 1982; W. Sobieski, *Dzieje Polski*, op. cit., s. 9.

¹⁰ Ich twórcą był N. Milutin, sekretarz stanu do spraw Królestwa Polskiego, a przy ich powstaniu uczestniczyli książę W. Czerkaski – dyrektor główny Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych oraz Jakub Sołowiew; Ż. Kormanowa, I. Pietrzak-Pawłowska, *Historia Polski*, t. 3, Warszawa 1970, s. 795; K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski (od uwłaszczenia do odrodzenia państwa)*, Warszawa 1982, s. 183; T. Manteuffel, *Centralne władze oświatowe...*, op. cit., s. 45.

Ukaz z 1864 roku nie pozbawił mocy prawnej ustawy o szkołach prywatnych w Królestwie Polskim z 1841 roku¹¹. Wychowankowie szkół prywatnych nie mieli prawa wstępu bez egzaminów do rządowych szkół średnich, nie korzystali też z ulg wojskowych. Ponadto stawiano warunek, aby w szkołach prywatnych korzystano wyłącznie z podręczników, programów i pomocy dydaktycznych stosowanych w szkołach rządowych¹².

Unifikacja szkolnictwa, wcielanie rosyjskich wzorów doprowadziły do narastających trudności finansowych szkół. Ponadto, urzeczywistnienie planów Rosji przyczyniło się do narastania niechęci i wrogości ludności wobec szkoły rządowej i do powstawania obok nich szkół prywatnych.

Po 1864 roku nastąpiła wzmoczona rusyfikacja szkolnictwa polskiego, która rozpoczęła się przede wszystkim od szkół średnich. Nowy projekt zmian oświatowych zatwierdzono w postaci ustawy o średnich zakładach naukowych w Królestwie Polskim, a dnia 17 stycznia 1866 roku ukazał się *Reskrypt Cesarski*¹³. Wkrótce po jego wydaniu utworzono wiele szkół średnich z językiem wykładowym rosyjskim oraz przemianowano niektóre gimnazja dotąd polskie na rosyjskie, gdzie nawet nauka religii odbywała się po rosyjsku¹⁴. Natomiast w gimnazjach i progimnazjach z polskim językiem wykładowym wprowadzono naukę historii i geografii Rosji i Polski w języku

¹¹ W myśl postanowień ukazu, nauczycielom nie przysługiwały przywileje, do których mieli prawo nauczyciele szkół rządowych. Nauczyciele prywatnych szkół elementarnych podlegali bezpośrednio władzy szkolnej. Swobodę nauczycieli szkół prywatnych ograniczały drobiazgowo instrukcje i zarządzenia dotyczące ich działalności. Nauczyciele prywatni dzielili się na guwernerów wyższych prowadzących nauczanie w zakresie szkoły średniej i obwiązanych do ukończenia uniwersytetu lub akademii, guwernerów niższych realizujących program w zakresie tzw. szkół obwodowych, posiadających dyplom warszawskich kursów dodatkowych oraz prywatnych nauczycieli szkół elementarnych, od których wymagano dyplomu instytutu nauczycieli początkowych. Ponadto, zgodnie z decyzją ministra Uwarowa, guwernerzy i nauczyciele prywatni z terenu Cesarstwa otrzymali prawo wykonywania zawodu w granicach Królestwa Polskiego. Por. J. Kucharzewski, *Epoka paskiewiczowska. Losy oświaty*, Warszawa 1914, s. 256-258; R. Kucha, *Oświata elementarna...*, op. cit., s. 162.

¹² R. Kucha, *Oświata elementarna...*, op. cit., s. 162.

¹³ T. Manteuffel, *Centralne władze oświatowe...*, op. cit., s. 46.

¹⁴ J. Miąso, *Szkoły realne w Królestwie Polskim*, Wrocław 1963, s. 46.

rosyjskim. Rozporządzenia te dotyczyły również gimnazjów prywatnych, gdzie nawet język polski wykładano po rosyjsku¹⁵.

Największe rozmiary rusyfikacji objęły ziemie polskie w 1867 roku¹⁶. W guberniach wschodnich niewłączonych do Królestwa Polskiego za używanie języka polskiego w miejscach publicznych nakładano kary. Aby nie dopuścić do szkół średnich młodzieży niższego – jak wówczas się określało – pochodzenia, zaproponowano zmniejszenie liczby klasycznych gimnazjów, przekształcając niektóre z nich w gimnazja realne oraz podniesiono opłaty za naukę w gimnazjach państwowych z 15 do 30 rubli. W szkołach prywatnych opłaty były jeszcze wyższe¹⁷.

Dążność władz do całkowitej rusyfikacji Królestwa Polskiego znalazła swój wyraz w okólniku z 22 lutego 1868 roku, który objął swoimi postanowieniami także szkoły prywatne. Wówczas szkoły utraciły swój narodowy charakter, ponieważ językiem wykładowym, z wyjątkiem religii, stał się rosyjski. Język polski był językiem nadobowiązkowym, a jego nauczanie polegało na tłumaczeniu tekstu polskiego na rosyjski¹⁸. Mimo restrykcji carskich w wielu szkołach średnich wykładano potajemnie historię i geografię Polski oraz historię literatury polskiej¹⁹.

W 1869 roku zamknięto jedyny polski uniwersytet pod zaborem rosyjskim – Warszawską Szkołę Główną, otwierając na jej miejsce uniwersytet rosyjski. Uczelnia miała niski poziom nauczania i stanowił oparcie dla polityki caratu w walce z kulturą polską i po-

¹⁵ E. Staszyński, *Główne kierunki rozwoju...*, op. cit., s. 125.

¹⁶ Strzał, jaki w Paryżu Berezowski wymierzył w cara Aleksandra II i związaną z tym Polaków z Austrią zniechęconą przez Rosjan, rozjuszył Rosję do niebywałych granic. Wówczas to Katkow (w 1867 roku) rzekł: „Rosja potrzebuje jedności państwowej i silnej narodowości rosyjskiej, stworzymy sobie taką narodowość na podstawie: 1) jednolitego wspólnego dla wszystkich języka, 2) jednej wspólnej wiary 3) wspólnej gminy słowiańskiej (tj. jednolitego urzędnictwa sprawy włościańskiej). Wszystko co nam stoi na drodze obalimy. Dla nikogo litości znać nie możemy. Unieść i zniszczyć to konieczność”, cyt. za: W. Sobieski, *Dzieje Polski*, op. cit., s. 9.

¹⁷ A. Światło, *Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939*, Warszawa 1981, s. 12.

¹⁸ W 1885 roku naukę religii uzależniono od decyzji kuratora okręgu naukowego i gubernatora. Zob.: H. Wereszycki, *Historia polityczna Polski 1864–1918*, Paryż 1979, s. 65.

¹⁹ J. Grabiec [J. Dąbrowski], *Dzieje porozbiorowe narodu polskiego*, Warszawa 1920, s. 241.

stępem społecznym²⁰. Brak szkół wyższych odbił się na poziomie wykształcenia²¹.

Na podstawie ukazazu carskiego z dnia 30 lipca 1871 roku wydane-
go w Carskim Siole zniesiono dotychczasową organizację i progra-
my szkół średnich, utworzono gimnazja i progimnazja. Wyłączono
lekcje języka polskiego w szkołach średnich z liczby przedmiotów
obowiązkowych, zmniejszając jednocześnie liczbę godzin przeznac-
zonych na nieobowiązkowe nauczanie tego przedmiotu²². Wyjątek
stanowiło zezwolenie na nauczanie języka polskiego dla tych, którzy
tego sobie życzyli. Wykład religii pozostawiono w języku ojczystym,
pozwalając uczęszczać na ten przedmiot tylko Polakom katolikom²³.

Jednocześnie wydano szereg surowych przepisów administracyjno-
-policyjnych, którymi ograniczano swobodę młodzieży polskiej. Mię-
dzy innymi zakazano w murach gimnazjum rozmawiać po polsku²⁴.
W ten sposób znikła odrębność szkolnictwa średniego w Królestwie.
Szkoła średnia – oderwana od potrzeb życia – nie odpowiadała zapo-

²⁰ Obok Uniwersytetu istniał w Warszawie Instytut Weterynaryjny, założony w 1889 roku, liczący 1 stycznia 1905 roku 316 studentów. W 1898 roku powołano Instytut Politechniczny imienia cara Mikołaja II. Ponadto istniał Instytut Rolniczy i Leśny w Puławach, który powstał w rezultacie przekształcenia założonego w 1862 roku Instytutu Politechnicznego i Rolniczo-Leśnego w Nowej Aleksandrii (Puławach) ukazem z dnia 8/20 czerwca 1869 roku. Instytut ten liczył w 1905 roku 342 studentów. W pierwszych latach swego istnienia miał on charakter uczelni postępowej, młodzież i wykładowcy byli w większości Polakami. Zmiany nastąpiły w czasie kuratorstwa Apuchtina. Od 1883 roku Instytut stracił dotychczasowy charakter i groziło mu zamknięcie. Po 1893 roku działał w oderwaniu od gruntu rodzimego i nie wpływał na rozwój kultury rolnej kraju. Młodzież kształcąca się w Instytucie, początkowo narodowości polskiej, z czasem zmieniła się pod względem składu narodowego. Pod koniec XIX wieku studiowało tu tylko 15-20% Polaków. Por. K. Grzybowski, *Historia państwa...*, op. cit., s. 196-197; J. Buszko, *Historia Polski...*, op. cit., s. 74.

²¹ Początki wyższego szkolnictwa prywatnego datuje się na 1882 rok, kiedy to powstały tajne żeńskie kursy samokształceniowe, przekształcone w 1885 roku na kursy skupiające obie płci. Wykłady odbywały się w różnych miejscach, dlatego też nosiły one nazwę Latającego Uniwersytetu. J. Grabiec, *Rok 1863*, Poznań 1922, s. 51; D. Tomaszewska, *Drogi wyboru. Konspiracyjny ruch samokształceniowy na ziemiach polskich w końcu XIX i na początku XX wieku*, Łódź 1987.

²² E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu...*, op. cit., s. 30.

²³ J. Wołyński, *Wspomnienia z czasów szkolnictwa rosyjskiego w byłym Królestwie Polskim 1868-1915 r.*, Warszawa 1936, s. 6.

²⁴ Ten przepis obowiązywał młodzież od reformy tołstojowskiej do 1 września 1906 roku, kiedy został zmodyfikowany w ten sposób, że uczniowie w gimnazjum obowiązani byli podczas lekcji mówić po rosyjsku z nauczycielami, poza lekcjami pomiędzy sobą mogli mówić po polsku. Por. J. Wołyński, *Wspomnienia z czasów...*, op. cit., s. 7.

trzebowaniom zmieniającego się pod względem społecznym i gospodarczym kraju.

Zaciekły przesładowca polskości, kurator ONW Aleksander Apuchtin (1879–1897) w założeniach realizowanej polityki oświatowej intensywnie zmierzał do wpajania dzieciom uczuć wiernopoddanych wobec cara, budowania porządku społecznego oraz do budzenia przekonania o nierozzerwalnym związku Królestwa z Rosją. Nadzór policyjny inspektorów rozciągnął na całe szkolne i pozaszkolne życie młodzieży. Surowo zakazał tworzenia kół uczniowskich, w obawie przed prowadzonymi w nich dyskusjami w języku ojczystym²⁵.

Władze carskie ograniczając prawa języka polskiego w szkolnictwie wszystkich szczebli, doprowadziły do przekształcenia szkół w ośrodki antynarodowego wychowania, modyfikując w tym celu programy nauczania, zmieniając kadrę nauczycielską i system wychowawczy. Wyrazem protestu przeciwko polityce oświatowej caratu, jak również próbą uzupełnienia wiadomości z literatury, historii Polski, czytania i pisanie w języku polskim były narodziny tajnego ruchu oświatowego. Również walka o utrzymanie w pełni narodowego charakteru wychowania młodzieży stała się jednym z głównych celów rozwoju nielegalnych form nauczania. Wyrazem samoobrony narodowej oraz manifestacją sprzeciwu wobec polityki państw zaborczych stało się nauczanie domowe oraz tajne nauczanie²⁶.

Najbardziej powszechną formą tajnego nauczania (od 1865 roku) było nauczanie domowe nie tylko na poziomie elementarnym, lecz także w zakresie przygotowania do egzaminów wstępnych do szkół

²⁵ W czasie rządów Apuchtina na terenie Królestwa Kongresowego od 1885 roku językiem wykładowym w szkołach elementarnych był język rosyjski z wyjątkiem religii i języka ojczystego (w szkołach średnich wszystkich typów wprowadzony już od 1872 roku). Ponadto, kurator Apuchtin zamknął szereg gimnazjów, zniósł polskie pensje żeńskie, zezwalając tylko Rosjankom i Niemkom na prowadzenie takich zakładów, zrusyfikował szkolnictwo żydowskie oraz wprowadził zarządzenie zmuszające uczniów do zamieszkania w internatach szkolnych. M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977*, Warszawa 1978, s. 21; „Przedświt” 1891, nr 3–4; J. Buszko, *Historia Polski...*, op. cit., 1983, s. 74; Ż. Kormanowa, I. Pietrzak-Pawłowska, *Historia Polski*, op. cit., s. 795.

²⁶ Zob.: A. Szarkowska, *Szkolnictwo w guberni grodzieńskiej i obwodzie białostockim w zaborze rosyjskim (1831–1905)*, (w:) *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej*, E. J. Kryńska (red.), Białystok 2004, s. 48–57.

średnich²⁷. Tajne nauczanie domowe początkowo ograniczało się do nielegalnej nauki czytania i pisania po polsku, historii Polski oraz pieśni patriotycznych. Było pierwotnie ograniczone społecznie, ponieważ dotyczyło rodzin ziemiańskich i bogatego mieszczaństwa²⁸. Stopniowo jednak objęło również rodziny chłopskie²⁹ i robotnicze, zwłaszcza w formie tajnych kilkuosobowych kompletów. Starsza młodzież szkolna zaczęła się skupiać w tajnych kołach samokształceniowych; dla dorosłych analfabetów organizowano kursy nauki początkowej. Te formy nauczania obejmowały łącznie znacznie więcej dzieci i dorosłych niż w systemie legalnego nauczania³⁰.

Coraz częściej dochodziło do organizowania tajnego nauczania w szkołach prywatnych, które funkcjonowały pod ścisłym nadzorem władz rosyjskich lub „schodziły” do podziemia³¹.

²⁷ Por.: *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku*, K. Jakubiak i A. Winiarz (red.), Bydgoszcz 2004; A. Winiarz, *Polskie rodziny arystokratyczne i szlacheckie w XVIII i XIX w. jako środowiska wychowawcze*, (w:) *Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX*, J. Jundziłł (red.), Bydgoszcz 1994; J. Jundziłł, *Rodzina i wychowanie*, Bydgoszcz 1994; D. Rzepniewska, *Przemiany w rodzinie ziemiańskiej Królestwa Polskiego*, (w:) *Dwór polski w XIX w. Zjawisko historyczne i kulturowe*, Warszawa 1990; *Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*, K. Jakubiak (red.), Bydgoszcz 1995; *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie*, K. Jakubiak i W. Jamrożek (red.), t. 2, Bydgoszcz 2002.

²⁸ Por. K. Wróbel-Lipowa, *Kształcenie dzieci Stanisława Zamoyskiego XII ordynata na Zamościu*, (w:) *Funkcja prywatnych szkół...*, op. cit., s. 15-20; T. Epsztajn, *Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku*, Warszawa 1998; *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Zbiór studiów*, A. Żarnowska i A. Szwarz (red.), cz. 1 i 2, Warszawa 1992; W. Korzeniowska, *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych na ziemiach polskich – od drugiej połowy wieku XIX do roku 1918*, Kraków 2004.

²⁹ Komisja powołana w 1901 roku przez generała-gubernatora warszawskiego oceniała, że około 1/3 ludności wiejskiej Królestwa objęta była tajnym nauczaniem. Większość ludności Królestwa posiadała znajomość czytania i pisania, które zdobyła poza oficjalnym systemem oświatowym. K. Grzybowski, *Historia państwa...*, op. cit., s. 192.

³⁰ Niski poziom szkolnictwa w zaborze rosyjskim był źródłem wtórnego analfabetyzmu. W zaborze pruskim ten problem niemal wcale nie istniał. Według spisu ludności z 1897 roku niemal 70% ludności Królestwa Polskiego nie umiało czytać i pisać. W latach osiemdziesiątych XIX wieku wśród rekrutów z terenu zaboru rosyjskiego było 86% niepiśmiennych. Mimo wzrostu liczby szkół prywatnych, według obliczeń W. Wakara, w 1904 roku w całym Królestwie Polskim spośród dzieci w wieku szkolnym uczęszczało do szkół elementarnych zaledwie 16,1% chłopców i 8,5% dziewczynek. Zob.: W. Wakar, *Oświata publiczna w Królestwie Polskim 1905-1915*, Warszawa 1915, s. 146; E. Staszyski, *Polityka oświatowa...*, op. cit., s. 4; J. Grabiec [J. Dąbrowski], *Dzieje porozbiorowe...*, op. cit., s. 241.

³¹ W Augustowie funkcjonowała: szkoła Macieja Glazera, I klasowa żeńska żydowska szkoła Reginy Lejbownic, 1-klasowa żeńska szkoła żydowska Basa Szewa Frejdburga, 1-klasowa

Do głównych przyczyn tworzenia szkół prywatnych zaliczyć należy: konsekwentnie realizowaną politykę rusyfikacyjną szkolnictwa państwowego wszystkich szczebli, niedostateczną liczbę szkół rządowych, zwłaszcza początkowych oraz nieodpowiedni dla społeczeństwa polskiego kierunek kształcenia oficjalnych instytucji edukacyjnych, który niweczył podstawowe oraz utrwalone wielowiekową tradycją, prawo narodu do własnego języka i wychowania młodych pokoleń³².

Szkoły prywatne nauczały języka ojczystego, historii Polski i geografii, a więc przedmiotów o silnym zabarwieniu emocjonalnym, niosących duży ładunek treści patriotycznych. Przedmiotem ogniskującym te treści była religia. Szkoły prywatne różniły się od siebie zamożnością, poziomem nauczania, składem nauczycieli, wreszcie przekrojem społecznym uczniów. Wadą szkół prywatnych była ich dostępność głównie dla dzieci bogatych rodziców³³. Przykład szkoły prywatnej może stanowić Zakład Naukowo-Wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie, w którym uczyli się chłopcy z zamożnych rodzin katolickich³⁴.

wa szkoła dla obu płci Marii Heleny Kolonowskiej. W Sejnach działała: 1-klasowa żeńska szkoła Klementyny Ciemnołońskiej, 1-klasowa żeńska szkoła Antoniny Kędrzyńskiej. Natomiast w Suwałkach istniała: szkoła Zofii Świeckiej, szkoła Zofii Maurach, szkoła męska Jana Świeckiego, szkoła żeńska Bronisława Unickiego, szkoła dla dziewcząt, 2-klasowa żeńska szkoła z kursem niższych klas żeńskich gimnazjum Kazimierzy Jadwigi Smoleńskiej, 2-klasowa żeńska szkoła z kursem dwóch niższych klas gimnazjum żeńskiego Stefania Mazurkiewicz, 2-klasowa żydowska szkoła dla obu płci Benjamina Rozental, 1-klasowa szkoła dla obu płci Konstantego Łapińskiego, 2-klasowa żydowska szkoła z kursem przygotowawczym do I klasy męskiego gimnazjum Salomona Zeligmana; 1-klasowa żeńska szkoła Heleny Stępkowskiej, szkoła przygotowująca uczniów aptekarskich Michała Pęsiaka, 1-klasowa szkoła dla obu płci Jerzego Cywińskiego, 1-klasowa żydowska szkoła dla obu płci Mejera Sopolnińskiego, 1-klasowa żydowska szkoła dla obu płci Mojżesza Zingermana; 1-klasowa żydowska szkoła dla obu płci Pinkusa Abramskiego, 1-klasowa żydowska żeńska szkoła Bas-Szewy Frejdburga, 1-klasowa szkoła dla obu płci Olgi Mamajew; 1-klasowa żeńska szkoła Władysławy Kartinowicz; żeńska szkoła z kursem klasy przygotowawczej Zofii Szopen przy gimnazjum żeńskim, szkoła pani Januszewicz, szkoła pani Rutkowskiej, żydowska szkoła pana Wiejsiejskiego, żydowska szkoła pana Lejpunera. W. Jemielity, *Szkolnictwo w guberni suwalskiej*, Suwałki 1997, s. 16-37.

³² J. Miąso, *Tajne nauczanie w Królestwie Polskim w świetle dokumentów władz rosyjskich*, (w:) *Studia z dziejów edukacji*. Wybór J. Miąso, Warszawa 1994.

³³ A. Dobroński, *Infrastruktura społeczna i ekonomiczna guberni łomżyńskiej i obwodu białostockiego (1866–1914)*, Białystok 1979, s. 603.

³⁴ E. J. Kryńska, *Gimnazjum męskie i konwikt ojców jezuitów w Chyrowie jako przykład praktyki edukacyjnej*, (w:) *Szkolnictwo niepaństwowe. Partnerstwo czy konkurencja?* A. Karpińska

Szkoły prywatne, których właścicielami były instytucje społeczne bądź osoby prywatne, nie były w stanie zaspokoić patriotycznych dążeń Polaków, ani zmienić zasadniczo sytuacji oświaty polskiej. Młodzież żądała unarodowienia szkoły polskiej przez wprowadzenie polskiego języka wykładowego, szkoły otwartej dla młodzieży różnych wyznań, dostępu kobiet do szkolnictwa wyższego, zmian programów w celu wzmocnienia takich przedmiotów, jak historia i literatura ojczysta, obowiązkowego i bezpłatnego nauczania, podniesienia poziomu szkolnictwa elementarnego, właściwego wyposażenia szkół w pomoce naukowe i podręczniki szkolne oraz zniesienia policyjnego systemu wychowawczego³⁵.

Nauczanie prywatne wymagało zatwierdzenia, zarówno szkoły, programu i osób nauczających, przez powołane do tego władze oświatowe³⁶. Za nauczanie prywatne bez zezwoleń dyrektor szkoły ponosił karę administracyjną wynoszącą ponad 20 rs lub trafiał na 3 miesiące do twierdzy³⁷. Wiele ze szkół prywatnych zakładanych na wzór szkół rządowych często ulegało likwidacji nawet w trakcie roku szkolnego ze względu na brak finansowych możliwości utrzymania nauczycieli lub dostatecznej liczby uczniów³⁸.

(red.), Olecko 1997, s. 189-197; E. J. Kryńska, *W 90 rocznicę Gimnazjum męskiego i konwiktów ojców jezuitów w Chyrowie /1886–1939/*, (w:) *Z dziejów edukacji narodowej i chrześcijańskiej. Ludzie – idee – instytucje*, M. J. Żmichrowska (red.), z. 1, Niepokalanów 1997, s. 111-127; E. J. Kryńska, *Świadectwo wiernej służby: Deo, Patriae, Amicitiae /gimnazjum oo. jezuitów w Chyrowie/*, (w:) *Ewangelizacja a edukacja w trzecim tysiącleciu*, A. Kryński (red.), Częstochowa 2002, s. 111-124.

³⁵ AGAD, Kancelaria Generał-Gubernatorstwa, sygn. nr 103737, k. 2.

³⁶ „Wychowanie w Domu i w Szkole” 1910, t. 1, s. 97.

³⁷ Ukaz z 22 kwietnia/4 maja 1866 roku, K. Grzybowski, *Historia państwa...*, op. cit., s. 191; W. Jemielity, *Szkolnictwo w guberni tomżyńskiej*, Warszawa 1994, s. 108.

³⁸ E. Staszyński, *Główne kierunki rozwoju...*, op. cit., s. 128-129; K. Król, *W sprawie zabezpieczenia materialnego nauczycieli prywatnych*, „Przegląd Pedagogiczny” 1891, s. 123; I. Moszczeńska, *Położenie nauczycielek*, „Przegląd Pedagogiczny” 1896, s. 40; J. Szczawińska-Dawidowa, *Praca nauczycieli i nauczycielek*, „Przegląd Pedagogiczny” 1892, s. 259.

2. Stan szkolnictwa prywatnego w okresie poprzedzającym odzyskanie niepodległości

Zasadnicze zmiany w szkolnictwie prywatnym nastąpiły podczas rewolucji 1905-1907. Przełomowy moment w dziejach szkolnictwa polskiego stanowił strajk szkolny w 1905 roku. Protest przeciwko zrusyfikowanej szkole carskiej spowodował potrzebę demokratyzacji i unarodowienia szkolnictwa³⁹.

Do metod walki o spolszczenie szkół należały między innymi: przerywanie nauki w szkołach, niszczenie podręczników rosyjskich, niezgłaszanie się na lekcje, obrzucanie szkół kamieniami, zamazywanie sztyldów szkoły, bicie uczniów idących do szkoły czy uczestniczenie w demonstracjach i pochodach⁴⁰. Gubernator suwalski tak donosił 3 lutego 1905 roku o wydarzeniach w gimnazjum męskim i gimnazjum żeńskim w Suwałkach: „Podczas modlitwy przed rozpoczęciem zajęć szkolnych Polacy, uczniowie klas starszych wręczyli dyrektorowi petycję z żądaniem nauczania w języku polskim, porozumiewali się w tymże języku a następnie zaczęli wychodzić z gimnazjum w ogólnej ilości 117 osób”⁴¹.

Podobnie jak w niektórych innych dziedzinach, także w szkolnictwie carat nie był w stanie w pełni kontynuować polityki sprzed 1905 roku. Walka o szkołę polską prowadzona w czasie rewolucji zmusiła rząd carski do pewnych ustępstw w dziedzinie oświaty. Wymuszone wydarzeniami wspomnianych lat ustępstwa spowodowały zniesienie zakazu z 1879 roku⁴².

³⁹ M. Szulkin, *Strajk szkolny 1905 roku*, Wrocław 1959, s. 115; Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej AGAD], Kancelaria Generał-Gubernatorstwa, sygnatura [dalej: sygn.] nr 103750, kartka [dalej: k.] 145.

⁴⁰ M. Szulkin, *Strajk szkolny...*, op. cit., s. 133-139, 140-156.

⁴¹ AGAD, Kancelaria Generał-Gubernatorstwa, sygn. nr 103749, k. 14.

⁴² Zezwolono na rozmowy poza lekcjami w szkole między uczniami w języku ojczystym, otwieranie prywatnych szkół, w których wszystkie przedmioty – oprócz języka rosyjskiego, historii i geografii – mogły być nauczane po polsku, lecz ukończenie tych szkół nie dawało praw równych z ukończeniem szkół państwowych. J. Ogonowski, *Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 2000, s. 15-16.

Bezpośrednim skutkiem manifestacji strajkowych był ukaz o tolerancji religijnej z 17 kwietnia 1905 roku, zezwalający na naukę religii rzymskokatolickiej w języku polskim⁴³. W dniu 22 lipca 1905 roku władze carskie wyraziły zgodę na uczenie języka polskiego po polsku w szkołach średnich, zmieniając program tego przedmiotu. Jednocześnie wprowadzono go do egzaminów wstępnych przy przyjmowaniu do szkół średnich. Zwiększono również, chociaż nieznacznie, liczbę godzin języka polskiego⁴⁴.

Trwałym rezultatem strajku szkolnego i walki o język polski było szkolnictwo prywatne z polskim językiem nauczania, kierowane przez osoby prywatne, towarzystwa, organizacje oświatowe i zakony. Dnia 14 października 1905 roku car wydał reskrypt, w którym zezwolił na otwieranie prywatnych elementarnych i średnich szkół polskich, nieposiadających jednak praw szkół państwowych. Wolno było już jawnie wykładać w nich po polsku wszystkie przedmioty z wyjątkiem rosyjskiego, historii i geografii⁴⁵. Zezwolono też na tworzenie społecznych instytucji oświatowych oraz został zniesiony zakaz porozumiewania się uczniów w murach szkolnych w języku polskim⁴⁶.

Od 1905 do 1915 roku szkolnictwo średnie dzieliło się wyraźnie na dwie grupy. Pierwszą stanowiły, obok rządowych szkół średnich,

⁴³ W latach rewolucyjnych 1905–1906 w języku ojczystym można było już nauczać wszystkich przedmiotów w niższych klasach, a w wyższych oddziałach historii, nauk przyrodniczych i matematyki w obu językach. Stopień używania języka polskiego w nauczaniu matematyki był różnie interpretowany w zależności od sytuacji. Władze carskie uważały, że ma on tylko służyć pomocą w pierwszej klasie, a nie zastąpić całkowicie język rosyjski. Jednakże mimo tych opinii matematyka w klasie pierwszej i drugiej była nauczana po polsku. Zob.: „Głos” 1905, nr 18, s. 276; „Ogniwo” 1905, nr 26, s. 601–602; W. Grabski, *O nauczaniu powszechnym i zakładaniu szkół ludowych*, Warszawa 1913, s. 87; P. Sosnowski, *Trzy rocznice. Szkice z dziejów szkolnictwa i nauczycielstwa b. Królestwa Kongresowego*, Warszawa – Lwów 1926, s. 9; S. Dobrowolski, *Rewolucja młodzieży szkolnej 1905 roku*, Warszawa 1933, s. 12–13.

⁴⁴ E. Kucha, *Oświata elementarna...*, op. cit., s. 34; B. Szabat, *Walka o szkołę polską w okresie rewolucji 1905–1907 r. w guberni kieleckiej*, Kielce 1991, s. 138.

⁴⁵ *Walka o szkołę polską w 25-lecie strajku szkolnego*, S. Drzewiecki, Z. Nowicki, T. Wojeński (red.), Warszawa 1930, s. 123.

⁴⁶ Z. Kowalski, *Odrodzenie się szkolnictwa polskiego w guberni lubelskiej po rewolucji i strajku szkolnym w 1905 roku*, (w:) *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie*, Lublin 1973, s. 385; J. Niklewska, *Prywatne szkoły średnie...*, op. cit.; H. Ceysingerówna, *Tajna szkoła w Warszawie w epoce caratu*, Warszawa 1948.

prywatne szkoły średnie z językiem wykładowym rosyjskim i prawami szkół rządowych; drugą (zdecydowanie liczebniejszą) – prywatne szkoły polskie z językiem wykładowym polskim⁴⁷. Spolszczona prywatna szkoła polska nie miała praw przysługujących szkołom rządowym, nie dawała wstępu na studia wyższe, które nadal pozostawały rosyjskie i przyjmowały tylko wychowanków szkół rządowych⁴⁸.

Prywatne szkolnictwo polskie, pozbawione wszelkiej pomocy ze strony władz rosyjskich, „czerpało siły do życia z zapału młodzieży, z ofiarności nauczycielstwa, wreszcie z poparcia materialnego i moralnego, którego nie szczędziło społeczeństwo polskie”⁴⁹. Szkoły prywatne stały się „poletkiem doświadczalnym dla pedagogów i działaczy oświatowych”⁵⁰, stąd też, swym poziomem nauczania niejednokrotnie przewyższały szkolnictwo rządowe.

Do rozwoju szkół prywatnych, zwłaszcza średnich, przyczynił się spadek prestiżu placówek rządowych, ponieważ młodzież, która uczestniczyła w ruchu rewolucyjnym kierowała się z rosyjskich szkół państwowych do szkół prywatnych, by w nich kontynuować naukę i kształtować postawę patriotyczną. Zainteresowanie szkołami prywatnymi było tak duże, że tajne komplety przekształcano w prywatne placówki szkolne⁵¹. W 1910 roku do średnich szkół prywatnych uczęszczało ponad 30 tys. uczniów, gdy przed strajkiem liczba uczniów wynosiła 12 tys. Trzy lata później w prywatnych szkołach średnich było już ponad 50 tys. uczniów⁵².

Wszystkie szkoły prywatne były pod nadzorem władz, które nie dopuściły do wprowadzenia jakiegokolwiek myśli pedagogicznej. Programy miały być dostosowane do wymagań matury rosyjskiej, aby umożliwić wychowankom szkoły prywatnej zdobycie tak zwanych

⁴⁷ Por.: *Walka o szkołę polską...*, op. cit., s. 127; Uprawnienia takie w latach 1906–1914 uzyskało 37 szkół, w których językiem wykładowym był rosyjski.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa...*, op. cit., s. 92-93.

⁵⁰ J. Niklewska, *Prywatne szkoły średnie...*, op. cit., s. 8.

⁵¹ Cyt. za: E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu...*, op. cit., s. 203-204.

⁵² *Oświata na ziemiach polskich u progu niepodległości*, (w:) *Historia wychowania wiek XX*, J. Miąso (red.), Warszawa 1984, s. 9.

praw przez złożenie egzaminu dojrzałości w charakterze eksternów wobec komisji egzaminacyjnej rosyjskiej⁵³.

Wszystkim szkołom prywatnym dano prawo pobierania dowolnie wysokich opłat. Spowodowało to, iż dobra szkoła prywatna była bardzo kosztowna i elitarna. Tylko niektóre z tych szkół utrzymywano z funduszy społecznych⁵⁴. Opłaty roczne w średnich szkołach prywatnych bez internatu wynosiły 120 rubli rocznie w klasach niższych i 150 rubli w klasach wyższych (w państwowych odpowiednio 60 i 120 rubli). W niektórych prywatnych szkołach opłaty te były jeszcze znacznie wyższe⁵⁵.

Organizowaniem szkolnictwa oraz rozwijaniem działalności oświatowej zajęły się polskie towarzystwa oświatowe. Pierwszym towarzystwem, które otrzymało pozwolenie na legalną działalność było społeczne towarzystwo oświatowe – Polska Macierz Szkolna (dalej: PMS)⁵⁶. Jej celem było „krzewienie oświaty w duchu narodowym”⁵⁷. Dążeniem PMS było zakładanie i prowadzenie instytucji wychowawczo-oświatowych, ochronek, szkół powszechnych, seminariów nauczycielskich, szkół średnich i szkół wyższych, organizowanie czytelni, bibliotek, uniwersytetów ludowych, urządzenie odczytów, wykładów, pogadanek, przedstawień publicznych, wydawanie i rozpowszechnianie książek⁵⁸.

⁵³ Ibidem, s. 95.

⁵⁴ Ibidem, s. 65; A. Dobroński, *Infrastruktura społeczna...*, op. cit., s. 502.

⁵⁵ H. Ceysingerówna, *Liga Narodowa i Związek Unaradawiania Szkół w walce o szkołę polską*, (w:) *Nasza walka o szkołę polską*, Warszawa 1931, t. 1, s. 7; *Nasza walka o szkołę polską*, t. 2, Warszawa 1934, s. 72.

⁵⁶ Polska Macierz Szkolna była organizacją kulturalno-oświatową, powstała na fali strajku szkolnego w 1905 roku, założoną na terenie Królestwa Polskiego w 1906 roku na mocy reskryptu carskiego z 14 października 1905 roku, zezwalającego na zakładanie prywatnych szkół z polskim językiem wykładowym, ale bez praw publicznych. Jej założycielami byli: Józef Świątkowski, Henryk Sienkiewicz, Antoni Osuchowski i Mieczysław Brzeziński. Zob.: H. Markiewiczowa, *Spółeczna akcja likwidacji analfabetyzmu na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2008, nr 1-2, s. 29-30.

⁵⁷ *Dzieło Samopomocy Narodowej – Polska Macierz Szkolna 1909–1935*, zebrał J. Stemler, Warszawa 1935, s. 29.

⁵⁸ Działalność oświatowa PMS stworzyła możliwość pobierania nauki w szkołach zakładanych na terenach o ubogiej infrastrukturze oświatowej. Mimo licznych przeszkód formalnych, stawianych systematycznie przez carskie władze oświatowe i administracyjne, sieć szkół PMS ustawnie się powiększała, osiągając w 1907 roku liczbę 681 zakładów. Dnia 14 grudnia 1907 roku PMS została zamknięta i do 1916 roku działała

Ta korzystna sytuacja nie trwała jednak długo. W 1907 roku cofnięto zezwolenia na naukę języka macierzystego, nawet w formie godzin nadobowiązkowych oraz zakazano zatrudniania nauczycieli nieposiadających zezwolenia władz. W 1908 roku anulowano w większości szkół, a w trzy lata później we wszystkich placówkach, naukę religii po polsku⁵⁹.

Po upadku rewolucji represje caratu zahamowały szybki rozwój szkół prywatnych i uniemożliwiały otwieranie przez Polaków nowych placówek⁶⁰. Z chwilą zawieszenia przez władze carskie działalności PMS, troskę nad szkołami przejęły osoby prywatne oraz towarzystwa oświatowe. Tam, gdzie było to niemożliwe szkoły powróciły do konspiracyjnych form działalności. Potajemne, nielegalne nauczanie języka narodowego, arytmetyki, historii Polski z geografią i religii, doszło do imponujących rozmiarów i stało się najpopularniejszą formą działalności narodowej⁶¹.

Mimo klęski rewolucji, carat nie był w stanie cofnąć wszystkich zmian, jakie dokonały się w szkolnictwie i oświacie, a szczególnie w świadomości narodowej i społecznej społeczeństwa polskiego⁶². W walce o szkołę polską młodzież polska zademonstrowała czynną postawę, która odegrała ogromną rolę w kształtowaniu się i rozpowszechnianiu ideologii niepodległościowej. Helena Radlińska pisała: „Szkoła rosyjska wrzynała się w nasze życie dlatego, że nie napotykała dostatecznego oporu. Niewola szkoły szła w parze z niewolą wszystkiego co polskie i ludzkie”⁶³.

w konspiracji. Por. H. Markiewiczowa, *Spółeczna akcja likwidacji...*, op. cit., s. 29-30; B. Szabat, *Walka o szkołę polską...*, op. cit., s. 126; M. B. Michalik, *Kronika XX wieku*, Warszawa 1991, s. 67; H. Markiewiczowa, *Szkolnictwo średnie Polskiej Macierzy Szkolnej na Kresach Wschodnich w II Rzeczypospolitej*, (w:) *Funkcja prywatnych szkół...*, op. cit., s. 211-221.

⁵⁹ R. Kucha, *Oświata elementarna...*, op. cit., s. 474-475; H. Mościcki, *Białystok. Zarys historyczny*, Białystok 1933, s. 184.

⁶⁰ Do takich szkół w Białymstoku należała czteroklasowa prywatna szkoła żeńska z prawami, prowadzona przez Z. Grygor, która zatrudniała 6 pedagogów, popa, pastora i księdza. Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej APB], Akta miasta Białegostoku, t. 10, k.1.

⁶¹ E. Podgórska, *Szkolnictwo elementarne w Łodzi w latach 1808–1914*, Łódź 1966, s. 148-149.

⁶² W. Weychert-Szymanowska, *25-lecie walki o szkołę polską*, „Przegląd Szkolny” 1930, nr 8, s. 225-227.

⁶³ *Walka o szkołę polską...*, op. cit., s. 126.

Ustawa o szkolnictwie prywatnym z dnia 16 lipca 1914 roku⁶⁴ określiła, iż w szkołach prywatnych języka rosyjskiego, historii Rosji i geografii mogli uczyć tylko rodowici Rosjanie w rosyjskim języku wykładowym. Natomiast historia powszechna i geografia polska miały być nauczane w języku polskim. Jednakże Kurator ONW opierał się przeciwko wprowadzeniu języka polskiego i zalecał zwiększenie liczby godzin języka rosyjskiego w szkołach średnich i niższych⁶⁵.

Dopiero okólnik z 17 grudnia 1914 roku dawał możliwość nauczania wszystkich przedmiotów przez Polaków⁶⁶. Dnia 3 marca 1915 roku Rada Ministrów zezwoliła na prowadzenie w języku polskim zajęć w niższych, średnich i wyższych szkołach prywatnych, z wyjątkiem przedmiotów rosyjskich. Doniosłym faktem było uzyskanie przez prywatne szkoły średnie w 1916 roku prawa wydawania abiturientom matur, otwierających wstęp do szkół wyższych⁶⁷.

Stan szkolnictwa średniego przedstawiał się następująco: na 52 szkoły średnie z prawami w roku szkolnym 1904/1905 szkoły prywatne stanowiły 23,5%. Dziesięć lat później na 98 szkół średnich wskaźnik szkół prywatnych stanowił 43,8%, a więc wzrósł prawie dwukrotnie. Kazimierz Konarski podaje, że w roku szkolnym 1905/1906 było 77 prywatnych szkół średnich. Należy więc przypuszczać, że wśród nich były 22 szkoły prywatne bez praw. W roku szkolnym 1910/1911 uczęszczało do nich około 40 tys. uczniów, niemal dwukrotnie więcej niż do gimnazjów państwowych⁶⁸. W porównaniu z liczbą szkół rządowych od 1904 do 1915 roku obserwuje się rozwój szkół prywatnych, których liczba wzrosła o 38 szkół, a szkół rządowych tylko o 10. Jesienią 1917 roku było razem 269

⁶⁴ J. Niklewska, *Prywatne szkoły...*, op. cit., s. 13

⁶⁵ Z. Wygocki, *Z doli i niedoli szkół polskich*, „Muzeum” 1914, t. 1, z. 2, s. 117.

⁶⁶ Na przykład w Szkole Realnej Witolda Wróblewskiego w Warszawie.

⁶⁷ Prawa takie obowiązywały na terenie okupacji niemieckiej, zatwierdzone przez władze niemieckie 19 kwietnia 1916 roku w „Regulaminie egzaminów dojrzałości w obrębie Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego na rok 1916”. Por.: K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa...*, op. cit., s. 101-110; J. Joteyko, *Odbudowa szkoły polskiej*, Paris 1918, s. 16.

⁶⁸ K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa...*, op. cit., s. 93; E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu...*, op. cit., s. 240-242.

szkół, w tym 109 szkół męskich, 137 szkół żeńskich i 23 koedukacyjne. Po I wojnie liczba szkół prywatnych szybko wzrosła do 401⁶⁹.

W latach 1905–1915 w Bielsku i Sokółce powstały prywatne, czteroklasowe progimnazja, które mimo trudności związanych z uruchomieniem pełnego cyklu kształcenia, górowały jakościowo nad tzw. szkołami miejskimi. W guberni łomżyńskiej brak szkół miejskich czteroklasowych częściowo był rekompensowany przez prywatne progimnazja z lekcjami języka polskiego i kursem religii katolickiej. W 1906 roku utworzono w Łomży społeczną szkołę handlową, którą w 1916 roku przekształcono na 8-klasowe gimnazjum, upaństwowione dwa lata później. Walorem placówki było zrównanie w prawach z gimnazjami rządowymi, co zapewniało absolwentom wstęp na wyższe uczelnie i ulgi wojskowe. Opłaty w szkole wynosiły 80–120 rubli⁷⁰.

Wśród szkół prywatnych wyróżniano szkoły męskie, żeńskie i koedukacyjne. Szkoły koedukacyjne nie odgrywały liczebnie zasadniczej roli. Pierwsza powstała w roku szkolnym 1905/1906. Znaczny ich rozwój datuje się po wybuchu wojny.

W 1906 roku powołano prywatne gimnazjum męskie Aleksandra w Białymstoku. W 1911 roku założono 6-klasowe prywatne gimnazjum męskie K. Grochowskiego w Ostrowi Mazowieckiej. W tym samym roku prywatne gimnazjum żydowskie Z. Miszkowicz-Chwoles w Białymstoku miało status szkoły średniej. W 1912 roku otwarto 4-klasowe prywatne progimnazjum w Ostrołęce własności von Langemmera. Wówczas w Białymstoku funkcjonowało 20 szkół utrzymywanych przez osoby prywatne. Rok później Donizy Majewski założył średnią szkołę prywatną⁷¹. Jesienią 1914 roku rozpoczęło swoją działalność prywatne progimnazjum męskie z prawami państwowymi w Bielsku Podlaskim⁷². W 1908 roku otwarto dwa prywatne progimnazja żeńskie w Bielsku i jedno w Sokółce, a w 1912 roku prywatne gimnazjum żeńskie w Ostrowi Mazowieckiej⁷³.

⁶⁹ M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty...*, op. cit., s. 25.

⁷⁰ A. Dobroński, *Infrastruktura społeczna...*, op. cit., s. 620–622.

⁷¹ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka: dzieje miasta*, Warszawa 1975, s. 193.

⁷² A. Dobroński, *Infrastruktura społeczna...*, op. cit., s. 624.

⁷³ Ibidem, s. 505; APB, Akta miasta Białegostoku, t. 10, k.1.

Po 1905 roku obserwuje się znaczące zwiększenie liczebności szkolnictwa żeńskiego⁷⁴. Jego przyczyny były dwojakie. Założenie szkoły żeńskiej było przedsięwzięciem łatwiejszym, mniej odpowiedzialnym, a świadectwa były definitywnym cenzusem naukowym kształcącej się dziewczyny. Z drugiej strony, szkolnictwo żeńskie było nieporównywalnie mniej od męskiego narażone na szykany ze strony rządu rosyjskiego. Pozwalało to „przemycać” do szkoły drogą tajnych wykładów więcej kultury polskiej i czyniło szkołę żeńską bardziej polską od męskiej, która była poddana ostrej kontroli władz.

Mimo wszystkich braków szkół prywatnych, społeczeństwo ceniło je przede wszystkim za polskość, która w nich panowała. Poparcie szerokich sfer inteligencji pozwoliło szkołom tym przetrwać aż do czasu wybuchu wojny. Wówczas na terytorium byłego Królestwa Kongresowego otworzył się dla szkolnictwa nowy zupełnie okres rozwoju. Nastąpił przede wszystkim jego liczebny wzrost. Ruina szkolnictwa państwowego stworzyła lukę, którą należało wypełnić. Dlatego też po ustąpieniu Rosjan wszystkie szkoły rosyjskie rządowe bądź prywatne, przestały istnieć zupełnie lub przekształciły się w szkoły prywatne polskie (w wyjątkowych wypadkach w niemieckie)⁷⁵.

Od chwili odzyskania niepodległości prywatnej szkole polskiej przypadło do spełnienia zadanie olbrzymiej wagi. Polegało ono na ugruntowaniu w duszy młodego pokolenia tej świadomości, że pierwszym obowiązkiem każdego Polaka jest dbać o to, aby odzyskaną niepodległość utrzymać, ugruntować i przekazać następnym pokoleniom. Dzięki prywatnej inicjatywie zdołano wprowadzić w rusyfikowanym dotychczas szkolnictwie cały szereg korzystnych dla polskości zmian i w najtrudniejszych warunkach udoskonalać oraz rozbudowywać sieć szkół prywatnych.

⁷⁴ K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa w b. Królestwie Kongresowym 1915–1918*, Kraków 1923, s. 108, 111, 274.

⁷⁵ A. Dobroński, *Infrastruktura społeczna...*, op. cit., s. 98.

Rozdział II

Województwo białostockie w II Rzeczypospolitej

1. Zasięg terytorialny

Województwo białostockie w II Rzeczypospolitej obejmowało swoim zasięgiem dawny obwód białostocki i prawie w całości trzy dawne gubernie: grodzieńską, łomżyńską i suwalską. Obwód białostocki i gubernia grodzieńska znajdowały się w Cesarstwie Rosyjskim, pozostałe w Królestwie Polskim.

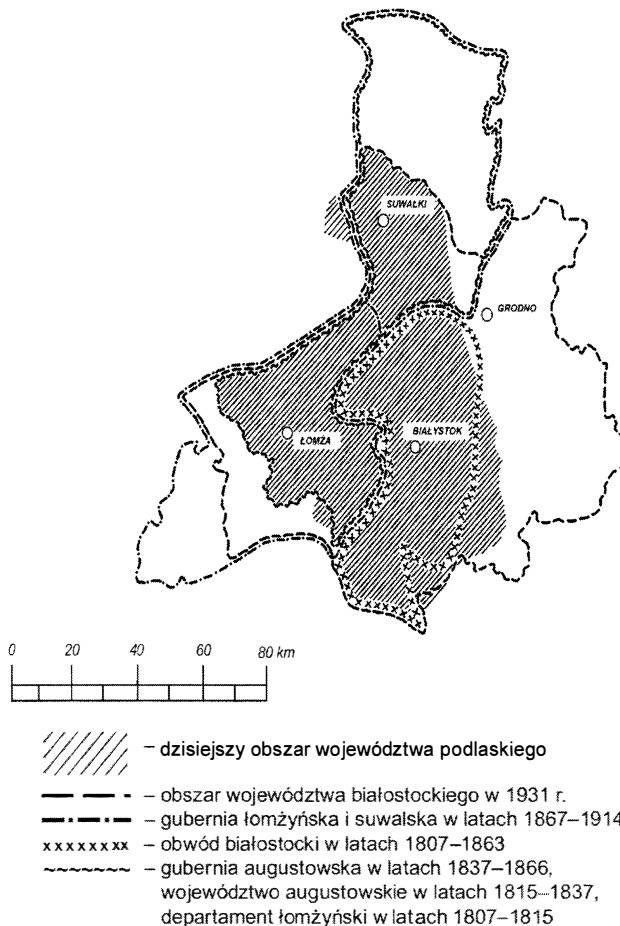
Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Sejm Ustawodawczy¹ wydał 2 sierpnia 1919 roku ustawę o podziale administracyjnym kraju i utworzeniu województwa białostockiego. Ustawa przewidywała podział obszaru byłego Królestwa Polskiego na 5 województw. Według jej zapisów, wschodnią granicę II Rzeczypospolitej przesunięto na wschód, włączając nowo utworzone województwo białostockie do Rzeczypospolitej². Formalne potwierdzenie wcielenia obszaru byłego obwodu białostockiego do Polski nastąpiło na mocy decyzji Rady Najwyższej z dnia 2 grudnia 1919 roku, określającej tymczasową granicę wschodnią państwa polskiego. Rozszerzono ją poza dawne Królestwo Polskie o były obwód białostocki³.

¹ W okręgu suwalskim wybory odbyły się 16 lutego 1919, a w białostockim i bielskim dopiero 15 czerwca 1919 roku.

² Dz. Pr. P. P., 1919, nr 65, poz. 395, s. 698-700.

³ Ostatecznie przebieg granicy polsko-radzieckiej ustalony został w wyniku wojny polsko-radzieckiej, na podstawie traktatu ryskiego, zawartego 18 marca 1921 roku. Zob.: Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej [dalej: Dz. U. RP], 1921, nr 49, poz. 300, Traktat pokojowy między Polską a Rosją i Ukrainą; A. Łuczak, J. R. Szaflik, *Druga Rzeczpospolita, wybór dokumentów*, Warszawa 1988, s. 121-127; H. Majecki, *Białystok w okresie II Rzeczypospolitej. Wybrane problemy*, (w:) *Studia i materiały do dziejów Białegostoku*, t. 4, Warszawa 1985, s. 149.

Mapa 1. Dawne podziały administracyjne obszaru województwa białostockiego

Źródło: L. Kosiński, *Miasta województwa białostockiego*, Warszawa 1962, s. 11.

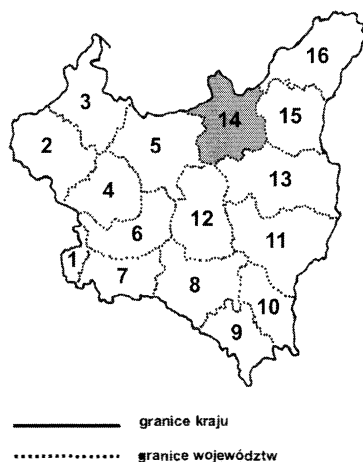
W okresie międzywojennym obszar województwa białostockiego ulegał zmianom. Początkowo województwo liczyło 12 powiatów, w tym: 6 powiatów dawnej guberni łomżyńskiej (kolneński, łomżyński, ostrołęcki, ostrowsko-mazowiecki, szczuczyński i wysokomazowiecki, bez powiatu makowskiego i węgrowskiego, które były w jej składzie od 1913 roku); 3 powiaty byłej guberni suwalskiej: suwalcki, augustowski (bez gminy Maćków i części gminy Andrzejewo) i sejneński (Sejny, gminę Krasnopol, gminę Berżniki, gminę Giby,

część gminy Krasnowo, Lubowo z okolicą powiatu kalwaryjskiego, część gminy Wisztyniec z powiatu wołkowyskiego); 3 powiaty były guberni grodzieńskiej: białostocki, sokólski i bielski⁴.

Obszar województwa białostockiego ukształtował się ostatecznie dopiero na początku 1921 roku. Stało się to na mocy ustawy z dnia 4 lutego 1921 roku. Wtedy do województwa białostockiego przyłączono 3 powiaty wschodnie: grodzieński, wołkowyski i białowieski. Wówczas województwo liczyło 32 441 km².

Należy tu zaznaczyć, iż we wszelkiego rodzaju oficjalnych zestawieniach i statystykach województwo białostockie było zaliczane do obszarów centralnych⁵.

Mapa 2. Podział administracyjny Polski na województwa w 1931 roku

Województwa: 1- śląskie, 2- poznańskie, 3- pomorskie, 4- łódzkie, 5- warszawskie, 6- kieleckie, 7- krakowskie, 8- lwowskie, 9- stanisławowskie, 10- tarnopolskie, 11- wołyńskie, 12- lubelskie, 13- poleskie, 14- białostockie, 15- nowogrodzkie, 16- wileńskie.

Źródło: J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985, s. 33.

⁴ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], zespół [dalej: zesp.] Prezydium Rady Ministrów, Protokoły Rady Ministrów z 10 i 14 VII 1919 roku. Ksiądz S. Hałko jako poseł w Sejmie (późniejszy dyrektor Państwowego Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Białymstoku, a w okresie okupacji niemieckiej tymczasowy burmistrz Białegostoku) zgłosił rezolucję w sprawie włączenia do systemu administracji państwowej powiatów białostockiego, bielskiego i sokólskiego. Por.: Z. Tomczonek, *Ks. Stanisław Hałko 1884–1943*, „Białostoczczyzna” 1991, 6/4(24), s. 9-20

⁵ W. Studnicki, *Ziemie Wschodnie. Stan gospodarczy i widoki rozwoju*, Warszawa 1929, s. 5.

Liczba powiatów w latach następnych zmniejszyła się ze względu na likwidację i podział między sąsiednie następujących powiatów: białowieskiego (wcielony w 1922 roku do powiatu bielskiego), sejneńskiego (w 1925 roku) i kolneńskiego (w 1931 roku)⁶.

Mapa 3. Podział administracyjny województwa białostockiego w 1925 roku

Źródło: opracowanie własne.

Pod względem obszaru (32518 km²) województwo przetrwało do kwietnia 1939 roku. Od 1939 roku województwo białostockie podzielone było na powiaty: augustowski, białostocki (grodzki), białostocki, bielski, grodzieński, sokólski, suwalski, szczuczyński, wołkowyski i wysokomazowiecki. Powiaty: łomżyński, ostrołęcki i ostrowski znalazły się w województwie warszawskim. Obszar województwa zmniejszył swoją powierzchnię do 25995 km².

⁶ Podział administracyjny z 1925 roku przyjmuję do określenia lokalizacji szkół prywatnych w województwie białostockim.

2. Sytuacja gospodarcza i społeczna

Województwo miało charakter rolniczy o ekspansywnym sposobie gospodarowania. W rolnictwie było zatrudnionych 69,9% ogółu ludności⁷. Chłopi małorolni żyli w nędzy, a zmniejszające się z pokolenia na pokolenie działki ziemi nie rokowały poprawy zamożności wsi. Brak ziemi i wynikające stąd bezrobocie, przy niewielkich możliwościach otrzymania pracy w mieście, były głównym problemem wsi białostockich.

Na terenie województwa występowały jedynie dwa ważniejsze ośrodki przemysłowe. Były to: białostocki ośrodek przemysłu włókienniczego, z zakładami w Białymstoku, Wasilkowie, Supraślu i Gródku oraz ośrodek przemysłu drzewnego w rejonie Hajnówki i Białowieży. Inne większe zakłady przemysłowe były skoncentrowane przede wszystkim w Grodnie i Krynkach. Przemysł zatrudniał 14,1% ogółu ludności przy średniej krajowej 19,2%⁸.

W okresie międzywojennym nie przemysł włókienniczy, ale drzewny zatrudniał największą liczbę robotników (5,8 tys. zatrudnionych, czyli ponad 10% zatrudnienia w tej gałęzi przemysłu w Polsce międzywojennej). Najpoważniejszym ośrodkiem przemysłu drzewnego stała się Hajnówka, gdzie w 1936 roku w państwowym tartaku pracowało 1 tys. osób⁹.

Stopień uprzemysłowienia był słaby; w 1936 roku przemysł białostocki zatrudniał 17,6 tys. osób, co stanowiło 2,7% ogólnej liczby zatrudnionych w polskim przemyśle¹⁰.

Obszar, który jest obiektem badań, nie miał jednolitego charakteru pod względem narodowościowym i wyznaniowym. Z uwagi na fakt, iż na obszarze województwa białostockiego szkoły prywatne były prowadzone również przez mniejszości narodowe, kształ-

⁷ Z. Koszyła, *Wrzesień 1939 roku na Białostocczyźnie*, Warszawa 1976, s. 10.

⁸ L. Kosiński, *Miasta województwa białostockiego*, Warszawa 1962, s. 79-82; M. Żmijkowska, *Białostocki przemysł włókienniczy w latach wielkiego kryzysu 1929-1934*, (w:) *Szkice do dziejów Białegostoku*, M. Kietliński, W. Śleszyński (red.), Białystok 2003, s. 54-67.

⁹ L. Kosiński, *Miasta województwa...*, op. cit., s. 79.

¹⁰ Ibidem, s. 81.

cę młodzież niepolską, pragnę tej kwestii poświęcić nieco większą uwagę.

Pod względem powierzchni (32518 km²) województwo białostockie było drugim – po województwie poleskim – województwem w kraju. Według spisu powszechnego z 30 września 1921 roku zamieszkiwało je przeszło 1 mln 305 tys. osób, co nie dawało mu miejsca w pierwszej dziesiątce najludniejszych województw. Mieszkańcy 47 miast stanowili 24% ludności województwa, z których zresztą aż 9 liczyło poniżej 2000 mieszkańców¹¹. Dziesięć lat później (spis z 1931 roku) województwo zamieszkiwało 1 mln 643,5 tys. osób. Gęstość zaludnienia wynosiła 51 osób na 1 km². Miast było wówczas 49, a odsetek ludności miejskiej zwiększył się do 24,7%. Pod względem liczby mieszkańców w 1931 roku Białystok (91 tys. mieszkańców) był trzynastym miastem w Polsce, a dziewiątym miastem wojewódzkim¹².

W latach 1918-1939 II Rzeczpospolita, podobnie jak kraje Europy Środkowej, była krajem wielonarodowościowym. Ze spisów ludności przeprowadzonych w 1921 i 1931 roku wynika, że mniejszości narodowe stanowiły 31% ogółu ludności¹³, a więc co trzeci mieszkaniec kraju był narodowości niepolskiej¹⁴.

Trudno jest dokładnie i obiektywnie określić strukturę narodowościową ludności województwa. Sprawa narodowości nie była w latach dwudziestych kwestią do końca jasną, ponieważ występowały pewne trudności w pojmowaniu przez ludność rodzimą takich pojęć, jak: „narodowość, przynależność, państwo, wyznanie”¹⁵.

¹¹ Statystyka Polski, t. 19, Warszawa 1927, s. 3. Ogółem w województwie znajdowało się 7885 miejscowości, w tym 157 niezamieszkałych.

¹² Rocznik Statystyczny, Warszawa 1938.

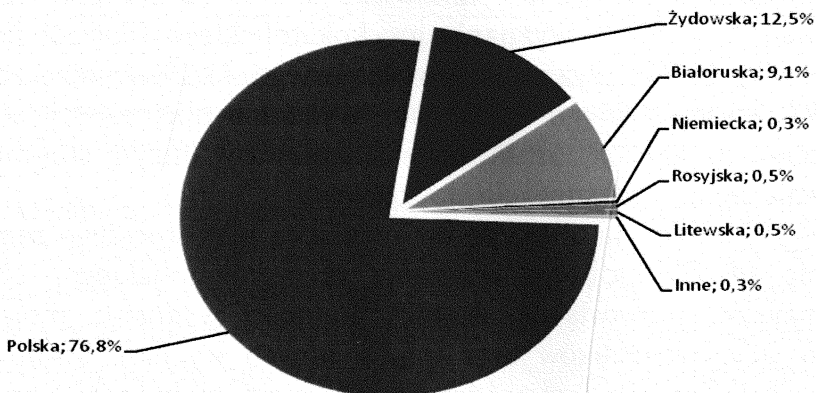
¹³ J. Żarnowski, *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1973, s. 374-376. Wskazując na liczne niedoskonałości spisu ludności z 1921 i 1931 roku, Jerzy Tomaszewski stwierdza, że „w tym czasie nie ustały powojenne ruchy migracyjne ludności. Jak też przyjmowanie religii jako wyznacznika narodowości prowadzi do błędów statystycznych”.

¹⁴ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1936, s. 27.

¹⁵ Wyniki spisu powszechnego z 1921 roku na terenie miasta stołecznego Warszawy. Zestawienie i rozbiór krytyczny. I Ludność. Mieszkania. Gospodarstwa domowe. II. Stosunki zawodowe, Warszawa 1928, s. 31.

W 1921 roku Polska liczyła 25,69 mln ludności. Była krajem, w którym Polacy stanowili 69,2%¹⁶. Z kolei z danych odnoszących się do narodowości wynika, iż w województwie białostockim narodowość polską deklarowało o 7,3% punktu procentowego więcej mieszkańców w porównaniu do całego obszaru II Rzeczypospolitej. Na tle kraju w województwie białostockim można odnotować jednak wyższe wskaźniki mniejszości narodowych, o 4,5% ludności deklarującej narodowość żydowską, o 5,1% ludności białoruskiej, 0,4% ludności litewskiej.

Wykres 1: Struktura narodowościowa województwa białostockiego w 1921 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1927, s. 52-55.

¹⁶ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1927, s. 52-55. Dane te, a zwłaszcza procent ludności białoruskiej i ukraińskiej, jak podaje Zbigniew Landau, nie są ściśle. Stwierdza, iż procent ludności tych narodowości był wyższy niż wskazują dane spisowe. Według autora, taki stan liczbowy wynika ze źle interpretowanych przez komisarzy spisowych odpowiedzi na pytanie dotyczące narodowości (ludność odpowiadała: „my tutejsi”, rozumiano jako „my Polacy”, co nie zawsze odpowiadało prawdzie). Ludność „miejskowa” posługiwała się lokalnymi dialektami określając swój język jako „chłopski” w odróżnieniu od „pańskiego”, czyli polskiego. Białorusini nazywali siebie Poleszucami. Por.: Z. Landau, I. Kostrowiecka, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1966, s. 255; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Polska w Europie i świecie 1918-1939*, Warszawa 1984, s. 53-54; M. Leczyk, *Oblicze społeczno-polityczne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988, s. 70.

Z kolei według spisu z 1931 roku na 32,13 mln mieszkańców kraju, łącznie z wojskiem skoszarowanym nieuwzględnionym w poszczególnych województwach, ludność z polskim językiem ojczystym stanowiła 68,9%. W województwie białostockim narodowość polską deklarowało 67,9%, białoruską 12,5%, żydowską 11,9%, rosyjską 2,1%, niemiecką 0,4%, ukraińską 0,2%, inni 0,7%¹⁷.

Cechą charakterystyczną stosunków religijnych II Rzeczypospolitej była duża różnorodność wyznań. Wyznanie było często wyróżnikiem odrębności narodowej mniejszości, stąd też niejednorodność narodowa znajdowała swoje odbicie w stosunkach wyznaniowych. W spisie w 1921 roku wyznanie rzymskokatolickie zadeklarowało w Polsce 62,5% ludności. Religia rzymskokatolicka łączyła Kościół z państwem oraz – jak podaje Konstytucja marcowa – „zajmowała w państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań”¹⁸. Ludność wyznania greckokatolickiego (kościół unicki) stanowiła 11,9%, wyznania prawosławnego 11,1%, mojżeszowego 10,8%, ewangelickiego 3,7%, inne wyznania obejmowały ułamek procenta (0,004%)¹⁹. Struktura wyznaniowa w dużym stopniu pokrywała się ze strukturą narodowościową.

W 1921 roku na obszarze województwa białostockiego zamieszkiwało 68,5% ludności wyznania rzymskokatolickiego, 15,12% wyznawców prawosławia, 14,86% ludności wyznania mojżeszowego, 1% ewangelików oraz 0,52% innych wyznań. Mimo tego, iż w skali kraju w województwie białostockim ludność wyznania rzymskokatolickiego wynosiła o 5% więcej mieszkańców, to na badanym terenie odsetek osób wyznania prawosławnego było o 4% wyższy, podobnie jak mojżeszowego także o 4% wyższy niż w kraju.

¹⁷ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 21. Zbigniew Landau i Jerzy Tomaszewski podają, że w 1931 roku Polacy stanowili nie więcej niż 65%. Najliczniejszą mniejszością byli Ukraińcy (około 16%), potem Żydzi (poniżej 10%), Białorusini (ponad 6%), Niemcy (2%), pozostałe grupy narodowościowe – Litwini, Czesi, Rosjanie, Słowacy, Cyganie, Karaimowie (około 1%). Por.: Z. Landau, J. Tomaszewski, *Polska w Europie...*, op. cit., s. 53-54; M. Leczyk, *Oblicze społeczno-polityczne...*, op. cit., Warszawa 1988, s. 70.

¹⁸ Dz. U. RP, 1921, nr 44, poz. 267, artykuł 114; R. Bender, *Kościół katolicki w Polsce odrodzonej wobec problemów narodowych i społecznych (1918–1939)*, (w:) *Życie polityczne w Polsce 1918–1939*, Wrocław 1985, s. 325.

¹⁹ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1927, s. 52-55.

Stosunki wyznaniowe w województwie białostockim według spisu z 1921 roku przedstawia tabela 1.

Tabela 1: Stosunki narodowościowe i wyznaniowe w województwie białostockim według spisu z 1921 roku (w tys.)

Wyznanie	Liczba ludności w dniu spisu	Narodowość					
		polska	żydowska	białoruska	niemiecka	litewska	rosyjska
Rzymskokatolickie	894,2	884,4	0,1	2,8	0,1	6,7	0,2
Prawosławne	197,4	76,3	0,0	116,1	0,0	0,2	4,6
Mojżeszowe	194,0	31,0	162,7	0,4	0,0	0,0	0,1
Ewangelickie	13,1	8,9	0,0	0,1	3,9	0,0	0,0

Źródło: M. Siemakowicz, *Spisy ludności a zagadnienia narodowościowe z uwzględnieniem spraw szkolnictwa dla mniejszości białoruskiej w II Rzeczypospolitej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1998, nr 10, s. 89.

W kolejnym, przeprowadzonym w 1931 roku, spisie powszechnym udział procentowy osób wyznania rzymskokatolickiego wzrósł w kraju do 64%, prawosławnego – do 11,8%, innych wyznań do – 0,19%, a pozostałych wyznań nieco zmniejszył się: grekokatolickiego zmalał do 10,5%, mojżeszowego do 9,8% oraz ewangelickiego do 2,6%²⁰.

Strukturę ludności pod względem narodowościowym w województwie białostockim w 1939 roku przedstawił Z. Koszyła. Stwierdził, że w ostatnim roku II Rzeczypospolitej było tu 71% ludności narodowości polskiej 13,5% ludności narodowości białoruskiej, 11,9% żydowskiej, 2,2% rosyjskiej, 0,9% litewskiej i 0,5% niemieckiej²¹.

Charakterystyczną więc cechą struktury narodowościowej miast białostockich była znaczna liczba ludności żydowskiej. Biorąc pod uwagę wyznanie w województwie białostockim, Żydzi stanowili oko-

²⁰ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1937, s. 26-27.

²¹ Z. Koszyła, *Wrzesień 1939 roku...*, op. cit., s. 11.

ło 14% mieszkańców, co dawało nawet trzydziestokrotnie większy wskaźnik w porównaniu z województwami zachodnimi²².

Przeprowadzona analiza struktury narodowościowej województwa białostockiego wskazuje na duże zróżnicowanie demograficzne mniejszości narodowych. Białorusini byli głównie mieszkańcami wsi. Żydzi zaś mieszkali przeważnie w miastach i osiedlach o charakterze miejskim, co wiązało się z zawodami przez nich wykonywanymi. Udział ludności żydowskiej był w miastach szczególnie wysoki w porównaniu z miastami innych obszarów. Aż 77% ludności wyznania mojżeszowego zamieszkiwało miasta i miasteczka. Ludność żydowska stanowiła w województwie białostockim 32,4% ogółu ludności miejskiej, podczas gdy w całym kraju ludność ta stanowiła 27,3% ogółu ludności miejskiej²³. Były w województwie białostockim również takie miasteczka, w których ludność żydowska liczyła nawet ponad połowę jej mieszkańców. Jako przykład warto podać miasta Białystok i Grodno. Skład wyznaniowy Grodna w latach 1919-1931 oraz Białegostoku w 1919 roku ilustrują tabele 2 i 3.

Tabela 2: Ludność Grodna według wyznania w latach 1919-1931

Wyznanie	1919		1921		1931	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Ogółem	28 165	100	34 694	100	49 669	100
Rzymskokatolickie	8 825	31,3	12 053	34,7	21 556	43,4
Mojżeszowe	16 628	59,1	1 697	53,9	21 159	42,6
Prawosławne	2 474	8,8	3 649	10,5	6 277	12,6
Ewangelickie	202	0,7	230	0,7	358	0,7
Inne	36	0,1	65	0,2	319	0,7

Źródło: J. J. Milewski, *Grodno – miasto i ludność w okresie międzywojennym*, (w:) *Grodno w XVIII wieku. Miasto i ludność*, A. Woltanowski, J. Urwanowicz (red.), Białystok 1997, s. 195.

²² M. Leczyk, *Oblicze społeczno-polityczne...*, op. cit., s. 362.

²³ A. Krysiński, *Struktura narodowościowa miast polskich*, „Sprawy Narodowościowe” 1937, nr 3.

Wśród ludności Grodna w latach 1919-1931 wystąpiły zmiany pod względem wyznania. W porównaniu do 1919 roku, w 1931 roku ludność wyznania rzymskokatolickiego wzrosła z 31,3% do 43,4%. Wzrost należy odnotować również w składzie procentowym ludności wyznania prawosławnego. Zmniejszył się natomiast wskaźnik ludności wyznania mojżeszowego z 59,1% do 42,6%.

Tabela 3: Ludność Białegostoku według wyznania w połowie 1919 roku

Wyznanie	Liczba	%
Ogółem	80 236	100
Mojżeszowe	43 102	53,7
Katolickie	32 267	40,1
Ewangelickie	2 595	3,3
Prawosławne	2 272	2,9

Źródło: „Dziennik Białostocki” 1919, nr 116, z 27 sierpnia.

W 1919 roku w Białymstoku wskaźnik mieszkańców wyznania mojżeszowego w porównaniu z Grodnem był nieco mniejszy (w Białymstoku 53,7%, a w Grodnie 59,1%). Także ludność wyznania prawosławnego stanowiła w Grodnie wyższy wskaźnik (8,8%) niż w Białymstoku (2,9%). Więcej w porównaniu z Grodnem było w Białymstoku katolików, którzy stanowili o 13,6 % wyższy wskaźnik oraz ewangelików, których było w skali ludności miasta o 2,6% więcej niż w Grodnie.

Najwięcej ludności narodowości żydowskiej zamieszkiwało w mieście wojewódzkim Białymstoku. Spis ludności z 1921 roku wykazał na 30 września 76 792 mieszkańców Białegostoku, z czego 46,6% stanowili Polacy, na ludność żydowską przypadało 48,7%²⁴, Niemców 1,9%, Rosjan 1,8%, Białorusinów 0,8% oraz innych 0,2%. Nieco inne dane dotyczą składu wyznaniowego miesz-

²⁴ Por.: *Województwo białostockie*, Warszawa 1927; Pierwszy spis ludności RP z dnia 30 listopada 1921 roku. Pierwszy powszechny spis ludności polskiej z dnia 30 września 1921 rok. Mieszkania, Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, t. XIX, Warszawa 1928, tabl. VI, s. 26; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej, Warszawa 1924, s. 10.

kańców. Wyznawcy mojżeszowi stanowili 51,7% mieszkańców Białegostoku, katolicy – 38,7%, prawosławni – 6,3%, ewangelicy – 3,2%, inne wyznania – 0,1 %²⁵. Wynika z tego, że dane określające narodowość nie są adekwatne do wyznania. Polakami czuło się wielu wyznawców prawosławia, a nawet religii mojżeszowej²⁶.

Ustalenie składu narodowościowego miasta Białegostoku oparte go na spisie z 1931 roku nastęrcza kłopoty, wynikające szczególnie z wyraźnych rozbieżności między danymi dotyczącymi wyznania oraz języka ojczystego. Mianowicie, według spisu z 1931 roku miasto Białystok liczyło 91,1 tys. mieszkańców, w tym 45,6% katolików, 8,2% prawosławnych, 2,9% ewangelików oraz 43% osób wyznania mojżeszowego i 0,3% innych. Natomiast 50,9% osób deklaroowało polski język ojczysty, 3,6% rosyjski, 2,1% niemiecki, 42,6% żydowski i hebrajski oraz 0,8 inny. Hipotetycznie na podstawie danych wyznaniowych i językowych można stwierdzić, że w 1931 roku w Białymstoku Polacy stanowili około 50,0% ogółu mieszkańców²⁷, Żydzi 43,0%, Rosjanie 3,6%, Niemcy 2,1% oraz około 1,3% Białorusini i przedstawiciele innych narodowości.

Do praktyki identyfikacji wyznania i narodowości trzeba zatem podchodzić ostrożnie. Wyznanie było wówczas czymś bardziej trwałym niż poczucie świadomości narodowej, które w przypadku dosyć znacznych grup ludności dopiero się rodziło.

Ówczesną strukturę narodowościową odzwierciedlają dane dotyczące zadeklarowanego języka ojczystego. Według danych statystycznych z 1931 roku wynika, iż spośród 32 mln ludności kraju językiem polskim jako ojczystym porozumiewało się 68,9%, ukraińskim – 10,1%, hebrajskim – 8,6%, ruskim – 3,8%, białoruskim –

²⁵ A. Dobroński, *Białystok. Historia miasta*, Białystok 1998, s. 120.

²⁶ A. Sadowski, *Białystok jako typ miasta zróżnicowanego etnicznie*, (w:) *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości 19 luty 1919 – 19 luty 1999*, C. Kukło (red.), Białystok 2000, s. 182.

²⁷ Do Polaków zaliczam mieszkańców wyznania prawosławnego, którzy w spisie podali język polski jako język ojczysty. Już bowiem przed wojną migranci do miasta z okolicznych prawosławnych wsi kulturowo i politycznie byli obligowani do mówienia po polsku. Nadto, na wsiach województwa białostockiego zamieszkiwanych przez ludność wyznania prawosławnego w zasadzie nie było szkół białoruskich, zaś w istniejących szkołach prowadzono wychowanie w duchu patriotyzmu państwowego.

3,1%, niemieckim – 2,3%, rosyjskim – 0,4%, innym – 2,8%²⁸. W tym samym roku w województwie białostockim jako ojczysty język polski podało 72,3% ludności, białoruski – 12,4%, żydowski i hebrajski – 11,8%, rosyjski – 2,1%, litewski – 0,7%, niemiecki – 0,4%, ukraiński i ruski – 0,2 %, inny – 0,1% ludności²⁹.

Należy zaznaczyć, że ludność żydowska nie tworzyła na obszarze województwa białostockiego zwartych skupisk. Żyła w zorganizowanych, dużych i dość odseparowanych grupach (sztetl). Łączyła ją wspólna religia, tradycja, język i kultura. Te czynniki powodowały, że mniejszość ta nie była chętna i skłonna do asymilowania się z narodem polskim, o czym świadczy to, że tylko 1,1% Żydów podało język nieżydowski jako ojczysty, podczas gdy średnio w Polsce prawie 11%³⁰.

Żydzi byli przeważnie drobnymi kupcami oraz rzemieślnikami, nieliczni zajmowali się pracą na roli (96,4% żyło z dochodów z pracy pozarolniczej). Stosunkowo niewielu Żydów należało do warstwy najbardziej zamożnych przedsiębiorców. W rękach handlowców i przemysłowców żydowskich znajdowało się 75% przedsiębiorstw handlowych i 80% przedsiębiorstw przemysłowych. Nie oznaczało to jednakże dobrobytu ogółu społeczeństwa żydowskiego. Większość biedoty żydowskiej tak samo, czasem nawet bardziej niż ludność polska, cierpiała niedostatek³¹. Silna pozycja ekonomiczna mniejszości żydowskiej sprzyjała rozwojowi nie tylko handlu i gospodarki, ale także ruchu kulturalno-oświatowego.

Ludność żydowska, której w 1931 roku było na terenie województwa około 197 tys. uległa eksterminacji w latach wojny. Wymownym przykładem może być masowy mord 700 Żydów w synagodze w Białymstoku w czerwcu 1941 roku.

²⁸ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1937, s. 21-22, 24-26.

²⁹ Statystyka Polski, ser. C, z. 83, Warszawa 1938, s. 29-31.

³⁰ A. Krysiński, *Struktura narodowościowa...*, op. cit., s. 53.

³¹ S. Ingot, *Badania w zakresie dziejów społecznych i gospodarczych w Polsce 1918-1930*, „Wiadomości Historyczne” 1933, R. 47, t. 2, z. 2; Z. Koszyła, *Wrzesień 1939 roku...*, op. cit., s. 11.

Inne mniejszości stanowili Białorusini i Rosjanie (6,9% ludności prawosławnej³²), zwłaszcza w miastach powiatu bielskiego (16,5%). Ponadto, w Białymstoku i powiecie białostockim oraz w powiecie suwalskim występował nieznaczny procent ludności ewangelickiej (2,9%, 1,8%, 2,7%), podającej w większości język niemiecki jako ojczysty³³.

Teren województwa zamieszkiwało 300 818 prawosławnych. Z tej liczby (według oficjalnych danych) 62 800 uważało się za Polaków, 20 000 za Rosjan, a 218 018 za Białorusinów. Dane te są prawdopodobnie obniżone na niekorzyść ludności białoruskiej. Poza Białorusinami, prawosławnymi byli wprawdzie Rosjanie oraz znaczna grupa Polaków, ale Polacy nie stanowili aż 62 800 osób. W niektórych powiatach (na przykład grodzkim) znaczna liczba ludności białoruskiej była wyznania rzymskokatolickiego. Największe skupiska ludności białoruskiej znajdowały się w powiatach wołkowyskim i bielskopodlaskim (ponad 50% ogółu ludności). W zdecydowanej większości byli to drobni rolnicy, którzy w zwartych grupach zamieszkiwali całe osady i gminy. Ludność białoruska nie miała równych praw z ludnością polską. Likwidowano szkoły białoruskie na tym terenie (w 1939 roku nie było na Białostocczyźnie ani jednej szkoły białoruskiej), prześladowano białoruskie organizacje kulturalno-oświatowe. Tylko nieliczną inteligencję białoruską dopuszczano do pracy w administracji państwowej i szkolnictwie³⁴.

Ludność wyznania ewangelickiego licząca ponad 9 tys. zamieszkiwała w Augustowie (241 wyznawców), Białymstoku (2 500), Grodnie (647), Suwałkach (3 447) i Wizajnach (2 940)³⁵.

³² Większość ludności prawosławnej podała jako język ojczysty polski (jedynie w powiecie bielskim 3,9% ludności podało białoruski, a język rosyjski: w Białymstoku – 3,6% i powiecie bielskim – 4,2%), stąd dla określenia udziału Białorusinów i Rosjan trzeba było posłużyć się strukturą wyznaniową.

³³ L. Kosiński, *Miasta województwa...*, op. cit., s. 94-95.

³⁴ Z. Koszyła, *Wrzesień 1939 roku...*, op. cit., s. 12.

³⁵ APB, Akta Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Białymstoku; Ibidem, s. 12.

Rozdział III

Podstawy prawne szkolnictwa prywatnego

1. Szkoły prywatne w polityce oświatowej II Rzeczypospolitej

Szkolnictwo odziedziczone po zaborcach, z wyjątkiem szkół prywatnych i częściowo szkół publicznych w zaborze austriackim, nie odpowiadało potrzebom odradzającego się państwa. Szkolnictwu polskiemu, jak pisał Kazimierz Konarski, „brakowało zupełnie norm prawnych, oparcie się zaś o dawne normy było wykluczone, nie istniała chyba dziedzina życia publicznego, w której ustawodawstwo zaborcze byłoby równie sprzeczne z życiem i zasadniczymi postulatami narodu”¹. Dlatego też II Rzeczpospolita musiała w bardzo trudnych warunkach ekonomicznych, społecznych i politycznych rozpocząć budowę jednolitej dla całego kraju polityki oświatowej².

Mimo tego, iż od pierwszych lat niepodległości szkoły prywatne były instytucjami licznymi i rozpowszechnionymi w kraju, to ich sytuacja prawna była nieunormowana. Funkcjonowanie szkół prywatnych częściowo opierało się na przepisach z okresu zaborów, częściowo było regulowane doraźnymi rozporządzeniami polskich władz szkolnych, które nie miały jednak oparcia w zasadniczych normach prawnych³. Panowała dowolność w zakresie warunków, ja-

¹ K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa...*, op. cit., s. 45.

² Z. Landau, J. Tomaszewski, *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1962, s. 13-16; K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne...*, op. cit., s. 40.

³ Już w trakcie trwania I wojny światowej zrzeszenia zawodowe nauczycieli i działacze oświatowi wyrażali potrzebę dążenia do opracowania projektów ustroju szkolnego. Dążyły one do opracowania nowego ujednoczonego ustroju szkolnego. Opracowywały je organizacje na-

kie powinni byli spełniać założyciele szkół prywatnych przed otrzymaniem zezwolenia na otwarcie szkoły.

Od początków istnienia niepodległego państwa polskiego szkoły prywatne uzyskały od MWRiOP możliwość rozwoju, gdyż ze względu na trudną sytuację gospodarczą i ekonomiczną kraju, budżet nie dysponował odpowiednimi środkami na rozbudowę szkolnictwa państwowego. Wobec trudności finansowych Ksawery Franciszek Prauss, któremu powierzono resort oświaty MWRiOP, nie planował objęcia szkolnictwem państwowym całości młodzieży. Przewidywał pozostawienie szkolnictwa prywatnego, przyznając mu ważną funkcję odciążania budżetu państwa oraz wyręczania w kształceniu i wychowaniu młodzieży⁴. W tym celu K. Prauss 5 grudnia 1918 roku wystąpił do Rady Ministrów z wnioskiem o przyznanie nauczycielom szkół prywatnych pomocy finansowej w wysokości 2,1 mln marek⁵.

Jeszcze przed uchwaleniem Konstytucji, w wydawanych aktach prawnych wyraźnie zaznaczano, że szkoły prywatne mogą funkcjonować na równi z placówkami państwowymi i społecznymi.

Niezwykle ważna i wartościowa w realizacji reformy szkolnictwa oraz oświatowego systemu prawnego była praca zarówno MWRiOP, jak i nauczycieli polskich. Kwestie związane z integracją i unifikacją ustroju szkolnego podjęto w dniach 14–17 kwietnia 1919 roku na Ogólnopolskim Zjeździe Nauczycielskim (Sejmie Nauczycielskim) zorganizowanym przez Związek Polskich Towarzystw Nauczycielskich. Na Sejmie spotkali się nauczyciele wszystkich typów szkół, reprezentując instytucje naukowe, organizacje nauczycielskie

uczycielskie, partie polityczne i osoby indywidualne. Dotyczyły one różnych aspektów, lecz głównie skupiały się wokół czasu trwania obowiązku szkolnego, organizacji szkoły i programów nauczania. W okresie przed odzyskaniem niepodległości, w pracach reformatorskich nad szkołami, najbardziej aktywne było Stowarzyszenie Nauczycielstwa Polskiego, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Krajowy Związek Nauczycielstwa Polskiego (przemianowany w 1913 roku na ZPNL), Związek Nauczycieli Polskich Szkół Początkowych. Por.: F. W. Araszkiewicz, *Szkoła średnia ogólnokształcąca...*, op. cit., s. 14; S. Walasek, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące na ziemiach polskich w latach 1914–1923*, Wrocław 1996, s. 13.

⁴ K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne...*, op. cit., s. 34.

⁵ F. W. Araszkiewicz, *Szkoła średnia ogólnokształcąca...*, op. cit., s. 18; AAN, Prezydium Rady Ministrów, t. 4, k. 592, 597-598.

i oświatowe⁶. Jak stwierdził Stanisław Mauersberg „zjazd miał być fil-
trem rzeczoznawczym w stosunku do propozycji MWRiOP i plano-
wano, iż na ich bazie opracuje projekty ustaw, które zostaną później
przedstawione Sejmowi Ustawodawczemu. Z tego względu nazwano
go Sejmem Nauczycielskim”⁷. Z kolei Maria Lipowska zauważyła, że
Sejm Nauczycielski był zjazdem zamykającym okres bezpośrednich
przygotowań pierwszych projektów ustaw szkolnych odrodzonego
państwa polskiego⁸.

Uchwały Sejmu Nauczycielskiego, dotyczące budowy ustroju
szkolnego, nie mogły być wdrożone w życie⁹, ponieważ Sejm sta-
nowił tylko ciało opiniodawcze dla ministra WRiOP. Jednakże nau-
czyciele stanowili większość posłów Komisji Oświatowej Sejmu
Ustawodawczego¹⁰ i to oni odpowiadali za przedkładanie Wysokiej

⁶ Biorący udział w Zjeździe podzielili się na dwa obozy: pierwszy tworzyło MWRiOP z To-
warzystwem Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (TNSW), a drugi Stowarzyszenie Na-
uczycielstwa Polskiego (SNP), Związek Zawodowy Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich
(ZZNPSS) i Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskich Szkół Początkowych (ZNPSP). Z połączenia
się pod koniec zjazdu ZNPSP i ZPNL powstał Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Po-
wszechnych (ZPNSP); O szkołę polską. Pierwszy ogólnopolski wielki zjazd nauczycielski
odbył się w dniach 14, 15, 16, 17 kwietnia 1919 w Warszawie. Sprawozdania i streszczenia,
cz. III, Lwów-Warszawa 1920, s. 11.

⁷ S. Mauersberg, *Sejm Nauczycielski (17–19 kwietnia 1919 r.)*, (w:) *Studia z dziejów edu-
kacji*, wybór J. Miąso, Warszawa 1994, s. 239–241.

⁸ M. Lipowska, *Koncepcje wykształcenia ogólnego...*, op. cit., s. 12; S. Świdwiński, *W dzie-
siątą rocznicę Związku i i Sejmu Nauczycielskiego*, „Ogniwo” 1929, nr 4, s. 145.

⁹ *O szkołę polską...*, op. cit., s. 260–257; „Głos Nauczyciela” 1919, nr 9, s. 409, 410, 417, 418;
S. Świdwiński, *Sejm Nauczycielski*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 2, s. 35, 64;
Z. Marciniak, *Procesy zjednoczenia w ruchu nauczycielskim na ziemiach polskich w latach
1915–1918*, Warszawa 1969, s. 106; *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej,
Pedagogika i szkolnictwo w XX stuleciu*, S. Wołoszyn (wybór i oprac.), t. 3, Warszawa 1966,
s. 338–340; *Uchwały tzw. Sejmu Nauczycielskiego*, „Robotnik” 1919, nr 162; Program na-
ukowy szkoły średniej, Warszawa 1919, s. 146, 46, 86; S. Michalski, *Koncepcje systemu
edukacji w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988, s. 54–66.

¹⁰ W okresie funkcjonowania Sejmu wyłoniono w różnych konfiguracjach politycznych osiem
rządów. Najdłużej z nich działał rząd Ignacego Paderewskiego. Funkcjonował on od 16
stycznia 1919 roku do 9 grudnia tego samego roku. Po nim Naczelnik Państwa Józef Piłsud-
ski 13 grudnia 1919 roku mianował na premiera nowego rządu Leopolda Skulskiego, w któ-
rym ministrem odpowiedzialnym za oświatę został Tadeusz Łopuszański. 23 czerwca 1920
roku na czele rządu staje Władysław Grabski. Po nim rząd powierzono Wincentemu Wi-
tosowi z Maciejem Ratajem na stanowisku ministra WRiOP (24 lipiec 1920 – 13 wrzesień
1921). Po ustąpieniu Witosy zastąpił go Antoni Ponikowski, który pełnił jednocześnie funk-
cję ministra WRiOP. Przedstawił on plan rozbudowy szkół, seminariów nauczycielskich,
upaństwowienia gimnazjów. Po upadku rządu Ponikowskiego zastępuje go Artur Śliwiński,

Izbie projektów ustaw szkolnych, które stawały się podstawą prawną systemu szkolnictwa i oświaty.

Minister Tadeusz Łopuszański (od 13 grudnia 1919 roku), podobnie jak poprzednik, twierdził, że w trudnym położeniu kraju szkolnictwo prywatne jest w stanie uzupełniać państwowe, dlatego też prowadził wraz z Grzegorzem Zawadzkiem, szefem Sekcji Szkolnictwa Średniego, prace w zakresie reformy prywatnego szkolnictwa średniego¹¹. Kolejny z ministrów, Józef Mikułowski-Pomorski, był wręcz zwolennikiem przyznania szkole prywatnej pierwszeństwa, ale jego postulat nie wszedł w życie¹².

Do przedsięwzięć ministra Stanisława Grabskiego można zaliczyć nowelizację programów i przepisów szkolnych, rozstrzygnięcie spraw kompetencji rad pedagogicznych szkół średnich, łącznie ze szkołami prywatnymi polskimi i mniejszości narodowych, jak również wprowadzenie projektu reformy ustroju szkolnictwa oraz ustawy z 31 lipca 1924 roku¹³. Ustawa zwana od jej autora „lex Grabski”, określiła do końca dwudziestolecia międzywojennego podstawy organizacyjne szkolnictwa mniejszości ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej, forsując szkołę utrakwistyczną, czyli dwujęzyczną¹⁴. Za kadencji ministra Bolesława Miklaszewskiego zapoczątkowano przygotowania nad ujednoczeniem prawodawstwa szkolnego, dotyczącego kształcenia i egzaminowania nauczycieli szkół średnich, w tym również nauczycieli szkół prywatnych¹⁵.

Nowy etap w dziejach szkolnictwa prywatnego rozpoczął się w 1932 roku. Minister Jędrzej Jędrzejewicz domagał się wówczas dla szkolnictwa prywatnego daleko idącego eksperymentowania, swobody w zakresie programów, organizacji i metod nauczania. Jak sam

po nim pierwszym ministrem zostaje Ignacy Nowak. Zob.: J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo i oświata w pracach sejmu ustawodawczego II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 42-50.

¹¹ F. W. Araszkiewicz, *Szkoła średnia ogólnokształcąca...*, op. cit., s. 65.

¹² Ibidem, s. 119.

¹³ R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795-1945*, t. 2, Warszawa 1996, s. 294-295.

¹⁴ Por.: E. J. Kryńska, *Utrakwizacja szkolnictwa ukraińskiego a racja stanu Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*, (w:) *Kultury narodowe na pograniczach*, J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska (red.), Białystok 2006, s. 26-43.

¹⁵ W. Rychlewicz, *Kwalifikacje zawodowe nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących*, Lwów 1938, s. 108-123.

twierdził, szkolnictwo prywatne nie mogło być złą kopią szkolnictwa państwowego¹⁶. Ponadto, do negatywnych cech szkolnictwa w Polsce zaliczał: brak łączności pomiędzy szkołami powszechnymi, a średnimi ogólnokształcącymi, rozrost szkolnictwa ogólnokształcącego a zastój szkolnictwa zawodowego, niedostosowanie metod nauczania do programów, brak jednolitego celu kształcąco-wychowawczego¹⁷.

Dnia 11 marca 1932 roku z inicjatywy J. Jędrzejewicza uchwalono tak zwane ustawy Jędrzejewiczowskie. Pierwsza z ustaw o ustroju szkolnictwa¹⁸ zunifikowała na terenie całego państwa polskiego ustrój i organizację szkolnictwa, od przedszkoli do szkół wyższych oraz kształcenie nauczycieli, wprowadzając jednolite przepisy oświatowe. Ustawa wyodrębniła również, obok szkół państwowych (utrzymywanych wyłącznie przez państwo) i publicznych (utrzymywanych przez państwo wspólnie z samorządem terytorialnym lub gospodarczym), szkoły prywatne, do których zaliczyła wszystkie inne szkoły. Patrz aneks 1.

Kolejna ustawa z 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych¹⁹ unormowała stosunki prawne w dziedzinie szkolnictwa prywatnego. Przepisy tej ustawy obejmowały prywatne przedszkola, szkoły powszechne, szkoły średnie ogólnokształcące (gimnazja i licea ogólnokształcące), seminaria i licea dla wychowawczyń przedszkoli, licea pedagogiczne i pedagogia oraz szkoły i kursy zawodowe. Ustawa nie odnosiła się do prywatnych szkół akademickich oraz szkół rolniczych i szkolnictwa zawodowo-sanitarnego.

Po uchwaleniu ustaw Jędrzejewiczowskich władze oświatowe podjęły działania zmierzające do wprowadzenia w życie zawartych w nich założeń organizacyjnych i programowych. Przepisy wykonawcze do tych ustaw ustalały jednolity system szkolnictwa, a pry-

¹⁶ AAN, Prezydium Rady Ministrów, rekt. 22, k. 6.

¹⁷ F. W. Araszkievicz, *Geneza ustawy z 1932 roku o szkolnictwie państwowym i prywatnym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 4, s. 557

¹⁸ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty...*, op. cit., s. 190-204. Ustawa weszła w życie 1 lipca 1932 roku.

¹⁹ Dz. U. RP, 1932, nr 33, poz. 343.

watne szkoły zostały bardziej niż dotąd podporządkowane państwowej władzy szkolnej.

W drugiej połowie lat trzydziestych polityka MWRiOP w odniesieniu do szkolnictwa prywatnego uległa zmianie. Polegała ona przede wszystkim – jak podkreśla W. Gałęcki – na zrównaniu szkół prywatnych pod względem nadawanych uprawnień, a więc „skasowaniu różnorodnych kategorii praw” i „podział szkół prywatnych jedynie na dwa rodzaje: szkół z prawami publiczności i szkół bez praw z wyraźną tendencją unikania tych ostatnich”²⁰. Formalne zrównanie szkół prywatnych determinowało wyrównanie poziomu nauczania oraz poprawę w dziedzinie materialnej. Polityka MWRiOP, którą Gałęcki określa jako przejaw dużego liberalizmu, była korzystna przede wszystkim dla szkół uboższych o niższym poziomie nauczania. Mogła przyczynić się do zapewnienia im warunków materialnej egzystencji, a tym samym stworzyć podstawy dla rozwoju szkół prywatnych, zarówno pod względem dydaktycznym, jak i wychowawczym. Jeśli jednak weźmie się pod uwagę, że poziom szkół prywatnych był zróżnicowany, gdyż obok szkół zasobnych i wartościowych było wiele szkół przeciętnych, a nawet „stojących” na niskim poziomie, to „nowa” polityka MWRiOP zmierzała w kierunku tolerowania szkół stojących na przeciętnym i niskim poziomie.

2. Podstawy prawne dotyczące ochrony mniejszości narodowych

Jak już wykazano, oprócz ludności polskiej, obszar województwa białostockiego zamieszkiwały różne mniejszości narodowe²¹. Rząd

²⁰ W. Gałęcki, *Kilka uwag o szkolnictwie prywatnym*, (w:) Dz. U. KOSK, 1936, nr 7, s. 241.

²¹ Pojęcie mniejszości narodowe powstało dopiero w XIX wieku, kiedy zaczęto mówić o kształtowaniu się świadomości narodowej. Wcześniej funkcjonowało jako mniejszość religijna. Za Jerzym Tomaszewskim podaję definicję mniejszości narodowej, którą określa jako „spoleczność (czy grupę ludzi), która wyróżnia się od pozostałych obywateli, dominujących w tym państwie, swą świadomością narodową, tworząc na pewnym terenie zdecydowaną większość mieszkańców”. J. Tomaszewski, *Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku*, Warszawa 1991, s. 7-9.

polski starał się integrować tę zróżnicowaną pod względem narodowościowym, kulturowym, językowym, etnicznym i wyznaniowym ludność całego kraju w duchu obywatelsko-państwowym. Jego zamiarem było opracowanie takiej polityki, która umożliwiłaby scalenie tych wszystkich narodowości w jeden organizm państwowy.

Z uwagi na fakt, iż na badanym obszarze mniejszość żydowska dynamicznie angażowała się w organizację szkolnictwa prywatnego, zajmę się kwestią uregulowań prawnych pomiędzy państwem a mniejszością żydowską.

Mniejszość żydowska była pod ochroną prawną umów międzynarodowych oraz prawa polskiego. Zobowiązania międzynarodowe Polski w stosunku do mniejszości wynikały z Traktatu o ochronie mniejszości zwanego „Małym Traktatem Wersalskim” lub „traktatem mniejszościowym”, który Polska podpisała z Traktatem Pokojowym w Wersalu 28 czerwca 1919 roku²².

Traktat zobowiązywał państwo polskie do udzielania wszystkim mniejszościom narodowym całkowitej ochrony życia i wolności. Postanowienia traktatu dawały obywatelom mniejszości żydowskiej prawo do wyznawania własnej religii, swobodnego uprawiania praktyk religijnych oraz używania języka ojczystego w szkołach prywatnych i publicznych²³. Z racji podjętych ustaleń, państwo polskie zobowiązało się do respektowania praw w zakresie zakładania i utrzymywania przez Żydów własnych szkół prywatnych²⁴, które miały być zakładane i traktowane na równi ze szkołami prywatnymi polskimi, na zasadach przewidzianych dla funkcjonowania szkół prywatnych.

Wbrew zobowiązaniom przyjętym w traktacie, ani państwo, ani samorząd nie zakładały publicznych szkół początkowych z żydowskim lub hebrajskim językiem nauczania, dlatego dzieci żydowskie

²² W dokumentach posługiwano się określeniami mniejszość rasowa (etniczna) i językowa. Por.: T. Koźmiński, *Sprawa mniejszości*, Warszawa 1922, s. 114; Dz. U. RP, 1920, nr 110, poz. 728.

²³ Dz. U. RP, 1920, nr 110, poz. 728; R. Dąbrowski, *Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Szczecin 1990, s. 22; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w latach 1918–1939*, Wrocław 1968, s. 18; J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków...*, op. cit., s. 28–30.

²⁴ Traktat o ochronie mniejszości, Dz. U. RP, 1920, nr 110, poz. 728.

kształciły się w polskich szkołach publicznych i prywatnych lub w prywatnych szkołach powszechnych, gdzie językiem nauczania był jeden z nich: żydowski lub hebrajski. Funkcjonowały także dla dzieci żydowskich publiczne szkoły wyznaniowe, w których nauczano religii mojżeszowej i przestrzegano świąt żydowskich. Traktat przesunął punkt ciężkości z publicznej szkoły na prywatną szkołę żydowską, oddając w ręce gmin żydowskich organizację i kierownictwo tych szkół.

Przepisy Traktatu o ochronie mniejszości znalazły odzwierciedlenie w artykułach Konstytucji marcowej z 17 marca 1921²⁵ i Konstytucji kwietniowej z 23 kwietnia 1935²⁶. Zapewniły one obywatelom polskim należącym do mniejszości żydowskiej konstytucyjne prawo do zachowania własnej odrębności, narodowości, języka, do kultywowania własnej tradycji i edukacji.

Stosownie do postanowień konstytucyjnych ludność żydowska uzyskała prawo zakładania i nadzorowania zakładów dobroczynnych, religijnych, społecznych oraz szkół, które mogła prowadzić we własnym języku i według zasad swojej religii²⁷. Podstawę konstytucyjną do zakładania szkolnictwa prowadzonego przez związki wyznaniowe stanowił zapis, iż „Każdy związek religijny, uznany przez Państwo, ma prawo urządzić zbiorowe i publiczne nabożeństwa, może samodzielnie prowadzić swe sprawy wewnętrzne, może posiadać i nabywać majątek ruchomy i nieruchomy, zarządzać nim i rozporządzać, pozostaje w posiadaniu i używaniu swoich fundacji i funduszy, tudzież zakładów dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych. Żaden związek religijny jednak nie może stawać w sprzeczności z ustawami państwa”²⁸. Ponadto, w Konstytucji kwietniowej w artykule 109 zapisano: „Każdy obywatel ma prawo

²⁵ Dz. U. RP, 1921, nr 44, poz. 267.

²⁶ Dz. U. RP, 1935, nr 30, poz. 227.

²⁷ Dz. U. RP, 1921, nr 44, poz. 267, art. 109-113; Dz. U., 1935, nr 30, poz. 227; M. Adamczyk, S. Pastuszka, *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*, Warszawa 1985, s. 243-245; W. J. Zaleski, *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, Warszawa 1932.

²⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Ustawa z 17 marca 1921 roku, Lwów 1934; Dz. U. RP 1921, nr 44, poz. 267.

zachowania swej narodowości i pielęgnowania swojej mowy i własności narodowych”²⁹.

Po odzyskaniu niepodległości kwestia zagwarantowania praw mniejszości narodowych była powiązana z zagadnieniami politycznymi i gospodarczymi. Polityka państwa zmuszała wszystkich obywateli, również mniejszości, do rzetelnego wypełniania obowiązków względem kraju. Endecka doktryna (obóz narodowy) głosiła wizję państwa narodowego, w którym wszyscy jej obywatele powinni być „Polakami”³⁰. Endecy uważali, iż mniejszości powinny ulec asymilacji, a tym samym identyfikować się z narodem polskim³¹. Za jeden z czynników służących temu zadaniu uważano szerzenie oświaty polskiej na terenach zamieszkałych przez mniejszości.

Obóz narodowy opowiadał się za ograniczeniem dostępności Żydów do oświaty, do niektórych zawodów, za zakazem nabywania przez nich ziemi, a wreszcie za wydaleniem ich z kraju³². Widząc w ludności żydowskiej zagrożenie dla społeczności narodowości polskiej, zarzucano im zdominowanie handlu, rzemiosła czy przemysłu. Wyrazem tej niechęci jest zapis w pamiętniku chłopa z powiatu wołkowyskiego w województwie białostockim, który skarży się na żydowskich handlarzy pisząc, iż „lud rolny niesie wielkie utraty i dużo pieniędzy przepłaca dlatego, że oni nie mówią sprawiedliwej ceny, a zawsze powiada podwójnie lub potrójnie i targuj”³³.

²⁹ Dz. U., 1935, nr 30, poz. 227; A. Burda, *Dokumenty naszej tradycji. Konstytucja marcowa*, Lublin, 1983, s. 91-93.

³⁰ W. Grabski stwierdzał, że Polska powinna być krajem zamieszkiwanym wyłącznie przez Polaków. Zob.: *Idea Polski, dla upamiętnienia 80. rocznicy odzyskania niepodległości*, M., M. Drozdowscy, Warszawa 1998.

³¹ Opinia wyrażona przez lidera obozu narodowościowego Romana Dmowskiego iż „...nie ma żadnych Rusinów. Jest tylko kiepski gatunek Polaków” godziła w dumę tej mniejszości. Por.: W. Wojdyło, *Stanowisko obozu narodowo-demokratycznego wobec idei pluralizmu kulturowego w stosunku do mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) S. Walasek i A. Bilewicz, *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939*, Wrocław 1998, s. 186; R. Wapiński, *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989, s. 400-402; M. Śliwa, *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999, s. 38-40.

³² R. Dmowski, *Przewrót*, Warszawa 1934, s. 270-271; W. Wasiutyński, *Czwarte pokolenie. Szkice do dziejów nacjonalizmu polskiego*, Londyn, 1982, s. 9-10.

³³ *Pamiętniki chłopów*, cz. 1, nr 12, Warszawa 1935, s. 155.

Polityka państwa w stosunku do mniejszości narodowych, jak stwierdza E. J. Kryńska, była mało skuteczna. „Stworzony system nakazów i zakazów formalnie porządkował kwestię narodową, w praktyce jednak generował narastające antagonizmy o charakterze narodowym i wyznaniowym. Osiągnano co najwyżej postawę biernej lojalności i obojętności niektórych grup w stosunku do państwa, co było bardziej odległe od tworzenia pożądanych więzi obywatelskich, zgodnych z uprawnieniami i obowiązkami wynikającymi z Konstytucji”³⁴.

3. System nadzoru nad szkołami prywatnymi województwa białostockiego

Szkoły prywatne funkcjonujące w dwudziestoleciu międzywojennym na obszarze województwa białostockiego podlegały kolejno Kuratorium w Białymstoku, Warszawie, Brześciu oraz Wilnie. Kuratorium Okręgu Szkolnego, jako władza szkolna II instancji, pełniło nadzór, opiekę i kontrolę nad prywatnym szkolnictwem powszechnym, średnim ogólnokształcącym i zawodowym. Kuratorium podlegały inspektoraty szkolne. Bezpośredni nadzór nad szkołami prywatnymi sprawowali wizytatorzy, którzy pełnili opiekę nad sprawami wychowawczymi, dydaktycznymi i organizacyjnymi. W szkołach prywatnych obowiązkiem wizytatora było zwrócenie uwagi na to, aby stan naukowy i wychowawczy tych szkół nie był niższy od przewidzianego dla tej kategorii uprawnień, jakie szkoła posiadała. Do MRiOP – władzy III instancji – należało wydawanie decyzji w sprawie otwierania i zamykania szkół prywatnych oraz przyznawania im uprawnień. Kompetencje te przekazano w 1932 roku kuratorom okręgów szkolnych³⁵.

³⁴ E. J. Kryńska, *Ludność niepolaska i jej świadomość narodowa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2007, nr 1-2, s. 39.

³⁵ Por.: Dz. Pr. PP, 1920, nr 50, poz. 804; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej: Dz. U. MWRiOP], 1920, nr 18, poz. 111; Dz. U. MWRiOP, 1930, nr 7, poz. 122; S. Tynelski, *Praktyka szkolna*, Warszawa 1929, s. 32-33; Dz. U. RP, 1932, nr 50, poz. 473.

Do celów administracyjnych w zakresie szkolnictwa, w tym również prywatnego, cały obszar państwa podzielono na okręgi szkolne³⁶. Ta terenowa organizacja władz szkolnych nie była stała, bowiem co pewien czas wprowadzano jej modyfikację. Liczba okręgów szkolnych wahała się od 9 do 11. Terytorium województwa białostockiego należało kolejno do okręgu szkolnego: białostockiego (do 1927 roku), warszawskiego (do 1932 roku), brzeskiego (od 1932 roku z wyłączeniem powiatów: suwalskiego, augustowskiego, grodzieńskiego i wołkowyskiego, które należały do KOS wileńskiego)³⁷.

Ustawa o tymczasowym ustroju władz szkolnych wydana dnia 4 czerwca 1920 roku była pierwszym krokiem do stworzenia ogólnopolskiego systemu szkolnictwa, zespolonego na całym obszarze ziem II Rzeczypospolitej³⁸. Jej celem była stopniowa unifikacja szkolnictwa zakończona dopiero w roku szkolnym 1921/1922, wprowadzająca na całym obszarze II Rzeczypospolitej jednolitą politykę oświatową³⁹. Wówczas powołano władze szkolne w trzech instancjach: I powiatowe, II okręgowe, III naczelne⁴⁰.

Ustawa dokonała reformy w zakresie administracji szkolnej, dzieląc kraj na 11 okręgów szkolnych⁴¹, które odpowiadały granicom województw. Jednym z nich był Okręg Szkolny Białostocki (dalej:

³⁶ Artykuł 2 ustawy z dnia 4 czerwca 1920 roku o tymczasowym ustroju władz szkolnych. Zob.: Dz. U. MWRiOP, 1920, nr 18, poz. 111.

³⁷ Dz. U. MWRiOP, 1922, nr 19, poz. 195.

³⁸ Dz. U. RP, 1920, nr 50, poz. 804; Ustawa z 4 czerwca 1920 roku o tymczasowym ustroju władz szkolnych, Dz. U. MWRiOP, 1920, nr 18, poz. 111. Na tej ustawie opierała się polityka szkolna ministra Łopuszańskiego i jego następców: Macieja Rataja (24 VII 1920–13 IX 1921), Antoniego Ponikowskiego (19 IX 1921–6 VI 1922). Kierownictwo i nadzór nad wychowaniem publicznym i szkolnictwem wyższym powierzono MWRiOP.

³⁹ F. W. Araszkievicz, *Szkola średnia ogólnokształcąca...*, op. cit., s. 61-62. Na kresach wschodnich w 1919 roku Piłsudski zorganizował polską administrację pod nazwą Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. Sekcją Oświecenia Publicznego w tym Zarządzie kierował Lucjan Zarzecki. Zarząd rozporządzeniem zobowiązał niepolские szkoły średnie do obowiązkowego nauczania języka polskiego w wymiarze nie mniejszym niż dwie godziny tygodniowo. Był to podstawowy wymóg otrzymania koncesji na ich prowadzenie i ewentualne zapomogi. Zarząd uległ likwidacji w lipcu 1920 roku, w związku z kontrofensywą Armii Czerwonej.

⁴⁰ Por.: M. Janelli, *Ustrój administracji wychowania publicznego w Polsce*, „Rocznik Pedagogiczny”, t. 1, s. 79; J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo i oświata...*, op.cit., s. 65.

⁴¹ Art. 2 ustawy z 4 czerwca 1920 roku. Zob.: Dz. U. MWRiOP, 1920, nr 18, poz. 111.

OSB) utworzony na mocy rozporządzenia z dnia 3 maja 1922 roku o utworzeniu okręgu szkolnego białostockiego⁴².

Mapa 4. Podział II Rzeczypospolitej na okręgi szkolne z 1922 roku

Źródło: opracowanie własne.

Siedziba kuratorium mieściła się w Białymstoku. Na mocy rozporządzenia MWRiOP z 19 września 1924 roku miało prawo nadawania i odbierania koncesji na prywatne szkoły średnie i seminaria nauczycielskie oraz zatwierdzanie dyrektorów i nauczycieli tych szkół⁴³. Kuratorium w Białymstoku istniało jedynie pięć lat. Minister

⁴² Okręg Szkolny Białostocki obejmował województwo białostockie i nowogródzkie z wyjątkiem powiatów nieświeckiego, baranowickiego i stołpeckiego, które weszły w skład Okręgu Szkolnego Poleskiego z siedzibą kuratora w Brześciu. Zob.: Dz. U. RP, 1922, nr 34, poz. 285; Dz. U. MWRiOP, 1922, nr 19, poz. 197.

⁴³ Dz. U. MWRiOP, 1924, nr 19, poz. 193.

WRiOP rozporządzeniem z dnia 24 sierpnia 1927 roku o zniesieniu okręgu szkolnego białostockiego⁴⁴ 1 października 1927 roku zniósł ten okręg. Obszar województwa włączono do Okręgu Szkolnego Warszawskiego⁴⁵, a szkolnictwo białostockie podporządkowano Kuratorium w Warszawie⁴⁶. Z obszaru OSB zostały wydzielone powiaty: lidzki, nowogródzki, słonimski i wołkowyski, które włączono do Okręgu Szkolnego Wileńskiego⁴⁷.

Od początku roku szkolnego 1932/1933 wprowadzono zmianę podziału administracyjnego państwa na okręgi szkolne. Na podstawie rozporządzenia Ministra WRiOP z dnia 7 lipca 1932 roku⁴⁸ w kraju ustalono 8 okręgów⁴⁹. Teren województwa białostockiego podzielono pomiędzy okręg brzeski (9 powiatów) i wileński (4 powiaty), które weszły w skład Okręgu Szkolnego Brzeskiego z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Brześciu nad Bugiem i Wileńskiego z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Wilnie⁵⁰. Podział terytorialny administracji szkolnej nie pokrywał się z podziałem administracji ogólnej.

⁴⁴ Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 24 sierpnia 1927 roku, Dz. U. MWRiOP, 1927, nr 12, poz. 190.

⁴⁵ Okręg Szkolny Warszawski i Wileński utworzono 3 maja 1922 roku, a wprowadzono w życie 16 maja 1922 roku; Dz. U. 1922, nr 26, poz. 213; nr 34, poz. 282.

⁴⁶ Dz. U. MWRiOP, 1927, nr 12, poz. 190.

⁴⁷ Dz. U. MWRiOP, 1927, nr 20, poz. 157.

⁴⁸ Dz. U. RP, 1932, nr 63, poz. 589; Dz. U. RP, 1932, nr 6, poz. 68.

⁴⁹ 1. Brzeski, złożony z obszarów objętych województwami: poleskim i białostockim z wyłączeniem powiatów: suwalskiego, augustowskiego, grodzieńskiego i wołkowyskiego, 2. Krakowski, złożony z obszarów objętych województwami: krakowskim i kieleckim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Krakowie; 3. Lubelski, złożony z obszarów objętych województwem lubelskim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Lublinie; 4. Lwowski, złożony z obszarów objętych województwami: lwowskim, stanisławowskim i tarnopolskim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego we Lwowie; 5. Poznański, złożony z obszarów objętych województwami: poznańskim i pomorskim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Poznaniu; 6. Warszawski, złożony z obszarów objętych okręgiem m. Warszawy oraz województwami: warszawskim i łódzkim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Warszawie; 7. Wileński, złożony z obszarów objętych województwami: wileńskim i nowogródzkim oraz powiatami: suwalskim, augustowskim, grodzieńskim i wołkowyskim województwa białostockiego; 8. Wołyński, złożony z obszarów objętych województwem wołyńskim, z siedzibą Kuratora okręgu Szkolnego w Łucku.

⁵⁰ W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe w województwie białostockim w latach 1919–1939*, Łomża 1991, s. 12; Okręg Szkolny Brzeski utworzono 16 maja 1922 roku; Dz. U. MWRiOP, 1922, nr 20, poz. 197, 198.

Minister WRiOP na podstawie rozporządzenia z dnia 14 lipca 1933 roku⁵¹ podzielił okręgi szkolne na obwody szkolne, które obejmowały jeden lub więcej powiatów w administracji ogólnej⁵².

Ostatnie rozporządzenie Ministra WRiOP o podziale administracji szkolnej pochodzi z dnia 8 lutego 1938 roku. Minister zmienił rozporządzenie z 14 lipca 1933 roku o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne. Odtąd powrócono do podziału sprzed 1933 roku i obwód szkolny pokrywał się z powiatem administracji ogólnej⁵³.

⁵¹ Dz. U. RP, 1933, nr 50, poz. 389; Dz. U. RP, 1933, nr 61, poz. 459.

⁵² W okręgu brzeskim powstały obwody szkolne: białostocki (miasto Białystok, powiat: białostocki, wysokomazowiecki) z siedzibą inspektora w Białymstoku; łomżyński (powiat: łomżyński, szczuczynski) z siedzibą w Łomży; ostrołęcki (powiat ostrołęcki i ostrowski) z siedzibą w Ostrołęce; sokólski (powiat sokólski) z siedzibą w Sokółce; bielski; drohiczyński. W okręgu wileńskim funkcjonowały obwody szkolne: grodzieński (powiat grodzieński) z siedzibą inspektora w Grodnie; suwalski (powiat suwalski i augustowski) z siedzibą w Suwałkach i wołkowyski (powiat wołkowyski) z siedzibą w Wołkowysku. Zob.: Dz. U. RP, 1933, nr 50, poz. 389; Dz. U. RP, 1933, nr 61, poz. 459.

⁵³ Okręg Szkolny Brzeski przejął na obszarze województwa białostockiego obwody szkolne: białostocki miasto i powiat, łomżyński, ostrołęcki, ostrowski, sokólski, bielski, drohiczyński, szczuczynski, wysokomazowiecki. W okręgu wileńskim funkcjonowały na obszarze województwa białostockiego obwody szkolne: augustowski, grodzieński, suwalski i wołkowyski. Dz. U. RP, 1938, nr 15, poz. 48.

Rozdział IV

Organizacja i rozmieszczenie terytorialne szkół prywatnych w województwie białostockim

1. Szkoły średnie ogólnokształcące

1.1. Organizacja

Władze szkolne 15 marca 1918 roku powołały Wydział Programowy Sekcji Szkolnictwa Średniego, który przygotował akty prawne integrujące szkolnictwo średnie. Działalność organizacyjną prywatnych szkół średnich ogólnokształcących oparto na Programie naukowym szkoły średniej wydanym w 1919 roku¹, który w drugim wydaniu był zatytułowany *Zasady planu nauczania w szkole średniej*².

Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące, jakimi były gimnazja, obejmowały 8-letni kurs nauczania, podzielony na dwa szczeble programowe: 3-letni przygotowawczy i 5-letni systematyczny. Pierwszy szczebel otrzymał nazwę gimnazjum niższego, drugi gimnazjum wyższego.

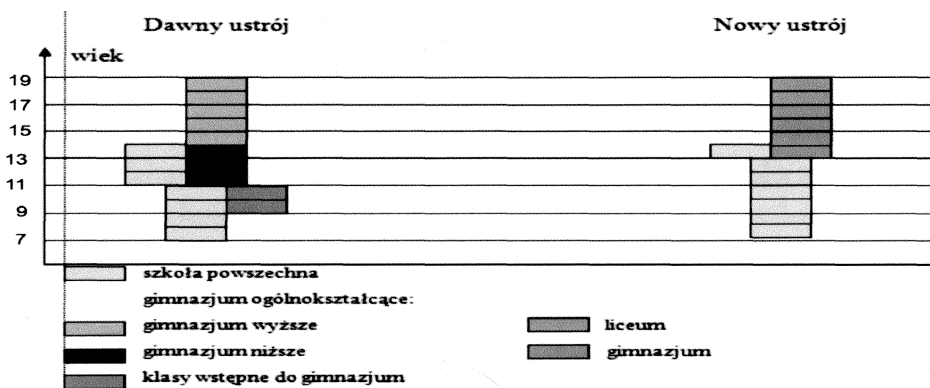
Ustawą o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 roku³ prawodawca zastąpił ośmioletnie gimnazjum szkołą dwustopniową sześcioletnią. Czas nauki w szkole średniej podzielono na dwa etapy. Niższy, czteroletni etap, realizowała młodzież w gimnazjum, następne dwa lata w liceum – na poziomie wyższym.

¹ Program naukowy szkoły średniej, Warszawa 1919.

² *Zasady planu nauczania w szkole średniej*, Warszawa 1921.

³ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty...*, op. cit., s. 190-204.

Wykres 2: Porównanie organizacji szkolnictwa przed i po reformie

Źródło: opracowanie własne.

Ustawa uporządkowała i zunifikowała na terenie całego państwa ustrój i organizację szkolnictwa, wprowadzając jednolite przepisy oświatowe. W gimnazjum nie uwzględniono profili czy specjalizacji, stanowiło podbudowę dla dalszej nauki zawodowej bądź ogólnokształcącej. Jego absolwenci uzyskiwali część uprawnień przysługujących dotychczas abiturientom. Mogli oni rozpocząć pracę lub kształcić się dalej w liceach zawodowych, które kończyły się egzaminem maturalnym. Mogli też wybrać trzyletnie liceum pedagogiczne lub dwuletnie liceum ogólnokształcące⁴. Patrz aneks 1.

Z początkiem roku szkolnego 1933/1934 wstrzymano nabór kandydatów do klasy II, a w latach następnych do kolejnych klas według dawnego ustroju, ponadto przekształcono dotychczasową klasę III na klasę I gimnazjum 4-klasowego. W latach następnych powstawać miały klasy II, III i IV według nowego ustroju. Uczniowie najstarsi mieli kończyć szkołę według starych zasad⁵.

Zorganizowanie liceów zaplanowano dopiero na rok szkolny 1937/1938, tak aby naukę w nich mogli rozpocząć uczniowie, którzy ukończyli gimnazjum według nowego ustroju⁶. Stanowiło to w zasadzie ostatni etap realizacji reformy szkolnej. Licea były pomyślane

⁴ Dz. U. RP, 1932, nr 33, poz. 343.

⁵ Dz. U. MWRiOP 1933, nr 5, poz. 97, s. 175-176.

⁶ Ibidem.

jako szkoły elitarne, dla młodzieży najzdolniejszej, dobrze wyselekcjonowanej⁷. Ustawa z 11 marca 1932 roku dawała absolwentom liceum pr wo kontynuowania nauki na studiach wyższych.

Wszystkie szkoły prywatne do 1932 roku istniały właściwie tylko na zasadzie zarejestrowania się u władz szkolnych w Kuratorium Okręgu Szkolnego (dalej: KOS). Do zamknięcia szkoły niepaństwowej władze szkolne przed 1932 rokiem możliwości formalnych nie posiadały. Jedynym w zasadzie środkiem, za pomocą którego państw uzależniało od siebie szkolnictwo niepaństwowe, była odmowa nadania lub nadanie im uprawnień szkół państwowych.

W celu ujednoczenia nazw poszczególnych szkół średnich minister WRiOP dnia 22 kwietnia 1920 roku wydał rozporządzenie w sprawie przyznawania prywatnym szkołom średnim ogólnokształcącym praw gimnazjów państwowych⁸. Procedurę i wymogi stawiane wobec szkół niepaństwowych przy ubieganiu się o nadanie im praw państwowych określały kolejne rozporządzenia MWRiOP z 1924, 1929, 1936 i 1937 roku⁹. Pierwsze z rozporządzeń zaczęło obowiązywać na obszarze województwa białostockiego prawie trzy lata później.

Dzięki rozporządzeniu z 1920 roku MWRiOP mogło ingerować w pracę szkoły, narzucać jej programy nauczania i organizować szkoły prywatne na wzór gimnazjów państwowych. Ze względu na swój status, prywatne szkoły średnie ogólnokształcące zobowiązane były do corocznego ubiegania się o uzyskanie uprawnień, po wcześniejszym wystąpieniu z wnioskiem do Kuratorium Okręgu Szkolnego. Przy ubieganiu się o nadanie im praw szkół państwowych musiały spełnić wysokie wymagania stawiane przez MWRiOP wobec szkół niepaństwowych, co znalazło wyraz w podziale gimnazjów na dwie kategorie. Zaliczały się do nich szkoły z pełnymi lub z niepełnymi pr wami szkół państwowych, a te ostatnie dzielono na niepełne i niepełne z zastrzeżeniami.

⁷ J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001, s. 136.

⁸ Dz. U. MWRiOP, 1920, nr 8, poz. 59.

⁹ Dz. U. MWRiOP, 1924, nr 20, poz. 206; Dz. U. MWRiOP, 1929, nr 6, poz. 124; Dz. U. MWRiOP, 1936, nr 11, poz. 215; Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 14, poz. 413.

Pełne prawa były równoznaczne z dotychczasowymi prawami publicznymi. Uprawnienia te nadawał minister na wniosek kuratora szkolnego, z reguły na jeden rok. Pełne prawa szkół państwowych nadawane były tym gimnazjom prywatnym, które kierowały się przepisami i programami nauczania, nie niższymi od obowiązujących w szkołach państwowych; posiadały dostatecznie wysoki poziom nauczania i wychowania; etatowego dyrektora, kierownika i nauczycieli z odpowiednimi kwalifikacjami, z których przynajmniej połowa zatrudniona była w szkole w pełnej liczbie godzin; przestrzegały przepisów dotyczących wieku, liczby uczniów i zasady ich promowania obowiązujących w gimnazjach państwowych; a także miały odpowiednie dla swej liczebności i organizacji pracy pomieszczenia, urządzenia oraz należyte zaopatrzenie w środki i pomoce naukowe, w tym także bibliotekę nauczycielską i uczniowską; w sprawach wieku, liczby uczniów w klasach oraz zasad promowania miały zastosowanie przepisy państwowe. Szkoła prywatna, o ile spełniała powyższe warunki, korzystała z subwencji państwowych, otrzymywała nie tylko uprawnienia szkół państwowych, ale także finansowe dotacje¹⁰.

Szkoły prywatne, które nie spełniały powyższych warunków mogły otrzymywać tylko niepełne prawa gimnazjum państwowego. W szkołach z niepełnymi uprawnieniami wydawane uczniom świadectwa z poszczególnych klas, były równoznaczne ze świadectwami gimnazjów państwowych, z wyjątkiem wypadku przechodzenia uczniów do szkół państwowych lub do szkół z pełnymi prawami szkół państwowych, wtedy uczniowie zdawali całkowity egzamin wstępny¹¹.

Szkoły prywatne, którym minister WRiOP nie nadał praw pełnych ani niepełnych, nie korzystały z żadnych uprawnień szkół państwowych. Ponadto, uprawnień nie otrzymywały szkoły prywatne, które odmawiały prowadzenia nauki religii¹².

¹⁰ M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty...*, op. cit., s. 37, 38.

¹¹ Dz. U. MWRiOP, 1920, nr 8, poz. 51; T. Gumuła, S. Majewski, *Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Drugiej Rzeczypospolitej, organizacja i zasięg społecznego oddziaływania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. XXXVI, Warszawa 1994, s. 116.

¹² AAN, zesp. Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej: MWRiOP], sygn. 332, k. 53.

Po raz pierwszy takie prawa nadano gimnazjom prywatnym w roku szkolnym 1920/1921. Na 190 gimnazjów prywatnych ubiegających się o nadanie praw, pełne prawa otrzymało 31 szkół, a 159 pozostało na niepełnych prawach. W tym czasie funkcjonowało 230 szkół bez praw, co stanowiło 44,2% wszystkich szkół w kraju. Wówczas na terenie województwa białostockiego funkcjonowało 17 prywatnych gimnazjów ogólnokształcących, z czego 13 szkół posiadało pełne i niepełne prawa szkół państwowych. Szkoły bez praw stanowiły 23,5%, a więc był to wskaźnik prawie dwukrotnie mniejszy od wskaźnika tego typu szkół w kraju. Poza tym, prywatne gimnazja z prawami pełnymi i niepełnymi województwa białostockiego stanowiły 7%, a bez praw 2,5% wszystkich szkół tego typu w kraju. Biorąc pod uwagę fakt, iż prawo przyznania ogólnokształcącym prywatnym szkołom średnim praw gimnazjów państwowych rozciągnięto na obszar OSB na powiaty: białostocki, sokólski i bielski dopiero po zakończeniu procesu unifikacji, na mocy rozporządzenia z dnia 6 lutego 1923 roku¹³, to 7% wskaźnik w skali kraju należy uznać za przeciętny.

Stosownie do wytycznych rozporządzenia Ministra WRiOP z dnia 19 września 1924 roku, kuratorzy okręgów szkolnych wymagali od właścicieli szkół: statutu stowarzyszenia lub instytucji ubiegającej się o prowadzenie szkoły wraz z uchwałą o takim zamiarze; sprawozdania finansowego z ostatniego roku działalności stowarzyszenia czy instytucji oraz deklarację o przyjęciu odpowiedzialności za budżet szkoły; danych osobowych o właścicielu w przypadku, gdy szkoła była własnością osoby lub osób prywatnych; informacji o miejscowości, w której szkoła miała być założona, wieku i płci uczniów, języku wykładowym, budżecie, programie i liczbie godzin¹⁴.

¹³ Rozporządzenie Ministra WRiOP z 6 lutego 1923 roku w sprawie rozciągnięcia na obszar województwa wileńskiego, całego Białostockiego, Poleskiego i Wołyńskiego Okręgów Szkolnych mocy obowiązującej przepisów rozporządzenia Ministra WRiOP z 22 kwietnia 1920 roku w sprawie przyznania ogólnokształcącym prywatnym szkołom średnim praw gimnazjów państwowych. Zob.: Dz. U. MWRiOP, 1923, nr 3, poz. 19.

¹⁴ Dz. U. MWRiOP, 1924, nr 20, poz. 206; T. Gumuła, S. Majewski, *Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące...*, op. cit., s. 115; S. Majewski, *Prawno-organizacyjne podstawy funkcjonowania szkolnictwa prywatnego w II Rzeczypospolitej*, (w:) *Szkolnictwo niepubliczne w Polsce i w Europie w XX wieku*, T. Jałmużna, W. Leżańska (red.), Łódź 2002, s. 29.

Według ustawy o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych z dnia 11 marca 1932 roku szkoły prywatne zorganizowane na wzór szkół państwowych (publicznych), mogły uzyskiwać podobnie jak przed wydaniem ustawy, uprawnienia szkół państwowych na warunkach określonych przez ministra WRiOP. Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące, które zamierzały uzyskać i utrzymać posiadane prawa szkół państwowych, nie mogły prowadzić od roku szkolnego 1933/1934 klas pierwszych gimnazjów według dawnego typu.

Kurie biskupie i zgromadzenia zakonne, ubiegające się o wydanie decyzji o prawie do prowadzenia szkół prywatnych z uprawnieniami państwowymi, były traktowane analogicznie jak zarejestrowane stowarzyszenia i fundacje. Natomiast zakonne szkoły wewnętrzne, przygotowujące młodzież do stanu duchownego w zakonie, katolickie zakłady teologiczne, wyższe seminaria duchowne utrzymywane na mocy Konkordatu zatwierdzonego przez Sejm dnia 23 kwietnia 1925 roku, nie podlegały ustawie z dnia 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych oraz ustawie z dnia 22 lutego 1937 roku o prywatnych szkołach wyższych¹⁵. Wyjątek stanowiły małe seminaria duchowne.

Do 1936 roku nie zostały w pełni zrealizowane postanowienia ustawy co do uprawnień szkół prywatnych; ciągle istniały szkoły o uprawnieniach niepełnych. Dopiero wówczas wydano rozporządzenie regulujące nadawanie szkołom prywatnym uprawnień szkół publicznych oraz powrócono do liberalnej polityki w stosunku do szkolnictwa prywatnego, przyznając uprawnienia niemal wszystkim gimnazjom i liceom. Wychodzono bowiem z założenia, że jeśli szkoły prywatne muszą zastępować państwo, nie można ograniczać im uprawnień.

Rozporządzenie z 13 grudnia 1937 roku określało warunki, jakie miało spełniać liceum prywatne, chcące uzyskać prawa państwowe. Szkoły tego typu musiały „osiągać wyniki nauczania, uznane przez władze szkolne za dorównujące wynikom osiąganym w liceach państwowych; osiągać w pracy wychowawczej poziom uznany przez

¹⁵ Dz. U. 1937, nr 13, poz. 89.

władze szkolne za dorównujący poziomowi osiąganemu w liceach państwowych, w szczególności w zakresie wychowania młodzieży odpowiadającego potrzebom państwa; stosować przy przyjmowaniu uczniów przepisy obowiązujące w państwowych liceach ogólnokształcących; posiadać dyrektora oraz większość takich nauczycieli, którzy zarówno liczbą godzin jak i pracą związani byli przede wszystkim z tą szkołą; posiadać pomieszczenie, urządzenie oraz zaopatrzenie w środki i pomoce naukowe odpowiednie do liczby uczniów i wydziału; odpowiadać potrzebom państwowym na danym terenie”¹⁶.

W roku szkolnym 1924/1925 pełne prawa miało w kraju tylko 95 szkół prywatnych na ogólną liczbę 511 szkół. Rok później, w roku szkolnym 1925/1926, pełne prawa posiadało 126 szkół średnich prywatnych, niepełne 247, bez praw było 138¹⁷. Sytuację szkolnictwa średniego w roku szkolnym 1927/1928 analizował M. Falski. Jego badania wykazały, że tylko 104 szkoły prywatne posiadały pełne uprawnienia, niepełne – 257 szkół, a 98 w ogóle nie miało praw publicznych, co świadczyło o niskim ich poziomie¹⁸. W kolejnych latach następował wzrost liczby prywatnych szkół średnich z uprawnieniami, których liczba w roku szkolnym 1928/1929 wynosiła w kraju 126 placówek (25%) oraz liczby szkół z prawami niepełnymi – 271 (na 506 wszystkich szkół łącznie z samorządowymi)¹⁹. Bez praw pozostawało 109 placówek²⁰.

W roku szkolnym 1936/1937 MWRiOP zniósło podział szkół na kategorie, nie istniały już szkoły z niepełnymi prawami, tylko szkoły z prawami szkół państwowych i bez tych praw. Pełne prawa posiadało wtedy w kraju 73% gimnazjów. Na 406 prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w roku szkolnym 1936/1937 funkcjonowało w kraju 295 szkół z prawami i 111 szkół bez praw. W samym województwie białostockim było wówczas 21 prywatnych gimnazjów

¹⁶ Dz. U. MWRiOP 1937, nr 14, poz. 413.

¹⁷ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 157, k. 4-5; Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1928, s. 410.

¹⁸ M. Falski, *Atlas szkolnictwa średniego...*, op. cit.

¹⁹ Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1930, s. 389.

²⁰ Ibidem.

ogólnokształcących, z czego 17 miało prawa szkół państwowych. Wskaźnik procentowy szkół z prawami wynosił na badanym obszarze 81% i był wyższy od wskaźnika szkół prywatnych w kraju o 8%. W kolejnym roku szkolnym 1937/1938 na 329 prywatnych gimnazjów ogólnokształcących z prawami w kraju, 17 przypadało w województwie białostockim. Ich liczba stanowiła większy o 3% wskaźnik szkół prywatnych z prawami w porównaniu do kraju. W ostatnim roku szkolnym przed wybuchem wojny na 429 gimnazjów ogólnokształcących z prawami w kraju, przypadały 23 szkoły w województwie białostockim, z czego 17 z nich posiadało prawa szkół państwowych. Był to rok, w którym wskaźnik szkół z prawami w kraju wynosił 83% i był wyższy od wskaźnika szkół prywatnych w województwie białostockim o 9%.

Tabela 4: Porównanie stanu liczbowego prywatnych gimnazjów ogólnokształcących pod względem praw w kraju i województwie białostockim w latach szkolnych 1936/1937–1938/1939

Liczba szkół	1936/1937		1937/1938		1938/1939	
	kraj	woj. białostockie	kraj	woj. białostockie	kraj	woj. białostockie
Z prawami	295	17	329	17	355	17
Bez praw	111	4	92	4	74	6
Ogółem	406	21	421	21	429	23

Źródło: opracowano na podstawie materiałów źródłowych dotyczących funkcjonowania szkół w danym roku szkolnym oraz publikacji GUS: Mały Rocznik Statystyczny 1937, Warszawa 1937, s. 308; Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 326; Statystyka szkolnictwa 1932/33, Warszawa 1934, s. 34-35; M. Tazbir, *Niepaństwowe szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Polsce międzywojennej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1969, nr 4, s. 518.

W okresie międzywojennym funkcjonowało na obszarze województwa białostockiego w sumie 39 gimnazjów prywatnych²¹. Prawa państwowe posiadały gimnazja: w Drohiczynie, Grajewie, Społeczne

²¹ Por.: E. J. Kryńska, *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w województwie białostockim (1918–1939)*, (w:) *Funkcja prywatnych szkół...*, op. cit., s. 188–196.

w Grodnie, Kurganowicz w Grodnie, Waldmana w Grodnie, Markusa w Grodnie, PMS w Grodnie, w Kolnie, Unitas w Łomży, Goldlusta w Łomży, Piotra Skargi w Łomży, w Ostrowi Mazowieckiej, Ostrołęce, Różanymstoku, Sejnach, Sokółce, Suwałkach i Zambrowie. Natomiast bez praw pozostawały gimnazja: w Bielsku Podlaskim, Tarbut w Grodnie, Jabne w Grodnie, Tarbut w Wołkowysku, Jabne w Wołkowysku, PMS w Wołkowysku oraz TKO w Wołkowysku. Najwięcej gimnazjów prywatnych z prawami państwowymi było w Białymstoku. Należało do nich 8 gimnazjów: Druskina, Gutmana, Zeligmana, Zymana, Tachkemojny, społeczne Towarzystwa Rozwoju Oświaty wśród Żydów (TROWŻ), Zarządu Głównego Zjednoczenia Szkół Żydowskich i im. Henryka Sienkiewicza.

O połowę mniej było w Białymstoku w latach 1918-1939 gimnazjów prywatnych bez praw państwowych. Należały do nich: „Radosna Szkoła”, Męskie Chwolesa, Żeńskie Chwolesa i Padwiny.

Wśród gimnazjów prywatnych znalazło się 20 szkół polskich i 19 szkół mniejszości żydowskiej. Właściciele prywatnych gimnazjów polskich łatwiej uzyskiwali zgodę Ministerstwa na przydzielenie zakładowi praw (pełnych bądź niepełnych) szkół państwowych. Gimnazjów prywatnych z prawami było w badanych okresie prawie trzykrotnie więcej niż szkół bez praw. Spośród prywatnych gimnazjów polskich 85% posiadało prawa państwowe pełne lub niepełne, a gimnazja prywatne mniejszości żydowskiej w 63%, co wiązało się z bardziej rygorystyczną oceną tych szkół przez władze szkolne. Należy zauważyć, iż szkoły prywatne, które odmawiały prowadzenia nauki religii nie otrzymywały od Ministerstwa uprawnień²².

²² AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 332, k. 53.

Tabela 5: Liczba szkół średnich ogólnokształcących – gimnazjów polskich i żydowskich z prawami i bez praw w województwie białostockim w latach 1918–1939

Szkoły	Z prawami	Bez praw
Polskie	17	3
Żydowskie	12	7
Ogółem	29	10

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Do polskich gimnazjów bez praw państwowych w województwie białostockim w latach 1918–1939 należały gimnazja: „Radosna Szkoła” w Białymstoku, w Goniądzu, w Wołkowysku, a do żydowskich: Męskie i Żeńskie Chwolesowej w Białymstoku, Padwiny w Białymstoku, Jabne w Grodnie, „Herclija” w Wołkowysku, Jabne w Wołkowysku oraz Towarzystwa Krzewienia Oświaty w Wołkowysku. Patrz aneks 4.

Od roku szkolnego 1918/1919 liczba gimnazjów polskich i żydowskich z prawami w województwie białostockim zdecydowanie przewyższała liczbę szkół bez praw. Najwyższa liczba 25 gimnazjów prywatnych z prawami przypada na rok szkolny 1928/1929. Liczba gimnazjów prywatnych z prawami po 1928/1929 zmalała z 25 do 17 w roku szkolnym 1938/1939. Takiej niskiej tendencji nie wykazały niestety gimnazja, które praw nie posiadały.

Przyjmując za kryterium podziału szkoły świeckie i kościelne, należy zauważyć, że w latach 1918–1939 w województwie białostockim występowały 34 gimnazja o charakterze świeckim²³, z czego 24 z prawami i 10 bez praw oraz 5 gimnazjów kościelnych z prawami. Wśród prywatnych gimnazjów polskich funkcjonowało 15 szkół świeckich i 5 kościelnych. Łącznie prywatne gimnazja polskie i żydowskie stanowiły: świeckie z prawami 61%, świeckie bez praw 26%, kościelne z prawami 13%. Natomiast szkoły polskie: 60% świeckie bez praw, 25% kościelne z prawami, 15% świeckie bez praw; a żydowskie: 63% świeckich z prawami i 37% świeckich bez praw.

²³ W szkołach nazwanych tu „świeckimi” religia była obowiązkowym przedmiotem nauczania.

Odnosząc powyższe dane do praw, jakie posiadały szkoły wynika, iż polskich prywatnych gimnazjów świeckich było tyle samo co żydowskich. Różnice są widoczne w liczbach szkół świeckich bez praw, gdzie na 7 szkół żydowskich przypadają 3 szkoły polskie.

Tabela 6: Liczba prywatnych świeckich i kościelnych szkół średnich ogólnokształcących –gimnazjów polskich i żydowskich w województwie białostockim w latach 1918-1939

Szkoly	Polskie		Żydowskie
	świeckie	kościelne	świeckie
Z prawami	12	5	12
Bez praw	3	0	7
Ogółem	15	5	19
	20		19

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w chwili zakładania nie miały praw szkół państwowych. Uprawnienia takie otrzymywały najczęściej po kilku latach swojej działalności. Ze względu na swój status prawny, właściciele szkół prywatnych byli zobowiązani do corocznego ubiegania się o uzyskanie uprawnień szkół państwowych. Tak było również z prywatnymi gimnazjami w województwie białostockim.

Gimnazjum Druskina w Białymstoku niepełne prawa państwowe z zastrzeżeniami otrzymało w 1924 roku, to jest dopiero w trzynastym roku swojej działalności. Pełne z kolei prawa szkoły państwowej szkoła otrzymała w 1931 roku i utrzymała je do końca 1939 roku. Niepełne prawa bez zastrzeżeń otrzymało w roku szkolnym 1930/1931 Gimnazjum Gutmana w Białymstoku, które przez 15 lat takich praw nie posiadało. W 1929 roku miało tylko niepełne prawa szkoły państwowej z zastrzeżeniami. W roku szkolnym 1926/1927 niepełne prawa bez zastrzeżeń otrzymało Gimnazjum Zeligmana w Białymstoku. Według wykazu prywatnych szkół średnich ogólnokształcących

kształcących z 1 listopada 1933 roku²⁴, w roku szkolnym 1933/1934 szkoła posiadała już pełne prawa szkoły państwowej.

Trzydzieści lat musiało starać się o uzyskanie niepełnych praw Gimnazjum Zymana w Białymstoku, uzyskując je w 1932 roku. Gimnazjum w Drohiczyńcu, które swoją działalność zainicjowało w 1928 roku, niepełne prawa szkoły państwowej nabyło w roku szkolnym 1932/1933. Stosunkowo szybko, bo po czterech latach po uruchomieniu, niepełne prawa z zastrzeżeniami otrzymało w 1922 roku Gimnazjum w Kolnie. Także Gimnazjum Goldlusta w Łomży, funkcjonujące od 1915 roku, nabyło niepełne prawa z zastrzeżeniami w 1920 roku, a dziesięć lat później – niepełne prawa bez zastrzeżeń. Gimnazjum w Różanymstoku na uzyskanie praw szkoły państwowej czekało zaledwie trzy lata, to jest od momentu powołania instytucji (1919) do 1922 roku. Nie wiadomo jednak, czy do 1922 roku posiadało niepełne prawa. Cztery lata starało się o uzyskanie pełnych praw Gimnazjum ŻTSS w Suwałkach, które otrzymało niepełne prawa z zastrzeżeniami w 1925 roku, a w 1930 roku uzyskało niepełne prawa bez zastrzeżeń. Do gimnazjów prywatnych, które najkrócej czekały na uzyskanie niepełnych praw szkoły państwowej należy zaliczyć Gimnazjum PMS w Zambrowie, które czekało tylko dwa lata od 1918 roku oraz Gimnazjum w Bielsku Podlaskim, które takie prawa otrzymało w 1920 roku, zaledwie rok po otwarciu szkoły. Pełne prawa gimnazjum państwowego nadało MWRiOP Gimnazjum w Sejnach od roku szkolnego 1933/1934, zgodnie z rozporządzeniem z dnia 12 czerwca 1933 roku, a koncesję na otwarcie szkoły wydało KOS w Białymstoku 28 sierpnia 1923 roku. Wówczas zakład nosił nazwę Wyższe Klasyczne Gimnazjum Biskupie im. Św. Kazimierza w Sejnach. Szkoła została założona 12 września 1923 roku, a zamknięta 15 października 1939 roku. Aktu poświęcenia szkoły dokonał JE ks. Arcybiskup Jałbrzykowski w obecności Prezydenta RP Stanisława Wojciechowskiego, władz cywilnych i wojskowych oraz gości²⁵.

²⁴ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 169, k. 143, 144.

²⁵ Archiwum Diecezjalne w Łomży [dalej: ADE], zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Dyrektorzy, profesorowie, rada, k. 58, 71.

Z wykazu szkół średnich niepaństwowych II Rzeczypospolitej z 1 listopada 1929 roku wynika, że niepełne prawa państwowe z zastrzeżeniami na rok szkolny 1929/1930 MWRiOP przyznało gimnazjom: Społecznemu TROWŻ w Białymstoku, H. Sienkiewicza PMS w Grodnie, Społecznemu w Grodnie, Unitas w Łomży, w Ostrołęce oraz Sejnach, a niepełne prawa państwowe bez zastrzeżeń Gimnazjum w Ostrowi Mazowieckiej²⁶.

Natomiast Gimnazjum Społeczne TROWŻ w Białymstoku, Gimnazjum im. H. Sienkiewicza PMS w Grodnie oraz Gimnazjum Społeczne w Grodnie niepełne prawa państwowe bez zastrzeżeń posiadało w roku szkolnym 1933/1934²⁷. Wszystkie wymienione szkoły swoją działalność rozpoczęły przed rokiem szkolnym 1929/1930. Źródła archiwalne nie pozwalają więc jednoznacznie stwierdzić, kiedy dokładnie takie prawa otrzymały po raz pierwszy.

Tabela 7: Rok uzyskania praw szkół państwowych przez prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w województwie białostockim w II Rzeczypospolitej

Nazwa szkoły	Miejscowość	Rok uzyskania praw szkoły państwowej	
		pełne	niepełne
Gimnazjum Koedukacyjne Dawida Druskina	Białystok	1931	1924
Gimnazjum Koedukacyjne Salomona Gutmana	Białystok		1929
Gimnazjum Koedukacyjne Józefa Zeligmana	Białystok	1933	1926
Gimnazjum i Liceum Koedukacyjne Gutmana	Białystok	1938	
Gimnazjum Hebrajskie	Białystok		1932
Gimnazjum i Liceum im. H. Sienkiewicza	Białystok	1938	
Gimnazjum Koedukacyjne	Bielsk Podlaski		1920

²⁶ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 169, k. 96, 97, 98, 99, 143, 144.

²⁷ Ibidem.

Nazwa szkoły	Miejscowość	Rok uzyskania praw szkoły państwowej	
		pełne	niepełne
Gimnazjum Męskie Rzymsko-Katolickiej Diecezji Pińskiej (Gimnazjum im. Ks. Biskupa Pińskiego)	Drohiczyn	1938	1932
Gimnazjum i Liceum im. H. Sienkiewicza PMS	Grodno	1938	
Gimnazjum Koedukacyjne Wydziału Sejmiku Powiatowego	Kolno		1922
Gimnazjum Koedukacyjne Szymbona Goldlusta	Łomża		1920
Gimnazjum Salezjańskie	Różanystok	1922-1929 1938/1939	1929/1930 - 1937/1938
Gimnazjum Koedukacyjne Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Średniej	Suwałki	1938	1925
Gimnazjum Męskie im. Św. Kazimierza Kurii Biskupiej	Sejny	1933	
Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Koła PMS	Zambrów		1920

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

W roku szkolnym 1937/1938 pełne prawa szkół państwowych posiadały: Gimnazjum i Liceum Druskina w Białymstoku, Gimnazjum i Liceum Zeligmana w Białymstoku, Gimnazjum i Liceum Społeczne Towarzystwa Szkoły Średniej w Grodnie oraz Gimnazjum i Liceum w Sejnach. Niepełne prawa szkół państwowych bez zastrzeżeń miały: Gimnazjum i Liceum Gutmanowej w Białymstoku, Gimnazjum i Liceum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku, Gimnazjum i Liceum w Drohiczynie, Gimnazjum i Liceum w Różanymstoku, Gimnazjum i Liceum im. H. Sienkiewicza PMS w Grodnie oraz Gimnazjum i Liceum w Suwałkach. Pozostałe szkoły wówczas funkcjonujące praw nie posiadały²⁸.

²⁸ Ibidem, k. 169, 269.

W ostatnim roku przed wybuchem wojny prawa państwowych utrzymały: Gimnazjum i Liceum Druskina w Białymstoku, Gimnazjum i Liceum Zeligmana w Białymstoku, Gimnazjum i Liceum Społeczne TSS w Grodnie oraz Gimnazjum i Liceum w Sejnach. Dodatkowo pełne prawa nabyły: Gimnazjum i Liceum Gutmanowej w Białymstoku, Gimnazjum i Liceum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku, Gimnazjum i Liceum w Drohiczynie, Gimnazjum i Liceum im. H. Sienkiewicza PMS w Grodnie oraz Gimnazjum i Liceum w Suwałkach. Pozostałe szkoły wówczas funkcjonujące były szkołami bez praw²⁹.

W 1933 roku zakończyły pracę trzy gimnazja. Zamknięto dwa gimnazja prywatne przeznaczone dla młodzieży żydowskiej w Białymstoku: Gimnazjum K. Kacnelsona oraz Gimnazjum Hebrajskie Tachkemojny i jedno Gimnazjum PMS w Zambrowie³⁰.

W roku szkolnym 1933/1934 w Białymstoku Polskie Towarzystwo Oświatowe otworzyło Gimnazjum Koedukacyjne im. Henryka Sienkiewicza. W 1936 roku założone zostało przez Wacława Kołodziejskiego Gimnazjum Koedukacyjne w Sokółce³¹.

W 1937 roku gimnazjum w Różanymstoku zostało przekształcone na liceum i gimnazjum męskie Towarzystwa Salezjańskiego. W dwudziestoleciu międzywojennym salezjańska szkoła w Różanymstoku nie miała oficjalnej nazwy. Nazywano ją: Gimnazjum Salezjańskie, Kolegium Salezjańskie, a na drukach urzędowych i prospektach widniały nazwy: Klasyczne Gimnazjum Piusa XI, Kolegium Salezjańskie im. Piusa XI, Gimnazjum Męskie Salezjańskie, Liceum Męskie Towarzystwa Salezjańskiego

W roku szkolnym 1937/1938 wszystkie gimnazja prywatne z prawami państwowymi w Białymstoku i Gimnazjum Towarzystwa Szkoły Średniej w Grodnie uległy przekształceniu w liceum i gimnazjum. Takiej reorganizacji dokonano rok później w gimnazjach w Drohiczynie i Sejnach.

²⁹ Ibidem, k. 280, 281; Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego [dalej: AZGZNP], sygn. 1658, k. 1-4.

³⁰ J. S. Mroczek, *Zambrów, zarys dziejów*, Białystok 1982, s. 124.

³¹ K. Bondaryk, *Zarys dziejów Sokółki w latach 1918–1947*, Sokółka 1988, s. 12.

1.2. Rozmieszczenie terytorialne

Po zaborcach pozostało jedynie 19 państwowych szkół ogólnokształcących. Nie mogły one przyjąć wszystkich chętnych kandydatów, dlatego niewystarczająco rozbudowaną sieć szkolnictwa państwowego i samorządowego uzupełniało 347 średnich szkół prywatnych, w tym 257 polskich, 80 żydowskich i 10 niemieckich³². Według innego źródła w listopadzie 1918 roku MWRiOP przejęło na terenie byłego Królestwa Polskiego ogółem 391 średnich szkół ogólnokształcących, w tym 296 polskich (z czego tylko 5 było państwowych), 80 żydowskich i 15 niemieckich³³. Natomiast Henryk Rygiel w swoim opracowaniu twierdzi, iż rząd Moraczewskiego przejął w Królestwie 432 szkoły, w tym tylko 25 państwowych³⁴.

Jak wynika z powyższych informacji, dane źródłowe poważnie się różnią. W chwili obecnej niemożliwe wydaje się ustalenie dokładnej liczby szkół prywatnych na terenie II Rzeczypospolitej po odzyskaniu niepodległości, dlatego też uważam za słuszne przytoczenie informacji z różnych źródeł. W każdym z nich widać jednoznacznie zdecydowaną przewagą prywatnych szkół średnich nad szkołami państwowymi.

Departament Szkolnictwa Średniego w roku szkolnym 1920/1921 określił liczbę gimnazjów prywatnych na 520 szkół. Była to liczba prawie dwukrotnie wyższa od liczby 213 szkół państwowych³⁵. Rok później GUS oszacował liczbę prywatnych szkół ogólnokształcących na 495³⁶. W ciągu dwóch lat po odzyskaniu niepodległości Ministerstwo przejęło z byłego Królestwa Polskiego od prywatnych właścicieli 32 szkoły średnie oraz założyło 11 nowych. W tym też okresie powstało 10 szkół średnich prywatnych. W roku szkolnym 1922/1923 w Polsce było czynnych 260 państwowych szkół

³² K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa...*, op. cit., s. 233.

³³ F. W. Araszkievicz, *Szkoła średnia ogólnokształcąca na ziemiach polskich w latach 1915–1918*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1967, t. X, J. Miąso (red.), Warszawa 1967, s. 201.

³⁴ Rocznik szkolnictwa polskiego rok 1919, Warszawa 1919, s. 50.

³⁵ M. Tazbir, *Niepaństwowe szkolnictwo średnie...*, op. cit., s. 518.

³⁶ F. Śliwiński, *Organizacja władz szkolnych...*, op. cit.; M. Tazbir, *Niepaństwowe szkolnictwo średnie...* op. cit., s. 520.

średnich ogólnokształcących i 502 prywatnych. Dwa lata później, w roku szkolnym 1924/1925, ogólna liczba prywatnych szkół średnich wzrosła do 511, a 70 stanowiło własność samorządową³⁷. Z biegiem lat zwiększała się liczba prywatnych szkół średnich, ciągle utrzymując przewagę nad szkołami państwowymi. Jako przykład podam, iż w roku szkolnym 1928/1929 było w Polsce ogółem 777 szkół średnich ogólnokształcących, w tym 271 państwowych, 65 samorządowych i aż 441 prywatnych³⁸. W roku szkolnym 1935/1936 funkcjonowało w kraju 755 szkół średnich ogólnokształcących, z tego 303 państwowych, 44 samorządowych i 408 prywatnych³⁹. W ostatnim roku szkolnym przed wybuchem wojny istniały 784 gimnazja⁴⁰, z czego 310 szkół państwowych, 45 szkół samorządowych i 429 zakładów prywatnych⁴¹.

³⁷ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 157, k. 4-5; Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1928, s. 410.

³⁸ Z. Ruta, *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące...*, op. cit., s. 6.

³⁹ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1937, s. 308.

⁴⁰ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 326.

⁴¹ Ibidem.

Tabela 8: Liczba prywatnych szkół średnich ogólnokształcących na tle szkół państwowych i samorządowych w latach 1918–1939 w II Rzeczypospolitej

Szkoly	Rok szkolny			
	Ogółem	Państwowe	Samorządowe	Prywatne
1918/1919	457	25	-	432
1919/1920	·	·	-	·
1920/1921	733	213	-	520
1921/1922	726	231	-	495
1922/1923	762	260	-	502
1923/1924	764	266	71	427
1924/1925	778	267	70	441
1925/1926	780	269	70	441
1926/1927	796	268	71	457
1927/1928	794	270	65	459
1928/1929	777	271	65	441
1929/1930	759	272	63	424
1930/1931	743	277	62	404
1931/1932	748	277	61	410
1932/1933	765	283	59	423
1933/1934	783	303	55	425
1934/1935	770	301	49	420
1935/1936	755	303	44	408
1936/1937	756	307	43	406
1937/1938	769	307	41	421
1938/1939	784	310	45	429

- brak danych
- brak szkół

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rocznik szkolnictwa polskiego rok 1919, Warszawa 1919, s. 50; Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1923, s. 160; Mały Rocznik Statystyczny 1937, Warszawa 1937, s. 308; Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 326; Statystyka szkolnictwa 1932/33, Warszawa 1934, s. 34-35.

W okresie II Rzeczypospolitej prywatne gimnazja ogólnokształcące w województwie białostockim stanowiły istotny wskaźnik tych szkół w skali kraju. W roku szkolnym 1918/1919 na 432 prywatne gimnazja ogólnokształcące w kraju, 12 znajdowało się w województwie białostockim. W skali kraju stanowiło to 2,77% wszystkich prywatnych gimnazjów ogólnokształcących. Do końca lat dwudziestych obserwuje się tendencję wzrostową liczby gimnazjów prywatnych. Na 762 szkoły w całym kraju, w roku szkolnym 1922/1923, w województwie białostockim działały 32 szkoły średnie, co stanowiło 4,2% wszystkich szkół średnich w kraju. Pod względem liczby szkół średnich województwo białostockie zajmowało na 16 województw, ósme miejsce w kraju, za województwami: warszawskim, łódzkim, lwowskim, kieleckim, poznańskim, lubelskim i wileńskim⁴². Biorąc pod uwagę wyłącznie liczbę 20 szkół prywatnych, to w skali kraju było ich 3,98%. W roku szkolnym 1923/1924 w województwie białostockim 22 szkoły stanowiły 5,15% prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w kraju. W roku szkolnym 1925/1926 liczba szkół średnich zwiększyła się o 2 szkoły i stanowiła 4,4% wszystkich szkół średnich w kraju. Mimo tego, iż województwo wzbogaciło się o nowe szkoły, to pod względem liczby szkół średnich zajmowało 10 pozycję w kraju. Najwyższy wskaźnik 6,57%, datuje się na rok szkolny 1928/1929, kiedy to na 441 wszystkich prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w kraju w województwie białostockim było 29 zakładów.

Od początku lat trzydziestych ich liczba zaczyna sukcesywnie zmniejszać się. Stan liczbowy szkół średnich w województwie białostockim w roku szkolnym 1931/1932 powrócił do stanu z roku szkolnego 1922/1923. Województwo białostockie pod względem liczby prywatnych szkół średnich ogólnokształcących zajmowało 11 miejsce za województwem: warszawskim, lwowskim, łódzkim, krakowskim, poznańskim, kieleckim, lubelskim, wileńskim, śląskim i pomorskim. Niewielki wzrost sięgający 4,98% obserwuje się w roku szkolnym 1937/1938, kiedy było 21 prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w województwie białostockim.

⁴² Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1923, s. 160; Statystyka szkolnictwa, 1931/32, Warszawa 1933, s. 36-37; Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1927, s. 434.

kształcących, tyle samo co państwowych. Mniejsza liczba prywatnych gimnazjów w porównaniu z województwem białostockim była w nowogrodzkim (4), poleskim (8), tarnopolskim (11), śląskim (12), a większa w pozostałych województwach. Najliczniej zorganizowane były gimnazja prywatne w łódzkim (44), lwowskim (45) i krakowskim (52)⁴³. W ostatnim przed wybuchem wojny roku szkolnym, na 429 prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w kraju, w województwie białostockim funkcjonowały 23 gimnazja, co stanowiło 5,36% prywatnych gimnazjów ogólnokształcących II Rzeczypospolitej. Mimo wybuchu wojny, 95% gimnazjów nadal funkcjonowało⁴⁴.

Tabela 9: Prywatne gimnazja ogólnokształcące w województwie białostockim w latach 1918–1939 na tle kraju

Rok szkolny	Kraj	Woj. białostockie	Procent w skali kraju
1918/1919	432	12	2,77
1919/1920	.	18	.
1920/1921	520	17	3,26
1921/1922	495	19	3,83
1922/1923	502	20	3,98
1923/1924	427	22	5,15
1924/1925	441	24	5,44
1925/1926	441	28	6,34
1926/1927	457	25	5,47
1927/1928	459	25	5,44
1928/1929	441	29	6,57
1929/1930	424	26	6,13
1930/1931	404	26	6,43
1931/1932	410	25	6,09
1932/1933	423	24	5,67
1933/1934	425	23	5,41

⁴³ Statystyka szkolnictwa 1937/1938, Warszawa 1939, s. 40, 49.

⁴⁴ F. Januszek, *Jawne i tajne szkoły polskie w województwie białostockim w latach II wojny światowej*, Białystok 1975, s. 55.

Rok szkolny	Kraj	Woj. białostockie	Procent w skali kraju
1934/1935	420	22	5,23
1935/1936	408	21	5,14
1936/1937	406	21	5,17
1937/1938	421	21	4,98
1938/1939	429	23	5,36

· brak danych

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych oraz: Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1923, s. 160; Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1937, s. 308; Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 326; Statystyka szkolnictwa 1932/33, Warszawa 1934, s. 34-35; Rocznik szkolnictwa polskiego rok 1919, Warszawa 1919, s. 50.

Wśród prywatnych gimnazjów ogólnokształcących prywatne gimnazja żydowskie liczebnością w żadnym roku szkolnym nie ustępowały szkołom polskim. W roku szkolnym 1928/1929 liczba szkół polskich wynosiła 14, a w roku szkolnym 1937/1938 – 8 szkół. Natomiast liczba szkół żydowskich zmniejszyła się nieznacznie o 2 szkoły, z 15 szkół w roku szkolnym 1928/1929 do 13 szkół w roku szkolnym 1937/1938.

Z dokonanych badań wynika, iż w okresie międzywojennym na obszarze województwa białostockiego funkcjonowało w sumie 39 prywatnych gimnazjów ogólnokształcących. Wśród nich znalazło się 20 szkół polskich i 19 szkół mniejszości żydowskiej.

Gimnazja prywatne w województwie białostockim znajdowały się jedynie w miastach, bądź też w większych miejscowościach, takich jak: Białystok, Bielsk Podlaski, Drohiczyn, Grajewo, Goniądz, Grodno, Kolno, Łomża, Ostrołęka, Ostrów Mazowiecka, Różanystok, Sejny, Sokółka, Suwałki, Wołkowysk, Zambrów. Najwięcej tych szkół było w Białymstoku (13), Grodnie (6), Wołkowysku (4), Łomży (3), Sokółce (2) oraz po jednej w pozostałych miejscowościach. Oczywiście, nie wszystkie przetrwały cały okres międzywojenny.

Tabela 10: Lokalizacja i liczba prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w województwie białostockim w latach 1918–1939

Miejscowość	Liczba szkół	Miejscowość	Liczba szkół
Białystok	13	Ostrołęka	1
Bielsk Podlaski	1	Ostrów Mazowiecka	1
Drohiczyn	1	Różanystok	1
Grajewo	1	Sejny	1
Goniądz	1	Sokółka	2
Grodno	6	Suwałki	1
Kolno	1	Wołkowysk	4
Łomża	3	Zambrów	1

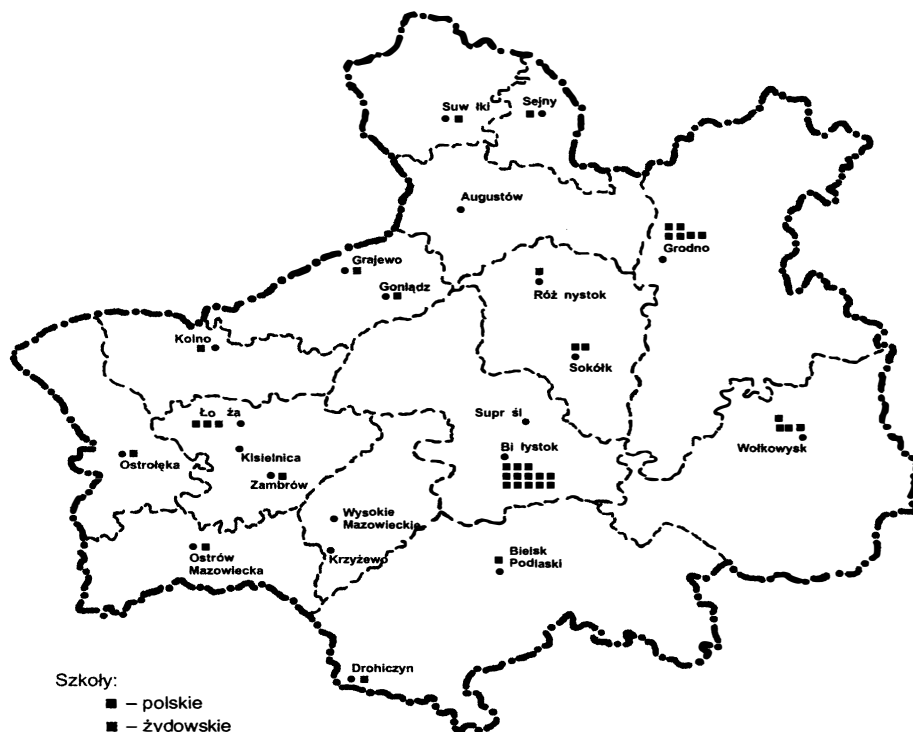
Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Lokalizacja szkół średnich głównie w miastach wpłynęła na ograniczenie możliwości korzystania z nich młodzieży wiejskiej, która ukończyła wyżej zorganizowane szkoły powszechne. W wielu miejscowościach o dużej liczbie dzieci w wieku szkolnym nie było żadnej szkoły średniej lub była tylko prywatna. Rodzice pragnący zapewnić dzieciom średnie wykształcenie z powodu braku miejsca w szkole państwowej, lub braku takiej w danej miejscowości, mogli je jedynie posłać do szkół prywatnych.

W powiecie augustowskim nie było gimnazjum państwowego ani prywatnego. W powiecie kolneńskim młodzież kończąca naukę w szkołach powszechnych mogła kontynuować naukę tylko w prywatnym gimnazjum w Kolnie (do jego zamknięcia w 1928 roku). Wiązało się to z dużymi kosztami i jedynie dzieci z zamożnych domów korzystały z tej możliwości. Pozostałe dzieci kontynuowały swoją edukację w szkołach doksztalających. Ograniczało to w znacznym stopniu możliwość korzystania z tych placówek. Rodzice musieli więc dokonać wyboru, posłać dziecko do innego miasta, gdzie była tańsza szkoła państwowa i ponosić koszty związane

z dojazdem, wynajęciem kwatery bądź uzyskać miejsce w internacie, albo posłać dziecko do droższej miejscowej szkoły prywatnej⁴⁵.

Mapa 5. Prywatne gimnazja ogólnokształcące na terenie województwa białostockiego w latach 1918–1939

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

1.3. Licea ogólnokształcące

1.3.1. Organizacja

W roku szkolnym 1937/1938 otwarto w kraju 360 prywatnych liceów ogólnokształcących, z których 306 posiadało prawa szkół państwowych. Stanowiły one 85% wszystkich placówek. W woje-

⁴⁵ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s. 92.

wództwie białostockim funkcjonowało wtedy 13 prywatnych liceów ogólnokształcących. Wszystkie posiadały prawa szkół państwowych. Liczba prywatnych liceów ogólnokształcących w województwie stanowiła zaledwie 3,1% wszystkich placówek tego typu w kraju. Rok później było w kraju 345 liceów prywatnych, z których 254 posiadało prawa szkół państwowych. W województwie białostockim funkcjonowało wtedy, podobnie jak w roku poprzednim, 13 prywatnych liceów ogólnokształcących, w tym 12 z prawami szkół państwowych. Zwiększył się natomiast wskaźnik tych szkół w skali kraju do 3,8%⁴⁶.

Tabela 11: Porównanie stanu liczbowego prywatnych liceów ogólnokształcących pod względem praw w kraju i w województwie białostockim w latach szkolnych 1937/1938 i 1938/1939

Licea	1937/1938		1938/1939	
	kraj	woj. białostockie	kraj	woj. białostockie
Z prawami	306	13	254	12
Bez praw	54	0	91	1
Ogółem	360	13	345	13

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych, wykorzystując materiały źródłowe dotyczące funkcjonowania szkół w danym roku szkolnym oraz Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1937, s. 308; Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 326; Statystyka szkolnictwa 1932/33, Warszawa 1934, s. 34-35; M. Tazbir, *Niepaństwowe szkolnictwo średnie...*, op. cit., s. 518.

Pierwsze licea prywatne uruchomiono w województwie białostockim w roku szkolnym 1937/1938. Powstawały one przy gimnazjach prywatnych. Samodzielnie utworzono 8 gimnazjów: „Radosna Szkoła” i Tachkemojny w Białymstoku, Goldlusta i Unitas w Łomży, PMS i Towarzystwa Krzewienia Oświaty w Wołkowysku, Kołodziejskiego w Sokółce oraz PMS w Zambrowie. Patrz aneks 5.

⁴⁶ Statystyka szkolnictwa 1937/1938, Warszawa 1939, s. 45; Referaty na posiedzenie Państwowej Rady Oświecenia Publicznego w dniu 28 listopada 1938 roku, Warszawa 1938, s. 33.

W sumie, w latach 1937–1939 funkcjonowało w województwie białostockim 14 liceów prywatnych. Dwa z nich działały tylko przez jeden rok (Liceum Społeczne TROWŻ w Białymstoku w roku szkolnym 1937/1938, a Liceum w Wołkowysku w roku szkolnym 1938/1939). Tylko Liceum Tarbut w Wołkowysku nie posiadało praw szkoły państwowej. Pozostałe miały pełne bądź niepełne prawa. Gimnazjum w Sejnach pełne prawa szkoły państwowej uzyskało od MWRiOP pismem z dnia 13 lipca 1937 roku od roku szkolnego 1937/1938⁴⁷.

Prawa szkoły państwowej posiadały prywatne polskie Licea: im. Henryka Sienkiewicza w Białymstoku, Społeczne w Grodnie, im. H. Sienkiewicza PMS w Grodnie, w Drohiczynie, Różanymstoku i Sejnach. Do liceów mniejszości żydowskiej z prawami należały: Druskina w Białymstoku, Gutmana w Białymstoku, Zeligmana w Białymstoku, Zymana w Białymstoku, Społeczne TROWŻ w Białymstoku, Tarbut w Grodnie oraz w Suwałkach.

Tabela 12: Liczba liceów ogólnokształcących – polskich i żydowskich z prawami i bez praw w województwie białostockim w latach 1937–1939

Szkoły	Z prawami	Bez praw
Polskie	6	0
Żydowskie	7	1
Ogółem	13	1

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

W badanym okresie działało 11 szkół świeckich i 3 kościelne. Wśród szkół świeckich znalazły się 3 licea polskie i 8 żydowskich. Odnosząc się do liczby liceów w dwóch kolejnych latach, w roku szkolnym 1938/1939 ubyła jedna szkoła żydowska świecka z prawami i przybyła jedna żydowska świecka bez praw.

⁴⁷ ADE, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Różne.

1.3.2. Rozmieszczenie terytorialne

W roku szkolnym 1937/1938 na 691 powstałych liceów ogólnokształcących, prywatne stanowiły 360 szkół. W skali kraju stanowiło to 52,09%. Rok później, na 668 liceów ogólnokształcących, prywatnych było 345, co dawało wskaźnik 51,62%.

Tabela 13: Liczba prywatnych liceów ogólnokształcących na tle szkół państwowych w latach 1937–1939 w II Rzeczypospolitej

Rok szkolny	1937/1938	1938/1939
Ogółem	691	668
Państwowe	297	290
Samorządowe	34	33
Prywatne	360	345

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 326.

Nieco inne dane podaje Statystyka szkolnictwa 1937/38. Według informacji zamieszczonych w tym źródle, w roku szkolnym 1937/1938 na pierwsze powstałe 632 licea ogólnokształcące, niepaństwowe stanowiły 350 szkoły, a rok później na 668 – 82 szkoły⁴⁸. Do dalszej analizy ilościowej liceów ogólnokształcących w województwie białostockim opieram się na tych danych.

W roku szkolnym 1937/1938 funkcjonowało w województwie białostockim łącznie 13 prywatnych liceów ogólnokształcących, w tym 6 szkół polskich i 7 żydowskich.

W sumie w latach 1937–1939 funkcjonowało w województwie białostockim 6 szkół polskich i 8 szkół mniejszości żydowskiej. Patrz aneks 5.

Prywatne licea ogólnokształcące w województwie białostockim były zlokalizowane w następujących miejscowościach: Białystok, Drohiczyn, Grodno, Różanystok, Sejny, Suwałki i Wołkowysk. Naj-

⁴⁸ Statystyka szkolnictwa 1937/1938, Warszawa 1939, s. 45; Obliczono na podstawie danych zamieszczonych w referatach opracowanych na posiedzenie Państwowej Rady Oświecenia Publicznego w dniu 28 listopada 1938 roku, Warszawa 1938, s. 33.

więcej prywatnych liceów ogólnokształcących w latach 1937–1939 było w Białymstoku (6) i Grodnie (3). W pozostałych miejscowościach było po jednej szkole.

Mapa 6. Prywatne licea ogólnokształcące w województwie białostockim w latach 1937–1939

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

2. Szkoły zawodowe

2.1. Organizacja

W 1918 roku prawie wszystkie szkoły zawodowe pozostałe po zaborcach podporządkowano MWRiOP⁴⁹. Wyróżniano sześć rodzajów szkół zawodowych. Należały do nich: szkoły techniczne typu zasadniczego i typu wyższego; 3-letnie szkoły agrotechniczne; 2-3-letnie szkoły średnie handlowe; 3-4-letnie szkoły rzemieślniczo-przemysłowe; 3-letnie doksztalcające szkoły zawodowe dla młodzieży pracującej w rzemiośle, przemyśle lub handlu; oraz zawodowe szkoły żeńskie: 3-letnie żeńskie szkoły przemysłowo-handlowe i 3-letnie szkoły przemysłowe⁵⁰.

Do 1932 roku ukształtowały się trzy typy szkół różniące się między sobą poziomem nauczania: szkoły niższe, szkoły średnie i ponadśrednie, pomiędzy którymi nie było drożności i łączności programowej. Niektóre szkoły zawodowe w okresie międzywojennym wskutek techniczno-ekonomicznego zacofania kraju były słabo rozwinięte. Pomimo iż niejednokrotnie kształciły one wysoko kwalifikowanych specjalistów, pozostawały w cieniu szkolnictwa ogólnokształcącego. Ze względu na niewielką liczbę szkół zawodowych najbardziej rozpowszechnioną formą zawodowego kształcenia młodzieży było tak zwane terminowanie u prywatnego majstra. Dla zdolniejszych czeladników, którzy zdobyli 3-letnią praktykę organizowano 2- lub 3-letnie szkoły mistrzów i nadzorców. Ponadto, do pracy zawodowej przygotowywały najczęściej jednoroczne kursy zawodowe.

Do reformy Jędrzejewiczowskiej struktura organizacyjna szkolnictwa zawodowego nie była ustalona na drodze ustawowej, stąd też nie było jednolitego systemu tych szkół, który odpowiadałby potrzebom społeczeństwa i byłby dopasowany do szkolnictwa ogól-

⁴⁹ M. Zaborowska, *Szkolnictwo zawodowe w świetle nowej ustawy*, „Oświata i Wychowanie” 1933, nr 2-3, s. 109.

⁵⁰ W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 34-35.

nokształcącego⁵¹. Jedynie zawodowe szkoły rolnicze unormowano aktem prawnym z dnia 9 lipca 1920 roku o ludowych szkołach rolniczych⁵². Pozostałe szkoły, do których należały zakładane przez stowarzyszenia oświatowe, PMS, organizacje wyznaniowe, zgromadzenia zakonne, gminy wyznaniowe oraz osoby prywatne, działały na różnych zasadach, regulowanych przez tymczasowe statuty opracowywane w MWRiOP.

Zmiany ustawowe dokonane w szkolnictwie po 1932 roku nie ominęły szkolnictwa zawodowego. W ustawie o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 roku określono zadania szkół zawodowych, które miały „przygotować wykwalifikowanych zawodowo pracowników dla życia gospodarczego przez teoretyczne i praktyczne kształcenie zawodowe z uwzględnieniem potrzebnego zakresu wykształcenia ogólnego oraz przez wychowanie społeczno-obywatelskie”⁵³.

Po 1932 roku przygotowanie zawodowe miały zagwarantować 2-3-letnie szkoły zawodowe stopnia niższego, 2-4-letnie gimnazja oraz 2-3-letnie licea⁵⁴. Stosownie do ustawy prywatne szkoły zawodowe zmieniły swoją organizację. Szkoły handlowe zamieniono na gimnazja kupieckie, szkoły rzemieślniczo-przemysłowe na gimnazja mechaniczne męskie, szkoły przemysłowe żeńskie na niższe krawiecko-bielizniarskie i gimnazja krawiecko-bielizniarskie, a rolnicze na niższe szkoły rolnicze.

Wprowadzenie obowiązkowego doksztalcania młodzieży do 18 roku życia, spowodowało wzrost znaczenia i rozbudowę szkół zawodowych. Wyższą rangę uzyskały szkoły stopnia gimnazjalnego i lice-

⁵¹ W 1922 roku MWRiOP przygotowało dwa projekty ustaw, które nie były rozpatrywane przez Sejm. Zob.: J. Miąso, *Szkoły zawodowe w Polsce w latach 1918–1939: ich rozwój, organizacja i funkcje społeczne*, Wrocław 1988, s. 31-33.

⁵² Według ustawy ludowe szkoły rolnicze miały mieć 11-miesięczny kurs nauczania. Dzielili się na publiczne i prywatne. Do szkół publicznych zaliczano szkoły utrzymywane przez państwo, Izby Rolnicze i Powiatowe Związki Komunalne. Ludowe prywatne szkoły rolnicze miały na celu przygotować do zawodu samodzielnych gospodarzy rolnych i gospodyń oraz świadomych swych obowiązków obywateli kraju. Ustawa zezwalała na zakładanie i utrzymywanie prywatnych szkół rolniczych pod warunkiem, że będą one odpowiadały wszystkim wymogom ustawowym. Przewidywano nawet, że szkoły te będą mogły korzystać z dotacji państwowych. Zob.: Dz. U. RP, 1920, nr 62, poz. 398.

⁵³ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389, art. 27-31.

⁵⁴ Ibidem.

alnego⁵⁵. Ponadto, szkoły zawodowe miały dopomóc w odbudowie i rozwoju ekonomicznym kraju, kształcąc wykwalifikowaną kadrę odpowiadającą potrzebom społecznym i gospodarczym.

Szkolnictwo zawodowe tworzyły szkoły zawodowe oraz kursy zawodowe. Kursy zawodowe przygotowywały do wykonywania określonego zawodu. Natomiast szkoły zawodowe dzieliły się na: do- kształcające, typu zasadniczego i przysposobienia zawodowego.

Wykres 3: Organizacja szkolnictwa zawodowego po 1932 roku

Źródło: opracowanie własne.

Szkoły do kształcające oparto na pierwszym lub drugim szczeblu szkoły powszechnej. Nauka trwała 3 lata. Minister WRiOP mógł skrócić lub przedłużyć czas nauki na 2 lub 4 lata.

Dla absolwentów szkół wszelkich stopni przeznaczono szkoły przysposobienia zawodowego. Roczny kurs przewidziany był dla absolwentów szkoły powszechnej, gimnazjum lub liceum⁵⁶. Kształcili w kierunku rolniczym, gospodarstwa rodzinnego, kupieckim, administracyjno-handlowym, dziewiarskim i krawiecko-bielizniarskim.

Szkoły typu zasadniczego dzieliły się na cztery stopnie: szkoły zawodowe niższe, gimnazja zawodowe, licea zawodowe oraz szkoły mistrzów i nadzorców. Miały one wybitnie praktyczny charakter. Przygo-

⁵⁵ R. Wroczyński, *Marian Falski i reformy...*, op. cit., s. 160.

⁵⁶ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389, art. 27-31.

towanie praktyczne miały zapewnić w nich szkolne warsztaty. Wydane przez ministra WRiOP dnia 21 listopada 1933 roku rozporządzenie uwzględniało cztery działy szkolnictwa zawodowego zasadniczego: przemysłowe, handlowe, rolnicze i gospodarstwa domowego⁵⁷.

Do szkół zawodowych niższych (2-3-letnich) zaliczano szkoły: rolnicze, mechaniczne, stolarskie, kołodziejskie, obuwnicze, krawiecko-bielizniarskie, krawiectwa męskiego, gospodyń wiejskich, ogrodnicze i kucharskie.

Drugi stopień szkół typu zasadniczego to 4-letnie gimnazja zawodowe. Dawne gimnazja przemysłowe zastąpiły gimnazja: mechaniczne, odlewnicze, drobnej mechaniki, grawerskie, jubilersko-złotnicze, elektryczne, stolarskie, przędzalnicze, tkackie, koronkarsko-hafciarzkie, dziewiarskie, farbiarsko-wykończalnicze, krawieckie, bielizniarskie i introligatorskie. Gimnazja handlowe zastąpiono gimnazjami kupieckimi, które dawały w grupie tych szkół, nową drogę kształcenia.

Nowością były 2-3-letnie licea zawodowe, które powstawały w miejsce dawnych szkół technicznych. Stanowiły najwyższy stopień szkoły zawodowej. Na mocy rozporządzenia z 17 października 1938 roku dawały one absolwentom prawo do kontynuowania nauki w uczelniach wyższych na zbliżonym kierunku. Licea zawodowe kształciły w kierunkach przemysłowym, handlowym, gospodarstwa domowego i rolniczym. Pierwsze klasy działające według nowego ustroju uruchomiono w roku szkolnym 1935/1936⁵⁸. Po raz pierwszy w dziejach polskiej oświaty szkoła zawodowa uzyskała takie same uprawnienia jak szkoła ogólnokształcąca. W nowym systemie pozostały szkoły mistrzów i nadzorców. Patrz aneks 1.

Pierwsze klasy działające według nowego ustroju uruchomiono w roku szkolnym 1935/1936. W większości były to szkoły stopnia niższego i gimnazjalnego. Za ostateczny termin reorganizacji szkół zawodowych ustalono rok szkolny 1938/1939⁵⁹.

Nadawanie praw szkół państwowych prywatnym szkołom zawodowym było unormowane rozporządzeniem Ministra WRiOP z dnia

⁵⁷ Dz. U. MWRiOP, 1933, nr 15, poz. 202.

⁵⁸ J. Miąso, *Szkoły zawodowe...*, op. cit., s. 133.

⁵⁹ Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 5, poz. 143, s. 176.

1 maja 1921 roku⁶⁰. Prywatna szkoła zawodowa uzyskiwała prawa państwowej szkoły zawodowej na jeden rok.

Ustawa Jędrzejewiczowska nie sprecyzowała wymagań wobec szkół prywatnych, które starały się o prawa szkół państwowych. Dopiero w 1938 roku minister WRiOP określił warunki nadawania prywatnym szkołom zawodowym typu zasadniczego, przysposobienia zawodowego oraz mistrzów i nadzorców takich praw. Przyznawane były one szkołom prywatnym, „których organizacja odpowiadała zasadom organizacyjnym, ustalonym dla odpowiednich państwowych szkół zawodowych; których organizacja nie odpowiadała zasadom ustalonym dla szkół państwowych, ale zostały one uznane przez Ministerstwo za eksperymentalne”. Pozostałe wymogi odnosiły się do wymagań stawianych średnim szkołom ogólnokształcącym.

2.2. Rozmieszczenie terytorialne

W roku szkolnym 1925/1926 funkcjonowało w Polsce 87 szkół handlowych, z czego tylko 12 państwowych⁶¹. W 1926 roku było ogółem 80 niższych szkół rolniczych, a w roku szkolnym 1928/1929 liczba tych szkół wzrosła do 127⁶².

Większość szkół zawodowych stanowiły placówki prywatne, których liczba w kraju w 1928 roku wynosiła 303 zakłady. Najlepiej rozwijały się szkoły, które należały do organizacji społecznych, wyznaniowych oraz zgromadzeń zakonnych⁶³. Wśród 754 szkół zawodowych w roku szkolnym 1931/1932 szkoły prywatne stanowiły 596 instytucji (w tym 314 szkół i 282 kursy)⁶⁴. W roku szkolnym 1931/1932 państwowe placówki kształcenia zawodowego stanowiły zaledwie 15,5%, a 5,5% należało do samorządów i aż 79% do osób prywatnych.

⁶⁰ Dz. U. MWRiOP, 1929, nr 6, poz. 75.

⁶¹ W. Byszewski, *Rozwój szkolnictwa handlowego w Polsce*, Warszawa 1928, s. 18.

⁶² Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 331.

⁶³ J. Miąso, *Kształcenie zawodowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, K. Poznański (red.), Lublin 1991, s. 72.

⁶⁴ Spis szkół zawodowych Rzeczypospolitej Polskiej 1931, Warszawa 1931.

Tabela 14: Szkoły zawodowe w II Rzeczypospolitej w roku szkolnym 1931/1932

Kategorie szkół	Ogółem	Szkoły	Kursy
Ogółem	754	470	284
Państwowe	117	117	-
Samorządowe	41	39	2
Prywatne	596	314	282
Męskie	220	177	43
Żeńskie	286	159	127
Koedukacyjne	248	134	114

- nie było

Źródło: Statystyka szkolnictwa 1931/32, Warszawa 1933, s. 61.

Liczba szkół zawodowych w wyniku kryzysu gospodarczego gwałtownie spadła w latach 1934–1936. W kolejnych latach stale rosła, osiągając pod koniec II Rzeczypospolitej poziom najwyższy. Na wzrost liczby tych placówek miał wpływ rozwój szkół prywatnych. Szkoły zawodowe cieszyły się zainteresowaniem wśród młodzieży, czego dowodem jest fakt otwierania w tych szkołach klas równoległych⁶⁵.

W roku szkolnym 1938/1939 funkcjonowało 311 gimnazjów zawodowych, w tym 135 szkół kupieckich⁶⁶. Do wojny utworzono 123 licea zawodowe⁶⁷.

W pierwszych latach odbudowy szkolnictwa polskiego powstawało wprawdzie dość dużo prywatnych szkół zawodowych różnych typów, ale zazwyczaj ich czas funkcjonowania był krótki. Część zagrożonych szkół prywatnych była przejmowana przez państwo.

W latach 1918–1920 nie funkcjonowała w województwie białostockim ani jedna szkoła prywatna, a ich liczba wzrastała sukcesywnie.

⁶⁵ J. Firewicz, *Realizacja nowego ustroju w szkolnictwie zawodowym*, „Oświata i Wychowanie” 1936, z. 10, s. 849.

⁶⁶ S. Skrzywan, *Nowy ustrój szkolnictwa zawodowego*, „Oświata i Wychowanie” 1933, nr 8-10, s. 720.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 723-725.

nie w kolejnych latach. Największa liczba 21 szkół przypada na rok szkolny 1938/1939.

Więcej było szkół polskich niż żydowskich. W roku szkolnym 1929/1930 odnotowano największą liczbę 16 szkół polskich. Kryzys gospodarczy na początku lat trzydziestych spowodował nieznaczne zmniejszenie liczby szkół polskich, w odróżnieniu od szkół żydowskich, których liczba zwiększyła się. Od roku szkolnego 1934/1935 liczba 14 szkół polskich pozostała niezmienna do wybuchu wojny, zaś szkół żydowskich w ostatnim roku II Rzeczypospolitej wzrosła z 5 do 7 szkół. Ta liczba szkół zawodowych żydowskich w okresie międzywojennym była najwyższa.

W latach 1918-1932 na obszarze województwa białostockiego funkcjonowało w sumie 27 prywatnych szkół zawodowych, a po reformie Jędrzejewiczowskiej i reorganizacji szkolnictwa zawodowego o 2 szkoły mniej. Patrz aneks 6-9.

Biorąc pod uwagę typ szkoły zawodowej w latach 1918-1932 funkcjonowało na terenie województwa białostockiego 7 szkół handlowych, 6 rzemieślniczo-przemysłowych, 9 żeńskich przemysłowych oraz 5 rolniczych. Na te lata przypada łącznie 27 szkół, w tym 21 szkół polskich i 6 szkół żydowskich.

Tabela 15: Liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1918-1932

Typ szkoły	Polskie	Żydowskie	Ogółem
Handlowe	5	2	7
Rzemieślniczo-przemysłowe	4	2	6
Żeńskie przemysłowe	7	2	9
Rolnicze	5	0	5
Ogółem	21	6	27

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Najbardziej rozbudowanym działem szkolnictwa zawodowego było prywatne szkolnictwo handlowe, które po 1918 roku zaczęło się przekształcać z dwuletnich szkół kupieckich w 3- i 4-letnie

średnie szkoły handlowe. Placówki te, jak stwierdził W. Byszewski, „dawały dość szerokie wykształcenie ogólne, dlatego też cieszyły się wielką popularnością w społeczeństwie”⁶⁸.

Do prywatnych szkół handlowych polskich należały: Koedukacyjna Szkoła Handlowa Polskiego Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej w Białymstoku, Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS w Grodnie, Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS w Łomży, dwie Szkoły Handlowe w Suwałkach, a do szkół żydowskich: Szkoła Handlowa Towarzystwa Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów w Białymstoku oraz Szkoła Handlowa Markusa w Grodnie. Patrz aneks 7.

Prywatne szkoły rzemieślniczo-przemysłowe zaczęto zakładać na początku lat dwudziestych. Do prywatnych szkół polskich należały: Szkoła Rzemieślnicza PMS w Grodnie, Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS w Ostrołęce, Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa ks. Salezjanów w Różanymstoku oraz Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa w Łomży. Mniejszość żydowska posiadała dwie szkoły. Należały do nich: Szkoła Rzemieślnicza im. W. Wysockiego w Białymstoku (przekształcona na Żydowską Szkołę Rzemieślniczą Mojżesza Perelsztejna w 1924 roku) oraz Szkoła Rzemieślnicza Gminy Żydowskiej w Grodnie. Patrz aneks 9.

Obok szkół zawodowych dla mężczyzn, funkcjonowały również prywatne szkoły żeńskie. Polskie prywatne zawodowe szkoły przemysłowe żeńskie stanowiły: dwie Szkoły Kroju i Szycia w Augustowie, Szkoła Przemysłowa Żeńska w Białymstoku, Szkoła Przemysłowa Żeńska PMS w Drohiczyźnie, Żeńska Szkoła Zawodowa w Łomży, Szkoła Rękodzielnicza w Ostrołęce i Żeńska Szkoła Zawodowa w Ostrowi Mazowieckiej. Do szkół mniejszości żydowskiej należały: Szkoła Przemysłowa Żeńska Towarzystwa Pracy Zawodowej i Rolniczej wśród Żydów „Ort” w Białymstoku oraz Szkoła Rzemieślnicza Żeńska w Grodnie. Patrz aneks 6.

Najsłabiej rozwinięte były prywatne szkoły zawodowe rolnicze. Do 1932 roku funkcjonowało pięć polskich szkół rolniczych: Szkoła Ludowa Rolnicza w Kisielnicy w powiecie łomżyńskim, Ludowa

⁶⁸ W. Byszewski, *Rozwój szkolnictwa handlowego...*, op. cit., s. 18.

Szkoła Rolnicza w Krzyżewie w powiecie wysokomazowieckim, Szkoła Rolnicza w Kukowie w powiecie suwalskim, Męska Samorządowa Ludowa Szkoła Rolnicza w Supraślu oraz Szkoła Rolnicza w Różanymstoku. Szkoła w Krzyżewie pracowała od 1913 roku, szkoły w Kisielnicy i Supraślu pracowały od 1926 roku, z kolei szkoła w Kukowie od 1929 roku. Najwcześniej, bo w 1922 roku, powołano szkołę w Różanymstoku. Patrz aneks 8.

Wśród prywatnych szkół zawodowych polskich i żydowskich najwięcej, bo 1/3, stanowiły szkoły żeńskie przemysłowe. Procentowy wskaźnik prywatnych szkół handlowych wynosił 26%, a szkół rzemieślniczo-przemysłowych 22%. Najmniej było w województwie białostockim w latach 1918–1932 rolniczych prywatnych zawodowych szkół, które stanowiły 19% wszystkich prywatnych szkół zawodowych.

Procentowo liczba prywatnych szkół zawodowych polskich oraz prywatnych szkół zawodowych żydowskich w województwie białostockim w latach 1918–1932 kształtowała się następująco. Polskie prywatne szkoły handlowe stanowiły 24% prywatnych szkół zawodowych, prywatne szkoły rzemieślniczo-przemysłowe 19%, szkół żeńskich przemysłowych było 33%, a szkół rolniczych 24% wszystkich polskich prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim. Natomiast w przypadku prywatnych szkół zawodowych żydowskich prywatne zawodowe szkoły handlowe, zawodowe szkoły rzemieślniczo-przemysłowe oraz zawodowe żeńskie szkoły przemysłowe stanowiły po 33,3% wszystkich żydowskich prywatnych szkół zawodowych. Brak prywatnych szkół rolniczych wynika z faktu, iż ludność żydowska nie trudniła się pracą na roli i nie posiadała ziemi.

Biorąc pod uwagę typ szkoły zawodowej w latach 1932–1939 na terenie województwa białostockiego funkcjonowały 2 szkoły niższe rolnicze, 9 szkół niższych krawiecko-bielizniarskich, 5 gimnazjów mechanicznych, jedno krawiecko-bielizniarskie i 8 kupieckich. Łącznie w tym okresie działało 25 zawodowych szkół prywatnych, w tym 18 szkół polskich i 7 szkół żydowskich.

Tabela 16: Liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1932–1939

Typ szkoły	Polskie	Żydowskie	Ogółem
Niższe rolnicze	2	0	2
Niższe krawiecko-bielizniarskie	7	2	9
Gimnazja mechaniczne	2	3	5
Gimnazja krawiecko-bielizniarskie	1	0	1
Gimnazja kupieckie	6	2	8
Ogółem	18	7	25

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Do przekształconych ze szkół handlowych w kupieckie gimnazja polskie należało Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Polskiego Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej w Białymstoku, Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PMS w Grodnie, Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie w Łomży, Gimnazjum Kupieckie w Suwałkach oraz powołane dodatkowo dwie szkoły: Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego w Wysokiem Mazowieckiem oraz Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Stowarzyszenia Krzewienia Kupców Polskich w Wołkowysku. Do szkół kupieckich żydowskich należały: Gimnazjum Kupieckie Markusa w Grodnie i nowo powołane Gimnazjum Kupieckie Żydowskiego Stowarzyszenia Jabne w Wołkowysku. Patrz aneks 14.

Gimnazja mechaniczne od 1932 roku tworzone po przekształceniu szkół rzemieślniczo-przemysłowych. Szkoły tego typu posiadała PMS. Była to Szkoła Mechaniczna w Grodnie i Ostrołęce. Mniejszość żydowska była właścicielem Żydowskiej Szkoły Mechanicznej Męskiej w Białymstoku, Szkoły Stolarskiej im. Wysockiego w Białymstoku oraz Szkoły Rzemieślniczej Gminy Żydowskiej w Grodnie. Wszystkie z nich funkcjonowały do wybuchu wojny. Patrz aneks 13.

W 1934 roku zmieniono nazwę Żydowskiej Szkoły Rzemieślniczej w Białymstoku na Prywatna Szkoła Rzemieślnicza im. W. Wysockiego, a w 1935 roku na Prywatną Szkoła Rzemieślniczą z żydowskim językiem nauczania. Następnie w roku szkolnym 1938/1939

dokonano podziału szkoły na dwie: Prywatną Szkołę Mechaniczną im. W. Wysockiego i Prywatną Szkołę Stolarską im. W. Wysockiego.

W roku szkolnym 1938/1939 uruchomiono Żeńskie Gimnazjum Krawieckie w Łomży. Była to szkoła, która jako jedyna należała do prywatnych gimnazjów żeńskich krawiecko-bielizniarskich w województwie białostockim. Pozostałe szkoły zawodowe krawiecko-bielizniarskie były szkołami niższymi. Należały do nich: Szkoła Kroju i Szycia w Augustowie, Szkoła Krawiecko-Bielizniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny w Białymstoku, Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Bielsku Podlaskim, Żeńska Szkoła Zawodowa Krawiecko-Bielizniarska w Łomży (przekształcona w roku szkolnym 1938/1939 w Żeńskie Gimnazjum Krawieckie), Żeńska Szkoła Rękodzielnicza w Ostrołęce (w 1937 roku przekształcona w Żeńską Szkołę Krawiecko-Bielizniarską), Żeńska Szkoła Zawodowa w Ostrowi Mazowieckiej oraz Żeńska Szkoła Krawiecko-Bielizniarska w Suwałkach, która funkcjonowała do wybuchu wojny. Mniejszość żydowska posiadała dwie szkoły tego typu: Szkołę Rzemieśniczą Żeńską w Białymstoku oraz Żeńską Szkołę Krawiecko-Bielizniarską w Grodnie. Patrz aneks 10 i 11.

Po 1932 roku kontynuowały swoją działalność dwie polskie prywatne szkoły rolnicze: Ludowa Szkoła Rolnicza w Krzyżewie i Szkoła Rolnicza w Kukowie. Szkoła w Krzyżewie funkcjonowała do 1939 roku, zaś w Kukowie zakończyła swoją działalność dwa lata wcześniej. Patrz aneks 12.

W sumie wśród prywatnych szkół zawodowych polskich i żydowskich w województwie białostockim w latach 1932–1939 najwięcej było prywatnych szkół niższych krawiecko-bielizniarskich. Stanowiły one 36% prywatnych szkół zawodowych. O 4% mniej było prywatnych gimnazjów kupieckich. Procentowy wskaźnik prywatnych gimnazjów mechanicznych wynosił 20%. W województwie białostockim w latach 1932–1939 najmniej było prywatnych zawodowych gimnazjów krawiecko-bielizniarskich. Stanowiły one 4% wszystkich prywatnych szkół zawodowych, co dawało o 4% więcej niż prywatnych niższych szkół rolniczych.

Procentowo liczba szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1932–1939 kształtowała się następująco: niższe szkoły rolnicze polskie stanowiły 29% wszystkich polskich prywatnych szkół zawodowych na terenie województwa białostockiego; rolnicze zawodowe prywatne szkoły żydowskie, podobnie jak przed 1932 rokiem na terenie województwa białostockiego nie występowały. Niższe krawiecko-bielizniarskie polskie stanowiły 39% wszystkich polskich prywatnych szkół zawodowych, zaś żydowskie 29% wszystkich prywatnych szkół zawodowych żydowskich na terenie województwa białostockiego. Gimnazjów mechanicznych polskich było 11% przy 42% wskaźniku gimnazjów mechanicznych żydowskich. Gimnazja krawiecko-bielizniarskie były tylko polskie. Stanowiły one 6% wszystkich polskich szkół zawodowych na terenie województwa białostockiego.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż w latach 1918–1939 na terenie województwa białostockiego funkcjonowało 35 prywatnych szkół zawodowych. Znajdowały się one w miastach powiatowych, takich jak: Białystok, Grodno, Łomża, Ostrów Mazowiecka, Ostrołęka, Suwałki. Najwięcej tych szkół znajdowało się w powiecie białostockim, łomżyńskim i grodzieńskim. Jedynie szkoły zawodowe rolnicze zostały ulokowane w małych miasteczkach i wsiach.

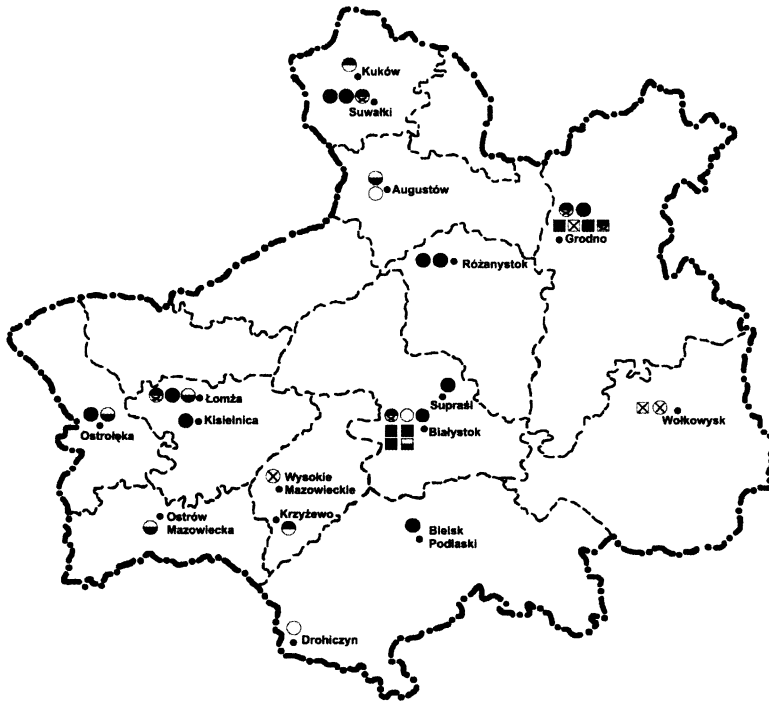
Tabela 17: Lokalizacja i liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1939

Miejscowość	Liczba szkół	Miejscowość	Liczba szkół
Augustów	2	Łomża	3
Białystok	7	Ostrołęka	2
Bielsk Podlaski	1	Ostrów Mazowiecka	1
Drohiczyn	1	Różanystok	2
Grodno	6	Suwałki	3
Krzyżewo	1	Supraśl	1
Kuków	1	Wołkowysk	2
Kisielnica	1	Wysokie Mazowieckie	1

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Najwięcej, bo aż 7 szkół zawodowych było zlokalizowanych w Białymstoku. Tylko o jedną szkołę mniej było w Grodnie. W pozostałych miejscowościach funkcjonowało od 3 do jednej szkoły.

Mapa 7. Prywatne szkoły zawodowe na terenie województwa białostockiego w latach 1918–1939

polskie	żydowskie	
○	□	żeńskie przemysłowe (do 1932 r.)
●	■	niższe krawiecko-bielżniarskie (po 1932 r.)
●	■	gimnazja krawiecko-bielżniarskie (po 1932 r.)
●	■	handlowe (do 1932 r.)
⊗	⊗	gimnazja kupieckie (po 1932 r.)
●	■	rzemieślniczo-przemysłowe męskie (do 1932 r.)
●	■	gimnazja mechaniczne (po 1932 r.)
●	■	rolnicze (do 1932 r.)
○	□	niższe rolnicze (po 1932 r.)

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Rozdział V

Warunki materialne i lokalowe szkół prywatnych w województwie białostockim

1. Szkoły średnie ogólnokształcące

W pierwszych latach Polski niepodległej właściciele prywatnych szkół średnich ubiegali się o uzyskanie zasiłku ze skarbu państwa wypłacanego przez Ministerstwo. Jednakże szkoła prywatna mogła prosić o pieniądze w wypadku, kiedy jej ogólna suma wydatków na wynagrodzenie wszystkich nauczycieli i kierownika nie przewyższała więcej niż o 10% sumy wynagrodzeń, jaką ci sami nauczyciele i kierownik pobieraliby w szkole państwowej. W przypadku, gdy właściciele szkół prywatnych chcieli skorzystać z tego zasiłku, musieli dostosować się do powyższego rozporządzenia. Poza tym, „szkoły prywatne, korzystające z materialnej pomocy państwa winny posiadać i przechowywać dowody piśmienne, którymi mogłyby usprawiedliwić wszystkie wpłaty i rozchody szkolne, wówczas bowiem NIK Państwa, dokonując kontroli szkoły będzie mogła stwierdzić potrzeby zasiłku” – zapisano w rozporządzeniu regulującym te kwestie¹.

Według ustawy z dnia 18 marca 1921 roku w celu uzyskania wsparcia finansowego zarząd szkoły musiał złożyć sprawozdanie finansowe za ubiegły rok, preliminarz budżetu na pierwsze półrocze, miesięczną listę płac wszystkich pracowników, listę uczniów całkowicie i częściowo zwolnionych od opłaty wpisowej².

W roku szkolnym 1920/1921 z takiego zasiłku skorzystało Gimnazjum Piotra Skargi w Łomży. Otrzymało wówczas sumę w wyso-

¹ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 168, k. 158

² Ustawa z dnia 18 marca 1921 roku, Dz. U. RP, 1921 nr 30 poz. 175; Rozporządzenie Rady Ministrów z 5 sierpnia 1920 roku, Dz. U. RP 1920, nr 77, poz. 520, 521.

kości 400 tys. marek, a w roku szkolnym 1921/1922 kwotę 900 tys. marek na pokrycie niedoboru wynikającego ze zwolnienia młodzieży niezamożnej od opłat³.

Zmiany w ustroju szkolnictwa prywatnego, jakie dokonały się po 1932 roku ograniczyły możliwość powstawania szkół, które nie miały wystarczających podstaw finansowych i materialnych. Właściciele gimnazjów prywatnych nie mogli od tego czasu prowadzić klas przygotowawczych. Taki stan wpływał na sytuację finansową szkół, ponieważ zmniejszyła się liczba uczniów, którzy wpłacali do kasy szkolnej pieniądze w formie chesnego. W związku z bardzo niskim uposażeniem, jakie otrzymywali nauczyciele tych szkół, oszczędności na pensjach nauczycielskich nie były możliwe. Stąd też wielu właścicieli szkół wprowadzało rozwiązania nieformalne, zakładając przy gimnazjach szkoły powszechne III stopnia, jako odrębne jednostki organizacyjne. W kraju w roku szkolnym 1934/1935 funkcjonowało przy gimnazjach 248, a w roku szkolnym 1936/1937 – 219 szkół. Na obszarze województwa białostockiego przykład takiej szkoły stanowią szkoły Druskina przy Gimnazjum Druskina, Gutmana przy Gimnazjum Gutmana, czy Szkoła Żydowska przy Gimnazjum Zarządu Głównego Zjednoczenia Szkół Żydowskich. Wszystkie szkoły znajdowały się w Białymstoku.

Jednym z podstawowych warunków jakie miał, według ustawy o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych⁴ z 11 marca 1932 roku, wypełnić mocodawca szkoły, było posiadanie odpowiedniego kapitału. Każda szkoła była zobligowana do umieszczenia takich postanowień w statucie szkoły. Tak było na przykład w przypadku Gimnazjum w Sejnach, w którego postanowieniach statutu był zapis, stwierdzający, iż właściciel „dostarcza we właściwych terminach środków na utrzymanie szkoły” oraz „podaje do wiadomości władzy szkolnej normy opłat szkolnych i wprowadzone w nich zmiany”⁵. Tożsame zapisy znajdują się w statutach innych gimnazjów

³ ADŁ, zesp. Unitas x Supińskiego, t. MWRiOP, k. 18.

⁴ Dz. U. RP, 1932, nr 33, poz. 343.

⁵ ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statuty, k. 66-69.

prywatnych, w statucie Gimnazjum „Radosna Szkoła”⁶ w Białymstoku oraz Gimnazjum Druskina w Białymstoku⁷. Należy przypuszczać, że pozostałe gimnazja prywatne w województwie białostockim miały w swoim statucie podobny zapis, ponieważ taki był wymóg MWRiOP, które określiło wzór statutu, na podstawie którego szkoły prywatne miały opracować własny statut szkoły⁸.

Na podstawie przeprowadzonych analiz ustalono, iż właścicielami prywatnych szkół średnich ogólnokształcących na terenie województwa białostockiego były osoby prywatne, diecezje, stowarzyszenia, towarzystwa, zarządy, organizacje, komitety szkolne i władze powiatowe.

Na 39 prywatnych szkół średnich ogólnokształcących najwięcej, bo 12 szkół należało do osób prywatnych. Większość z nich znajdowała się w Białymstoku. Należały do nich szkoły polskie i żydowskie. Prywatne szkoły polskie prowadzone przez właścicieli prywatnych, zlokalizowane w mieście wojewódzkim Białymstoku to gimnazjum: Bronisławy Woźnickiej i „Radosna Szkoła” Grzegorza de Nawarra i Edwarda Spaha. W innych miejscowościach osoby prywatne posiadały szkoły w Grajewie – Gimnazjum, którego właścicielem był Gajdziński oraz w Sokółce – własności Kołodziejewskiego.

Do prywatnych szkół żydowskich utrzymywanych przez właścicieli prywatnych zlokalizowanych w Białymstoku należały gimnazja: Dawida Druskina, dr. Salomona Gutmana, Józefa Zeligmana, Józefa Labenhafta, Jakuba Dereczyńskiego i M. Zymana, Mojsze Kacnelsona, Mendela Kapłana, L. Kahnego i M. Zymana (Hebrajskie), Gimnazjum Męskie i Żeńskie Złoty Chwolesowej, po śmierci Z. Chwolesowej jej syna Michała Chwolesa, oraz Marii Padwiny, F. Błoki, S. Kaleckiej i J. Kaleckiej. Poza Białymstokiem tylko Gimnazjum Szymona Goldlusta w Łomży było szkołą, której właścicielem była osoba prywatna z mniejszości żydowskiej.

⁶ Statut Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum „Radosna Szkoła” w Białymstoku; PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1432, k. 109.

⁷ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 6.

⁸ Por.: Dz. U. MWRiOP, 1932, nr 4, poz. 45.

Tabela 18: Właściciele prywatnych średnich szkół ogólnokształcących w województwie białostockim w latach 1918–1939

Właściciel	Polskie		Ogółem	Żydowskie		Ogółem	Ogółem
	Białystok	Inne miejscowości		Białystok	Inne miejscowości		
Osoby prywatne	2	2	4	7	1	8	12
Diecezje	-	4	4				4
PMS	-	3	3				3
Wydział Sejmiku Powiatowego	-	3	3				3
Towarzystwo Szkoły Średniej	-	2	2				2
Komitet Szkolny	-	2	2				2
Polskie Towarzystwo Oświatowe	1	-	1				1
Towarzystwo Salezjańskie	-	1	1				1
Żydowskie Towarzystwo Szkoły Średniej				-	2	2	2
Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Jabne				-	2	2	2
Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów				1	-	1	1
Stowarzyszenie Tachkemony				1	-	1	1
Stowarzyszenie Tarbut				-	1	1	1
Towarzystwo Krzewienia Oświaty				-	1	1	1
Zarząd Gminy Żydowskiej				-	1	1	1
Organizacja Żydów Ortodoksów w Polsce				-	1	1	1
Zarząd Główny Zjednoczenia Szkół Żydowskich				1	-		1

- brak szkoły tego właściciela

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Diecezja Rzymsko-Katolicka prowadziła 4 szkoły. Do tych polskich szkół prywatnych zaliczały się gimnazja: w Drohiczynie, dwa w Łomży oraz w Sejnach.

Polska Macierz Szkolna oraz Wydział Sejmiku Powiatowego prowadziły po 3 polskie szkoły. Własnością PMS były gimnazja: im. H. Sienkiewicza w Grodnie, w Zambrowie oraz w Wołkowysku. Warto dodać, że w połowie lat trzydziestych PMS prowadziła na terenie II Rzeczypospolitej 15 średnich zakładów ogólnokształcących.

Natomiast Wydział Sejmiku Powiatowego był właścicielem gimnazjum w Kolnie, Ostrowi Mazowieckiej oraz w Sokółce.

Po 2 szkoły posiadało Towarzystwo Szkoły Średniej, Komitet Szkolny, Żydowskie Towarzystwo Szkoły Średniej oraz Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Jabne. W przypadku polskiego Towarzystwa Szkoły Średniej były to gimnazja w Grodnie oraz w Ostrołęce. Komitet Szkolny był właścicielem gimnazjów: w Bielsku Podlaskim i w Goniądzu. Żydowskie Towarzystwo Szkoły Średniej było właścicielem gimnazjów: „Herclija” w Wołkowysku i w Suwałkach. Żydowskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Jabne posiadało gimnazja: w Wołkowysku i Grodnie.

Właścicielami, którzy posiadali na terenie województwa białostockiego tylko po jednej szkole średniej byli: Polskie Towarzystwo Oświatowe, Towarzystwo Salezjańskie, Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów, Towarzystwo Krzewienia Oświaty, Stowarzyszenie Tachkemojny, Stowarzyszenie Tarbut, Zarząd Gminy Żydowskiej, Zarząd Główny Zjednoczenia Szkół Żydowskich oraz Organizacja Żydów Ortodoksów w Polsce.

Pierwsze dwa towarzystwa prowadziły szkoły dla młodzieży polskiej. Polskie Towarzystwo Oświatowe posiadało Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku, a Towarzystwo Salezjańskie było właścicielem Gimnazjum w Różanymstoku.

Właścicielami szkół prywatnych, w których mogła pobierać naukę młodzież żydowska, były towarzystwa, stowarzyszenia, organizacje i zarządy. Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów finansowało Gimnazjum Społeczne w Białymstoku. Z kolei Towarzystwo Krzewienia Oświaty było koncesjonariuszem Gimnazjum

w Wołkowysku. Stowarzyszenie Tachkemojny prowadziło Gimnazjum Tachkemojny w Białymstoku, a stowarzyszenie Tarbut Gimnazjum w Grodnie. Zarząd Gminy Żydowskiej finansował Gimnazjum Mojżesza Waldmana i Samuela Mejersona w Grodnie, a Zarząd Główny Zjednoczenia Szkół Żydowskich – Gimnazjum w Białymstoku.

Polskie prywatne szkoły średnie ogólnokształcące zakładali właściciele głównie poza miastem wojewódzkim. Tylko 3 szkoły mieściły się w Białymstoku, a 17 szkół osoby prywatne założyły w innych miejscowościach. W mieście Białymstoku koncesjonariusze mniejszości żydowskiej posiadali aż 10 prywatnych szkół średnich ogólnokształcących, 9 szkół znajdowało się w innym miejscowościach.

Osoby prywatne z mniejszości narodowej żydowskiej były właścicielami 2/3 prywatnych szkół średnich ogólnokształcących. Najwięcej szkół tych właściciele zlokalizowanych było w Białymstoku. Wynikało to z faktu, iż większość ludności żydowskiej zamieszkiwała miasta, stąd też właściciele szkół prywatnych założonych przede wszystkim w mieście wojewódzkim, mogli liczyć na duże zainteresowanie i nabór młodzieży pochodzącej z tej grupy mniejszościowej. W miastach zamieszkiwali zamożni Żydzi, których stać było na założenie takiej placówki. Mniejszość żydowska zrzeszała się również w różnego rodzaju organizacje, towarzystwa, czy stowarzyszenia, które finansowały szkoły prywatne.

Na dochody szkoły składały się głównie dotacje właścicieli, wpisowe uczniów, ale również zasiłki państwowe, pożyczki, datki z ofiar. Z kolei zasobność finansowa szkoły determinowała jej wydatki, które w większości przeznaczano na pensje nauczycielskie, opłacenie służby szkolnej, pomoce szkolne oraz bieżące wydatki. Środki finansowe koncesjonariusza na utrzymanie szkoły prywatnej były niejednokrotnie niewystarczające. Dlatego też właściciel, który utrzymywał prywatną szkołę średnią nie tylko przeznaczał na jej funkcjonowanie określoną kwotę, ale także był zobowiązany do pozyskiwania środków finansowych z innych źródeł.

Preliminarz Gimnazjum w Sejnach w roku szkolnym 1927/1928 przewidywał dochód na kwotę 122 tys. zł. Z tego ponad 54% prognozowano uzyskać z dotacji biskupa (66 tys. zł), 45% dochodu

z opłat uczniowskich (55 tys. zł) oraz niespełna 1% z sejmiku powiatowego (1 tys. zł). Na pensje nauczycieli przeznaczono 44793 zł, lekarza 1 tys. zł, służbę szkolną 1200 zł, kasę chorych 687 zł, fundusz emerytalny 1900 zł, pomoc szkolną 1 tys. zł, bibliotekę 2 tys. zł, opał i światło 5500 zł, remont 2500 zł, umeblowanie 400 zł, kancelarię 500 zł, s.m 58920 zł, a na nieprzewidywalne wydatki przewidziano 1600 zł⁹. W roku szkolnym 1935/1936 przychód wyniósł 161948 zł. Dotacja ks. biskupa wyniosła 59295 zł, a uczniowie wnieśli kwotę 85785 zł, z czego 6750 zł stanowiły zaległe opłaty z ubiegłego roku szkolnego. Do inwestycji budowlanych należała budowa kortu tenisowego za kwotę 583zł¹⁰. W roku szkolnym 1937/1938 przychód stanowił 157569 zł. Dotacja biskupa wyniosła wtedy 59400 zł, a uczniowie wnieśli kwotę 88484 zł¹¹.

Tabela 19: Przychody Prywatnego Gimnazjum w Sejnach w latach 1927–1938

Rok szkolny	Przychody (w zł)
1927/28	122000
1929/30	150730
1930/31	169228
1931/32	169961
1932/33	130587
1934/35	148304
1935/36	161948
1936/37	157563
1937/38	157569

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów źródłowych zdeponowanych w ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Mniejsze, t. Gospodarka.

⁹ ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Mniejsze, t. Gospodarka.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

Z powyższych danych wynika, iż do roku szkolnego 1931/1932 przychody zwiększały się i w tym okresie były najwyższe. W roku wprowadzenia ustawy o szkolnictwie prywatnym i reorganizacji szkół, przychody uległy pewnej redukcji. Kolejne lata przyniosły co prawda niewielki wzrost do 161 948 zł w roku szkolnym 1935/1936, ale późniejsze lata szkolne dały przychód prawie o 4,5 tys. niższy, niż w roku 1935/1936.

Zdecydowaną większość pieniędzy uzyskiwano z wpłat właściciela i opłat uczniowskich. W analizowanym powyżej okresie stanowiły one od 87% w roku szkolnym 1929/1930 do nawet 99% w roku szkolnym 1927/1928 wszystkich wpłat.

Znaczną część dochodów koncesjonariusze przeznaczali na wypłatę wynagrodzeń dla nauczycieli. Przykładem może być tutaj Gimnazjum Druskina w Białymstoku, w którego preliminarzu na rok szkolny 1934/1935 określono dochody na sumę 72 tys. zł. Z tej sumy rozchód miały objąć wydatki: administracyjno-gospodarcze (5 tys. zł), świadczenia społeczne (1 tys. zł), remont budynku (1 tys. zł), wydatki kancelaryjne i prenumeratę pism (1 tys. zł), taksa administracyjna (300 zł), koszty wyjazdów na kursy i konferencje (500 zł), różne wydatki (300 zł), pensje nauczycielskie (45 tys. zł), inwestycje (biblioteka 1 tys. zł, pracownie 1 tys. zł, inne (1 tys. zł), amortyzacja budynków (10 tys. zł). Dochód właściciela określono na sumę 5 tys. zł¹². Nie znaleziono jednak źródeł, które potwierdziłyby, czy taki dochód właścicielowi udało się uzyskać.

Prawie trzykrotnie niższe były dochody Gimnazjum w Kolnie, które wynosiły 41724 zł, z czego 28219 zł pochodziło z opłat szkolnych i 13504 zł z zasiłków komunalnych¹³.

Fundusze na działalność Gimnazjum w Różanymstoku pozyskiwano z różnych źródeł. Część z nich pochodziło z opłat pobieranych od uczniów, z ofiar zbieranych w kościele, z PCK, a także z Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. W przypadku, kiedy tych środków nie wystarczało, zaciągano pożyczki w bankach i u osób prywatnych¹⁴.

¹² PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 31.

¹³ PAOB f. 59, op. 1, dz. 17, k. 95.

¹⁴ *Szkoły rolnicze i ekonomiczne w Różanymstoku 1954–2004*, T. Możejko (red.), Różanystok 2004, s. 19.

Nie wszyscy właściciele prywatni, którzy posiadali szkoły mieli wystarczające środki finansowe na ich utrzymanie. Gimnazjum „Radosna Szkoła” w Białymstoku istniało tylko jeden rok szkolny 1933/1934. 19 sierpnia 1934 roku kuratorium zarządziło zamknięcie szkoły, ponieważ jej właściciele mieli wysokie zaległości finansowe w stosunku do właścicieli wynajmowanego lokalu¹⁵.

Powodem tak krótkiej działalności były niskie przychody z opłat pobieranych od uczniów. Brak pieniędzy wpłynął na powstanie długów w stosunku do właścicieli dzierżawionego lokalu, a tym samym do likwidacji szkoły. Na poprawę sytuacji finansowej szkoły nie wpłynęło jej przeniesienie 22 grudnia 1933 roku z ul. Sienkiewicza 67 na ul. Fabryczną 10. Zmiana lokalizacji związana była z mniejszym czynszem, który zmniejszył się z 25 tys. zł do 4200 zł rocznie oraz z podniesieniem warunków lokalowych budynku, ponieważ nowy lokal szkoły graniczył z ogrodem¹⁶.

Jednym z elementów, który warunkował dochód prywatnej szkoły średniej były opłaty wnoszone przez uczniów. Zasada bezpłatności nauki, ustanowiona przez Konstytucję marcową z 1921 roku w szkołach średnich i wyższych nie była przestrzegana. Szkoły prywatne, podobnie jak państwowe, wprowadzały opłaty w formie składek i taks administracyjnych, w szkołach prywatnych znacznie wyższych niż w szkołach państwowych. Ten fakt wpłynął na to, iż w Konstytucji kwietniowej z 1935 roku zrezygnowano z zapisu dotyczącego bezpłatności nauki.

Państwo oczekiwało od szkół prywatnych należytego potencjału finansowego, który jak pisał F. Śliwiński, miał wpłynąć korzystnie na wprowadzanie „wszelkich ulepszeń i prowadzenie samodzielnych badań w dziedzinie wychowania i kształcenia”¹⁷.

Według okólnika Ministerstwa opłata roczna w szkołach średnich państwowych w 1928 roku wynosiła 110 zł¹⁸. Stanisław Mauersberg stwierdza, iż w roku szkolnym 1927/1928 przeciętna opłata roczna w gimnazjach państwowych rzeczywiście pobrana (z uwzględnie-

¹⁵ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1432, k. 33, 65.

¹⁶ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1432, k. 12.

¹⁷ F. Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa...*, op. cit., s. 9.

¹⁸ Okólnik Ministerstwa WRiOP z dnia 31 stycznia 1928 roku, nr II 1503/28.

niem ulg i zwolnień) wynosiła 81 zł. Natomiast przeciętna pobrana opłata roczna w gimnazjach samorządowych wynosiła 201 zł, a w prywatnych – 434 zł. Szczególnie wysokie opłaty przeciętne występowały w tych województwach, w których było najmniej szkół państwowych¹⁹.

Trzy lata później, zgodnie z zarządzeniem Ministra WRiOP z dnia 31 sierpnia 1931 roku, roczna opłata administracyjna w szkołach średnich państwowych na rok szkolny 1931/1932 wynosiła już 230–250 zł²⁰. Porównując ją z opłatami w szkołach średnich prywatnych, w których za naukę płacono 500–1 000 zł, należy stwierdzić, że w szkołach państwowych były one nawet czterokrotnie niższe. Ponadto w szkołach państwowych można było uzyskać zwolnienie z takiej opłaty, w przypadku osiągnięcia wysokich wyników w nauce lub dowiedzenia ubóstwa, jednakże jedynie w granicach 20% całkowitej sumy z opłat szkolnych²¹. Dzieci czynnych nauczycieli i urzędników płaciły połowę pełnej stawki²². Na wysokość opłat miało wpływ to, czy szkoła posiada prawa państwowe. Wielu rodziców decydowało się na posłanie dziecka do szkoły prywatnej bez praw państwowych, ponieważ w szkołach tych roczna opłata za naukę była przeważnie niższa.

W sytuacji, kiedy w danej miejscowości nie było państwowej szkoły średniej lub nie było w niej wystarczającej liczby miejsc, w latach szkolnych 1928–1931 Ministerstwo opłacało naukę w funkcjonującej w tej miejscowości szkole prywatnej dzieci funkcjonariuszy państwowych i wojskowych²³.

¹⁹ Na przykład w Warszawie, gdzie 80% gimnazjów ogólnokształcących miało status szkoły prywatnej przeciętne opłaty roczne sięgały 503 zł rocznie. Zob.: S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s. 49.

²⁰ Dz. U. MWRiOP, 1931, nr 9, poz. 104; Opłaty i taksy w państwowych szkołach ogólnokształcących według zarządzenia MWRiOP z dnia 31 sierpnia 1931 roku: – taksa do I klasy lub wyższej 10 zł; – taksa za egzamin wstępny 10 zł; – taksa za egzamin prywatny zdany w szkole państwowej średniej 10 zł; – taksa za egzamin dojrzałości w szkole średniej państwowej i prywatnej 12 zł; – taksa za pełny egzamin dojrzałości dla eksternów 60 zł; AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 168, k. 14.

²¹ Dz. U. MWRiOP, 1933, nr 10, poz. 150.

²² Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 31 sierpnia 1931 roku, zob.: Dz. U. MWRiOP, 1931, nr 9, poz. 104.

²³ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 1461, k. 1-17.

W połowie lat trzydziestych czesne roczne w szkole państwowej wynosiło od 200 do 300 zł. Jednakże, podobnie jak w latach poprzednich, nie wszyscy uczniowie je opłacali. W przybliżeniu około 50% uczniów płaciło połowę składki. Uczniowie ubodzy, lecz zdolni, którzy stanowili od 5 do 18% uczniów, mogli być od tej opłaty zwolnieni. W szkołach samorządowych, gdzie czesne wynosiło przeciętnie 400 zł rocznie, ulgowe stawki płaciło blisko 30% uczniów, a zwolnionych od opłat było około 12% uczniów. W gimnazjach i liceach prywatnych pełne opłaty roczne wynosiły przeciętnie od 700 do 800 zł rocznie²⁴.

Podane powyżej stawki opłat w szkołach prywatnych w kraju nie odbiegały znacząco od tych, które były pobierane od właścicieli szkół prywatnych zlokalizowanych na terenie województwa białostockiego.

W Gimnazjum w Łomży w roku szkolnym 1927/1928 uczniowie płacili za naukę 400 zł rocznie oraz jednorazowy podatek w wysokości 20 zł. Rok później opłata za naukę wynosiła 500 zł, a w klasie VIII nawet 520 zł. Wpisowe miesięczne w gimnazjum opiewało na kwotę 40 zł²⁵. Podobne opłaty pobierano przez dwa kolejne lata. Pomimo dość wysokiego czesnego, które oscylowało w granicach średnich opłat w szkołach prywatnych w Polsce, właściciel szkoły nie mógł wyłącznie z tych wpływów utrzymać zakładu. W roku szkolnym 1928/1929 dołożył do jego funkcjonowania kwotę 14160 zł²⁶.

W celu odzwierciedlenia wysokości opłaty za naukę w gimnazjach i ich wpływ na dostępność tych szkół, można w tym miejscu przypomnieć wartość złotówki z tego okresu. Przykładem mogą być lata 1928–1929, kiedy wybrane ceny żywności w Białostockiem kształtowały się następująco: 100 kg żyta kosztowało 45,50 zł, 100 kg ziemniaków – 7,30 zł, 1 kg wieprza żywego – 2,04 zł, a koń

²⁴ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s. 49.

²⁵ ADŁ, zesp. Unitas x Supińskiego, t. Kronika wychowawcza.

²⁶ W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 112.

roboczy – 419 zł²⁷. Zatem roczne utrzymanie dziecka w szkole prywatnej kosztowało prawie tyle, co koń roboczy lub tona żyta²⁸.

Właściciele gimnazjów prywatnych pobierali od uczniów bardzo zróżnicowane opłaty. Pełna opłata wynosiła przeciętnie od 700 zł do 1500 zł rocznie. Przeważały szkoły drogie, a nawet ekskluzywne. W szkołach prywatnych z uprawnieniami, które funkcjonowały na obszarze województwa białostockiego w roku szkolnym 1930/1931 czesne wahało się od 180 do 1320 złotych.

Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 20, najwięcej za naukę trzeba było zapłacić w szkołach żydowskich, średnio 679 zł. Najdroższą szkołą było Gimnazjum Goldlusta w Łomży, gdzie za naukę w klasach niższych młodzież płaciła od 840 do 1320 zł rocznie. Znacznie niższa opłata obowiązywała w gimnazjach prywatnych bez praw państwowych. Czesne wynosiło tam od 10 do 567 złotych, ale i w tej grupie szkół najdroższą szkołą było Gimnazjum Tarbut w Grodnie, gdzie czesne wahało się od 540 do 720 złotych. Dla porównania, w gimnazjach państwowych województwa białostockiego opłata roczna w klasach niższych i wyższych wynosiła 150 zł rocznie²⁹. Ponad połowa uczniów płaciła 50% stawki, a około 7% uczniów z opłaty składki było zwolnionych całkowicie³⁰.

²⁷ W. Jemielity, *Szkoły powszechnie...* op. cit., s. 61.

²⁸ Porównując z cenami obecnymi, rok nauki w prywatnym gimnazjum ogólnokształcącym kosztowałby około 6 tys. zł.

²⁹ W. Jemielity, *Szkoły powszechnie...*, op. cit., s. 125.

³⁰ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s. 49; Na przykład, w Gimnazjum Sułkowskim w Radzynie nauka wraz z internatem kosztowała w 1930/1931 roku szkolnym 3 tys. zł, chociaż i tu stosowano zniżki i zwolnienia. W kilkunastu kosztownych prywatnych szkołach dla dzieci żydowskich opłaty za naukę wynosiły od 1200 do 2000 zł rocznie. Korpusy kadetów we Lwowie, Chełmie i Rawiczu, gdzie wszyscy uczniowie mieszkali w internatach, pobierały umiarkowaną opłatę w wysokości 1200 zł za naukę i internat.

Tabela 20: Roczne opłaty za naukę uczniów prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w województwie białostockim w roku szkolnym 1930/1931

Szkoła/ Miejscowość	Prawa państwowe	Klasa przygotowawcza	Klasa niższa	Klasa wyższa
Gimnazjum Męskie im. H. Sienkiewicza Grodno	+		400-450	500-600
Gimnazjum Społeczne Grodno	+	260-390	544-715	715-1.040
Gimnazjum Humanistyczne Tarbut Grodno	-	540-720		
Gimnazjum Goldlusta Łomża	+	840-1.320		
Gimnazjum Unitas Łomża	+	520		
Gimnazjum OO. Kapucynów Łomża	-	300		
Gimnazjum Żeńskie TSzŚ Ostrołęka	+	500		
Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	+		400	400
Gimnazjum Św. Kazimierza Kurii Biskupiej Sejny	+		300	300
Gimnazjum Koedukacyjne ŻTSzŚ Suwałki	+	180-360	444-516	552-948
Gimnazjum PMS Zambrów	+	500		
Gimnazjum im. Ks. Biskupa Pińskiego Drohiczyn	-	10-20		
Gimnazjum „Herclija” Wołkowysk	-	480-576		

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych oraz W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 125.

Inne źródła podają, że w 1931 roku uczeń Gimnazjum w Różanymstoku płacił za naukę i mieszkanie w internacie 300 zł. I tu stosowano zwolnienia i zniżki chesnego³¹.

³¹ *Szkoły rolnicze i ekonomiczne...*, op. cit., s. 22.

W roku szkolnym 1935/1936 opłata miesięczna w Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku wynosiła 30 zł miesięcznie³². W przeciągu roku dawało to sumę ponad 300 zł. W skali kraju opłaty te nie były wygórowane, ponieważ w tym okresie średnie opłaty w gimnazjach prywatnych w kraju wynosiły 700–800 zł³³.

Za naukę w gimnazjum prywatnym wnoszono także dodatkowe opłaty. Należały do nich wpłacane taksy za internat prywatny, które wynosiły od 100 do 174 zł miesięcznie³⁴, średnio około 1000zł rocznie. Dla porównania, w gimnazjach państwowych płacono przeciętnie 600 zł rocznie. Z powodu wysokich opłat w internatach państwowych i prywatnych co trzeci uczeń płacił połowę stawki, a co szósty był z opłat zwolniony. Pomimo faktu stosowania przez internaty ulg i zwolnień z opłat, z placówek tych korzystało przeciętnie tylko 5% uczniów szkół średnich³⁵.

Większość prywatnych szkół średnich, w których uczyła się młodzież wyznania mojżeszowego nie posiadała internatów i burs, ale też większość uczniów tych szkół była mieszkańcami miejscowości, w których znajdowała się szkoła. Inny obraz przedstawiał się w gimnazjach należących do diecezji rzymskokatolickiej. W województwie białostockim wszystkie placówki posiadały internaty.

Na przykład w Gimnazjum w Sejnach w roku szkolnym 1929/1930 było około 100 uczniów, w tym 70 mieszkało w internacie. Rok później internat posiadał 130 miejsc, a jego powierzchnia wynosiła 788,4 m². W internacie było 13 sypialni, 3 mieszkania dla wychowawców, kaplica (100 m²), kuchnia (118 m²), jadalnia (116 m²), umywalnia (26,6 m²), szpitalik (54,5 m²). Kierownikiem internatu w roku szkolnym 1929/1930 był ks. Jan Tyszka³⁶.

Za internat wnoszono opłatę 20 zł miesięcznie. Dwóch uczniów było całkowicie zwolnionych z opłat za internat, a 27 częściowo. Pomimo tego, że pozostali uczniowie mieli wносить całkowite opłaty,

³² PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1240, k. 5.

³³ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s. 49.

³⁴ W. Czerniawski, *Internaty przy szkołach średnich ogólnokształcących w liczbach*, „Oświata i Wychowanie” 1937, z. 2, s. 124.

³⁵ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s. 49; M. Falski, *Atlas szkolnictwa średniego...*, op. cit, s. 20-23; idem, *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej...* op. cit., s. 21.

³⁶ ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Internat, k. 17.

prognozowanych wpłat właściciel nie otrzymywał, ponieważ uczniowie często z nimi zalegali. W roku 1929/1930 zaległości te wynosiły ponad 3500 zł³⁷. Łączna kwota 41576 zł na utrzymanie internatu pochodziła nie tylko z opłat uczniowskich, które wynosiły 32276 zł, ale także z pieniędzy, pochodzących z prowadzonego gospodarstwa w kwocie 5300 zł oraz z Kurii Biskupiej – 4000 zł³⁸. W roku szkolnym 1933/1934 opłata za internat wynosiła 50 zł rocznie, z czego tylko 38 uczniów wniosło pełną opłatę, pozostali korzystali z ulgi 12% (19 uczniów), 24% (33 uczniów), 36% (15 uczniów), 50 procentowej (8 uczniów). Dwóch uczniów przebywało w internacie bezpłatnie. Rok później uczniowie wnosili opłatę roczną w wysokości 45 zł. Wówczas internat zamieszkiwało 127 uczniów³⁹.

W pierwszych latach działalności Gimnazjum w Różanymstoku nie posiadało internatu, dlatego młodzież przyjezdna musiała szukać mieszkania na kwaterach prywatnych. Źródła podają, że w 1921 roku w internacie mieszkało 20 uczniów, pozostali przyjezdni chłopcy mieszkali na stancjach. Dzięki internatowi z nauki w gimnazjum mogła korzystać nie tylko młodzież miejscowa, ale również z dalszych okolic. Te udogodnienia sprawiły, że w 1929 roku tylko 13 uczniów gimnazjum było miejscowych; w internacie mieszkało 213 uczniów. W 1930 roku z usług internatu korzystało 170, a w roku szkolnym 1938/1939 – 378 uczniów⁴⁰. Zatem w ciągu siedemnastu lat liczba internistów powiększyła się prawie dziewiętnastokrotnie.

Warto też dodać, że możliwość zamieszkania poza domem rodzinnym dawała PMS, która w 1925 roku prowadziła w województwie białostockim 3 bursy. Taka sama liczba była w 1931 roku⁴¹. Natomiast w 1938 roku PMS prowadziła w Ostrołęce dwie bursy, w których przebywało 18 uczniów⁴².

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem, k. 31, 33.

⁴⁰ *Szkoły rolnicze i ekonomiczne...*, op. cit., s. 18; A. Szot, *Działalność oświatowa Salezjanów w Różanymstoku w okresie międzywojennym*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej” 2004, nr 2, s. 221.

⁴¹ „Polska Macierz Szkolna” 1932, nr 1, s. 30-31.

⁴² Ibidem, s. 32.

Z inicjatywą wsparcia edukacji młodzieży zamiejskowej wystąpiło Koło Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi, które w 1938 roku otworzyło w Białymstoku internat żeński dla uczennic z Gimnazjum Państwowego Anny Jabłonowskiej oraz z prywatnych Gimnazjów: im. H. Sienkiewicza, Gimnazjum Kupieckiego i Gimnazjum Zeligmana⁴³.

Do opłat wnoszonych przez uczniów dochodziły inne dodatkowe koszty. Rodzice dzieci nie tylko opłacali roczne chesne, ale także składki na komitet rodzicielski. Byli również zobowiązani do zakupu podręczników, przyborów do pisania, obuwia. Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące z prawami szkół państwowych, miały prawo wprowadzić dla uczniów jednolity ubiór (mundurek), przepisany dla młodzieży szkół państwowych⁴⁴.

Do tego dochodziły opłaty dodatkowe. Na przykład w Gimnazjum w Łomży uczniowie w 1923 roku musieli złożyć się po 100 marek za zbitą podczas gry w świetlicy szybę. Także w przypadku, kiedy uczeń tej szkoły zgubił książkę wypożyczoną z biblioteki musiał ją odkupić lub za nią zapłacić⁴⁵. W przypadku, kiedy uczeń nie wniósł stosownych opłat, nie otrzymywał świadectwa⁴⁶. W Gimnazjum w Różanymstoku, rodzice dzieci wnosili wstępną opłatę 100 marek polskich, oraz dodatkowo nabywali w szkole przybory i książki⁴⁷.

Na uwagę zasługują inicjatywy będące dowodem pomocy i wsparcia nauki niezamożnych uczniów szkół prywatnych w województwie

⁴³ R. Cebrowicz, *Szkoły średnie i zawodowe w województwie białostockim w latach 1919–1939*, Lublin 1976, s. 97.

⁴⁴ Ubiór ten według rozporządzenia Ministra WRiOP z dnia 27 marca 1933 roku stanowiła „czapka maciejówka koloru granatowego z wypustką barwy szkoły i odpowiednim znacznikiem oraz marynarka, spodnie i płaszcz koloru ciemnogramatowego dla uczniów, a dla uczennic beret, bluzka, spódniczka i płaszczyk również koloru ciemnogramatowego. Uczniów i uczennice poszczególnych szkół wyróżniały wypustki i tarcze na rękawach barwy odpowiedniego typu szkół z wyhaftowanym numerem szkoły. Barwy poszczególnych typów szkół były następujące: dla gimnazjów i szkół zawodowych stopnia gimnazjalnego kolor błękitny, dla liceów i szkół zawodowych stopnia licealnego karmazyn, dla liceów pedagogicznych zielony, a dla seminariów wychowawczyń przedszkoli lila jasne”. Zob.: Dz. U. MWRiOP, 1933, nr 3, poz. 51.

⁴⁵ ADŁ, zesp. U. Unitas x Supińskiego, t. Kronika wychowawcza.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Archiwum Inspektorale Towarzystwa Salezjanów w Warszawie [dalej: AITS], Kronika Zakładu Salezjańskiego w Różanymstoku, D-Dz. IIIc, N 10a.

białostockim. Jedną z nich była dobroczynna wystawa 80 obrazów malarza Ludomira Koehlera, która odbyła się 23 grudnia 1932 roku w gmachu Gimnazjum Koedukacyjnego Zeligmana w Białymstoku. Dochód z imprezy przeznaczono na potrzebujących uczniów tej szkoły⁴⁸.

Ponadto, młodzież ucząca się w szkołach średnich mogła korzystać z pomocy stypendialnej wypłacanej przez państwo. W latach trzydziestych, przed kryzysem gospodarczym, wynosiła 8 mln zł, z tego 5 mln zł przeznaczono dla dzieci ze szkół prywatnych. Natomiast w latach kryzysu pomoc nie sięgnęła nawet 3 mln zł. W roku szkolnym 1936/1937 zaledwie 1,6% uczniów szkół średnich otrzymało stypendia i zasiłki w wysokości niespełna 200 zł rocznie na ucznia⁴⁹.

Odpłatność za szkoły prywatne była chyba jednym z zasadniczych czynników przy podejmowaniu przez rodziców decyzji o kształceniu dziecka na poziomie szkoły średniej. Nauka w szkole znajdującej się w miejscu zamieszkania ucznia nie wymagała ponoszenia dodatkowych wydatków na dojazdy, stancję, czy internat, jakie musiał ponosić uczeń dojeżdżający lub mieszkający w innej miejscowości. Wybranie szkoły zlokalizowanej w innej miejscowości wpływało na podwyższenie opłat ponoszonych przez uczniów zamiejscowych, co oznaczało wzrost kosztów kształcenia. Jednak mimo wysokich opłat szkoły niepaństwowe cieszyły się dużą popularnością.

Analiza materiałów źródłowych dotyczących prywatnych gimnazjów ogólnokształcących pozwala na dokładniejszą aniżeli w przypadku prywatnych szkół powszechnych charakterystykę stanu lokalowego. Wynika to z faktu, iż właściciele tych szkół prowadzili dokładniejszą dokumentację, a ponadto z uwagi na wyższy szczebel kształcenia tych szkół podlegały one zwiększonej kontroli ze strony władz oświatowych. Jednakże ustalenie stanu lokalowego wszystkich prywatnych gimnazjów ogólnokształcących nie jest możliwe z powodu braku materiałów źródłowych.

⁴⁸ *Życie kulturalne Białegostoku w latach 1919-1939*, Białystok 1996-1997, s. 36.

⁴⁹ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s. 51; S. Rymar, *Stypendia dla młodzieży*, „Wieś i Państwo” 1938, nr 8, s. 600.

Z zachowanej korespondencji urzędowej pomiędzy administracją szkolną a szkołami, w sprawozdaniach, w opiniach z wizytacji szkół oraz z prowadzonej, znacznie skrupulatniej niż w szkołach powszechnych, dokumentacji szkolnej, można odzwierciedlić stan lokalowy niektórych placówek.

W województwie białostockim własne budynki szkolne posiadały Gimnazja: Druskina w Białymstoku, w Sejnach, w Różanymstoku, Hebrajskie w Białymstoku, Chwolesowej w Białymstoku, PMS w Grodnie, w Drohiczynie oraz w Łomży. Nie ma dostatecznych informacji, które potwierdziłyby lub też nie, posiadanie własnych lokali przez pozostałe szkoły.

Gimnazjum Druskina w Białymstoku w pierwszych latach swojej działalności mieściło się w dwupiętrowym, a od roku szkolnego 1932/1933 w trzypiętrowym murowanym budynku i w dodatkowym budynku parterowym, co dawało łączną powierzchnię 950 m². Szkoła liczyła 10 izb lekcyjnych. Ponadto, były dwie pracownie specjalne, dwie pracownie w klasach, trzy gabinety, jedna sala gimnastyczna, świetlica i wspólny z gabinetem lekarskim pokój dla dziewcząt⁵⁰. Gmach był podłączony do wodociągu, dzięki czemu szkoła dysponowała trzema umywalniami i trzema przyrządami do picia wody. Sale lekcyjne były jasne i ciepłe, ze względu na ich wysokość, która wynosiła 3,6 metra oraz na posiadaną instalację elektryczną i opalane węglem piece⁵¹.

Gimnazjum dysponowało właściwie przygotowanymi i odpowiednio wyposażonymi do zajęć pracowniami i gabinetami. Tak na przykład pracownia fizyczno-chemiczna posiadała w oknach na automatycznych drążkach zasłony z ciemnej ceraty. Wyposażona była w szereg przyrządów demonstracyjnych. Z uwagi na bardzo dobre wyposażenie pracowni, z inicjatywy ogniska metodycznego fizyki i chemii w Białymstoku, odbyły się w niej dwa pokazy przyrządów fizycznych dla białostockich nauczycieli fizyki i chemii. Kierownik

⁵⁰ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 116-117, 129.

⁵¹ Budowa III piętra kosztowała 43 500 zł. Wysokie wydatki spowodowały trudności finansowe właściciela. Nauczyciele chcąc ratować zakład szkolny, nie pobrali w roku szkolnym 1930/1931 dwóch miesięcznych pensji, udzielając Druskinowi pożyczki w wysokości 18 tys. PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 20, 129.

pracowni demonstrował wówczas między innymi przyrząd do wyznaczania dynamicznego równomiernika ciepła, przyrząd uniwersalny do gazów, prosty szkolny spektroskop, przyrząd polaryzacyjny, telegraf bez drutu, przyrząd do demonstrowania zjawiska fotoelektrycznego i inne urządzenia⁵².

Od roku szkolnego 1932/1933 w jednej z największej sal zakładu mieścił się gabinet przyrodniczy wraz z pracownią. W sali tej znajdowały się dwie długie wiszące szafy na zbiory, 5 stołów dla uczniów i stół doświadczalny dla nauczyciela. Gabinet wraz z pracownią zaopatrzone były we wszystkie niezbędne przyrządy i preparaty umożliwiające prowadzenie lekcji i prac praktycznych w klasach pierwszej, drugiej, czwartej i piątej. Zaopatrzenie gabinetu zostało zakwalifikowane jako odpowiadające wymogom władz szkolnych przez Kuratorium w Brześciu. Z kolei pracownia geograficzna znajdowała się w obszernej i jasnej sali. Zbiory i pomoce naukowe były dostępne dla uczniów nie tylko podczas zajęć, ale także podczas wolnych godzin, a nawet po lekcjach. Znajdowało się w niej 25 gablotek na temat przemysłu i rolnictwa, 3 mapy, kolekcja próbek skał i ropy naftowej, 5 filmów i aparat projekcyjny. Pracownia dysponowała aż 850 przezroczkami, dwoma aparatami projekcyjnymi i jednym aparatem kinematograficznym⁵³.

Filmy, którymi dysponowała szkoła, były jedną z pomocy dydaktycznych zakwalifikowanych przez Ministerstwo do użytku szkolnego, w trzech kategoriach: kategoria A: obejmowała filmy o charakterze pomocy szkolnej, których wyświetlanie według ustalonego przez MWRiOP planu obiegowego obejmowało wszystkie państwowe szkoły średnie; kategoria B: obejmowała filmy, które miały charakter pomocy szkolnej, ale nie były objęte planem obiegowym, pozostawały do swobodnego wyboru; kategoria C: obejmowała filmy krótkometrażowe o charakterze ogólnokształcącym i wychowawczym do swobodnego wyboru i wyświetlania poza lekcjami. W związku z wyświetlaniem filmów kategorii C ministerstwo zalecało szkołom, aby dążyły do podniesienia estetycznej kultury młodzieży w za-

⁵² PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 122-123.

⁵³ Ibidem.

kresie sztuki filmowej za pomocą pogadanek związanych z treścią i artystyczną stroną filmów. Ministerstwo zachęcało również szkoły prywatne do nabywania aparatów filmowych i do stosowania filmów w nauczaniu, a kuratorium było zobowiązane do poinformowania o tym fakcie Ministerstwo⁵⁴.

Pracownia historyczno-polonistyczna w omawianej szkole nie posiadała specjalnej sali, mieściła się w jednej z największych klas na trzecim piętrze. Znajdowała się w niej biblioteka polonistyczna, licząca 330 tomów oraz biblioteka historyczna licząca 175 tomów. Pracownia posiadała 4 encyklopedie, wydawnictwa w zakresie historii i literatury. Młodzież miała dostęp do pracowni w godzinach popołudniowych, 3 razy tygodniowo i korzystała z niej pod kierownictwem nauczycieli historii i języka polskiego⁵⁵.

W sprawozdaniu rocznym Gimnazjum Druskina zapisano, że biblioteka szkolna w roku szkolnym 1932/1933 zawierała 2021 dzieł w 2184 tomach. Z ogólnego zbioru wyodrębniono biblioteczki: polonistyczną (330 tomów), historyczną (175 tomów), matematyczno-przyrodniczą (110 tomów), niemiecką (70 tomów) i francuską (85 tomów). Biblioteczki przedmiotowe pozostawały pod opieką nauczycieli poszczególnych przedmiotów, a ogólny nadzór sprawował kierownik biblioteki, którym był nauczyciel języka polskiego Arnold Reiss. Wypożyczanie książek w bibliotece ogólnej odbywało się 6 razy tygodniowo, 2 razy tygodniowo dla każdej klasy. W tym roku założono bibliotekę nauczycielską, liczącą 120 dzieł i komplety czasopism z zakresu wiedzy pedagogicznej. Z biblioteki tej wydawano książki na każde życzenie, z biblioteki polonistycznej i historycznej 3 razy na tydzień w godzinach, w których czynna była pracownia nauk humanistycznych. Książki niemieckie, francuskie, z dziedziny matematyki i przyrody wydawali nauczyciele tych przedmiotów. Czytelnia czynna była w piątki, w godzinach od 18 do 21. W czasie ferii zimowych młodzież mogła korzystać z czytelnicy 3 razy w tygodniu. Czytelnia udostępniała następujące pisma: „Krakowski Kurier

⁵⁴ Okólnik z dnia 9 grudnia 1937 roku w sprawie filmów i aparatów filmowych w szkołach średnich ogólnokształcących, AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 168, k. 17.

⁵⁵ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 122-123.

Ilustrowany”, „Iskry”, „Kuznia Młodych”, „Morze”, „Kobieta Współczesna”, „Świat”, „Wiadomości Literackie”, „Przegląd Współczesny”, „L’Echo de Varsovie”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Naokoło Świata”, „Przegląd Sportowy”. Najpoczytniejsze były trzy ostatnie tytuły⁵⁶.

Powyższe informacje wskazują na to, że gimnazjum posiadało nie tylko znakomite zaplecze lokalowe, ale również dydaktyczne. Takie warunki wpływały korzystnie na proces kształcenia, jak również na jego efektywność.

Na uwagę zasługuje również Gimnazjum w Sejnach. Mieściło się ono we własnym lokalu. Pomimo tego, że był to stary budynek poddominikański wybudowany w 1619 roku, znakomicie wykorzystany do celów dydaktycznych. Powierzchnia użytkowa szkoły wynosiła łącznie 813,1m². Znajdujące się w budynku klasy miały powierzchnię od 70 do 31m². Ponadto, w szkole znajdowała się sala teatralna na 200 miejsc, sala gimnastyczna na 30 osób, sala fizyczna na 30 osób, chemiczna na 16 osób i przyrodnicza na 18 osób. W gmachu szkolnym mieszkał dyrektor, wychowawca internatu, 3 zakonnice i administrator. Jedynym mankamentem w pierwszych latach funkcjonowania szkoły było to, iż nie posiadała ona wodociągu, a toalety znajdowały się na zewnątrz budynku.

W 1928 roku szkoła otrzymała darowiznę w wysokości 2 tys. dolarów od ks. arcybiskupa Jana Cieplaka na cele związane „z polepszeniem bytu i nauki” zgodnie z zasadą 2, 7 i 16 dekretu o fundacjach i o zatwierdzaniu darowizn i zapisów z dnia 7 lutego 1919 roku⁵⁷. Z darowanych funduszy szkoła mogła rozwijać i ulepszać swoje zaplecze lokalowe.

W 1935 roku na potrzeby szkoły wynajęto dodatkowy budynek murowany, wybudowany w 1908 roku. Dzięki temu powiększono powierzchnię sal przedmiotowych. Wówczas sala fizyczna mieściła 54 osoby, chemiczna 48 osób, przyrodnicza 45 osób. Dodatkowo zorganizowano salę rekreacyjną na 104 osoby. W szkole była również pracownia do zajęć praktycznych, szatnia, kancelaria, gabinet

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Ziemia, k. 23.

lekarzki i biblioteka⁵⁸. Na parterze znajdowała się sala gimnastyczna, jadalnia uczniów i nauczycieli, kaplica, sypialnie uczniów, ubikacje i mieszkania służby. Na pierwszym piętrze zorganizowano salę aktową, salę rekreacyjną, 5 sal, pracownię chemiczną, gabinet chemiczny, pracownię fizyczną, 2 gabinety fizyki, bibliotekę uczniowską, sklepik uczniowski, izbę harcerską, szatnię, mieszkanie dyrektora, mieszkanie prefekta, 5 sal sypialnych, kancelarię gimnazjum oraz mieszkanie woźnego. Poza tym, szkoła dysponowała boiskiem sportowym o powierzchni 2 900 m². Lokal szkolny odpowiadał warunkom higienicznym. Budynek był oświetlany elektrycznie i ogrzewany za pomocą pieców opalanych drewnem. Na uwagę zasługuje fakt, że pod względem estetyki zakład zajmował pierwsze miejsce wśród szkół prywatnych w okręgu⁵⁹.

W roku szkolnym 1936/1937 skanalizowano zakład, przygotowano miejsca na kąpiel do nóg oraz łaźnię, w której zainstalowano wanny. Z urządzeń sanitarnych uczniowie korzystali w okresie zimowym, a latem kąpali się w łaźnicy szkolnej mieszczącej się na rzece przylegającej do budynku szkolnego. Patrz aneks 3.

Szkoła posiadała bogate zaplecze przyrządów i pomocy dydaktycznych przydatnych do ćwiczeń z fizyki, chemii i biologii. Do anatomii były używane tablice, model wszystkich organów człowieka, 5 mikroskopów. W zakresie nauk humanistycznych szkoła miała duży zasób obrazów, tablic, map do nauki kultury klasycznej, historii, nauki o Polsce współczesnej, geografii i krajoznawstwa. Ponadto, gimnazjum posiadało epidiaskop z dużym zbiorem przeźroczy. Ściany sal i korytarzy zdobiły reprodukcje dzieł sztuki i obrazy⁶⁰.

Biblioteka szkolna posiadała w swoich zbiorach 1200 tytułów i 1280 tomów zgromadzonych w bibliotece nauczycielskiej oraz 860 tytułów i 940 tomów w bibliotece uczniowskiej⁶¹.

Oprócz zabudowań szkolnych, gimnazjum posiadało własność ziemską. W 1923 roku wyrażono zgodę na zakup ziemi o powierzchni powyżej 5 ha na potrzeby gimnazjum. W 1928 roku po-

⁵⁸ ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statystyka, k. 1-30.

⁵⁹ Ibidem, k. 27.

⁶⁰ Ibidem, k. 14.

⁶¹ Ibidem, k. 14.

wierzchnia zabudowań i podwórze seminarium zajmowało łącznie 8 566 m², dodatkowo ogród owocowy z boiskiem zajmował 2,5 ha, a ogród warzywny z łączką 3 ha. W roku szkolnym 1935/1936 obszar zakładu liczył 6,90 ha powierzchni. Trzy lata później dokupiono 3 morgi ziemi za 4 tys. zł⁶².

Siedzibą Gimnazjum w Różanymstoku był stary, opuszczony i zrujnowany klasztor, w którym od 1866 roku do 1915 roku mieściła się parafia prawosławna⁶³. W 1901 roku klasztor i kościół dominikański car przekazał mniszkom prawosławnym, które pozostały w nim do I wojny światowej.

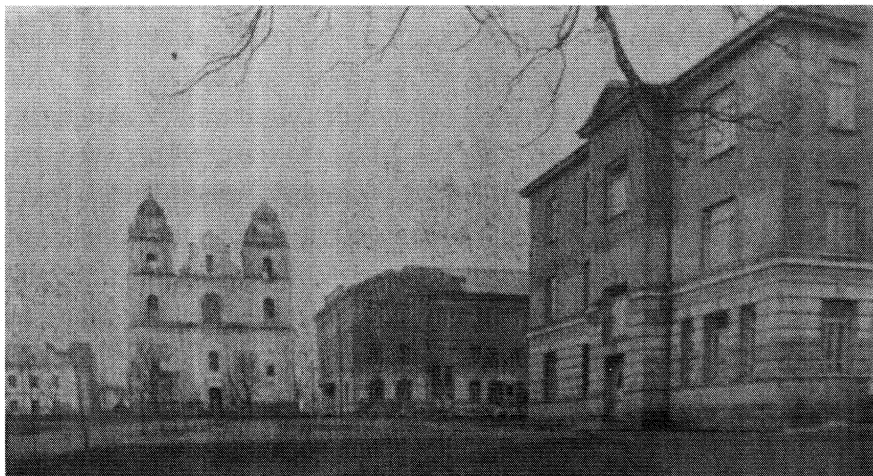
Zgromadzenie Salezjanów przybyło do Różanegostoku 1 listopada 1919 roku i przejęło obiekty od dominikanów – dawnych właścicieli. Po dwóch latach funkcjonowania szkoły, w 1921 roku salezjanie zawarli z dominikanami umowę dzierżawy obiektów w Różanymstoku na 50 lat za symboliczną złotówkę. Przyjmując tę placówkę, odległą o 30 km od Grodna w powiecie sokolskim, salezjanie zakładali zorganizowanie w Różanymstoku pewnego rodzaju miasteczka młodzieżowego, przypominającego turyńskie oratorium ks. Bosko. Kierowali się zasadą: „Przy zakładaniu domów zwracać szczególną uwagę na części Polski najbardziej potrzebujące oświaty i pomocy religijno – wychowawczej”⁶⁴.

⁶² ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Ziemia, k. 6, 25, 26.

⁶³ Por.: W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900–1963. Rozwój i organizacja*, Lublin 1996, s. 83–84.

⁶⁴ Cyt. za: A. Świda, *Salezjańskie szkolnictwo w Polsce (zarys)*, (w:) *75 lat działalności Salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko (red.), Łódź – Kraków 1974, s. 42.

Fot. 1: Gmach Gimnazjum Salezjańskiego w Różanymstoku, na pierwszym planie internat, w tle kościół

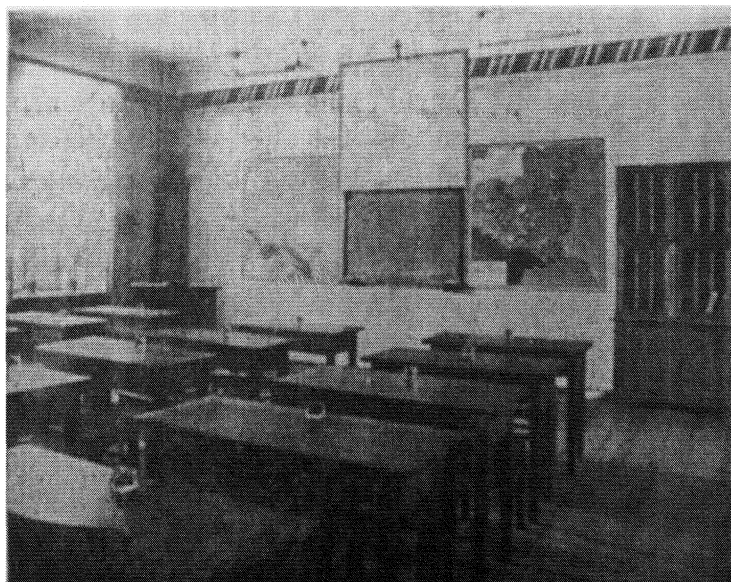

Źródło: „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 6, s. 162.

Wkrótce po uruchomieniu szkoły ks. Franciszek Zbaniuszek udał się do MWRiOP w Warszawie w celu uzyskania obowiązkowych programów nauczania, zakupu sprzętów i pomocy szkolnych oraz podręczników. Z roku na rok gimnazjum wzbogacało bazę dydaktyczną i lokalową. Modernizowano sale i pomieszczenia szkolne, dostosowując je do wzorów ministerialnych.

Jak podają materiały archiwalne, szkoła posiadała dobre zaplecze materialne, dostateczną liczbę sal wykładowych i specjalistycznych pracowni. Każda sala swym wyglądem odzwierciedlała cechy charakterystyczne danego przedmiotu. Z prawdziwym smakiem estetycznym była urządzona pracownia polonistyczna, która posiadała bardzo wiele motywów sztuki ludowej. Pracownia klasyczna była zbudowana na wzór starożytnego atrium i stylem przypominała rzymskie mieszkanie.

Fot. 2: Pracownia polonistyczna Gimnazjum Salezjańskiego w Różanymstoku

Źródło: „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 6, s. 162.

Podobnie inne pracownie, takie jak historyczna, geograficzna, przyrodnicza, fizyczna były urządzone stosownie do wymagań dydaktycznych danego przedmiotu. Sale były wyposażone w potrzebne przybory i pomoce dydaktyczne. Systematycznie pozyskiwano środki dydaktyczne, na których zakup składali się sami uczniowie po 2-3 zł miesięcznie.

W 1932 roku zreorganizowano sale lekcyjne, urządzając gabinety-pracownie wyposażone w podstawowe pomoce, literaturę, podręczniki metodyczne. Najbardziej rozbudowana została pracownia biologiczna. Posiadała ona 3 pomieszczenia: salę lekcyjną, muzeum przyrodnicze, pracownię biologiczną. Pracownia wśród środków dydaktycznych posiadała zasób 200 wypchanych ptaków.

W sąsiedztwie szkoły znajdował się 10-morgowy las ekologiczny, w którym latem odbywały się lekcje plenerowe. Obok lasu był kilkunastomorgowy sad owocowy oraz ogród warzywny o powierzchni 1300 m², gdzie uprawiano najnowsze odmiany roślin. Najbardziej

popularna była hodowla i pielęgnacja kwiatów. Uczniowie opiekowali się ogrodem również podczas wakacji⁶⁵.

Na uwagę zasługuje księgozbiór biblioteczny, liczący 10 tys. książek! Biblioteka była zaopatrzona w komplety dzieł autorów omawianych w szkołach średnich, encyklopedie, słowniki, a ponadto patefon z płytami do deklamacji i recytacji. Szkoła posiadała również salę rekreacyjną, salę teatralną i gimnastyczną oraz warsztaty do zajęć praktycznych. Nowością niespotykaną na ówczesne lata był radiowęzeł szkolny. Ponadto, szkoła była dobrze wyposażona pod względem sanitarnym, posiadała wodociąg, kanalizację, łazienki, pływalnię i centralne ogrzewanie. W 1934 roku wybudowano strzelnicę sportową⁶⁶. W roku szkolnym 1939/1940 oddano nowy budynek przeznaczony na kuchnię i jadalnię⁶⁷.

Fot. 3: Jedna z sypialni w internacie Gimnazjum Salezjańskiego w Różanymstoku

Źródło: „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 6, s. 161-162.

⁶⁵ „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 6, s. 162.

⁶⁶ Ibidem, „Gazeta Warszawska” 1928, nr 13.

⁶⁷ W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo...*, op. cit., s. 90.

Podane informacje wskazują na wysoki standard szkoły. Należy pozytywnie ocenić wkład salezjanów w organizację i wyposażenie szkoły. Tak urządzona placówka, pomimo tego, że była prywatna, zachęcała do podjęcia w niej nauki⁶⁸.

Do dnia dzisiejszego przetrwał budynek, w którym mieściło się gimnazjum, a internat podczas działań wojennych wysadzono w powietrze. Obecnie w budynku byłego gimnazjum mieści się Salezjański Dom Młodzieżowy⁶⁹.

Prywatne Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku przez pierwsze dziewięć lat swojego funkcjonowania wielokrotnie zmieniało lokalizację. Długo trwał okres zajmowania nawet dwóch lokali na oddalonych krańcach miasta. Ostatecznie w 1928 roku gimnazjum zajęło nowy, obszerny budynek przy ul. Sienkiewicza 79, umożliwiając skupienie w jednym miejscu „rozsianych” dotychczas po mieście klas niższych i wyższych.

⁶⁸ Po wybuchu wojny gimnazjum oficjalnie zawiesiło swoją działalność, ale nieoficjalnie w 1940 roku zostało przeniesione do Dąbrowy Białostockiej. Budynki klasztorne, w których mieściła się szkoła zostały podczas działań wojennych zniszczone. Władze sowieckie budynki szkolne zamieniły na koszary i szpital, internat wysadzono w powietrze, bibliotekę oraz archiwum szkolne spalono. Po wojnie wznowiono pracę już koedukacyjnej szkoły, która trwała do 1954 roku. W 1954 roku na miejsce gimnazjum powołano Zespół Szkół Państwowych Techników Rolniczych. W 2000 roku budynki i grunty zostają salezjanom przywrócone. Od 2001 roku salezjanie prowadzą koedukacyjną bursę, a od maja 2003 roku Salezjański Ośrodek Wychowawczy dla 40 chłopców, którzy trafiają tu na podstawie orzeczeń sądowych. Por.: J. Fiedorowicz, *Kierunki i formy działalności salezjanów w Różanymstoku w latach 1919–1954*, „Nostra. Biuletyn Salezjański” 1974, nr 2, s. 23.

⁶⁹ Salezjański Dom Młodzieżowy należy do Salezjańskiego Ośrodka Wychowawczego, który jest ośrodkiem typu resocjalizacyjnego – przeznaczonym dla około 40 wychowanków z województwa podlaskiego, skierowanych do ośrodka na mocy decyzji sądu. Większość wychowanków pochodzi z rodzin rozbitych i patologicznych.

Fot. 4: Gmach Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku

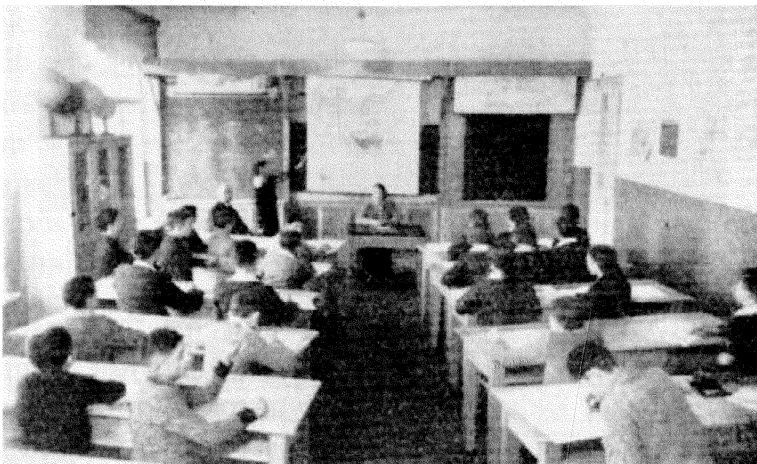
Źródło: *Almanach szkolnictwa...*, op. cit., s. 243.

Gmach był nowoczesną budowlą z centralnym ogrzewaniem i wszelkimi urządzeniami odpowiadającymi wymaganiom higienicznym. Jak podaje J. Zineman „był to najlepszy budynek gimnazjum prywatnego spośród wszystkich tego rodzaju budynków w całej okolicy. Obejmował 24 sal i pokoiów, w tym 4 dla członków Rady Pedagogicznej, a 20 dla młodzieży”⁷⁰. Od roku szkolnego 1933/1934 nastąpiła dalsza intensywna rozbudowa gimnazjum o nowe kompleksy. Szkoła posiadała wówczas 42 pomieszczenia, a pracownie fizyczna i chemiczna ulegały reorganizacji. Zajmowały one oddzielny czteropokojowy lokal, z czego w dwóch pokojach mieściła się pracownia, w trzecim ciemnia fotograficzna, a w ostatnim pokój przygotowawczy dla nauczyciela. Ponadto, urządzono pracownię biologiczną i stolarnię – pracownię dla zajęć praktycznych. W tym samym czasie gimnazjum uzyskało plac sportowy o powierzchni 1000 m² i ogród do nauki botaniki o powierzchni 500 m².

⁷⁰ *Almanach szkolnictwa...*, op. cit., s. 240.

W roku szkolnym 1935/1936 w specjalnym, osobnym lokalu zreorganizowano i na nowo urządzono bibliotekę. Ponadto, ufundowano pracownię geograficzną, jeszcze jedną pracownię zajęć praktycznych – do obróbki metali i szkła oraz pracownię dla zajęć praktycznych dla dziewcząt. W roku szkolnym 1937/1938 powstała pracownia humanistyki. Wszystkie pracownie były zaopatrzone w odpowiednie przyrządy i pomoce naukowe.

Fot. 5: Pracownia geograficzna Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku

Źródło: *Almanach szkolnictwa...*, op. cit., s. 236.

Wydany pod koniec lat trzydziestych *Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce* podawał: „bez przesady można powiedzieć, że dziś jest ono [Gimnazjum Hebrajskie – A. S.] chlubą hebrajskiego szkolnictwa w diasporze”⁷¹. Powyższe informacje, dotyczące urządzenia i organizacji szkoły, są w stanie to potwierdzić.

W 1939 roku Rosjanie przekształcili placówkę w dziesięcioletnią szkołę państwową z językiem hebrajskim. W latach 1941–1943 większość jej profesorów Niemcy zamordowali, a budynek został spalony. Od 1960 roku w budynku po byłym gimnazjum znajduje się Szpital Miejski. Na ścianie szpitala umieszczono tablicę pamiątkową.

⁷¹ Ibidem, s. 237.

Fot. 6: Tablica umieszczona na ścianie Szpitala Miejskiego w Białymstoku, upamiętniająca istnienie Gimnazjum Hebrajskiego

Źródło: zbiory autorki.

W niektórych budynkach szkół prywatnych współcześnie również odbywa się proces kształcenia. Przykładem jest Gimnazjum Zjednoczenia Szkół Żydowskich w Białymstoku, które mieściło się przy ul. Fabrycznej 23. Dziś ulokowane jest w tym miejscu gimnazjum i liceum społeczne. Pomimo prawie wieku, który dzieli obie szkoły łączy je to, że obie są szkołami prywatnymi.

Do szkół, które posiadały własny budynek szkolny należało Gimnazjum Zinaidy Chwolesowej. Początkowo od 1911 roku mieściło się przy ul. Fabrycznej, w domu należącym do Tryllingów. Dwa lata później zostało przeniesione do nowo wybudowanego przez Chwolesów budynku przy ul. Pałacowej 3. Po I wojnie światowej gimnazjum już nie istniało. Swoją działalność reaktywowało w 1919 roku. Do dnia dzisiejszego zachował się budynek, w którym funkcjonowała szkoła. Obecnie jest siedzibą Narodowego Funduszu Zdrowia.

Pomimo tego, iż gimnazjum Goldlusta w Łomży posiadało własny budynek szkolny, niewiele zachowało się informacji na jego temat. Funkcjonująca przez cały okres międzywojenny szkoła posiadała

w zasobach archiwalnych informację o przebudowie placówki, która związana była z powiększeniem sali ćwiczeń cielesnych. Ponieważ według zarządzenia MWRiOP z dnia 30 marca 1938 roku sala gimnastyczna miała mieć wymiary 17x9 i 4,5 metra wysokości, dostosowano salę gimnastyczną gimnazjum do powyższych wymogów. Prace wykonał Prazon Zelig. Pozwolenie na dokonanie przebudowy według zatwierdzonego planu wydał Urząd Miejski w Łomży⁷². Nie wiadomo jednak, czy prace te nastąpiły w budynku przy ul. Dwornej 22, czy przy ul. Pierackiego 16, w którym mieściła się szkoła od 1938 roku.

Większość szkół prywatnych dzierżawiło budynki, które adaptowano do potrzeb szkolnych. Niejednokrotnie zakład musiał zawiesić swoją działalność, ponieważ opłaty związane z wynajęciem i utrzymaniem odpowiednich pomieszczeń, przewyższały jego możliwości finansowe.

Mimo wysokich opłat, pobieranych od uczennic, z trudnościami lokalowymi borykało się Gimnazjum w Ostrołęce. Szkoła mieściła się w wynajmowanym budynku S. i H. Niedziałkowskich. Pomimo tego, iż był to duży, ładny i dobrze położony gmach, wobec wzrastającej frekwencji uczniów był on zbyt ciasny na potrzeby edukacyjne. Dlatego też w 1921 roku powołano Miejski Komitet Budowy Gimnazjum, odpowiedzialny za wybudowanie nowego gmachu. Inwestycja powstawała powoli, ponieważ materiał budowlany na budynek szkolny był kradziony z placu budowy. Pomimo licznych trudności, w lutym 1932 roku zakończono prace budowlane trzypiętrowego budynku. Niestety, szkoła nie przeniosła się do nowego budynku, ponieważ w tymże roku przestała istnieć⁷³. Brak materiałów źródłowych nie pozwala dokładnie stwierdzić, co było powodem zamknięcia szkoły. Można przypuszczać, że chodziło głównie o podstawy finansowania uczelni.

Zmiana lokalizacji gimnazjów prywatnych, które nie posiadały własnego lokalu była częstym przypadkiem. Tak działo się również

⁷² Archiwum Państwowe w Łomży [dalej: APŁ], zesp. Akta miasta Łomży z lat 1918-1939, sygn. 48, k. 2-5.

⁷³ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka: dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 217.

z Gimnazjum w Kolnie, które w pierwszych latach działalności mieściło się w prywatnym domu na przedmieściu. Cztery lata później, w 1922 roku szkołę przeniesiono do budynku przy ul. Łomżyńskiej⁷⁴. Nie wiadomo jednak, czy budynek ten należał do właściciela szkoły, a więc Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolneńskiego, czy był lokalem wynajmowanym na potrzeby szkoły. Podobnie przedstawia się sytuacja Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Białymstoku. W toku badań nie dało się ustalić, czy kamienica przy ul. Fabrycznej 10 zbudowana w 1871 roku, w której mieściło się gimnazjum była jego własnością.

Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Tarbut w Grodnie w roku szkolnym 1934/35 posiadało następujące pracownie: zajęć praktycznych, biologiczną, fizykochemiczną, humanistyczną. W bibliotece wydzielono do dyspozycji uczniów specjalne działy: polonistyczny, historyczny, judaistyczny. Każdy z nich, jak zapewniał dyrektor Brawer, posiadał „dostateczną ilość słowników, encyklopedii, dzieł krytyczno-literackich, tekstów autorów, monografii i zbiorowych opracowań literackich i historycznych. Ponadto dokupiono 4 mapy historyczne i komplety obrazów do historii kultury. Biorąc pod uwagę zakupione jeszcze w poprzednich latach epidiaskop, aparat do wyświetlania filmów, filmy naukowe do biologii, krajoznawstwa, historii i literatury, można zaopatrzenie zakładu w pomoce naukowe uznać za zupełnie dobre”⁷⁵.

2. Szkoły zawodowe

W okresie międzywojennym wszystkie szkoły zawodowe, z wyjątkiem fabrycznych, korzystały z pomocy państwa w postaci zasiłków pieniężnych bądź przydziału etatów. W roku szkolnym 1938/1939 MWRiOP przyznało w dziale szkolnictwa przemysłowego, handlo-

⁷⁴ W. Jemielity, *Szkoły powszechne...*, op. cit., s. 113.

⁷⁵ LCAW, f. 172, op. 1, dz. 5789, k. 76.

wego i gospodarczego 4 292 000 zł zasiłków, a dla szkolnictwa rolniczego prywatnego i publicznego 540 105 zł zapomóg⁷⁶.

W pierwszych latach odbudowy szkolnictwa polskiego powstawało wprawdzie dość dużo prywatnych szkół zawodowych różnych typów, ale zazwyczaj ich okres funkcjonowania był krótki. Ten typ szkolnictwa wymagał bowiem wysokich nakładów finansowych, związanych chociażby z tworzeniem warsztatów, w których młodzież zdobywałaby umiejętności niezbędne do wykonywania wybranego zawodu. Utrzymywały się więc placówki najsilniejsze materialnie, cieszące się popularnością i zainteresowaniem. Część szkół prywatnych, głównie techniczne i rolnicze, które borykały się z problemami finansowymi, a cieszyły się powodzeniem, przejmowało państwo.

Funkcjonujące w województwie białostockim prywatne szkoły zawodowe należały do osób prywatnych, towarzystw, stowarzyszeń, związków, sejmików oraz diecezji rzymskokatolickiej. Szkoły dla mniejszości narodowej żydowskiej prowadziły gminy wyznaniowe oraz organizacje społeczne. Jednym z nich było Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów, nawiązujące do tradycji towarzystwa ORT. Towarzystwo tworzyło zakłady kształcenia zawodowego, których ukończenie umożliwiało znalezienie pracy w rzemiośle, przemyśle, czy na roli. Na terenie województwa białostockiego należały do nich Żeńska Szkoła Rzemieślnicza w Białymstoku i Grodzie oraz Męska Szkoła Rzemieślnicza w Białymstoku. Zakłady te zostały zbudowane z inicjatywy poszczególnych oddziałów miejscowych przy pomocy finansowej centrali w Warszawie. Wiele prywatnych szkół zawodowych prowadziły stowarzyszenia oświatowe.

⁷⁶ Cyt. za: J. Sadowska, *Ku szkole...*, op. cit., s. 187-188.

Tabela 21: Właściciele prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1939

Właściciel	Polskie			Żydowskie		Ogółem	Ogółem
	Biały-stok	Inne miejscowości	Ogółem	Biały-stok	Inne miejscowości		
Osoby prywatne	-	3	3	1	1	2	5
Polska Macierz Szkolna	-	6	6				6
Polskie Towarzystwo Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej	2	1	3				3
Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet	-	2	2				2
Diecezja Rzymsko-Katolicka	1	1	2				2
Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych	-	1	1				1
Towarzystwo Chrześcijańskie	-	1	1				1
Towarzystwo Przyjaciół Wysokiego-Mazowieckiego	-	1	1				1
Stowarzyszenie Kupców Polskich	-	1	1				1
Towarzystwo Salezjańskie	-	2	2				2
Towarzystwo Popierania Szkoły Zawodowej	-	1	1				1
Sejmik Powiatowy	-	1	1				1
Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów				1	2	3	3
Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów				1	-	1	1
Gmina Wyznaniowa Żydowska				1	1	2	2
Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Jabne				-	1	1	1

- brak szkoły tego właściciela

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Do osób prywatnych należały szkoły zakładane przez fundatorów pochodzących z mniejszości narodowej żydowskiej oraz osób narodowości polskiej. Do tych pierwszych należały 2 szkoły: Mojżesza Perelsztejna (do 1924 roku im. Wolfa Wysockiego) w Białymstoku, która od 1926 roku do 1939 roku należała do Gminy Wyznaniowej Żydowskiej oraz Gimnazjum Handlowe przekształcone na Gimnazjum Kupieckie, w latach 1928–1931 należące do J. Markusa i T. Leinwadhandlera, a do 1939 roku do Izraela Sassa. Do szkół polskich z kolei należała Szkoła Kroju i Szycia Stanisławy Trojanowskiej w Augustowie, Szkoła Kroju i Szycia Bronisławy Urlich w Augustowie oraz Ludowa Szkoła Rolnicza przekształcona na Szkołę Przystosowania Rolniczego Stefanii Karpowiczówny w Krzyżewie.

W połowie lat trzydziestych PMS prowadziła na terenie II Rzeczypospolitej: 18 szkół handlowych, 13 męskich szkół rzemieślniczo-przemysłowych, 10 żeńskich szkół przemysłowych, 5 doszkalających szkół zawodowych. Do szkół zawodowych PMS na terenie województwa białostockiego należały szkoły: 1 w Drohiczyźnie, 3 w Grodnie, 1 w Łomży, 2 w Ostrołęce (w tym Żeńska Szkoła Rękodzielnicza do 1932 roku należała do Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet).

Polskie Towarzystwo Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej posiadało 3 szkoły. Należały do nich: Szkoła Handlowa im. Mikołaja Kopernika w Białymstoku, Szkoła Przemysłowa Żeńska w Białymstoku oraz Szkoła Handlowa w Suwałkach.

Właścicielem 3 szkół było Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów. Koncesjonowało ono Szkołę Przemysłową Żeńską w Grodnie oraz Szkołę Rzemieślniczą Żeńską w Grodnie oraz Szkołę Przemysłową Żeńską w Białymstoku.

Po 2 szkoły posiadała Diecezja Rzymsko-Katolicka, Gmina Wyznaniowa Żydowska, Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet oraz Towarzystwo Salezjańskie. Diecezja Rzymsko-Katolicka była właścicielem Szkoły Krawicko-Bieliźniarskiej ss. Misjonarek Św. Rodziny w Białymstoku oraz Szkoły Zawodowej Żeńskiej Krawiecko-Bieliźniarskiej pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Bielsku Podlaskim. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet koncesjonował

Żeńską Szkołę Zawodową Krawiecko-Bielizniarską w Łomży oraz Żeńską Szkołę Krawiecko-Bielizniarską w Suwałkach. Towarzystwo Salezjańskie posiadało Szkołę Rzemieślniczo-Przemysłową ks. Salezjanów i Szkołę Rolniczą. Obie zlokalizowane były w Różanymstoku.

Przy zakładaniu placówek salezjanie, którzy byli właścicielami prywatnych szkół zawodowych, kierowali się zapotrzebowaniem na działalność wychowawczą, zwłaszcza ubogiej, zaniedbanej młodzieży, zagrożonej moralnie; zapotrzebowaniem na pracę oświatowo-wychowawczą; dążeniem do rozwoju wartości narodowych, rozwijania kultury polskiej po okresie zaborów; możliwością pracy wychowawczej i duszpasterskiej dla dobra młodzieży i ludności ubogiej na peryferiach miast⁷⁷.

Na terenie województwa białostockiego znajdowały się szkoły, których właściciele posiadali tylko po jednej placówce. Do szkół polskich należały placówki koncesjonowane przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w Suwałkach, Towarzystwo Chrześcijańskie w Łomży, Towarzystwo Przyjaciół Wysokiego Mazowieckiego w Wysokiem Mazowieckiem, Towarzystwo Popierania Szkoły Zawodowej w Ostrowi Mazowieckiej, Stowarzyszenie Kupców Polskich w Wołkowysku. Do szkół mniejszości żydowskiej zaliczały się szkoły: Sejmiku Powiatowego Towarzystwa Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów w Białymstoku oraz Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego Jabne w Wołkowysku.

W Białymstoku znajdowało się 7 prywatnych szkół zawodowych, w tym 4 placówki należały do mniejszości żydowskiej. Pozostałych 26 szkół zlokalizowanych było poza miastem wojewódzkim, z czego zaledwie 5 z nich to placówki żydowskie. Dominacja prywatnych szkół zawodowych polskich nad żydowskimi wynikała z faktu, iż młodzież żydowska chętniej kontynuowała edukację w gimnazjum niż na poziomie szkoły zawodowej.

Wpływy prywatnych szkół zawodowych finansowanych przez osoby prywatne, pochodziły z dotacji samorządowych, z opłat uczniowskich oraz z dochodów wypracowywanych przez warsztaty szkolne. Wyrywkowe materiały źródłowe, dotyczące finansowania tego typu

⁷⁷ 75 lat działalności..., op. cit., s. 14.

zakładów na terenie województwa białostockiego, nie pozwalają na dokonanie wnikliwej analizy tej kwestii.

W trakcie prowadzonych badań udało się ustalić fragmentaryczne informacje na temat budżetu nielicznych placówek. Na przykład wpływy Szkoły Krawiecko-Bielizniarskiej ss. Misjonarek Św. Rodziny w Białymstoku w roku szkolnym 1938/1939 wynosiły 14 tys. zł. Pochodziły one z opłat za naukę, z wpisowego egzaminacyjnego, z KOS w Brześciu, z magistratu, a także z wpłat ofiarodawców. Jednakże na cały koszt utrzymania szkoły stanowiący 26 tys., właściciel musiał dołożyć 1/3 własnego kapitału, który stanowił 12 tys. zł⁷⁸. Zebrana suma w 58% wydatkowana była na uposażenie personelu (15 000 zł), pozostała na świadczenia społeczne (1100 zł), inwentarz (3400 zł), pomoce naukowe (3200 zł), remont lokalu (1100 zł), naprawy inwentarza (100 zł), utrzymanie porządku w lokalu (160 zł), wydatki kancelaryjne (400zł), opał i światło (850 zł), podróże i przejazdy (180 zł), wydatki różne (337 zł)⁷⁹.

Ze sprawozdania z wizytacji dr Melanii Brukmanowej z 28 listopada 1938 roku dowiadujemy się, iż szkoła borykała się z trudnościami finansowymi. Z tego powodu nie planowano naboru do klasy pierwszej w roku szkolnym 1939/1940⁸⁰. Natomiast w liście do KOS w Brześciu przełożona Maria Bronisława Lament podaje, że do szkoły „uczęszczają tylko takie uczennice, które nie są w stanie opłacać nauki w gimnazjum, uczennice nasze pochodzą ze sfer społecznych niższych przeważnie robotniczych i nie mogą płacić nawet 10 złotych miesięcznie, tj. wysokość opłaty chesnego w naszej szkole. Pragnąc więc umożliwić naukę w szkole, biednym ale zdolnym uczennicom Zgromadzenie pomimo deficytu zwolniło w roku szkolnym 1938/1939 całkowicie od opłaty za naukę 6 uczennic, zaś udzieliło zniżki w wysokości 50% 5 uczennicom. Prowadzenie szkoły na takich warunkach jest więc deficytowe i dla Zgromadzenia niemożliwe”⁸¹.

⁷⁸ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1555, k. 41.

⁷⁹ Ibidem, k. 44.

⁸⁰ Rozmowa z s. Bronisławą Wołoszyn przeprowadzona 23 marca 2006 roku.

⁸¹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1555, k. 40.

Siostry Misjonarki zamierzały jednak nadal prowadzić naukę klasy drugiej i trzeciej, aż do momentu ukończenia przez uczennice edukacji. Do trudności finansowych szkoły dołączyły się spory pomiędzy właścicielem a rodzicami uczennic. Dzieci rodziców zamożniejszych nie chciały bowiem uczęszczać do szkoły niższego typu, jaką była Szkoła Krawiecko-Bielizniarska. Chętniej wybierano szkoły gimnazjalne. Co prawda Siostry Misjonarki proponowały reorganizację zakładu na gimnazjum ogólnokształcące, jednakże rodzice zgadzali się na przekształcenie szkoły wyłącznie na gimnazjum krawieckie lub bielizniarskie⁸². Jak potoczyłyby się dalsze losy, tego nie wiemy. Wybuch wojny pogrzebał wszelkie plany.

Kolejną prywatną szkołą zawodową, o której zebrano informacje dotyczące sytuacji finansowej jest Szkoła Rzemieślnicza w Białymstoku. Gmach wybudował Kalmen Wolf Wysocki, na który ofiarował 68 tys. rubli, a towarzystwo J.C.A. 20 tys. rubli. Ponieważ władze rosyjskie nie zezwoliły na otwarcie szkoły żydowskiej wyłącznie rzemieślniczej, musiano połączyć szkołę rzemieślniczą ze szkołą religijną Talmud Tora. Po zajęciu Białegostoku przez wojska niemieckie, budynek szkoły i jego urządzenia zostały zarekwirowane przez władze okupacyjne. W 1921 roku dr Mojżesz Perelstejn i Mordechaj Chmielnik odnowili szkołę. Środki pieniężne na ten cel dostarczyły towarzystwo „Ort” i Joint w Warszawie. Dzięki temu wsparciu odrestaurowano dwupiętrowy gmach szkolny oraz zakupiono niezbędne maszyny i inne przybory⁸³. Szkole nadano imię ofiarodawcy Wolfa Wysockiego.

Budżet roczny wynosił przeciętnie 75 tys. zł. Dochody przedstawiały się w sposób następujący: towarzystwo J.C.A dawało 40%, gmina żydowska 10%, magistrat 5%, czesne przynosiło 15% dochodów, warsztaty przy szkole – 25%, a 5% wpływało z różnych źródeł. Dochody z czesnego tylko w bardzo małej części pokrywały wydatki. Jak podaje J. Zineman, „gdyby nie subwencja, to szkoła w ogóle nie mogłaby istnieć”⁸⁴.

⁸² Rozmowa z s. Bronisławą Wołoszyn przeprowadzona 23 marca 2006 roku.

⁸³ *Almanach szkolnictwa...*, op. cit., s. 521-523.

⁸⁴ *Ibidem*.

Ludowe prywatne szkoły rolnicze w przeciwieństwie do państwowych utrzymywanych przez państwo i powiatowych utrzymywanych przez związki komunalne lub Izby Rolnicze, finansowane były przez stowarzyszenia, spółki i osoby prywatne. Zwierzchni nadzór nad tymi typami szkół sprawował minister Rolnictwa i Dóbr Państwowych (dalej: MRiDP).

Według ustawy z dnia 9 lipca 1920 roku o ludowych szkołach rolniczych⁸⁵ podnoszono, iż prawo zakładania prywatnych ludowych szkół rolniczych posiadali obywatele RP, stowarzyszenia oraz spółki. Ponadto, szkoły te mogły korzystać z zasiłków państwowych. W przypadku uruchomienia prywatnej ludowej szkoły rolniczej należało uzyskać pozwolenie MRiDP. Właściciel powoływał kierownika szkoły, z kolei kierownik w porozumieniu z właścicielem powoływał nauczycieli (musieli oni posiadać odpowiednie kwalifikacje, których zakres był określony przez MRiDP w porozumieniu z MWRiOP), którzy następnie musieli zostać zatwierdzeni przez MRiDP.

Opłaty w szkołach zawodowych były zróżnicowane. W prywatnych szkołach tego typu w Białymstoku chesne wynosiło od 120 do 180 zł rocznie, w Grodnie w szkole żydowskiej od 50 do 100 zł, a w szkole PMS – 100 zł. W żeńskich prywatnych szkołach zawodowych w Białymstoku opłaty wynosiły od 72 do 144 zł, w Ostrowi Mazowieckiej – 280 zł. W szkołach handlowych prywatnych w Białymstoku im M. Kopernika – 550 zł, w Grodnie PMS – 350zł, w Grodnie Markusa – od 250 do 300 zł, w Łomży PMS od 150 do 450 zł w Suwałkach Towarzystwa Nauczycieli – 450 zł⁸⁶.

Natomiast nauka w szkołach zawodowych utrzymywanych przez państwo była dla uczniów bezpłatna. Państwo za ich utrzymanie płaciło przeciętnie w zależności od typu szkoły w rzemieślniczo-przemysłowych 600 zł, w handlowych 475 zł, w żeńskich zawodowych 500 zł⁸⁷. Fundusze przeznaczone na utrzymanie szkół państwowych były z reguły wyższe aniżeli środki pieniężne wnoszone przez właścicieli szkół prywatnych.

⁸⁵ Dz. U. RP, 1920, nr 62, poz. 398.

⁸⁶ T. Nowacki, *Szkolnictwo zawodowe w II Rzeczypospolitej*, „Chowanna” 1971, nr 2, s. 36.

⁸⁷ Ibidem, s. 36.

Analizując warunki lokalowe prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim ustalono, iż w latach międzywojennych placówki te, podobnie zresztą jak szkoły średnie ogólnokształcące, zajmowały najczęściej lokale wynajmowane. Koncesjonariuszy nie stać było na budowę nowych zakładów, ponieważ z uwagi na zawodowy profil kształcenia, samo wyposażenie szkoły wiązało się z dużymi nakładami materialnymi.

Przystępując do omówienia zagadnienia bazy lokalowej szkół zawodowych warto zaznaczyć, że analiza materiałów źródłowych nie pozwala na charakterystykę każdej szkoły. Zachowane szczątkowe materiały archiwalne nie dają takiej podstawy.

W województwie białostockim wśród prywatnych szkół handlowych własny lokal posiadały Szkoła Handlowa PMS w Grodnie, szkoła Markusa w Grodnie, Szkoła Handlowa w Łomży PMS i Szkoła Handlowa w Suwałkach. Szkoła Handlowa im. M. Kopernika w Białymstoku lokal na szkołę dzierżawiła. Nie wiadomo, czy Szkoła Handlowa w Białymstoku utrzymywana przez Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów dysponowała własnym lokalem na szkołę.

Na uwagę zasługuje fakt, iż w miejscu, gdzie w okresie międzywojennym funkcjonowało przy ul. Fabrycznej 39 Gimnazjum Handlowe, a później Kupieckie, mieści się obecnie jedna z prywatnych białostockich uczelni – Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania.

Po przekształceniu w 1932 roku szkół handlowych na kupieckie, niektóre z nich uległy likwidacji, bądź zmieniły swoją lokalizację. Na przykład szkoła handlowa PMS w Łomży zmieniała lokal z ul. Sienkiewicza 8 na ul. Zjazd 10. Z materiałów źródłowych wynika, iż mieściła się ona wówczas w dwupiętrowym budynku, którego właścicielem był Stanisław Ruftowski. Komisja Techniczno-Budowlana Zarządu Miejskiego w Łomży, która w październiku 1935 roku badała budynek szkolny, stwierdziła, że lokal nadaje się na potrzeby szkoły, z zastrzeżeniem, aby powiększono okna i liczbę sedesów o 2 oraz dodano pisuary⁸⁸.

⁸⁸ APŁ, zesp. Akta miasta Łomży z lat 1918/1939, sygn. 47, k. 5.

Gimnazjum Kupieckie w Wysokiem Mazowieckiem zajmowało ciasne pomieszczenia na parterze w budynku przy ul. Polnej 1. Nie wiadomo jednak, czy był to lokal własny. Wizytująca szkołę 27 stycznia 1938 roku wizytator dr M. Brokmanowa, stwierdziła, że „w następnym roku szkolnym praca w obecnych warunkach lokalowych jest niemożliwa”⁸⁹. Co prawda, obok szkoły Towarzystwo Przyjaciół Wysokiego Mazowieckiego budowało nowy własny gmach szkolny, ale z braku wystarczających funduszy przedłużały się terminy oddania go do użytku. Z tego względu wizytator radził przeprowadzenie adaptacji pierwszego piętra budynku, w którym znajdowała się szkoła, do momentu przeniesienia jej do nowego lokalu⁹⁰.

W sprawozdaniu z wizytacji zapisano dane o wyposażeniu i urządzeniu szkoły. Podczas wizytacji znajdowała się w szkole nowa szafa na dokumenty, cztery wystawy do ćwiczeń, ubogi zasób zbiorów towaroznawczych i pomocy naukowych, zbyt mała liczba maszyn do pisania. Szkoła nie posiadała nawet mapy do nauki historii. Ponadto, gimnazjum miało słabo zaopatrzoną bibliotekę⁹¹. Do środków dydaktycznych, jakie posiadała szkoła, zaliczały się między innymi przyrządy do towaroznawstwa, szkła powiększające, wagi, aparaty do suchej destylacji, alkoholomierze, próbówki, kolby, zlewki, stoliki, statywy, cylindry, kolby, palniki, parowniczk i wiele innych przyborów wykorzystywanych podczas zajęć⁹².

Nie ma dostatecznych materiałów określających warunki lokalowe pozostałych prywatnych szkół zawodowych. Należy jednak przypuszczać, że gimnazja handlowe, które wcześniej dysponowały własnym budynkiem, po reorganizacji szkoły na kupiecką, nadal w nim pozostały. Wynika to z niezmiennego adresu lokalizacji szkoły.

Własną bazą lokalową dysponowały szkoły rzemieślniczo-przemysłowe. Do jednej z nich należała Szkoła Rzemieślnicza im. Wolfa Wysockiego. Po zajęciu Białegostoku przez wojska niemieckie, budynek szkoły i jego urządzenia zostały zarekwirowane przez władze okupacyjne, przy czym budynek uległ zdewastowaniu, a inwentarz

⁸⁹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1480, k. 14-15.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem.

⁹² PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1385, k. 40.

zniszczeniu. Po walkach odrestaurowano dwupiętrowy gmach szkolny oraz zakupiono niezbędne maszyny i inne sprzęty. Urządzenia elektryczne i spawalnię acetylenową oraz urządzenie galwanizacyjne ufundowała rodzina wiceprezesa zarządu szkoły Aleksandra Zilberblata. W 1937 roku zainstalowano w gmachu szkolnym centralne ogrzewanie.

Warto zaznaczyć, że w miejscu, gdzie niegdyś mieściła się Żydowska Szkoła Rzemieślnicza w Białymstoku przy ul. Lipowej 41, obecnie znajduje się Zasadnicza Szkoła Zawodowa im. Marii Grzegorzewskiej.

Lokale wynajmowały wszystkie prywatne szkoły żeńskie. Jako przykład warto wskazać Żeńska Szkołę Krawiecko-Bielizniarską ss. Misjonarek Św. Rodziny w Białymstoku, która mieściła się w domu parafialnym⁹³. Szkoła nie posiadała wystarczającej liczby pomocy naukowych, co utrudniało nauczanie zawodu. Biblioteka wyposażona była zaledwie w 202 egzemplarze książek. W sali do ćwiczeń były tylko dwie ławeczki i piłka do siatkówki. Ponadto, zbyt mała liczba maszyn do szycia (1-3 w klasie), nie wpływała korzystnie na naukę bielizniarstwa i krawiectwa⁹⁴.

Nie wszyscy uczniowie zamiejscowi, uczący się w prywatnych szkołach zawodowych w województwie białostockim, mogli korzystać z internatów. Posiadały je następujące szkoły: w Grodnie PMS (21 osób), w Łomży (16 osób), w Ostrołęce (129), w Różanymstoku (16), w Ostrowi Mazowieckiej (17 osób)⁹⁵. W 1938 roku w Grodnie przy Szkole Handlowej należącej do PMS mieszkało 5 uczniów z tej szkoły, 22 z gimnazjum i wielu uczniów ze szkół rzemieślniczych⁹⁶.

Zdarzało się, że uczniowie szkół zawodowych mieszkali w internatach innych szkół. Na przykład uczniowie Szkoły Handlowej im. M. Kopernika w Białymstoku mieszkali w internacie Seminarium Nauczycielskiego w Białymstoku⁹⁷.

⁹³ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1555, k. 48.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ M. Falski, *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej 1930/31*, op. cit., s. 41.

⁹⁶ R. Cebrowicz, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s.97.

⁹⁷ PAOB, f. 59, op. 8, dz. 146, k. 5, 6.

Rozporządzenie Ministra WRiOP z 21 listopada 1933 roku⁹⁸ nakazujące przekształcenie szkół zawodowych w szkoły stopnia gimnazjalnego spowodowało podwyższenie kosztów utrzymania placówek, które i tak w czasie kryzysu borykały się z trudnościami materialnymi. Ten stan wpłynął na ograniczenie możliwości rozbudowy zaplecza nie tylko szkolnego, ale także internatów szkolnych.

⁹⁸ „Przegląd Oświatowy” 1938, cz. IV.

Rozdział VI

Nauczyciele szkół prywatnych w województwie białostockim

1. Personel szkoły prywatnej

Do pracowników szkoły prywatnej należeli: dyrektor szkoły (określany zamiennie kierownikiem) oraz rada pedagogiczna, skupiająca nauczycieli danej placówki. W niektórych zakładach zatrudniano też prefekta, sekretarkę, lekarza szkolnego, dozorcę, magazyniera i woźnego. Przyjmowanie dodatkowych pracowników zależało od wielkości szkoły, a przede wszystkim od warunków finansowych. Poszczególni pracownicy byli odpowiedzialni za działalność dydaktyczno-wychowawczą, gospodarczą, administrację i organizację oraz stan sanitarny szkoły.

Jednym z istotnych czynników decydujących o poziomie szkoły była praca dyrektora i nauczycieli. Musieli oni spełniać wyznaczone warunki. Dyrektor miał odznaczać się określonymi cechami charakteru, rzetelną wiedzą, doświadczeniem pedagogicznym oraz zdolnościami organizacyjnymi¹. Według ustawy o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych² z 11 marca 1932 roku dyrektorem (kierownikiem) lub nauczycielem szkoły prywatnej mógł być wyłącznie nieskazitelnny obywatel Polski, który zachowywał się nienagannie pod względem moralności i w stosunku do państwa oraz posiadał kwalifikacje do nauczania.

Dyrektora i nauczycieli zatrudniał właściciel szkoły, zatwierdzał zaś minister oświaty lub upoważniona przez niego władza szkolna. Na zmianę na stanowisku dyrektora szkoły prywatnej w ciągu roku

¹ Z. Ruta, *Prywatne szkoły średnie...*, op. cit., s. 75.

² Dz. U. RP, 1932, nr 33, poz. 343.

szkolnego władze szkolne mogły zezwolić tylko w wyjątkowych, uznanych za usprawiedliwione, wypadkach. O zatwierdzenie na stanowisku dyrektora mógł ubiegać się właściciel szkoły prywatnej, jeśli posiadał odpowiednie kwalifikacje do nauczania. Odmowa zatwierdzenia dyrektora, względnie decyzja o niedopuszczeniu dyrektora do nauczania ze względów pedagogicznych odnosiła się jedynie do tej szkoły, do której dyrektor został zgłoszony i nie pozbawiała go prawa ubiegania się o to stanowisko w innej szkole. Powyższe postanowienia dotyczyły również nauczycieli. Dyrektorowi i nauczycielom była zapewniona całkowita niezależność od właściciela w kwalifikowaniu i promowaniu uczniów.

Uprawnienia i obowiązki dyrektora szkoły określono w statucie szkoły. Dyrektor szkoły był odpowiedzialny za realizację obowiązujących przepisów i zarządzeń, reprezentował szkołę na zewnątrz, odpowiadał za organizację pracy w szkole i realizację procesu dydaktyczno-wychowawczego, za higienę szkolną oraz za administrację szkolną i gospodarczą. Ponadto, składał właścicielowi okresowe sprawozdania ze stanu szkoły pod względem dydaktycznym i wychowawczym oraz układał preliminarz wydatków na potrzeby szkoły.

Dyrektor miał prawo swobodnego doboru personelu nauczającego, który był bezpośrednio od niego zależny. Dyrektor szkoły prywatnej zanim przyjął do pracy nauczyciela, musiał przedstawić KOS, oprócz swojej prośby o jego zatrudnienie, szereg dokumentów o kandydacie. Należały do nich w myśl ustawy O prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych z 11 marca 1932 roku życiorys, zaświadczenie o obywatelstwie, zaświadczenie starostwa o nienagannym stosunku do państwa, odpis dowodu osobistego, odpis metryki, dyplom ukończenia szkoły, ewentualnie świadectwa pracy oraz zezwolenie na nauczanie³.

Dyrektorzy brali aktywny udział w życiu szkoły. Na przykład dyrektor Gimnazjum „Radosna Szkoła” Grzegorz de Nawarra zapoznał się z pracami uczniów, uczestniczył w zebraniach młodzieży, urządzał pogadanki, organizował zajęcia w świetlicy, czy wspólne spotkania przy herbatce, jak również brał udział w ogólnoszkolnych

³ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 341, k. 11; Dz. U. RP, 1932, nr 33, poz. 343.

wycieczkach⁴. Podczas walnego zebrania Koła Przyjaciół Gimnazjum, które odbyło się 10 czerwca 1934 roku podkreślano zasługi dyrektora, stwierdzając, iż „przyczynił się do dalszego rozwoju kultury Białegostoku, czym zasłużył sobie na podziękowania rodziców i wdzięczność młodzieży”⁵.

W przypadku, kiedy dyrektor lub nauczyciel wywierał na młodzież szkodliwy wpływ pod względem wychowawczym, nie przestrzegał obowiązujących przepisów i postanowień statutu szkoły oraz rażąco zaniedbywał obowiązki służbowe, władza szkolna miała prawo zażądać usunięcia go z pełnionego stanowiska. Ponadto, kontrolowała wypełnianie przez nauczycieli swych obowiązków, przestrzegała przed skutkami „zbyt intensywnego” angażowania się w działalność partyjno-polityczną⁶.

W celu dokonania oceny działalności szkół niepaństwowych, dyrektorzy szkół spotykali się na zjazdach. Jednym z nich był zjazd dyrektorów szkół średnich prywatnych ogólnokształcących i zawodowych zorganizowany przez Stowarzyszenie Dyrektorów Polskich Szkół Średnich Prywatnych i Samorządowych, który odbył się 5-6 czerwca 1937 roku. Podczas tego spotkania dokonano podsumowania wyników pracy wychowawczej i dydaktycznej w gimnazjum czteroletnim, wysłuchano kilku referatów, w tym J. Grabskiego *Rola prywatnej szkoły średniej we współczesnym szkolnictwie polskim*⁷.

1.1. Dyrektorzy

Podanie nazwisk kierowników placówek prywatnych w województwie białostockim w całym okresie międzywojennym nie jest możliwe z uwagi na fragmentaryczność materiałów źródłowych. Ustalenie imienia niektórych osób było niemożliwe, gdyż źródła podają tylko pierwszą literę imienia lub wyłącznie nazwisko.

⁴ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1432, k. 32.

⁵ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1432, k. 35.

⁶ Dz. U. MWRiOP, 1927, nr 12, poz. 203.

⁷ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 168, k. 57.

W trakcie prowadzonych badań udało się ustalić nazwiska 61 dyrektorów i kierowników prywatnych gimnazjów ogólnokształcących. Pełny skład dyrektorski ustalono dla szkół w Ostrołęce, Drohiczynie i Różanymstoku.

Z przeprowadzonych analiz wynika, iż w gimnazjach prywatnych w województwie białostockim często dokonywano zmian na stanowisku dyrektorskim. Występowały także sytuacje, kiedy nauczyciel danej placówki zostawał dyrektorem lub odwrotnie. Najczęściej jednak zostawała nim osoba nowo przyjęta. Zdecydowanie częściej na dyrektora szkoły wybierano mężczyznę. Stanowili oni 87% całej zbiorowości.

Na przykład w Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku stanowisko dyrektora pełnił w 1934 roku Franciszek Ludera, który rok później pracował w tej szkole jako nauczyciel. Jego obowiązki przejął Ryszard Wójtowicz, o którym wiadomo, że był dyrektorem w 1935 roku oraz w latach 1937–1938. Dyrektorem Gimnazjum PMS w Grodnie był w 1923 roku Waław Myśliński, a dwa lata później Romuald Pułjan. W pierwszym roku działalności Gimnazjum w Ostrołęce dyrektorem została Maria Korzeniowska, która zajmowała to stanowisko przez trzy lata. Do momentu zamknięcia szkoły w 1932 roku dyrektorem była Łucja Czechowska. Pomimo tego, że Gimnazjum PMS w Zambrowie funkcjonowało od 1918 roku, nie wiadomo, kto był jego dyrektorem do 1932 roku. Ustalono, że w ostatnim roku funkcjonowania szkoły, funkcję dyrektora pełnił Stefan Modzelewski, który w 1925 roku zajmował stanowisko nauczyciela tej szkoły.

Gimnazjum w Drohiczynie miało czterech dyrektorów. W latach 1924–1926 stanowisko dyrektora zajmował Witold Iwanicki, do 1933 roku Antoni Rójko, po nim do 1937 roku Jan Wasilewski, a do wybuchu wojny Marek Symonowicz. Przez dwadzieścia lat funkcjonowania Gimnazjum w Różanymstoku pracowało aż 8 dyrektorów. Byli nimi kolejno Walenty Kozak (1919–1920), Antoni Kolarski (1921), Józef Bujna (1922), Franciszek Niemczyk (1923–1924), Jan Ślusarczyk (1925), Teodor Kurpisz (1930), Ignacy Antonowicz (1931–1933) i Ignacy Kucz-

kowski (1934–1939). Ślusarczyk i Kurpisz przed przyjęciem posady dyrektora pracowali wcześniej jako nauczyciele tego gimnazjum.

W Gimnazjum Druskina pracowało co najmniej 5 dyrektorów, w tym Rafał Jakubowski (1921), Arnold Golde (1922), Władysław Orłów (1923), Witold Kamieniecki (1925) oraz Aron Tilleman (1932–1933, 1935–1936, 1938). Przez pierwsze cztery lata funkcjonowania Gimnazjum Gutmana stanowisko dyrektora zajmował jego właściciel Salomon Gutman. W 1922 roku był nim Aleksander Alterowicz, rok później Aron Tilleman, który zajął od 1932 roku fotel dyrektorski w gimnazjum Druskina. W 1925 roku dokonano aż dwukrotnej zmiany dyrektorów. Początkowo był nim Abraham Frankel, później Henryk Drehlinger. Nie udało się ustalić, czy sprawował tę funkcję aż do zamknięcia szkoły. Zachowały się bowiem tylko informacje, że był dyrektorem tej placówki w latach 1934–1935 i w 1938 roku. Kolejne Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku w czasie swojej działalności zatrudniało co najmniej 6 dyrektorów. W pierwszym roku był nim A. Furman, następnie Dawid Rosenman (1920–1923), przez trzy kolejne lata Dawid Brawer (1923–1926). Od 1927 do 1928 roku funkcję dyrektora pełnił H. Lilien, a od 1929 do 1933 roku Semmel Hersz. W ostatniej wzmiance na temat dyrektora tej placówki wymieniono Dawida Rakowickiego⁸.

Równie często dokonywano zmian obsady stanowiska dyrektorskiego w Gimnazjum ZGZSzŻ w Białymstoku. W roku szkolnym 1926/1927 kierownictwo szkoły powierzono Morduchowi Zabłudowskiemu, który posiadał 26-letni staż pracy w szkołach średnich. Jak pisał w piśmie do KOS w Brześciu Zarząd Główny Zjednoczenia Szkół Żydowskich, był „doświadczonym i odpowiednim pedagogiem posiadającym wszelkie zdolności do kierowania gimnazjum”⁹. Na-

⁸ Dawid Rakowicki urodził się w 1896 roku w Słonimie, gdzie ukończył średnią szkołę realną. Studiował na wydziale matematyczno-przyrodniczym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Posiadał dyplom nauczyciela matematyki i fizyki. W 1916 roku rozpoczął pracę nauczycielską w słonimskim gimnazjum prywatnym, którego był współwłaścicielem. Pracę w białostockim Gimnazjum Hebrajskim podjął w 1923 roku, jako nauczyciel matematyki i fizyki. W roku szkolnym 1933/1934 objął kierownictwo gimnazjum. Rakowicki prowadził pożyteczną działalność na niwie społeczno-narodowej. Stał na czele białostockiego Komitetu Żydowskiego Funduszu Nagród oraz oddziału białostockiego Towarzystwa Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie. Zob.: *Almanach szkolnictwa...*, op. cit., s. 238.

⁹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1528, k. 10.

stępnym dyrektorem był przez rok Szyja Braude (1927)¹⁰. W kolejnym roku nie został on zatwierdzony na to stanowisko, ponieważ nie posiadał pełnych kwalifikacji. Na jego miejsce zatrudniono Chaima Ejzenberga (1928)¹¹, a niebawem po nim Marię Padwę (1928–1929)¹² i Noe Salomona Grussa (1935). Nie wiadomo jednak, czy byli to wszyscy dyrektorzy tego gimnazjum, ponieważ nie znaleziono żadnych informacji po 1935 roku, a szkoła działała do 1939 roku.

Niewiele zachowało się informacji o dyrektorach Gimnazjum Tarbut w Grodnie, Gimnazjum Walkmana i Mejersona w Grodnie, Gimnazjum ŻTSzŚ w Suwałkach oraz Gimnazjum „Herclija” w Wołkowysku.

Wśród gimnazjów prywatnych można wskazać również szkoły, w których dyrektorami byli ich właściciele. Było tu Gimnazjum Zeligmana, w którym Józef Zeligman był dyrektorem przez cały okres działalności szkoły. W Gimnazjum Gutmana stanowisko dyrektora zajmował właściciel Salomon Gutman. Kolejnym przykładem było Gimnazjum Goldlusta, w którym w latach 1921–1932 stanowisko dyrektora piastował Szymon Goldlust. Również Maria Friedman Padwa zajęła stanowisko dyrektora w swojej szkole w pierwszym roku jej funkcjonowania, a później fotel dyrektorski przekazała Sarze Kaleckiej. Także Gimnazjum Męskie Chwolesa kierowane było nie tylko przez Alfreda Golde (1921) i M. H. Goldenę (1924), ale również przez jej właściciela Michała Cypkina (1923). Żeński oddział tego gimnazjum również prowadziła właścicielka Złota Biszkowicz-Chwoles (1921), po niej Anna Chwolesowa (1923).

Gimnazjum Niższe Bronisławy Woźnickiej w Białymstoku, Gimnazjum Gajdzińskiego w Grajewie, Gimnazjum Kołodziejskiego w Sokółce oraz Gimnazjum „Radosna Szkoła” w Białymstoku kierowane były przez dyrektorów, którzy byli jednocześnie ich właścicielami.

Nie zachowały się informacje na temat dyrektorów liceów. Należy jednak przypuszczać, iż skoro były to placówki zakładane przy gimnazjach, posiadały kadrę pedagogiczną i dyrektora z gimnazjum.

¹⁰ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1527, k. 15-23.

¹¹ W latach 1920-1921 wstąpił do ochotniczej armii Hallera; PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1528, k. 7-9.

¹² PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1484, k. 3.

W trakcie prowadzonych badań ustalono nazwiska zaledwie niektórych dyrektorów i kierowników prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim. Tylko co czwartym dyrektorem szkoły zawodowej była kobieta. Zdarzały się przypadki, kiedy kierownikiem szkoły zostawał jej właściciel.

Wiadomo, że dyrektorem Gimnazjum Kupieckiego PMS w Łomży w latach 1935–1938 był H. Namysłowski¹³. Nie udało się dokładnie ustalić, czy był nim również przed przekształceniem szkoły z gimnazjum handlowego. Wiadomo jedynie, że w 1932 roku na dyrektora zatrudniono Stefana Rogulskiego. W 1925 roku na stanowisko dyrektora Szkoły Handlowej im. M. Kopernika w Białymstoku, przekształconej po 1932 roku w Gimnazjum Kupieckie, zatwierdzony został Antonowicz. Obowiązki dyrektorskie sprawował także w latach 1930–1938, z wyjątkiem roku szkolnym 1933/1934, kiedy to dyrektorem był został Antoni Rutkowski¹⁴, wcześniej zatrudniony w tym zakładzie jako nauczyciel.

Szkoła Handlowa Markusa w Grodnie w latach 1921–1923 zatrudniała na stanowisku dyrektora Henryka Finkielkrauta, a w 1925 roku Rachelę Lubicz. Z kolei w Szkole Handlowej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w Suwałkach w latach 1929–1932 dyrektorem był ks. Kazimierz Grunwald, po nim dyrektorem został Janusz Urban. Informacje na temat dyrektorów Szkoły Handlowej PMS w Grodnie obejmują 1923 rok, kiedy dyrektorem był Stanisław Markiewicz oraz lata 1925–1930, kiedy dyrektorem był Mikołaj Radziewanowski.

W roku szkolnym 1936/1937 na stanowisku dyrektora tymczasowego w Gimnazjum Kupieckim Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego został zatwierdzony ks. dr Kazimierz Grunwald, nauczyciel religii¹⁵. Wcześniej piastował ją Władysław Ewertyński, który zrzekł się posady 31 października 1936 roku. Dyrektorem szkoły

¹³ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 870, k. 36.

¹⁴ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1426, k. 1.

¹⁵ Grunwald urodził się 4 marca 1899 roku. Ukończył Wydział Prawny Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie. Od 1922 roku był profesorem gimnazjum w Suwałkach, a od 1929 do 1932 roku zajmował stanowisko dyrektora Szkoły Handlowej w Suwałkach. PAOB, f. 59, op. 4, dz. 341, k. 1, 5, 6, 7.

w roku szkolnym 1937/1938, zatwierdzonym przez KOS w Brześciu, był Wacław Judycki¹⁶.

Kierownikiem Ludowej Szkoły Rolniczej w Krzyżewie w 1937 roku byli E. Kastro i jego właścicielka Stefania Karpowiczówna. Hellwig kierował Szkołą Ludową Rolniczą w Kisielnicy.

Szkoła Rzemieślnicza im. Wysockiego w Białymstoku, przekształcona na szkołę mechaniczną, w ciągu swojej działalności miała dwóch dyrektorów. Od momentu powołania szkoły (1921) do końca roku szkolnego 1935/1936 stanowisko zajmował Józef Śmigieński. Przez kolejnych trzynaście lat, do momentu zamknięcia szkoły obowiązki dyrektora pełnił Maks Łuński¹⁷. Natomiast dyrektorem Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej PMS w Ostrołęce w latach 1921–1926 był Zygmunt Kossakowski, w latach 1935–1936 Zygmunt Stokłosieński, a w latach 1937–1938 Jan Borówka. Żeńska Szkoła Zawodowa w Ostrowi Mazowieckiej w 1932 roku zatrudniła na stanowisko dyrektora Stanisławę Milewską. W latach 1931–1932 Cecylia Zagórska była dyrektorem Żeńskiej Szkoły Zawodowej Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Łomży.

Kierowniczką Szkoły Zawodowej Krawiecko-Bielizniarskiej w Białym Podlaskim w roku szkolnym 1934/1935 była Zofia Mileniewska, nauczycielka z 19-letnim stażem pracy. Rok później kierowniczką szkoły została Zofia Rielsztein¹⁸. Dyrektorami Żeńskiej Szkoły Rękodzielniczej PMS w Ostrołęce byli kolejno Eugenia Wierzchowska, Józef Sobiński, Władysław Modzelewski, Konstanty Turczyński oraz Józef Sobiński (1932)¹⁹. Ostatni z nich był w latach 1927–1934 równocześnie dyrektorem Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej PMS w Ostrołęce, a po nim Władysław Modzelewski (1935 i 1937).

¹⁶ Judycki urodził się w 1901 roku. Ukończył Szkołę Handlową w Warszawie, po której w 1929 roku pracował w średniej szkole handlowej w Przysusze, a od 1930 roku w średniej szkole handlowej w Ciechanowcu. PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1480, k. 3, 8, 9, 14, 15; PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1385, k. 38.

¹⁷ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1421, k. 1-5; PAOB, f. 59, op. 4, dz. 894, k. 2-12.

¹⁸ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1099, k. 10, 13.

¹⁹ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka: dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 235, 276, 239.

1.2. Rada pedagogiczna

Rada pedagogiczna stanowiła organ doradczy i pomocniczy. Składała się z dyrektora, który był jej przewodniczącym, wszystkich nauczycieli oraz lekarza szkolnego. Rada mogła wyłonić radę wychowawców oraz komisje specjalne: klasowe, przedmiotowe (naukowe) i wychowania fizycznego²⁰.

Do zakresu działania rady pedagogicznej należało omawianie sposobów wprowadzania w życie zarządzeń władz, realizowanie obowiązujących programów szkolnych i wychowawczych, organizowanie opieki nad młodzieżą w szkole i poza szkołą oraz współpraca szkoły z rodzicami.

Rada uzgadniała pracę dydaktyczną nauczycieli, ustalała właściwy stosunek do młodzieży, oceniała postępy i sprawowanie młodzieży oraz sprawy przyjmowania i usuwania uczniów ze szkoły. Rada rozważała i uchwałała wnioski przedstawiane przez radę wychowawców i komisje specjalne lub poszczególnych członków rady pedagogicznej, występowała za pośrednictwem dyrektora do władz szkolnych z odpowiednimi wnioskami, dotyczącymi spraw wychowania i nauczania, a także dbała o dobór podręczników szkolnych²¹.

²⁰ F. Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa w Polsce...*, op. cit., s. 120.

²¹ Dz. U. MWRiOP, 1926, nr 8, poz. 113.

**Fot. 7: Rada Pedagogiczna Gimnazjum Towarzystwa Szkoły Średniej
w Ostrołęce wraz z grupą uczennic**

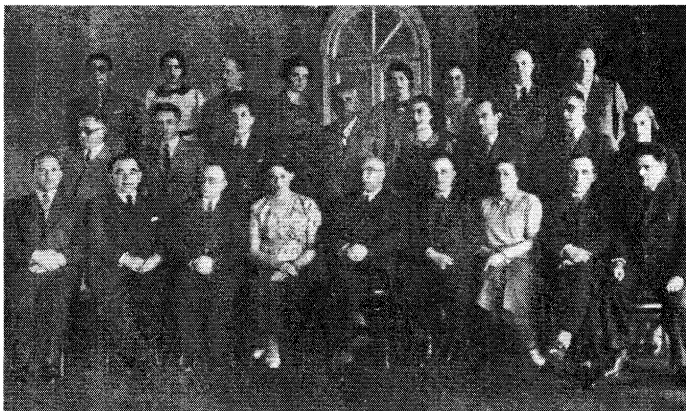

Od lewej siedzą: J. Guttakowska, C. Zagórska, dyr. Korzeniowska, ks. Tymiński, J. Szyc, wśród uczennic stoją : M. Grądczewska, dr J. Pisarski i F. Malinowski.

Źródło: Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka...*, Ostrołęka 2002, s. 220.

Rada pedagogiczna określała zakres działania rady wychowawców, która składała się ze wszystkich opiekunów klasowych, prefektów, lekarza szkolnego i wychowawców specjalnych (opiekunów organizacji uczniowskich) z dyrektorem na czele. Do jej zakresu działań należało sprawowanie opieki nad życiem społecznym i towarzyskim szkoły. Rada rozpatrywała środki potrzebne do wykonania własnych uchwał w dziedzinie wychowania, przygotowywała wnioski w sprawach wychowawczych, decydowała o pilnych kwestiach wychowania, układała oraz omawiała regulamin szkolny, dzieliła pracę wychowawczą w szkole, kontrolowała zachowanie młodzieży, rozważała sprawy stypendialne oraz udzielała zwolnień od opłat szkolnych²².

²² F. Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa w Polsce...*, op. cit., s.122.

Fot. 8: Rada Pedagogiczna Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku

Od lewej siedzą: dr Ch. Welger, M. Adler, R. Schepper, dr F. Horowitz, dyr. D. Rakowicki, M. Zabłudowski, F. Schoenbraunn, M. Chazanowicz, A. Aronowicz. Stoją obok siedzących: mgr Schnapper, A. Bochmil, D. Peciner, G. Szkolnikow, L. Ajnsztejn, mgr J. Tauman, mgr J. Kapłan, R. Salomon. W ostatnim szeregu stoją: F. Szwarc, mgr H. Szprung, Sz. Jakubowski, G. Gryfel, mgr P. Bernstein, F. Frydman, A. Rotberg, dr Sz. Datner.

Źródło: *Almanach szkolnictwa...*, op. cit., s. 238.

Komisje klasowe składały się z nauczycieli danej klasy oraz ewentualnie lekarza szkolnego. Zbierały się pod przewodnictwem dyrektora lub upoważnionego przez niego opiekuna klasowego w celu omówienia postępów danej klasy i ustalenia ocen okresowych i rocznych lub załatwienia spraw dyscyplinarnych. Natomiast komisje przedmiotowe (naukowe) składały się z nauczycieli tego samego przedmiotu lub grupy przedmiotów pokrewnych i miały za zadanie wzajemne informowanie się o potrzebach w zakresie nauczania danego przedmiotu. Wykazy nauczycieli prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych zamieszczono w aneksach 15 i 16.

2. Liczebność nauczycieli

Trudno jest ustalić ogólną liczbę nauczycieli wszystkich szkół prywatnych w województwie białostockim. Częste zmiany miejsca pracy powodowały, że stanowili oni grupę o płynnej liczebności. Zaznaczyć przy tym należy, że nauczyciele zmieniali pracę w trakcie roku szkolnego, dlatego czasami inna była ich liczba na początku, inna w trakcie, jeszcze inna na zakończenie roku szkolnego.

Zachowane materiały źródłowe pozwoliły na zgromadzenie informacji o nauczycielach większości szkół prywatnych, jednak lista tych osób jest niepełna. Dodatkowym utrudnieniem jest fakt, że dla niektórych lat szkolnych nie zachowały się statystyki szkolne odnośnie kadry nauczycielskiej. Trudno jest stwierdzić, jakie było wyznanie, narodowość, przygotowanie do nauczania wszystkich pracujących nauczycieli szkół prywatnych.

W trakcie prowadzonych badań udało się ustalić płęć 834 nauczycieli szkół prywatnych. Prawie dwukrotnie więcej mężczyzn niż kobiet pracowało w prywatnych szkołach średnich ogólnokształcących. W latach 1918–1939 w województwie białostockim pracowało na tym szczeblu 559 mężczyzn i 275 kobiet. Blisko dwukrotnie więcej mężczyzn niż kobiet pracowało w szkołach zawodowych. Na 152 nauczycieli mężczyźni stanowili 65,13%.

Tabela 22: Nauczyciele prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych pod względem płci w województwie białostockim w latach 1918–1939

Szkoły	Mężczyźni	Kobiety	Nie ustalono	Ogółem
Szkoły średnie ogólnokształcące	460	226	13	699
Szkoły zawodowe	99	49	4	152
Ogółem	559	275	17	851

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Na terenie kraju w prywatnych szkołach średnich ogólnokształcących liczba nauczycieli i nauczycielek była w przybliżeniu równa, a w szkołach państwowych większość stanowili mężczyźni. Na przykład w roku szkolnym 1920/1921 szkoły średnie ogólnokształcące zatrudniały ogółem 10 740 nauczycieli, w tym 6794 mężczyzn (63%) i 3946 kobiet (37%)²³. W roku szkolnym 1925/1926 w państwowych szkołach średnich ogólnokształcących mężczyźni stanowili prawie 80%, a w szkołach prywatnych 60%. W województwie białostockim wśród nauczycieli szkół prywatnych dominowali mężczyźni²⁴.

W 1925 roku w 22 prywatnych gimnazjach w województwie białostockim pracowało 294 nauczycieli. Mężczyźni stanowili w nich 2/3 kadry nauczycielskiej. Tylko w Gimnazjum Społecznym w Grodnie na 10 kobiet przypadało 7 mężczyzn. W gimnazjum w Różnymstoku i Sejnach pracowali wyłącznie mężczyźni²⁵.

W roku szkolnym 1928/1929 ze 104 zatrudnionych w szkołach białostockich nauczycieli, mężczyźni stanowili 59%²⁶. W roku szkolnym 1933/1934 w szkołach prywatnych województwa białostockiego pracowały 94 nauczycielki i 146 nauczycieli²⁷.

W szkołach zawodowych handlowych, rzemieślniczo-przemysłowych pracowali w większości mężczyźni. Na przykład Szkoła Handlowa im. M. Kopernika w Białymstoku w roku szkolnym 1925/1926 zatrudniała 16 nauczycieli, w tym 11 mężczyzn. W roku szkolnym 1926/1927 na 14 osób pracowało 10 mężczyzn, a rok później na 12 nauczycieli 3 kobiety. Szkoła Mechaniczna w Ostrołęce w roku szkolnym 1937/1938 zatrudniała 6 mężczyzn i 4 kobiety. Szkoły zawodowe żeńskie, ze względu na swój charakter, zatrudniły zdecydowanie więcej kobiet. Na przykład, Szkoła Rzemieślnicza Żeńska TSPZiRWŻ w Białymstoku w roku szkolnym 1937/1938 posiadała 9 nauczycielek na 11 pracujących nauczycieli, a rok później w grupie 7 nauczycieli pracował tylko jeden mężczyzna. Podobnie w szkole krawiecko-bielżniarskiej ss. Misjonarek w Białymstoku w roku

²³ Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1921/1922, Warszawa 1922, s. 278.

²⁴ Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1927, s. 434.

²⁵ W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 70.

²⁶ Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928, Białystok 1929, s. 99.

²⁷ APB, Sprawozdanie wojewody białostockiego 1932–1933, s. 59.

szkolnym 1937/1938 na 18 nauczycieli pracował jeden mężczyzna. Rok później w tej szkole były wyłącznie kobiety. W szkole żeńskiej krawiecko-bielizniarskiej w Suwałkach w roku szkolnym 1937/1938 i kolejnym na 11 nauczycieli zatrudniano 2 mężczyzn²⁸.

Analiza materiałów źródłowych umożliwia ustalenie roku urodzenia zaledwie 68 nauczycieli szkół prywatnych. Niewiele informacji, bo zaledwie 34 daty urodzenia na 699 osób, udało się ustalić w przypadku nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących. Większość z tej grupy to nauczyciele urodzeni w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku. W przypadku szkół zawodowych na 152 nauczycieli datę urodzenia ustalono u 34 osób. Większość z nich to osoby urodzone w latach osiemdziesiątych XIX wieku oraz w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku.

Tabela 23: Rok urodzenia niektórych nauczycieli prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1939

Lata urodzenia	Liczba osób	
	szkoły średnie ogólnokształcące	szkoły zawodowe
1861–1870	3	0
1871–1880	0	0
1881–1890	5	13
1891–1900	15	4
1901–1910	8	16
1911–1920	3	1

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

W żydowskich średnich szkołach ogólnokształcących przeważali nauczyciele narodowości żydowskiej, w polskich narodowości polskiej. Zdarzali się też nauczyciele innych narodowości, jak na przykład Sylwester Johenzon, nauczyciel Gimnazjum Gutmana, który był narodowości niemieckiej.

²⁸ Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928, op. cit., s. 70, 99.

Analizując dane dotyczące narodowości nauczycieli szkół zawodowych, ustalono 11 osób, które deklarowały narodowość żydowską, a 3 osoby narodowość polską. W szkołach prowadzonych przez właścicieli narodowości żydowskiej często zatrudniano osoby z mniejszości żydowskiej, które w szkołach polskich stanowiły wyjątek.

Tabela 24: Struktura narodowościowa niektórych nauczycieli szkół prywatnych w województwie białostockim w latach 1918–1939

Narodowość	Liczba osób	
	szkoły średnie ogólnokształcące	szkoły zawodowe
Polska	6	3
Żydowska	13	11
Niemiecka	1	0

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Pod względem wyznania przeanalizowano zaledwie 44 przypadki, z czego 32 (72%) stanowili nauczyciele wyznania mojżeszowego; 10 osób pochodziło z rodzin rzymskokatolickich, po jednej z prawosławnej i luterańskiej.

Tabela 25: Struktura wyznaniowa niektórych nauczycieli szkół prywatnych w województwie białostockim w latach 1918–1939

Wyznawana religia	Liczba osób	
	szkoły średnie ogólnokształcące	szkoły zawodowe
Rzymskokatolicka	2	8
Mojżeszowa	16	16
Prawosławna	1	0
Luterańskie	1	0

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Pomimo tego, iż dane na temat wyznania nauczycieli są niepełne i w przypadku prywatnych szkół średnich ogólnokształcących wyznanie nauczycieli ustalono dla 20 osób (na 699), z czego 16 z nich było wyznania mojżeszowego, 2 rzymskokatolickiego, a wyznanie prawosławne i luterańskie deklarowała jedna osoba. Liczba nauczycieli wyznania rzymskokatolickiego była zapewne porównywalna z liczbą nauczycieli wyznania mojżeszowego, ponieważ w szkołach polskich, szczególnie kościelnych, pracowali głównie katolicy, a w żydowskich wyznawcy mojżeszowi. Nie stanowiło to jednak reguły. Na przykład, Stanisław Słobedzki – nauczyciel w Gimnazjum Zeligmana – był wyznania rzymskokatolickiego, a w Gimnazjum Gutmana Natalia Dimitrukowa była wyznania prawosławnego, a Johnson Seweryna luterańskiego.

Na 152 nauczycieli szkół zawodowych wyznanie nauczycieli udało się ustalić tylko w 24 przypadkach. Wyznanie mojżeszowe deklarowało 16 nauczycieli, a pozostali rzymskokatolickie. Biorąc pod uwagę fakt, iż szkół zawodowych polskich było liczebnie więcej niż żydowskich, można wysunąć przypuszczenie, że większość nauczycieli była wyznania rzymskokatolickiego.

Na efekt pracy dydaktyczno-wychowawczej miała wpływ liczba uczniów przypadająca na jednego nauczyciela. Z analizy materiałów źródłowych wynika, iż w porównaniu ze szkołami publicznymi wskaźnik ten był nawet dwukrotnie niższy. Mniejsza liczba uczniów przypadająca w szkole prywatnej na jednego nauczyciela stwarzała bez wątpienia lepsze warunki do pracy dydaktycznej.

W województwie białostockim w szkołach średnich ogólnokształcących w roku szkolnym 1920/1921 średnio na jednego etatowego nauczyciela przypadało w kraju 19 uczniów²⁹, pięć lat później w szkole prywatnej 11, podczas gdy w szkole państwowej 20 uczniów.

W gimnazjach prywatnych w województwie białostockim liczba uczniów na jednego nauczyciela była niższa niż w gimnazjach państwowych. Na przykład, w gimnazjach białostockich w latach 1925–1935 średnio na jednego nauczyciela szkoły prywatnej przypadało prawie 14, a w szkole państwowej 16 uczniów. Najwięcej uczniów

²⁹ Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, 1921/1922, s. 278.

na jednego nauczyciela (16) przypadało w gimnazjach prywatnych w roku szkolnym 1926/1927. W tym okresie w gimnazjach państwowych na jednego nauczyciela przypadało o 3 uczniów więcej. Najniższy wskaźnik w szkołach prywatnych wyniósł 11, a w szkołach państwowych 14 uczniów na nauczyciela.

Tabela 26: Liczba uczniów przypadająca na jednego nauczyciela w gimnazjach w Białymstoku w latach 1925-1935

Rok szkolny	Gimnazja państwowe			Gimnazja prywatne		
	liczba nauczycieli	liczba uczniów	liczba uczniów na jednego nauczyciela	liczba nauczycieli	liczba uczniów	liczba uczniów na jednego nauczyciela
1925/1926	60	1048	17,4	116	1580	13,6
1926/1927	57	1100	19,2	100	1604	16
1927/1928	58	1029	17,7	115	1673	14,5
1928/1929	63	1018	16,1	104	1624	15,6
1929/1930	70	1012	14,4	107	1587	14,8
1930/1931	69	996	14,4	115	1613	14
1931/1932	66	1051	15,9	113	1620	14,3
1932/1933	62	977	15,7	114	1614	14,1
1933/1934	59	925	15,6	108	1147	10,6
1934/1935	61	1014	16,6	111	1187	10,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku w latach 1919-1939...*, op. cit., s. 374.

3. Kwalifikacje

3.1. Nauczyciele szkół średnich ogólnokształcących

Zanim wydano regulacje prawne, określające kwalifikacje zawodowe nauczyciela szkoły średniej, zatrudnienie nauczyciela odbywało się na podstawie konkursu. Oprócz wyższego wykształcenia, posiadanego świadectwa uprawniającego do nauczania, należało cechować się wzorową postawą moralną i obywatelską.

Kwalifikacje nauczycieli prywatnych szkół średnich określono w rozporządzeniu MWRiOP z 1 listopada 1920 roku³⁰. Zezwalało ono na podjęcie pracy w szkole średniej osobie, która zdała egzamin naukowy i pedagogiczny po uprzednim ukończeniu studium pedagogicznego lub po dwuletniej pracy w szkole, jak również osobie, która przed 1915 rokiem ukończyła przynajmniej 6-klasową szkołę średnią i miała 3-letnią praktykę nauczycielską, albo 3-letni kurs dokształcający w Państwowym Instytucie Pedagogicznym. Nauczyciele zatrudnieni w szkołach średnich przed końcem 1921 roku według rozporządzenia z 14 kwietnia 1922 roku mieli zdać egzamin uproszczony, dający takie same prawa jak egzamin pełny³¹. Ponadto, do roku szkolnego 1921/1922 Ministerstwo pozostawiło na stanowiskach nauczycieli szkół średnich, którzy posiadali rosyjskie i pruskie świadectwa egzaminów upoważniające do pracy w tych szkołach³².

Kolejne regulacje prawne określające kwalifikacje zawodowe wymagane do nauczania w prywatnych szkołach średnich określono w ustawie z 26 września 1922 roku³³, a następnie w późniejszych ustawach z dnia 16 lipca 1924 roku³⁴ oraz z dnia 12 stycznia 1929 roku³⁵. Do 1939 roku do podanych ustaw wydawano rozporządzenia wykonawcze.

³⁰ Dz. U. MWRiOP, 1921, nr 2, poz. 16.

³¹ Dz. U. MWRiOP, 1922, nr 16, poz. 156.

³² F. Araszkiewicz, *Szkoła średnia ogólnokształcąca...*, op. cit., s. 107.

³³ Dz. U. RP, 1922, nr 90, poz. 828.

³⁴ Dz. U. RP, 1924, nr 75, poz. 740; nr 92, poz. 864.

³⁵ Dz. U. RP, 1929, nr 7, poz. 59.

Ustawa z 1922 roku o kwalifikacjach zawodowych do nauczania w szkołach średnich³⁶, za kwalifikowane do nauczania w szkołach średnich uznała te osoby, które posiadały wyższe wykształcenie w zakresie określonej specjalizacji oraz miały odpowiednie przygotowanie pedagogiczne, potwierdzone złożonym egzaminem państwowym. Niezłożenie do końca roku szkolnego 1928/1929 egzaminu państwowego było równoznaczne z utratą prawa do nauczania w średnich szkołach ogólnokształcących³⁷.

W myśl art. 3 ustawy z 1924 roku o kwalifikacjach zawodowych do nauczania w szkołach średnich³⁸ kandydaci, którzy nie posiadali dyplomu nauczycielskiego mogli nauczać w szkole średniej ogólnokształcącej tylko na podstawie pozwolenia KOS, nie dłużej jednak niż 4 lata³⁹. W przypadku, jeśli nauczyciele prywatnych mniejszościowych szkół średnich ogólnokształcących nie kończyli polskich szkół wyższych, ustawa wymagała od nich opanowania języka polskiego⁴⁰.

Władze państwowe uważały, że „szkoły prywatne otrzymujące etaty państwowe, powinny na etaty te przyjmować kandydatów posiadających odpowiednie kwalifikacje, przygotowanie dydaktyczne oraz gwarantujących należyty wpływ wychowawczy. W zamian za przyznane etaty, szkoły takie obowiązane są udzielać zniżek,

³⁶ Dz. U. RP, 1922, nr 90, poz. 828.

³⁷ Pomimo wymagań, jakie Ministerstwo postawiło nauczycielom szkół prywatnych, w roku szkolnym 1922/1923 w średnich szkołach państwowych i prywatnych było zatrudnionych 15115 nauczycieli, w tym 9617 mężczyzn (64%) i 5.498 kobiet (36%). W tej grupie nauczycieli było zaledwie 6.897 osób (w większości mężczyzn), które miały ukończone studia wyższe i tylko 2676 osób, także w większości mężczyzn, które złożyły egzamin państwowy na nauczyciela szkoły średniej.

³⁸ Dz. U. MWRiOP, 1924, nr 18.

³⁹ PAOB, f. 52, op. 1, dz. 18, k. 88; PAOB, f. 52, op. 4, dz. 1555, k. 20.

⁴⁰ Dz. U. RP, 1924, nr 79, poz. 766; Ustawa określała podstawy organizacyjne szkolnictwa mniejszości ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej. Ludność ukraińska licząca w roku szkolnym 1937/1938 5 mln ludności dysponowała 461 szkołami powszechnymi z ukraińskim językiem nauczania i 3064 szkołami dwujęzycznymi (utrakwistycznymi), 24 gimnazjami z językiem ukraińskim i 2 gimnazjami dwujęzycznymi. Jednomilionowa ludność białoruska dysponowała jedną szkołą średnią – gimnazjum prywatnym – z językiem białoruskim. Szkół powszechnych z językiem niemieckim było 394, dwujęzycznych 203, oraz 15 gimnazjów z językiem niemieckim. Litwini posiadali 23 szkoły powszechne i 1 gimnazjum z językiem litewskim. Mniejszość żydowska miała 226 szkół z językiem jidysz lub hebrajskim, tyle samo szkół bez języka polskiego, ponadto 12 szkół średnich z językiem jidysz lub hebrajskim. Por.: Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 319.

względnie zwalniać niezamożną młodzież szkolną, zwłaszcza ze sfer włościańskich”⁴¹.

Kwalifikacje uprawniające do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących uzyskiwał nauczyciel przez złożenie z wynikiem pomyślnym egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich. Warunkiem dopuszczenia do tego egzaminu było posiadanie obywatelstwa polskiego, nieskazitelna postawa pod względem moralnym oraz fizycznym, stopień magistra uzyskany w jednym z polskich uniwersytetów lub inny równoważny stopień uniwersytecki⁴². Państwowy egzamin na nauczyciela szkół średnich dzielił się na praktyczny, pisemny i ustny⁴³. Kandydat, który zdał pomyślnie egzamin nauczycielski, otrzymywał dyplom nauczyciela szkół średnich. Jeśli ostateczny wynik był ujemny, kandydat mógł powtórzyć wszystkie części egzaminu w czasie wyznaczonym przez komisję egzaminacyjną, nie wcześniej jednak niż po upływie pół roku.

Stanowisko nauczyciela stałego można było uzyskać po upływie co najmniej dwuletniej pracy w szkole (zwanej praktyką przedegzaminową), po zdaniu drugiego egzaminu nauczycielskiego, zwanego praktycznym. Egzamin praktyczny w miarę możliwości, odbywał się w szkole, w której nauczyciel był zatrudniony, składał się z wizytacji i kolokwium. Poza rutynowym badaniem dokumentacji i przeglądem szkoły oraz hospitacji lekcji, członkowie komisji oceniali wy-

⁴¹ Okólnik nr 18 z dnia 7 marca 1939 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1939/1940 w szkolnictwie ogólnokształcącym i zakładach kształcenia na nauczycieli, AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 168, k. 15.

⁴² Dz.U. MWRiOP, 1924, nr 18, poz. 185.

⁴³ Zakres egzaminu ustnego (2 godz.) na nauczyciela szkół średnich jest następujący: 1) psychologia wychowawcza, pedagogika i dydaktyka ogólna (teoria wychowania i nauczania), dydaktyka szczegółowa danego przedmiotu nauczania, organizacja szkolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem szkolnictwa w Polsce, historia wychowania i higiena wychowawcza; 2) znajomość programów szkolnych, zwłaszcza w zakresie danego przedmiotu nauczania, ustaw oraz najważniejszych rozporządzeń, dotyczących szkolnictwa średniego, wreszcie należyte orientowanie się w podręcznikach i pomocach szkolnych w ramach danego przedmiotu nauczania. W wyjątkowych wypadkach kandydat mógł być zwolniony od egzaminu piśmiennego na podstawie ogłoszonych drukiem prac z zakresu pedagogiki lub dydaktyki. Dz.U. MWRiOP, 1924, nr 18, poz. 185.

nik pracy wychowawczej, szczególnie stan i poziom wychowania obywatelskiego⁴⁴.

W materiałach źródłowych zachowały się zapisy o praktykach przedegzaminowych przeprowadzanych w prywatnych gimnazjach ogólnokształcących. Przykład stanowi Gimnazjum w Drohiczynie, w którym w latach szkolnych 1932–1934 praktykę przedegzaminową odbywał Mirosław Krzyżański, nauczyciel matematyki i fizyki⁴⁵. Kierownictwo nad praktyką sprawował okręgowy wizytator szkół KOS Brzeskiego A. W. Tatomirow, a kierownictwo dydaktyczne ks. Wasilewski⁴⁶. W opinii skierowanej do KOS w Brześciu dyrektor ks. Wasilewski wyrażał się o praktykancie bardzo pochlebnie, pisząc iż „jest człowiekiem nieposzlakowanego charakteru. Swoim życiem wysoce moralnym wywiera na młodzież dodatni wpływ. W swojej pracy jest bardzo sumienny. Jako wychowawca klasy VII, a następnie VIII, umiał utrzymać młodzież na bardzo wysokim poziomie moralnym. Młodzież lubi, choć się trzyma w stosunku do niej nader poważnie. Był opiekunem koła matematycznego”⁴⁷.

W latach 1932–1934 za zgodą KOS w Brześciu, do praktyk w Gimnazjum Druskina dopuszczono Franię Mandłównę i Marię Kagan-Dubińską. Pierwsza z praktykantek w pierwszym roku odbywała praktyki w klasie III i IV, w kolejnym – w klasie IV i V po 8 godzin tygodniowo. Lekcje prowadziła w obecności innego nauczyciela, a następnie samodzielnie. W czasie praktyki Mandłówna brała udział w pracach kółka francuskiego, dyżurowała w pracowniach i świetlicy oraz uczestniczyła w posiedzeniach komisji specjal-

⁴⁴ Dekret o kształceniu nauczycieli w Państwie Polskim z dnia 7 lutego 1919 roku; Dz. Pr. PP, 1919, nr 14, poz. 185, Dz.Urz. MWRiOP, 1919, nr 2, poz. 3.

⁴⁵ Mirosław Krzyżański urodzony 31 października 1907 roku w Siergiejewie w Rosji. W 1921 roku wstąpił do III klasy Gimnazjum im. Lelewela w Wilnie, w którym w 1927 roku złożył egzamin dojrzałości. W tym też roku rozpoczął studia na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, obierając jako zakres studiów matematykę. Będąc na III roku studiów, w 1929 roku, został zaangażowany na stanowisko zastępcy asystenta przy III Katedrze Matematyki, w której pozostawał do 31 sierpnia 1931 roku. Stopień magistra filozofii w zakresie matematyki uzyskał w styczniu 1931 roku. Rok później objął stanowisko nauczyciela w prywatnym męskim Gimnazjum Rzymsko-Katolickiej Diecezji w Drohiczynie. PAOB, f. 59, op. 4, dz. 657, k. 4, 24.

⁴⁶ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 657, k. 12.

⁴⁷ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 657, k. 6.

nych i rad pedagogicznych. W ciągu dwóch lat pracy zdawała sprawozdania z przeczytanych dzieł. Natomiast Maria Kagan-Dublińska w gimnazjum nauczała języka polskiego po 10 godzin tygodniowo. Kierownictwo nad jej praktyką objął Adam Tatomir, a nadzór dydaktyczny Zygmunt Schmeidler⁴⁸.

W roku szkolnym 1935/1936 w Gimnazjum Druskina dwuletnie praktyki przedegzaminowe odbywały Bejla Gielrud – nauczycielka języka niemieckiego, Maria Włodkowska i Sara Janowska – nauczycielka historii. Sara Janowska była opiekunem klasy IV i biblioteki historycznej. Sprawowała dyżury w pracowni historycznej, kierowała kółkiem historycznym w klasie I, „z obowiązków wywiązywała się bardzo sumiennie i punktualnie, objawiając głębokie zainteresowanie i duże zdolności pedagogiczne i dydaktyczne. Jako wychowawczyni wykazywała głębokie zrozumienie i ukochanie młodzieży, takt i umiar pedagogiczny”⁴⁹.

W Gimnazjum Zeligmana w latach 1934–1936 praktyki przedegzaminowe odbywała Zina Powalska-Junowiczowa. Podczas ich trwania prowadziła lekcje z języka francuskiego w klasie II w wymiarze 4 godzin tygodniowo oraz w klasach III i VI w wymiarze 8 godzin tygodniowo. Do momentu rozpoczęcia praktyk Powalska pracowała jako nauczycielka w gimnazjum Towarzystwa Szkół Żydowskich w Suwałkach⁵⁰.

Od 10 stycznia 1939 roku rozpoczął dwuletnią przedegzaminową praktykę nauczycielską w zakresie nauczania biologii Alfons Kuźnowicz, nauczyciel Gimnazjum w Różanymstoku. Kierownictwo nad praktyką objął Tadeusz Żelnio⁵¹. W roku szkolnym 1938/39 dwuletnią praktykę przedegzaminową w zakresie nauczania śpiewu i muzyki, jako przedmiotów nadobowiązkowych, rozpoczął ks. Karol Markier. Opiekę nad praktyką objął Ignacy Kuczkowski. Z powodu

⁴⁸ Maria Kagan-Dublińska urodzona w Tykocinie, była absolwentką Gimnazjum Druskina. Maturę otrzymała 1928 roku i rozpoczęła studia na Uniwersytecie Warszawskim na Wydziale Humanistycznym, na którym uzyskała tytuł magistra filozofii w zakresie filologii polskiej. PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 13, 85, 96, 98, 100, 101.

⁴⁹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 667, k. 22-27.

⁵⁰ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1430, k. 34, 42.

⁵¹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 806, k. 1, 2, 4.

wybuch wojny nie wszyscy nauczyciele, w tym Alfons Kuźnowicz, mieli możliwość odbycia praktyki do końca⁵².

Pomimo realizowania przez szkoły wymogów ministerialnych co do odpowiednich kwalifikacji nauczycieli, w województwie białostockim w roku szkolnym 1928/1929 w gimnazjach niepaństwowych było 230 nauczycieli w tym: kwalifikowanych 59 (25,6%), niekwalifikowanych 161 (69,9%), nieustalone kwalifikacje miało 10 nauczycieli (4,5%). Natomiast w gimnazjach państwowych ponad połowa nauczycieli posiadała pełne kwalifikacje do wykonywania zawodu.

W celu podniesienia poziomu pracy dydaktycznej i wychowawczej MWRiOP w piśmie z dnia 22 września 1930 roku umożliwiło dyrektorom i nauczycielom szkół prywatnych średnich ogólnokształcących i zakładom kształcenia nauczycieli korzystanie z pomocy instruktorów i ognisk metodycznych oraz z bezpłatnych konferencji i kursów. Szkoły, które chciały skorzystać z tej możliwości miały wносить roczną opłatę w wysokości 300 zł⁵³.

Do szkół prywatnych w województwie białostockim trudno było pozyskać nauczycieli z wyższymi kwalifikacjami, gdyż na ogół szkoły te płaciły takim nauczycielom mniej w porównaniu z pensją państwową. Koncesjonariusze szkół chętniej niż nauczycieli ze stażem i przygotowaniem, zatrudniali do pracy nauczycieli młodych, bez gruntownego przygotowania, płacąc im niższe stawki.

Trudno dokładnie ustalić, jakie były kwalifikacje wszystkich nauczycieli prywatnych szkół średnich ogólnokształcących na dany rok szkolny. Wiadomo, że w kolejnych latach szkolnych przygotowanie zawodowe nauczycieli było coraz wyższe.

Analiza materiałów archiwalnych objęła 699 nauczycieli. Informacje o kwalifikacjach zebrano w odniesieniu do 131 z nich. Zdecydowana większość posiadała wyższe wykształcenie, zdobyte na uniwersytetach w kraju, a nawet za granicą, jak to miało miejsce w przypadku Berty Osinowej, nauczycielki Gimnazjum Gutmana, absolwentki Sorbony! Zezwoleniem KOS legitymowało się 18 nauczycieli, po dwie osoby ukończonym gimnazjum i kursami, po

⁵² PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1461, k. 33.

⁵³ ADE, zesp. Unitas x Supińskiego, t. Seminarium Duchowne w Łomży.

jednej osobie 4-klasową szkołą średnią, seminarium nauczycielskim i zaświadczeniem tymczasowym. Patrz aneks 16.

3.2. Nauczyciele szkół zawodowych

Do nauczania w szkołach zawodowych, zarówno państwowych jak i niepaństwowych, mogły być dopuszczone tylko te osoby, które posiadały odpowiednie kwalifikacje zawodowe, nauczycielskie lub instruktorskie, określone w rozporządzeniu z dnia 7 marca 1928 roku⁵⁴. Wymagania były odrębne dla nauczycieli przedmiotów ogólnokształcących (religia, język polski, historia, geografia ogólna, krajoznawstwo, nauka obywatelstwa, gimnastyka, śpiew i muzyka), dla nauczycieli przedmiotów pomocniczych (matematyka, fizyka, chemia, języki obce, rachunkowość i korespondencja przemysłowa, higiena, prawoznawstwo, kaligrafia, stenografia i pisanie na maszynie), inne dla nauczycieli przedmiotów zawodowych (języki w zastosowaniu do zawodów, matematyka wyższa oraz przedmioty zaliczone do tej kategorii przez MWRiOP). Jeszcze inne były przepisy dla nauczycieli zawodu, czyli nauki rzemiosł i specjalnych rodzajów pracy.

Nauczyciele przedmiotów ogólnokształcących w szkołach zawodowych musieli posiadać takie same kwalifikacje jak nauczyciele szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich, a nauczyciele tychże przedmiotów w szkołach rzemieślniczo-przemysłowych oraz niższych szkołach zawodowych żeńskich przynajmniej dyplomy na nauczycieli szkół powszechnych oraz kwalifikacje dodatkowe⁵⁵. Przedmiotów pomocniczych w szkołach zawodowych mogli nauczać nauczyciele, którzy posiadali dyplom ukończenia odpowiednich kierunków wydziałów akademickich. Nauczyciele szkół rzemieślniczo-przemysłowych i niższych szkół zawodowych żeńskich powinni byli legitymować się świadectwem ukończenia odpowiednich szkół zawodowych o poziomie wyższym

⁵⁴ Dz.U. RP, 1928, nr 29, poz. 271; Dz. U. MWRiOP, 1928, nr 4, poz. 68.

⁵⁵ Dz.U. MWRiOP, 1928, nr 4, poz. 67.

niż średni. Przedmiotów zawodowych nauczać mogli nauczyciele posiadający dyplom szkół akademickich i dwuletnią praktykę albo świadectwo ukończenia odpowiedniej szkoły zawodowej o poziomie wyższym niż średni i pięcioletnią praktykę zawodową pozaszkolną. Nauki zawodu w szkołach zawodowych żeńskich średnich i niższych mogły udzielać osoby posiadające świadectwa seminariów nauczycielskich, rzemiosł lub gospodarstwa domowego⁵⁶.

Kwalifikacje instruktorskie określało rozporządzenie z dnia 7 marca 1928 roku⁵⁷. Nauczyciel zostawał stałym, gdy miał trzy lata nieprzerwanej pracy nauczycielskiej, posiadał odpowiednie kwalifikacje zawodowe dla danej kategorii szkół i w czasie służby wykazał się zadowalającą pracą nauczycielską.

Ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa⁵⁸ określiła, iż nauczycieli przedmiotów zawodowych oraz praktycznych obowiązuje wykształcenie zawodowe i praktyka zawodowa, przygotowanie społeczno-obywatelskie, wykształcenie pedagogiczne i praktyka pedagogiczna. Nauczycielem przedmiotów zawodowych w szkołach stopnia niższego mogła być osoba, która uzyskała wykształcenie w odpowiednich szkołach zawodowych stopnia licealnego, w szkołach stopnia gimnazjalnego i licealnego oraz na studiach wyższych. Instruktorzy zaś mieli legitymować się ukończoną szkołą stopnia gimnazjalnego albo szkołą mistrzów lub nadzorców. Kształcenie kandydatów mogło się odbywać również w sposób przepisany dla kształcenia kandydatów na nauczycieli tych samych przedmiotów w szkołach ogólnokształcących. Przygotowanie społeczno-obywatelskie kandydatów na nauczycieli i instruktorów odbywało się na studium i kursach pedagogicznych.

Ustalenie przygotowania zawodowego wszystkich nauczycieli prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim z powodu braku źródeł nie jest możliwe. Zgromadzone informacje o 152 nauczycielach, jedynie w 37 przypadkach zawierają dane o wykształceniu. W większości pracownicy szkół zawodowych posiadali wykształ-

⁵⁶ W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 66-67.

⁵⁷ Dz. U. MWRiOP, 1928, nr 4, poz. 68.

⁵⁸ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389.

cenie odpowiadające wymogom władz. Wśród nauczycieli znalazły się nieliczne osoby niewystarczająco do tego przygotowane. Na przykład, nauczyciel Szkoły Rzemieślniczej im. Wysockiego w Białymstoku Mowsza Chołonowicz miał ukończony kurs pedagogiczny, a Hersz Press jedynie gimnazjum. Patrz aneks 15.

4. Miejsce i wymiar czasu pracy

Na podstawie przeprowadzonych badań ustalono, iż zdecydowana większość nauczycieli pracowała w jednej szkole. Tylko 73 nauczycieli pracowało w więcej niż w jednej placówce. Jeden nauczyciel szkoły średniej ogólnokształcącej pracował w pięciu, 3 w czterech, a 8 w trzech zakładach. Wśród nauczycieli szkół zawodowych 6 podjęło pracę w dwóch szkołach. Zmiana miejsca zatrudnienia oraz podejmowanie pracy w kilku szkołach równocześnie wynikały z perspektywy utraty pracy, z nieterminowych wypłat pensji lub jej nieodpowiedniej wysokości. Przeniesienia następowały niejednokrotnie w obrębie szkół zlokalizowanych w różnych miejscowościach, co wiązało się często ze zmianą miejsca zamieszkania. Zdarzały się też przypadki podejmowania w tym samym czasie pracy w szkołach zlokalizowanych w różnych miejscowościach.

Tabela 27: Liczba szkół, w których byli zatrudnieni nauczyciele prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1939

Szkoły	Liczba nauczycieli	1 szkoła	2 szkoły	3 szkoły	4 szkoły	5 szkół	6 szkół	7 szkół
Średnie ogólnokształcące	699	632	55	8	3	1	0	0
Zawodowe	152	146	6	0	0	0	0	0

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Analizując miejsce zatrudnienia nauczycieli szkół prywatnych, znaleziono przypadki podejmowania pracy w kilku szkołach na różnych szczeblach kształcenia, równocześnie w szkole powszechnej, szkole średniej ogólnokształcącej i szkole zawodowej. Taka praca wiązała się ze zwiększeniem liczby godzin tygodniowo, jaką musieli zrealizować nauczyciel.

Liczba godzin pracy nauczyciela zależała od kategorii przedmiotów szkolnych, wymiaru godzin poszczególnych przedmiotów wyznaczonych programem nauczania, liczby klas w szkole, w których dany przedmiot realizowano oraz od tego, czy nauczyciel pracował w jednym zakładzie, czy podejmował dodatkowe zatrudnienie.

4.1. Szkoły średnie ogólnokształcące

Nauczyciele prywatnych szkół średnich ogólnokształcących częściej niż nauczyciele szkół publicznych podejmowali pracę w kilku szkołach równocześnie. W roku szkolnym 1928/1929 na 104 nauczycieli prywatnych szkół gimnazjalnych w Białymstoku w jednej szkole pracowało 68, w dwóch 29, a w trzech 7 nauczycieli. Tak więc 65,4% nauczycieli pracowało tylko w jednej szkole, co trzeci pracował w dwóch szkołach. W kolejnym roku zmniejszyła się liczba nauczycieli pracujących w jednej szkole, a zwiększyła się liczba nauczycieli podejmujących pracę w dwóch szkołach.

Największa liczba nauczycieli (22) pracujących w trzech szkołach przypada na rok szkolny 1930/1931. W siedmiu gimnazjach prywatnych w Białymstoku w roku szkolnym 1932/1933 pracowało 114 nauczycieli, z czego niewiele ponad połowa w jednej szkole, 1/3 w dwóch szkołach i 15 w trzech szkołach. W kolejnych latach liczba nauczycieli pracujących w trzech szkołach zwiększyła się o 4 osoby, przy zmniejszeniu ogólnej liczby nauczycieli odpowiednio o 6 i 3 osoby.

Tabela 28: Nauczyciele prywatnych szkół gimnazjalnych w Białymstoku w latach 1929-1935

Rok szkolny	Ogółem	Zatrudnienie w		
		1 szkole	2 szkołach	3 szkołach
1928/1929	104	68	29	7
1929/1930	107	61	39	7
1930/1931	115	56	37	22
1931/1932	113	61	36	16
1932/1933	114	60	39	15
1933/1934	108	48	41	19
1934/1935	111	52	40	19

Źródło: Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921-1928, op. cit., tab. 132, s. 99.

Analiza materiałów dotyczących miejsca pracy nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących wykazała, iż na 699 nauczycieli 632 pracowało w jednym zakładzie. Tylko co dziesiąty nauczyciel zmienił szkołę lub pracował w kilku równocześnie.

Na przykład miejsce pracy zmienili Abram Bloch, przenosząc się z Gimnazjum Społecznego do Gimnazjum Walkmana w Grodnie, Fela Buki przenosząc się z Gimnazjum Padwiny do Gimnazjum Druskina w Białymstoku, czy Lejb Bomchel z Gimnazjum Tachke-mojny do Gimnazjum Hebrajskiego. Trzy razy zmieniała miejsce zatrudnienia Paulina Schonbrum, początkowo pracując w Gimnazjum Męskim Chwolesa, następnie w Gimnazjum Społecznym TROWŻ i Gimnazjum Hebrajskim. Najczęściej nauczyciele zmieniali szkołę w obrębie jednej miejscowości, ale były też przypadki osób, które wraz ze zmianą szkoły, przenosiły się do innego miasta. Do takich należał na przykład Józef Cholewa, który przeniósł się z Gimnazjum Salezjańskiego w Białymstoku do Gimnazjum Kołodziejskiego w Sokółce, czy też Stanisław Padro, który w 1923 roku opuścił Gimnazjum Unitas w Łomży i przeniósł się do gimnazjum w Sejnach.

Nauczyciele, którzy pracowali w kilku zakładach, zwykle podejmowali pracę w obrębie tej samej miejscowości. Na przykład Ludmiła Bajdyńska w 1923 roku pracowała w Gimnazjum Tarbut i Gimnazjum

Walkmana w Grodnie. Po dwóch latach znajdujemy ją w spisie nauczycieli Gimnazjum Społecznego w Grodnie. Kazimierz Dorywalski w 1935 roku pracował w dwóch Gimnazjach białostockich: Gutmana i Zeligmana. Fenia Lewinówna w 1923 roku nauczwała w Gimnazjach Zeligmana i Druskina, a w 1925 roku w Gimnazjach Gutmana i Druskina. Nauczyciel, który decydował się na pracę w kilku placówkach, najczęściej wybierał szkoły wyłącznie żydowskie albo wyłącznie polskie.

Na uwagę zasługują nauczyciele, którzy pracowali w tym samym czasie w 4 zakładach. Należeli do nich: Jakub Berman, który w 1923 roku pracował w Gimnazjach: Druskina, Gutmana, Hebrajskim oraz Chwolesa; Mina Goldman, która w 1935 roku nauczwała w Gimnazjach: Hebrajskim, Społecznym TROWŻ, Zeligmana oraz Gimnazjum ZGZSŻ w Białymstoku oraz Hersz Prejs, który w 1923 roku pracował w Gimnazjach: Druskina, Gutmana, męskim Chwolesa i żeńskim Chwolesa. Ostatni z nauczycieli zmieniał miejsce pracy aż 5 razy.

W zgromadzonych materiałach źródłowych udało się ustalić informacje na temat 5 nauczycieli, którzy pracowali w szkołach prywatnych i dodatkowo w państwowych. Na przykład Kazimierz Kaczkowski pracował w 1935 roku w Państwowym Seminarium Nauczycielskim i w dwóch gimnazjach prywatnych Druskina i im. H. Sienkiewicza w Białymstoku.

Na podstawie wrywkowych danych na temat tygodniowego czasu pracy nauczycieli można stwierdzić, iż nauczyciele szkół średnich ogólnokształcących pracowali w jednym zakładzie od 3 do 34 godzin tygodniowo. Jeśli weźmiemy pod uwagę fakt podejmowania pracy w kilku zakładach równocześnie, liczba ta wzrasta nawet do prawie 50 godzin tygodniowo.

Na przykład dodatkową pracę na innych szczeblach szkolnictwa podejmowali nauczyciele Gimnazjum Gutmana w Białymstoku. W roku szkolnym 1935/1936 na 15 nauczycieli, tylko 4 z nich nie miało dodatkowego zatrudnienia. Dziesięciu nauczycieli pracowało równoległe w żydowskich prywatnych gimnazjach, szkołach zawodowych i powszechnych, niektórzy nawet w trzech placówkach. Dodatkowym miejscem pracy jednego nauczyciela była szkoła państwowa. Nauczy-

ciela pracowali od 6 do 46 godzin tygodniowo. Najwięcej godzin tygodniowo pracował Samuel Jakubowski, który poza Gimnazjum Gutmana relizował 40 godzin. Najwięcej godzin tygodniowo (32) miał Wolf Kestebblatt, który nie podejmował żadnej dodatkowej posady.

Tabela 29: Dodatkowe miejsce pracy nauczycieli Prywatnego Gimnazjum Gutmana w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936

Nazwisko i imię	Liczba godzin tygodniowo	Dodatkowe miejsce pracy	Liczba godzin tygodniowo	Łącznie godzin tygodniowo
Cytronówna Gołda	7	Gimnazjum Druskina	12	19
Dorywski Kazimierz	6	Gimnazjum Zeligmana	18	24
Hillerowicz Ejzyk	22	Szkoła Powszechna Gutmana	3	25
Jakubowski Szmuel	6	Gimnazjum Hebrajskie Szkoła Rzemieślnicza	30 10	46
Kahanówna Paulina	16			16
Kestebblatt Wolf	32			32
Lichtensztejn Rywa	9	Szkoła Powszechna Gutmana	16	25
Liedke Oskar Waldemar	11	Gimnazjum Zeligmana, Szkoła Handlowa	9 12	32
Pieniżek Helena	12	Seminarium Państwowe	15	27
Rozenówna Nechoma	14			14
Rubisztejn Sara	3	Szkoła Powszechna Gutmana Szkoła Powszechna Tora Wodaas	3 18	24
Seidler Samuel dr	25	Szkoła Powszechna Gutmana	10	35
Sliozeberg Olga	8			8
Szkolnik Oszer	24	Szkoła Powszechna Gutmana	11	35
Woczyńska Józefa	6	Szkoła Przemysłowa Żeńska		6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 18-20.

W Gimnazjum i Liceum Hebrajskim w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936 na 20 nauczycieli, 14 podjęło dodatkową pracę w innych szkołach zawodowych, powszechnych i gimnazjalnych. Dziewięciu z nauczycieli dorabiało w szkole powszechnej. Najwięcej godzin tygodniowo pracowali Maurycy Adler i Mina Goldmark, z czego prawie

połowę swoich zajęć realizowali w Gimnazjum i Liceum Hebrajskim. Poza podstawowym miejscem pracy nauczyciele pracowali od 2 do nawet 29 godzin tygodniowo.

Tabela 30: Dodatkowe miejsce pracy nauczycieli Prywatnego Hebrajskiego Gimnazjum i Liceum Koedukacyjnego w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936

Nazwisko i imię	Liczba godz. tygodniowo	Dodatkowa praca	Liczba godz. tygodniowo	Łącznie godz. tygodniowo
Adler Maurycy	20	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona, Żydowska Szkoła Rzemieślnicze	10 12	42
Aronowicz Lejb	21	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona, Prywatna Szkoła Tachkemojny	8 8	37
Bomchel Lejb	21	Prywatna Szkoła Tachkemojny	7	28
Chazanowicz Mojżesz	29	Żydowska Szkoła Rzemieślnicza	4	33
Datner Szymon	28	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona	12	40
Goldmark Mina	18	Gimnazjum ZGZSZ Gimnazjum Zeligmana Gimnazjum Społeczne TROWŻ	2 12 12	44
Horowitz Fejga	30			30
Jakubowski Samuel	12	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona, Prywatne Gimnazjum Gutmana	18 6	36
Kaplan Rozencen Jedydje	9	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona	12	21
Papirmajster Perla	18			18
Pecyner-Berko Szapsa	10	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona	18	28
Rotberg Altez	16	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona	11	27
Schepper Rudolf	22	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona	2	24
Schonbrum Paulina	6	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona Szkoła Powszechna Tachkemojny	8 21	35
Schnapper Jakób	34			34
Sprung Hudesza	24	Prywatna Szkoła Powszechna Kacnelsona	6	30
Tauman Izrael	24			24
Dr. Welger Chaim	22	Gimnazjum Zeligmana		22
Zablodowski Mojżesz	33			33
Rakowicki Dawid dyrektor	12			12

Źródło: PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 23-25.

W Gimnazjum Społecznym TROWŹ w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936 na 16 nauczycieli 13 podejmowało dodatkową pracę, głównie w szkołach prywatnych, takich jak Gimnazjum Hebrajskie, Gimnazjum Zeligmana, Gimnazjum Zjednoczenia Szkół Żydowskich, Szkoła Rzemieślnicza Żydowska, Szkoła Powszechna TROWŹ, Szkoła Powszechna Eksztejna, a także w państwowej Szkole Rzemieślniczo Przemysłowej oraz w państwowej Szkole Przemysłowej Żeńskiej⁵⁹.

W Gimnazjum ZGZSŻ w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936 9 spośród 11 nauczycieli podejmowało pracę w innej szkole. Największą liczbę godzin pracowała Mina Goldmark, która pomimo tego, iż w Gimnazjum ZGZSŻ miała tylko 2 godziny, to w trzech innych Gimnazjach: Hebrajskim, Zeligmana i Społecznym pracowała łącznie 44 godziny tygodniowo⁶⁰.

W tym samym roku szkolnym Gimnazjum Zeligmana zatrudniało 23 nauczycieli, z których 13 pracowało wyłącznie w tej szkole. Pozostali podejmowali dodatkowe zatrudnienie w szkołach prywatnych i państwowych. Na przykład ks. Edward Mikołajuk pracował w Gimnazjum Zygmunta Augusta, a Helena Pacewiczówna w Seminarium Nauczycielskim. W wykazie personelu nauczycielskiego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku na rok szkolny 1935/1936 znaleziono informacje o 9 nauczycielach (na 16), którzy pracowali wyłącznie w tym zakładzie⁶¹. Więcej informacji o liczbie godzin pracy i nauczanych przedmiotach zamieszczam w aneksie 16.

4.2. Szkoły zawodowe

Nauczyciele szkół zawodowych sporadycznie przenosili się do innych szkół oraz pracowali w kilku zakładach równocześnie. Zaledwie 5 zmieniło miejsce zatrudnienia, co było związane z przeniesie-

⁵⁹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 29.

⁶⁰ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 31.

⁶¹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 13, 30.

niem się do innej miejscowości. Na przykład, Stefania Drożdżewska w roku szkolnym 1935/1936 pracowała w żeńskiej szkole rękodzielniczej PMS w Ostrołęce, a rok później przeniosła się do krawiecko-bielizniarskiej szkoły w Bielsku Podlaskim. Kazimierz Grunwald po kilkuletniej pracy w Szkole Handlowej TNSŚ w Suwałkach objął posadę w Gimnazjum Kupieckim w Wysokiem Mazowieckiem. Wśród tej grupy nauczycieli, pracę w dwóch placówkach równocześnie podjął Konstanty Turczyński, który w 1934 roku pracował w Szkole Rzemieślniczo-Przemysłowej i w Szkole Rękodzielniczej w Ostrołęce.

Na podstawie fragmentarycznych danych na temat tygodniowego czasu pracy nauczycieli można stwierdzić, iż nauczyciele szkół zawodowych pracowali w jednym zakładzie od kilku do kilkunastu godzin tygodniowo. Takie szczątkowe informacje ustalono w przypadku nielicznych nauczycieli. Na przykład Witold Antonowicz w 1928 roku nauczał w gimnazjum kupieckim 3 godziny, a trzy lata później 5 godzin tygodniowo. W 1938 roku nauczycielka Szkoły Krawiecko-Bielizniarskiej w Białymstoku Helena Zylińska pracowała 18 godzin tygodniowo. Więcej informacji o liczbie godzin pracy i nauczanych przedmiotach zamieszczam w aneksie 15.

5. Wynagrodzenie

Sytuacja materialna nauczycieli szkół prywatnych wyglądała gorzej w porównaniu z wynagrodzeniem nauczycieli szkół państwowych. Dotacje pieniężne dla szkół prywatnych ze strony państwa w pierwszych latach niepodległości nie zaspokajały nawet 10% wydatków na płace. To zmuszało szkoły do obniżania pensji nauczycielskich oraz do podnoszenia wpisowego i opłat za naukę⁶².

Pod koniec 1921 roku z powodu spadku wartości marki polskiej oraz kryzysu gospodarczego, jak również oszczędnościowej polityki niektórych szkół, pensje nauczycieli niekiedy nie wystarczały na przeżycie. Pobory nauczyciela były tak niskie, że nawet dodatkowa praca

⁶² AZGZNP, sygn. 50.

nie zapewniała zadowalającego utrzymania. Poza tym, pracując w kilku zakładach, nauczyciel mógł zarobić więcej, ale miał mniej czasu na angażowanie się w życie szkoły i w obowiązki dydaktyczno-wychowawcze.

Nauczyciele szkół prywatnych nie mieli zagwarantowanej stabilizacji zawodowej, jaką posiadali nauczyciele szkół państwowych. Na ogół nauczyciele szkół prywatnych byli luźno związani ze szkołą, ponieważ nie spisywano z nimi żadnej umowy o pracę. Dawało to właścicielowi możliwość nieterminowego i niższego wynagrodzenia nauczycieli, a nawet nieuzasadnionego zwolnienia. Z tego powodu nauczyciele szukali dodatkowej pracy w innych szkołach, aby nie być zdanym na jednego pracodawcę.

Płace nauczycieli prywatnych szkół średnich zrównano z płacami urzędników otrzymujących średnie uposażenie. Nauczycieli zaliczano do kategorii urzędników państwowych, których zaszeregowano w ramach od XI do VIII grupy uposażeniowej, a w pewnych wypadkach można było awansować do grupy VII⁶³. W IX grupie uposażenie wynosiło 210 zł, a w VIII 260 zł. W roku szkolnym 1927/1928 uposażenie nauczycieli wynosiło średnio od 130 do 1000 zł miesięcznie⁶⁴.

Jednolite zasady wynagradzania nauczycieli szkół prywatnych unormowała ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych⁶⁵. Niektóre jednak szkoły nie dostosowały się do wytycznych i wypłacały nauczycielom zaniżone pensje. W związku z tym, Komisja Norm w Warszawie wydała uchwałę, w której zobowiązała właścicieli szkół prywatnych do przestrzegania norm wynagrodzeń⁶⁶. Również kuratoria kontrolowały wynagrodzenia nauczycieli szkół prywatnych. W piśmie skierowanym do Kuratoriów Okręgów Szkolnych dyrektor departamentu dr M. Pollak prosi kuratorów, aby „wizytatorzy w czasie wizytowania szkół niepaństwowych zainteresowali się sprawą wypłacania pensji nauczycielom”⁶⁷.

⁶³ Dz. Pr. PP, 1918, nr 21, poz. 65; 1919, nr 44, poz. 311; nr 50, poz. 331; Dz. U. RP, 1920, nr 65, poz. 434.

⁶⁴ S. Mauersberg, *Uwagi dotyczące prywatnych szkół średnich ogólnokształcących w Polsce Niepodległej (1918–1939)*, (w:) *Funkcja prywatnych szkół...*, op. cit., s. 112.

⁶⁵ Dz. U. RP, 1932, nr 33, poz. 343.

⁶⁶ W. Gałęcki, *Jeszcze raz przez życie. Wspomnienia*, Kraków 1966, s. 333.

⁶⁷ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 168, k. 35.

Tabela 31: Wynagrodzenie pracowników Prywatnej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej PMS w Ostrołęce w styczniu 1934 roku

Nazwisko i imię nauczyciela	Funkcja	Grupa uposażeniowa	Wysokość wynagrodzenia [w zł]
Turczyński Konstanty	dyrektor	VII	524
Jesiński Czesław	nauczyciel	IX	290
ks. Krzeziński Jan	nauczyciel	-	50
dr Kukliński Adam	nauczyciel	IX	18
Sobińska Klara	sekretarka	IX	124
Wykrota Wacław	magazynier	VIII	215
Załużka Władysław	inspektor	IX	255
Laskowski Szymon	inspektor	IX	221
Dobiński Michał	inspektor	IX	193
Kmieć Józef	inspektor	IX	237
Przybylski Antoni	woźny	-	113
Przybylska Franciszka	dozorczyńni	-	75
Białówna Irena	lekarz	-	57
Tucewicz Józef	lekarz	-	43

Źródło: PAOB, f. 59, op. 1, dz. 1584, k. 1.

W materiałach źródłowych zachowało się niewiele informacji na temat zarobków nauczycieli, a także grup uposażeniowych, do których należeli. Ustalono, że wynagrodzenie pracowników Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej PMS w Ostrołęce w styczniu 1934 roku kształtowało się w zależności od zajmowanego stanowiska. Najwięcej zarabiał dyrektor szkoły, który miał VII grupę uposażeniową. Nauczyciele i inspektorzy zarabiali od 290 do 18 zł.

Rozdział VII

Uczniowie szkół prywatnych w województwie białostockim

1. Warunki przyjęcia ucznia do szkoły prywatnej

1.1. Szkoły średnie ogólnokształcące

W prywatnych gimnazjach ogólnokształcących do 1932 roku uczyła się młodzież w wieku od 10 do 18 roku życia. Jednak od tej zasady były liczne odstępstwa. Na przykład, gimnazjum sejneńskie (małe seminarium duchowne działające na zasadzie szkoły średniej ogólnokształcącej) w 1923 roku przyjęło czterech chłopców w wieku 20 lat i dwóch w wieku 19 lat¹.

Naukę w gimnazjum mogli rozpocząć absolwenci czterech klas szkoły powszechnej po zdaniu egzaminu wstępnego. Uczniowie, którzy ukończyli pełną 7-klasową szkołę powszechną, uprawnieni byli do kontynuowania nauki w klasie IV gimnazjum (ponieważ klasy I-III gimnazjum odpowiadały klasie V, VI, VII szkoły powszechnej), pod warunkiem, że znalazły się tam wolne miejsca.

Młodzież ucząca się w miejskich szkołach powszechnych wyżej zorganizowanych miała łatwiejszą drogę do gimnazjum aniżeli młodzież z nisko zorganizowanych szkół wiejskich. Na tym polegał przywilej miejsca zamieszkania. Poza tym absolwenci klas wstęp-

¹ ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statuty.

nych, zorganizowanych przy gimnazjach², byli prawie wszyscy przyjmowani do gimnazjów prywatnych. Był to jaskrawy wyraz uprzywilejowania dzieci zamożnych rodziców³. Jako przykład można podać, iż w kraju w 1934 roku 242 gimnazja prywatne mające własne szkoły powszechne przyjęły do klasy I gimnazjalnej prawie wszystkich kandydatów z tych szkół (94,3%), podczas gdy gimnazja państwowe przyjęły 77,4% kandydatów z publicznych szkół powszechnych⁴.

Po 1932 roku kandydaci ubiegający się o przyjęcie do prywatnych szkół średnich ogólnokształcących podlegali tym samym przepisom co kandydaci do państwowych gimnazjów i liceów ogólnokształcących. O przyjęcie do klasy I gimnazjum mógł ubiegać się kandydat, który ukończył co najmniej 12 lat. Górną granicę wieku kandydatów ustalało MWRiOP⁵.

Rekrutacja do gimnazjum odbywała się podobnie jak we wcześniejszych latach, na drodze egzaminów. Na egzaminie wstępnym wymagano wiadomości w zakresie programu drugiego szczebla szkoły powszechnej. Egzaminy miały na celu wskazanie odpowiedniego poziomu rozwoju ogólnego i dostatecznego zasobu wiedzy. Uczniowie, którzy ukończyli sześć klas szkoły powszechnej byli egzaminowani z języka polskiego, (z elementami historii), geografii (z elementami przyrody) i arytmetyki z geometrią. Kandydaci nieposiadający takiego świadectwa przystępowali do egzaminu z wszystkich przedmiotów nauczania w zakresie drugiego szczebla programowego szkoły powszechnej (z wyjątkiem rysunku, śpiewu, zajęć praktycznych i ćwiczeń cielesnych). W szkołach z niepolskim językiem nauczania dodatkowo obowiązywał egzamin pisemny i ustny z języka ojczystego. Do klas wyższych kandydaci mogli być przyjmowani po złożeniu egzaminów z wszystkich przedmiotów obowiązkowych, nauczanych w klasie poprzedniej. Do innego gimnazjum można było przejść bez egzaminu, chyba, że istniały różnice programowe⁶.

² Klasy wstępne poziomem nauczania odpowiadały czterem oddziałom szkoły powszechnej. Z biegiem lat uległy przekształceniu w prywatne szkoły powszechne.

³ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s. 48.

⁴ Z materiałów liczbowych Ministerstwa WRiOP, „Oświata i Wychowanie” 1935, z. 5, s. 197.

⁵ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty...*, op. cit., s. 190-204.

⁶ Dz. U. MWRiOP, 1933, nr 13, poz. 563; Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 3, poz. 57, s. 71.

Łatwiej było dostać się do szkoły średniej prywatnej niż do państwowej. Szkoła średnia prywatna przyjmowała także uczniów mniej zdolnych, ale zamożnych. W roku szkolnym 1937/1938 do gimnazjów państwowych przyjęto 64% kandydatów i 58% kandydatek, do gimnazjów prywatnych zaś 88% kandydatów i 93% kandydatek⁷.

Do Gimnazjum Salezjańskiego w Różanymstoku, w 1919 roku zgłosiło się 100 kandydatów, z czego po egzaminie wstępnym przyjęto 84 chłopców⁸. Kandydat ubiegający się o przyjęcie musiał złożyć metrykę chrztu i świadectwo o moralności wystawione przez proboszcza lub prefekta szkolnego. Egzaminy wstępne trwały 3 dni i były przeprowadzane systemem lekcyjnym. Na czas egzaminów szkoła zapewniała nocleg i wyżywienie płatne po 2 zł dziennie. O wynikach egzaminu i terminie rozpoczęcia zajęć powiadamiano pisemnie⁹.

Gimnazjum Druskina w roku szkolnym 1930/1931 przyjęło 89 nowych uczniów, z czego 73 na podstawie egzaminu. Najwięcej (36 osób) przyjęto do klasy wstępnej, z czego jedną osobę na podstawie świadectwa. W klasie I rozpoczęło naukę 21 dzieci, z czego 19 na podstawie egzaminu wstępnego. Trzydzieści osób przyjęto do klasy II, w tym 2 na podstawie świadectwa. W klasie III egzamin wstępny przeprowadzono dla 2 osób, a przyjęto 3 nowych uczniów. W klasach IV-VIII przyjęto na podstawie egzaminu kolejno 1, 3, 1, 0, 1 osób, a na podstawie świadectwa 4, 3, 1, 1, 0 osób¹⁰.

W sprawozdaniach dyrektorów gimnazjów prywatnych za rok szkolny 1935/1936 podano informacje na temat nowo przyjętych uczniów. Do Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku przyjęto 135 uczniów, z czego 123 osoby na podstawie egzaminu, a resztę na podstawie świadectwa. Najwięcej, bo 91 osób przyjęto do dwóch klas I¹¹. Gimnazjum Goldlusta w Białymstoku przyjmowało kandydatów wyłącznie na podstawie egzaminów wstępnych. Egzamin wstępny ze szkoły powszechnej zdało wówczas 18 uczniów, na

⁷ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 327.

⁸ AITS, Kronika Zakładu Salezjańskiego w Różanymstoku, D-Dz. IIIc, N 10a; *Szkoły rolnicze i ekonomiczne...*, op. cit., s. 18; A. Szot, *Działalność oświatowa Salezjanów...*, op. cit., s. 221.

⁹ *Szkoły rolnicze i ekonomiczne...*, op. cit., s. 20.

¹⁰ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1032, k. 1-3, 7.

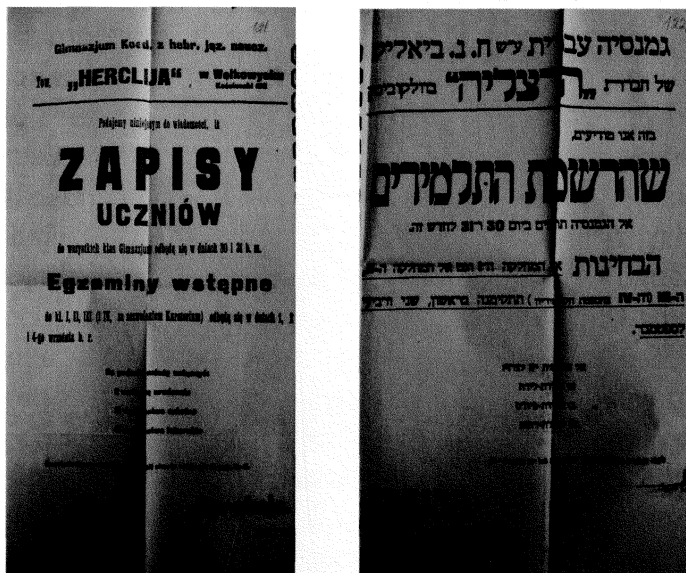
¹¹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 11-12.

podstawie egzaminu ze szkoły prywatnej 10 i na podstawie egzaminu z przygotowaniem domowym 2. Gimnazjum Gutmana w Łomży przyjęło 37 uczniów. Na podstawie egzaminu wstępnego rekrutowano 22 dziewczynki i 13 chłopców, a na podstawie świadectwa 2 chłopców. Do Gimnazjum Kacnelsona w Białymstoku zapisano 93 uczniów, w tym 69 chłopców i 24 dziewczynki. Na podstawie egzaminu wstępnego przyjęto 90 uczniów, a na podstawie świadectwa 3 uczniów. Gimnazjum Społeczne TROWŻ do sześciu klas przyjęło zaledwie 35 osób. Na podstawie egzaminu wstępnego do klasy I przyjęło 5 chłopców i 15 dziewczynek, do klasy II jednego chłopca i 10 dziewczynek, do klasy VI 2 dziewczynki. Nie było naboru do klasy: III, VII i VIII. Gimnazjum Zeligmana w Białymstoku na rok szkolny 1935/1936 podało 98 nowo przyjętych uczniów, z czego 50 stanowiły dziewczęta. Na podstawie egzaminu przyjęto 84 osoby, a na podstawie świadectwa 14. Podobnie jak w przypadku wcześniej omówionych szkół, najwięcej kandydatów wstąpiło do klas I¹².

Niektóre szkoły drukowały specjalne plakaty informujące o zapisach uczniów i egzaminach wstępnych do szkół. Taka forma reklamy miała na celu pozyskanie jak najwięcej chętnych uczniów do szkoły. Przykładem takiej placówki jest Gimnazjum Koedukacyjne „Herclija” w Wołkowysku, które z racji tego, iż było szkołą z hebrajskim językiem nauczania wydrukowało ogłoszenie dwujęzyczne. Taka forma miała głównie zwrócić uwagę mniejszości żydowskiej, dla której szkoła istniała.

¹² PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 26-33.

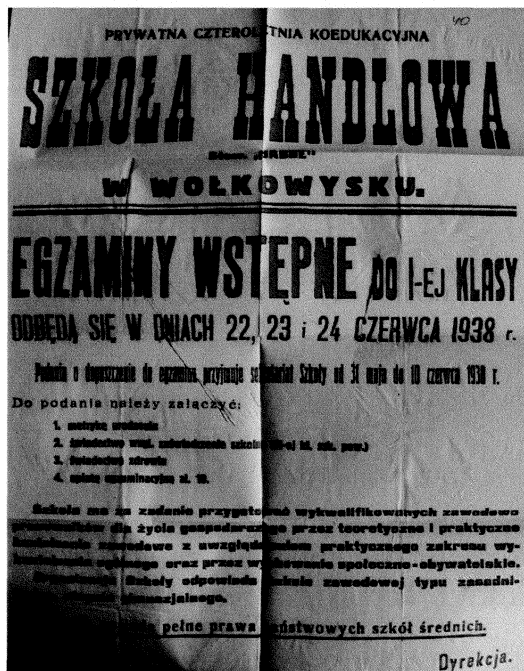
Fot. 9: Plakat informujący o zapisach uczniów i egzaminach wstępnych do Gimnazjum Koedukacyjnego „Herclija” w Wołkowysku

Źródło: LCAW, f. 172, op. 1, t. 5853, k. 121, 122.

Podobne ogłoszenie wydała Prywatna Zawodowa Szkoła Handlowa w Wołkowysku. Na tej podstawie zainteresowani mogli się dowiedzieć o wymogach dopuszczenia do egzaminu oraz z stosownych dokumentach.

Fot. 10: Plakat informujący o zapisach uczniów i egzaminach wstępnych do Prywatnej Szkoły Handlowej w Wołkowysku

Źródło: LCAW, f. 172, op. 1, t. 6877, k. 40.

Szkoły prywatne skupiały nie tylko młodzież ziemiańską i bogatego mieszczaństwa, ale także dzieci z rodzin rzemieślników, urzędników, inteligencji i nielicznie bogatszych chłopów.

Dysproporcje pomiędzy szkołami państwowymi i prywatnymi, nierównomierne ich rozmieszczenie oraz opłaty pobierane za naukę miały decydujący wpływ na skład społeczny uczniów. Na przykład w roku szkolnym 1930/1931 na ogólną liczbę 205 tys. uczniów szkół średnich ogólnokształcących w kraju było 5,5 tys. (2,7%) dzieci robotników, 26 tys. (12,7%) dzieci chłopskich, 42,2 tys. dzieci pracowników służby publicznej (20,6%) i 35 tys. dzieci przedsiębiorców i kupców (17,1%)¹³.

¹³ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1937, s. 312.

Szkoły średnie były zdominowane przez młodzież miejską. Dzieci rolników korzy tały głównie ze szkół państwowych i samorządowych, w mniejszej też mierze ze szkół prywatnych, ze względu na pobierane w nich opłaty. Tylko zamożnych rolników stać było na wniesienie czesnego za naukę dziecka. Wynikiem tego było gorsze wykształcenie dzieci rolników źle sytuowa ych finansowo. Uważano także, iż dzieci chłopskie mają mniejsze predyspozycje i zdolności.

Jak podaje M. Reiter, w samorządowych i prywatnych szkołach średnich ogólnokształcących i zakładach kształcenia nauczycieli odsetek dzieci zamożnych rolników spadł z 3,4% w 1921 roku do 2,8% w 1931 roku, dzieci uboższych rolników z 10,6% do 6,2%, urzędników rol ych z 1,5% do 0,9%, tylko w grupie robotników rolnych pozostał na tym samym, bardzo niskim poziomie 0,2%. Podobne zjawisko obserwujemy także w państwowych szkołach średnich, gdzie odsetek dzieci wiejskich zmniejszył się w grupie zamożniejszych rolników z 3% w 1921 roku do 2,2% w 1931 roku, w grupie rolników mniej zamożnych i ubogich z 16,4% do 14,1%, urzędników rolnych z 2,6% do 1,6%, a robotników rolnych z 0,5 do 0,3%¹⁴. Dane te obejmują także seminaria nauczycielskie, które liczniej przyjmowały dzieci chłopskie. Stąd też, gdyby pozostawić wyłącznie szkoły gimnazjalne, podane wskaźniki byłyby znacznie niższe.

Zdecydowanie łatwiejsza była kariera szkolna dzieci warstw zamożniejszych i inteligencji. Szkoły prywatne były bardziej dostępne dla dzieci pochodzących z rodzin majątnych, które stać było na opłacanie wysokiego czesnego. Wśród kandydatów, którzy zdali do I klasy zreformowanego gimnazjum większość stanowiła młodzież ze sfer dobrze sytuowanych. Młodzież ta uzyskiwała lepsze rezultaty na egzaminach wstępnych, chociażby z uwagi na wcześniejsze korepetycje.

W latach międzywojennych gimnazja państwowe przyjmowały głównie młodzież ze średniej warstwy społecznej, czyli dzieci urzędników państwowych i samorządowych, służby państwowej i samorządowej oraz przemysłowców i handlowców. Z kolei gimnazja pry-

¹⁴ M. Reiter, *Młodzież szkół średnich ogólnokształcących i zakładów kształcenia nauczycieli w Polsce według zawodu i stanowiska w zawodzie rodziców w ostatnim 10-leciu (1921–1931)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1933, nr 1, s. 17.

watne przyjmowały głównie dzieci przemysłowców i handlowców oraz urzędników fabrycznych, handlowych i biurowych. W roku szkolnym 1930/1931 prawie połowa uczniów szkół średnich miała inteligenckie pochodzenie społeczne. Najmniej uczniów szkół średnich pochodziło z rodzin rzemieślniczych (8,2%) i ziemiańskich (2,5%). Według danych dzieci z rodzin chłopskich stanowiły 10,9% ogółu uczniów szkół średnich¹⁵.

Jak dowodzą badania M. Falskiego, ze szkół średnich ogólnokształcących w najmniejszym stopniu korzystała młodzież pochodzenia chłopskiego i robotniczego. W 1937 roku naukę w pełnych szkołach średnich rozpoczynało 14,1% ogółu uczniów VI klasy szkoły powszechnej. W tej grupie dzieci rolników posiadających poniżej 5 ha stanowiły 3,1%, dzieci rolników posiadających od 5 do 15 ha – 4,1%. Dzieci robotników rolnych stanowiły 2,3% ogółu uczniów, a dzieci robotników przemysłowych 4,2% ogółu¹⁶.

W składzie społecznym uczniów gimnazjów prywatnych w województwie białostockim znajdziemy liczną grupę młodzieży pochodzącą z rodzin przemysłowców i handlowców zamieszkujących w większych miastach, zwłaszcza pochodzenia żydowskiego. W II Rzeczypospolitej dzieci z takich rodzin często wstępowały do szkoły prywatnej, ponieważ ich rodziców stać było na taki „luksus”. Po wtóre, wybór szkoły wiązał się także z jej programem, w którym można było znaleźć przedmioty judaistyczne, kultywujące tradycję i kulturę żydowską.

Przykład mogą stanowić prywatne gimnazja białostockie, licznie organizowane przez właścicieli pochodzenia żydowskiego, skupiające młodzież żydowską. W latach 1929–1932 trzy czwarte uczniów tych szkół pochodziło z rodzin: przemysłowców i handlowców (75,5%), urzędników fabrycznych, handlowych i biurowych (9,8%), rzemieślników (7,5%) oraz nauczycieli i profesorów (5,6%). Dla porównania, w gimnazjach państwowych dzieci urzędników państwowych stanowiły ponad połowę uczniów (54,2%), samorządowych (27,8%), przemysłowców i handlowców (9,3%), służby państwowej i samorządowej (9,2%), zaś rodziców o wolnych zawodach (7,9%).

¹⁵ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 128.

¹⁶ M. Falski, *Środowisko społeczne młodzieży...*, op. cit., s. 81, 89-90.

Z kolei w latach 1932-1935 w gimnazjach prywatnych prawie połowa uczniów pochodziła z rodzin urzędników fabrycznych, handlowych i biurowych (10,6%), rzemieślników (8,6%) oraz urzędników państwowych i samorządowych (7,3%)¹⁷.

Tabela 32: Uczniowie gimnazjów prywatnych według zajęć rodziców w Białymstoku w latach 1929–1935

Zawód rodziców	Rok			
	1929/1930	1931/1932	1932/1933	1934/1935
Obywatel ziemski	4	5	5	3
Rolnik drobny	1	7	1	21
Przemysłowiec i handlowiec	835	883	695	544
Urzędnik fabryczny, handlowy i biurowy	157	151	216	94
Służba handlowa	32	5	30	1
Urzędnik państwowy i samorządowy	43	65	81	113
Służba państwowa i samorządowa	-	2	1	23
Robotnik	78	34	20	29
Rzemieślnik	113	126	144	100
Zawód wolny	81	69	59	68
Nauczyciel i profesor	103	72	96	37
Właściciel nieruchomości	34	114	136	47
Emeryt	2	1	5	12
Inne zawody	36	29	61	47
Bez zawodu	36	48	60	38
Zupełne sieroty	14	9	4	10

Źródło: Wiadomości statystyczne miasta Białegostok za lata 1929-1934, op. cit., tab. 132, s. 106.

¹⁷ Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934, Białystok 1935, tab. 132, s. 106.

Skład społeczny uczniów prywatnych szkół średnich ogólnokształcących był różnorodny. Funkcjonowały gimnazja, które wykazywały znaczący odsetek młodzieży pochodzenia robotniczego. Należało do nich Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku, w którym w roku szkolnym 1938/1939 na 531 uczniów, 48% stanowiły dzieci robotników, 32% rolników i zaledwie 17% urzędników¹⁸. Szkoła chętnie rekrutowała dzieci zamożniejszych robotników, których w owym czasie, z uwagi na przemysłowy charakter Białegostoku, nie brakowało.

Tabela 33: Uczniowie gimnazjum w Sejnach według zawodu rodziców w roku szkolnym 1929/1930

Zawód rodziców	Liczba uczniów
Rolnik powyżej 50 ha	1
Rolnicy średni 5-50 ha	73
Rolnicy poniżej 5 ha	8
Robotnik rolny	4
Rzemieślnicy	5
Robotnik fabryczny	4
Kupcy	1
Urzędnik handlowy	1
Wyrobnicy	2
Rentierzy	1
Służba państwowa	4
Nauczyciel	1
Wolne zawody	1
Wojskowy	1
Służba i robotnicy komunalni	1
Urzednicy komunalni	1
Inne	8
Ogółem	117

Źródło: ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statystyka, k. 1-30.

¹⁸ W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 28.

Na uwagę zasługuje również Gimnazjum w Sejnach. Młodzież tego gimnazjum rekrutowała się w większości (prawie 2/3) z miejscowych i okolicznych rodzin małorolnych, reszta to dzieci urzędników, wojskowych, przemysłowców. Uczniowie pochodzili z województwa warszawskiego, poleskiego, kieleckiego, a nawet pomorskiego¹⁹. W roku szkolnym 1929/1930 na 117 uczniów, 70% było synami rolników. Tylko 8 chłopców to dzieci robotników, 5 rzemieślników, a 6 urzędników państwowych.

Z kolei w latach 1923–1933 dzieci rolników było w tej szkole 291, urzędników państwowych, samorządowych i wojskowych 48, rzemieślników 30, robotników 20, kupców i przemysłowców 12, wolnych zawodów 3, innych zawodów 6²⁰. Taki rozkład uczniów pod względem pochodzenia społecznego świadczy o charakterze tej placówki. Było to gimnazjum kościelne, które przygotowywało młodzież do wyższego seminarium duchownego. Duży wskaźnik synów rolników w tej szkole wskazuje na łatwiejszą drogę do zdobycia średniego wykształcenia, zwłaszcza, że można było w niej uzyskać ulgi zwalniające z opłaty czesnego.

Widząc taki stan, 5 lipca 1929 roku biskup łomżyński wystosował do ks. Padro pismo, w którym stwierdza, iż gimnazjum nie dostarcza kandydatów do wyższego seminarium diecezjalnego w Łomży oraz staje się zakładem drogim pod względem utrzymania. Ponadto, zbyt mało maturzystów małego seminarium w Sejnach kontynuowało naukę w wyższym seminarium w Łomży. W celu utrzymania małego seminarium w Sejnach biskup wydał zarządzenie, w którym zobowiązywał kandydatów oraz alumnów i ich rodziców do złożenia deklaracji, iż po seminarium absolwent wstąpi do wyższego seminarium w Łomży. „Każdy alumn, który nie wstąpi do seminarium w Łomży dopłaci za każdy miesiąc pobytu w gimnazjum po 40 zł. Alumn lub kandydat do seminarium, który deklaracji nie złoży zapłaci 100 zł za utrzymanie i 20 zł za naukę miesięcznie”²¹. Pomimo

¹⁹ ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statystyka, k. 41.

²⁰ W. Jemielity, *Gimnazjum Męskie im. Św. Kazimierza w Sejnach 1923–1939*, Łomża 1987, s. 83.

²¹ ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statuty, k. 6, 7.

takich restrykcji, na 117 uczniów gimnazjum na koniec roku szkolnego 1929/1930 deklaracje złożyło zaledwie 49 wychowanków²².

Wysoki wskaźnik młodzieży pochodzącej ze wsi odnotowano w gimnazjum w Ostrowi Mazowieckiej. W roku szkolnym 1925/1926 młodzież pochodząca ze wsi stanowiła tam 24%²³, a z rodzin urzędniczych – 1/3 ogólnej liczby 97 uczniów tej szkoły²⁴.

Z kolei młodzież gimnazjum różanostockiego pochodziła z rodzin inteligenckich, rzemieślniczych, kupieckich z całej Polski (Warszawy, Wilna, Kielc, Krakowa, Poznania, Białegostoku, Łodzi, Suwałk i innych miast)²⁵. Zaś Gimnazjum „Radosna Szkoła” w Białymstoku skupiało w swych murach dzieci, z biednej inteligencji, dzieci emerytów oraz sieroty, które kształciły się w niej za minimalną opłatą²⁶.

Przyjęcie do niektórych h prywatnych szkół ogólnokształcących warunkowało wyznanie uczniów. Podział uczniów szkół średnich ogólnokształcących w II Rzeczypospolitej według wyznań wskazuje na względnie wysoki odsetek uczniów wyznania mojżeszowego. Spowodowane to było wybitnie miejskim charakterem tej ludności, ponieważ spośród ludności wyznania mojżeszowego w miastach mieszkało 75%, a spośród ludności wyznania rzymskokatolickiego 23%, ewangelickiego 27%, innych wyznań 7%²⁷. Ponieważ szkoły średnie ogólnokształcące były zlokalizowane w zasadzie w miastach, dlatego oprócz tego, że były łatwiej dostępne dla ludności miejskiej, to także w większej mierze były wykorzystywane przez te grupy narodowościowe lub wyznaniowe, które liczniej w nich zamieszkiwały. Oczywiście, nie był to czynnik jedyny. Na stopień korzystania ze szkół przez różne grupy społeczne wpływały bardzo silnie różnice zamożności, tradycje dotyczące kształcenia i inne.

²² ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Sprawozdania Komisji Administracyjnej, k. 10.

²³ T. Zaniewski, *65 lat istnienia liceum ogólnokształcącego w Ostrowi Mazowieckiej*, Ostrow Mazowiecka 1974, s. 15.

²⁴ J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku w latach 1919–1939...*, op. cit., s. 367.

²⁵ *Szkoły rolnicze i ekonomiczne...*, op. cit., s. 22.

²⁶ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1432, k. 35.

²⁷ M. Falski, *Atlas szkolnictwa średniego...*, op. cit., s. 41.

W roku szkolnym 1928/1929 79,5% uczniów państwowych szkół średnich ogólnokształcących, 86,6% uczniów szkół samorządowych oraz 52,1% uczniów szkół prywatnych było wyznania rzymskokatolickiego²⁸.

Należy podkreślić, iż wszystkie gimnazja żydowskie, które funkcjonowały na obszarze województwa białostockiego wykazywały wysoki wskaźnik dzieci wyznania mojżeszowego. Inne wyznania stanowiły nieznaczny odsetek lub w ogóle nie występowały.

W raporcie z 1 grudnia 1927 roku dotyczącego narodowości uczniów szkół gimnazjalnych w województwie białostockim wynika, że w gimnazjach prywatnych największą liczbę uczniów stanowiła młodzież wyznania mojżeszowego. W gimnazjach prywatnych było 2734 uczniów narodowości żydowskiej, 1213 polskiej, 35 rosyjskiej, 5 niemieckiej, 2 białoruskiej, 1 litewskiej i 4 uczniów innych narodowości. Należy zaznaczyć, że pięć gimnazjów prywatnych w Białymstoku, dwa w Grodnie, jedno w Łomży i w Suwałkach były przeznaczone wyłącznie dla młodzieży żydowskiej²⁹.

W gimnazjach prywatnych w Białymstoku przewagę mieli wyznawcy mojżeszowi 96,6%, większość bowiem tych szkół była przeznaczona wyłącznie dla młodzieży żydowskiej. Rzymskokatolicy w gimnazjach prywatnych stanowili zaledwie 2,3%, prawosławni 0,7%, ewangelicy 0,3%, inni 0,1 %³⁰. Sytuacja w państwowych szkołach gimnazjalnych przedstawiała się przeciwnie. W państwowych gimnazjach białostockich w latach 1928-1930 rzymskokatolicy stanowili 82,2%, prawosławni 6,2%, uczniowie wyznania mojżeszowego 6,1%, ewangelickiego 5,3% i inni 0,2%³¹.

W Gimnazjum Druskina w Białymstoku w roku szkolnym 1932/1933 naukę w szkole pobierało 356 uczniów wyznania mojżeszowego, 19 wyznania rzymskokatolickiego, 2 ewangelickiego i jedna osoba prawosławna. Prawie dwukrotnie więcej było w szkole dziewczynek, które stanowiły większość w każdej klasie.

²⁸ Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1930, tabl. 24, s.392.

²⁹ R. Cebrowicz, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 94.

³⁰ Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku..., op. cit., s. 112 i 121.

³¹ Ibidem.

Tabela 34: Liczba uczniów według wyznania w Gimnazjum Druskina w Białymstoku w roku szkolnym 1932/1933

Klasa	Wyznanie								Ogółem	
	mojże- -szowe		rzymsko- katolickie		ewangeli- ckie		prawo- sławne			
	chł	dz	chł	dz	chł	dz	chł	dz	chł	dz
B	14	22	-	-	-	-	-	-	14	22
C	10	23	-	-	-	-	-	-	10	23
I	14	30	-	1	-	-	-	-	14	31
II	17	32	2	-	-	-	-	-	19	32
III	16	18	1	1	-	-	-	-	17	19
IV	7	35	4	5	-	-	-	-	11	40
V	9	13	-	4	1	1	-	-	10	18
VI	8	21	-	-	-	-	-	-	8	21
VII	6	16	1	-	-	-	1	-	8	16
VIII	21	24	-	-	-	-	-	-	21	24
Ogółem	122	234	8	11	1	1	1	0	132	246

Źródło: PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 129, 132.

Do prywatnych szkół średnich ogólnokształcących w województwie białostockim, które przyjmowały głównie młodzież wyznania rzymskokatolickiego należy zaliczyć gimnazja: w Drohiczynie, Łomży, Różanymstoku i Sejnach, a więc małe seminaria duchowne działające na prawach szkół gimnazjalnych.

Uczniowie gimnazjum w Sejnach byli w większości wyznania rzymskokatolickiego, jednak niekiedy zdarzały się wyjątki. W roku szkolnym 1933/1934 w klasie IV był jeden uczeń wyznania prawosławnego. W roku szkolnym 1933/1934 oprócz Polaków w zakładzie uczyło się 5 Litwinów, 1 Rosjanin i 1 Ukraińiec (wyznania greckokatolickiego)³².

³² ADE, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statystyka, k. 33.

Opierając się na podanych powyżej danych, przyjąć można, że w okresie międzywojennym najliczniejszą grupą wyznaniową wśród uczniów gimnazjów stanowili przedstawiciele religii mojżeszowej i rzymskokatolickiej, w zależności od jej charakteru i koncesjonariusza.

O przyjęciu do prywatnej szkoły ogólnokształcącej decydowało, czy była to szkoła męska, żeńska czy koedukacyjna. Na obszarze województwa białostockiego osoby, które podejmowały kształcenie w szkole łącznie żeńskiej lub męskiej, miały z tym trudność, ponieważ w latach 1918–1939 na 39 prywatnych gimnazjów ogólnokształcących działały zaledwie 2 szkoły żeńskie i 8 szkół męskich. Nie udało się ustalić charakteru 3 gimnazjów.

Wiadomo jednak, że w okresie międzywojennym rosnącą popularnością cieszyły szkoły koedukacyjne. Wskaźnik 66,6% gimnazjów koedukacyjnych na obszarze województwa białostockiego nie odpowiadał ogólnemu obrazowi w kraju, gdzie w roku szkolnym 1920/1921 na 520 gimnazjów prywatnych większość stanowiły szkoły żeńskie 244, szkół męskich było 150 i niewiele mniej koedukacyjnych 126³³. Wyjątek stanowił rok szkolny 1922/1923, kiedy to na 502 średnie szkoły prywatne przypadało 113 szkół męskich, 218 żeńskich i 171 koedukacyjnych. W szkołach państwowych chłopcy stanowili wówczas 77,6%, w szkołach samorządowych 53,5%, a szkołach prywatnych ustępowali dziewczętom stanowiąc 44,9%³⁴. W roku szkolnym 1929/1930 koedukacyjne prywatne szkoły średnie stanowiły 38%, było ich o 17% więcej niż koedukacyjnych średnich szkół państwowych³⁵. W roku szkolnym 1937/1938 na 421 prywatnych szkół średnich ogólnokształcących były 92 szkoły męskie, 179 szkół żeńskich i 150 koedukacyjnych³⁶. Wśród placówek państwowych dominowały szkoły męskie, a prywatnych żeńskie. W latach trzydziestych odsetek uczniów w męskich szkołach państwowych wynosił 70%, a w prywatnych 30%. W roku szkolnym 1936/1937

³³ M. Tazbir, *Niepaństwowe szkolnictwo średnie...*, op. cit., s. 518.

³⁴ M. Falski, *Atlas szkolnictwa średniego...*, op. cit., s. 45.

³⁵ T. Męczkowska, *Współczesny stan szkolnictwa koedukacyjnego w Polsce i innych krajach*, „Zrąb” 1933, nr 3, s. 95.

³⁶ Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1923, s. 160; Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warsz wa 1927, s. 434; Statystyka szkolnictwa 1931/1932, Warsz wa 1932, s. 36-37; Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939, s. 318.

w szkołach żeńskich było 68,4% uczennic, a w państwowych jedynie 31,6%³⁷.

Do prywatnych gimnazjów ogólnokształcących, które przyjmowały wyłącznie dziewczęta należały gimnazja w Ostrołęce oraz Złoty Chwolesowej w Białymstoku. Jednak oba, po kil u latach swojej działalności, przekształciły się w zakłady koedukacyjne. W przypadku pierwszego z nich miało to miejsce w 1928 roku, w przypadku drugiego w 1921 roku.

Do szkół męskich należały gimnazja im. H. Sienkiewicza w Grodnie, Chwoelsa w Białymstoku, przekształcone w 1921 roku na koedukacyjne oraz szkoły o charakterze religijnym: w Drohiczyń, Unitas w Łomży, OO. Kapucynów w Łomży, w Różanymstoku oraz Sejnach. Pozostałe szkoły były koedukacyjne. Patrz aneks 4.

W miejscowościach, w których znajdowała się tylko jedna szkoła średnia ogólnokształcąca był wymóg, aby była to szkoła koedukacyjna. Jednakże nie przestrzegano tego przepisu. W województwie białostockim pod względem koedukacji sytuacja była zadowalająca. W powiatach, gdzie istniały gimnazja były one koedukacyjne, jedynie w powiecie sejneńskim, gdzie istniało tylko jedno gimnazjum prywatne mogli uczyć się wyłącznie chłopcy.

Prawo ubiegania się o przyjęcie do klasy I liceum ogólnokształcącego przysługiwało kandydatom w wieku 16–20 lat, a wiek uczniów klasy II wynosił od 17 do 21 lat. Do liceów przyjmowano absolwentów gimnazjów ogólnokształcących nowego i starego typu oraz eksternów, którzy złożyli egzamin wstępny według instrukcji podanej w okólniku z 7 lipca 1936 roku, gdzie zapisano: „Repetenci klasy VII prywatnych gimnazjów bez praw szkół państwowych ubiegający się o przyjęcie do klasy I liceum ogólnokształcącego powinni poddać się egzaminowi specjalnemu”³⁸. Po złożeniu egzaminu z wynikiem pozytywnym kandydaci, zależnie od decyzji rady pedagogicznej liceum, mogli być przyjęci do I klasy, bądź poddani dodatkowemu egzaminowi wstępnemu. Kandydaci, którzy złożyli z wynikiem pomyślnym egzamin eksternistyczny z sześć-

³⁷ S. Mauersberg, *Uwagi dotyczące prywatnych szkół...*, op., cit., s. 114.

³⁸ Dz. U. MWRiOP, 1936, nr 7, poz. 129.

ciu klas gimnazjalnych, mogli ubiegać się o przyjęcie do liceum ogólnokształcącego³⁹.

Zgodnie z regulaminem przyjmowania uczniów do liceów ogólnokształcących z 22 lutego 1937 roku, egzamin do I klasy oparto na programie gimnazjum ogólnokształcącego, a do klasy II na programie I klasy licealnej. Przedmioty egzaminacyjne uzależniono od wydziału⁴⁰.

Właściciele gimnazjów prywatnych, którzy utworzyli licea ogólnokształcące mogli wprowadzić w statutach zasadę przyjmowania uczniów do klasy I liceów, na podstawie świadectwa rocznego klasy IV ich gimnazjów oraz egzaminu przed własną komisją egzaminacyjną. Licea ogólnokształcące, w których statutach wspomniana zasada była wprowadzona, nie mogły uzyskać uprawnień szkół państwowych, a przechodzenie uczniów takich liceów do innych liceów ogólnokształcących bez uprawnień szkół państwowych było uzależnione od zgody Kuratorium Okręgu Szkolnego⁴¹.

Brak szczegółowych materiałów źródłowych nie pozwala na określenie pochodzenia społecznego uczniów tych szkół. Można jedynie domniemywać, że przyjęcie do liceum determinowały podobne czynniki, jak do gimnazjum.

W roku szkolnym 1937/1938 na 394 licea prywatne w kraju przypadało 89 męskich, 163 żeńskie i 142 koedukacyjne. Warto dodać, że w kościelnych prywatnych szkołach średnich koedukacja była niedozwolona. W województwie białostockim na 14 funkcjonujących liceów, 10 było koedukacyjnych. Pozostałe szkoły przyjmowały wyłącznie mężczyzn.

³⁹ Egzamin wstępny składał się z części ustnej i pisemnej. Wszyscy mieli zdawać egzamin pisemny z języka polskiego. Egzamin ustny na wydziale humanistycznym obejmował historię i do wyboru łacinę lub język obcy nowożytny, na wydziale matematyczno-fizycznym matematykę oraz do wyboru fizykę lub chemię, na wydziale przyrodniczym – biologię oraz do wyboru fizykę lub chemię, a na wydziale klasycznym – łacinę i historię. Okólnik nr 64 z dnia 30 czerwca 1937 roku w sprawie przyjęcia do liceum repetytorów klasy VII gimnazjów prywatnych bez praw oraz kandydatów, którzy złożyli egzamin eksternów z sześciu klas gimnazjalnych. AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 168, k. 34.

⁴⁰ Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 3, poz. 59.

⁴¹ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 168, k. 34. Okólnik z dnia 2 kwietnia 1937 roku w sprawie warunków przechodzenia uczniów prywatnych gimnazjów do prywatnych liceów ogólnokształcących.

1.2. Szkoły zawodowe

Wydany w 1919 roku przez Sekcję Szkół Zawodowych w MWRiOP statut określał wiek młodzieży rozpoczynającej naukę w szkole zawodowej. Musieli oni mieć ukończone 14, ale nie więcej niż 16, lat oraz posiadać wiadomości przynajmniej z zakresu czterech klas szkoły powszechnej⁴².

Naukę w prywatnej szkole zawodowej mógł rozpocząć uczeń, który ukończył szkołę powszechną bądź gimnazjum. Przed wprowadzeniem reformy szkolnej przyjęcie kandydata zależało od typu szkoły zawodowej. Szkoły średnie handlowe przyjmowały absolwentów 6 lub 7 oddziałów szkoły powszechnej lub III klasy szkoły ogólnokształcącej, szkoły rzemieślniczo-przemysłowe były przeznaczone dla uczniów, którzy ukończyli pięć oddziałów szkoły powszechnej, żeńskie szkoły przemysłowo-handlowe dla absolwentów siódmego oddziału szkoły powszechnej lub IV klasy szkoły średniej ogólnokształcącej, zaś szkoły przemysłowe dla dziewcząt posiadających świadectwo piątego oddziału szkoły powszechnej⁴³.

Szkoły rzemieślniczo-przemysłowe kształciły przyszłych rzemieślników oraz robotników przemysłowych⁴⁴. Z kolei do ludowych szkół rolniczych przyjmowano przeważnie absolwentów szkół powszechnych, bądź osoby legitymujące się analogicznym przygotowaniem w 16 roku życia, w zasadzie bez ograniczenia górnej granicy wieku. Szkoły były przeznaczone dla młodzieży średniej kategorii gospodarzy, która miała zamiar przejść gospodarstwo po ojcu⁴⁵.

Do 1932 roku świadectwa z poszczególnych klas, wydawane przez szkoły zawodowe posiadające prawa państwowe, były równoważne ze świadectwami państwowych szkół zawodowych, również w przypadku przechodzenia do odpowiednich klas państwowych

⁴² Statut wprowadzony przez MWRiOP w marcu 1920 roku wprowadził zezwolenie na przyjmowanie do szkół rzemieślniczo-przemysłowych młodzieży powyżej 16 roku życia. Por.: J. Miąso, *Szkoły zawodowe w Polsce...*, op. cit., s. 63.

⁴³ W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 34-35.

⁴⁴ J. Miąso, *Kształcenie zawodowe w Drugiej Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 78.

⁴⁵ Dz. U. RP, 1920, nr 62, poz. 398.

szkół zawodowych. Uczniowie, posiadający świadectwa szkoły prywatnej z prawami, zdawali egzamin wstępny tylko w zakresie ewentualnej różnicy programów. Poza tym, świadectwa prywatnych szkół zawodowych poszczególnych typów, posiadających prawa szkół państwowych, były równoważne ze świadectwami państwowych szkół zawodowych takich samych typów w służbie wojskowej i cywilnej oraz w ulgach kolejowych⁴⁶.

Po 1932 roku w szkołach zawodowych typu zasadniczego niższego mogli kształcić się absolwenci szkół powszechnych pierwszego stopnia, w szkołach zawodowych typu gimnazjalnego absolwenci szkół powszechnych drugiego lub trzeciego stopnia, a w szkołach zawodowych typu licealnego absolwenci gimnazjum.

Do 2- lub 3-letnich szkół zawodowych stopnia niższego przyjmowano młodzież, która w danym roku kalendarzowym ukończyła 13 lub 14 lat, zależnie od zawodu kandydatów. Niższe 2-letnie szkoły rolnicze przyjmowały tych, którzy przedstawili przynajmniej świadectwo ukończenia czwartej klasy szkoły powszechnej drugiego lub trzeciego stopnia, świadectwo ukończenia z wynikiem pozytywnym pierwszego roku nauki w klasie czwartej szkoły powszechnej najniższego stopnia, odbyli przynajmniej dwuletnią praktykę zdobytą w gospodarstwie oraz posiadali odpowiedni stan zdrowia⁴⁷. Krawiecko-bielizniarskie szkoły zawodowe stopnia niższego były 3-letnie i przyjmowały młodzież po pierwszym szczeblu szkoły powszechnej.

Gimnazja zawodowe były 4-klasowe, z wyjątkiem 3-letnich gimnazjów kupieckich⁴⁸. Przyjmowały młodzież w wieku 13 lat, która ukończyła II lub III szczebel programowy szkoły powszechnej.

W 2-3-letnich liceach zawodowych mogła kształcić się młodzież, która w danym roku kalendarzowym ukończyła 16 rok życia, po ukończeniu zreformowanego czteroklasowego gimnazjum ogólnokształcącego, sześciu klas gimnazjum dawnego typu, bądź po 3-4 letniej średniej szkole zawodowej⁴⁹. Do liceum zawodowego

⁴⁶ Dz. U. MWRiOP, 1929, nr 6, poz. 75.

⁴⁷ Dz. U. MWRiOP, 1936, nr 8, poz. 139.

⁴⁸ W większości takich szkół istniała klasa IV tzw. nadbudówka wprowadzająca specjalizację.

⁴⁹ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389, art. 27-31.

przyjmowano ucznia po egzaminie z zakresu programu gimnazjum ogólnokształcącego⁵⁰.

Szkoła zawodowa pozostała w cieniu szkół średnich. Mimo różnych kierunków kształcenie, jakie oferowały prywatne szkoły zawodowe, szkolnictwo to nie cieszyło się szerokim zainteresowaniem. Rodzice chętniej posyłali dzieci do szkół zawodowych wówczas, gdy musiały one podjąć pracę w celu wsparcia finansowego rodziny lub w przypadku, gdy odniosły niepowodzenie w szkołach ogólnokształcących⁵¹.

Do momentu wejścia w życie ustawy z 1932 roku funkcjonowało społeczne przekonanie, że jest to szkoła dla niższych warstw społecznych, a wstępująca do nich młodzież z niższych klas gimnazjum, uważana była za mniej zdolną. Pewne zmiany stosunku warstw średnich do szkoły zawodowej nastąpiły po 1935 roku. Modernizacja i rozbudowa przemysłu otwierały przed młodymi ludźmi nowe możliwości. Ponadto, zawód rzemieślnika stał się w środowiskach robotniczych i rzemieślniczych profesją bardziej cenioną.

Innowacyjne okazało się też przechodzenie ze szkoły zawodowej do ogólnokształcącej. Ustawodawca zarządzeniem MWRiOP z 26 kwietnia 1937 roku umożliwił przechodzenie uczniów szkół średnich zawodowych do szkół ogólnokształcących. Odbywało się to po zdaniu egzaminu uwzględniającego różnice programowe. Do wyjątku należało przejście do IV klasy gimnazjum i II klasy liceum. Tu zmiany szkoły dokonywano wyłącznie za zgodą kuratora⁵².

Z uwagi na fragmentaryczność materiału źródłowego nie ustalono pochodzenia społecznego uczniów wszystkich prywatnych szkół zawodowych. Ogólnie można przyjąć, że w szkołach zawodowych większość uczniów pochodziła ze średniej klasy społecznej. Młodzież wiejska miała niewielki udział w szkolnictwie zawodowym.

Szkoła zawodowa nie była instytucją otwartą dla każdego. System opłat obejmujących nie tylko chesne, ale także różnorodne

⁵⁰ Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 5, poz.132, s. 153-155.

⁵¹ J. Miąso, *Kształcenie zawodowe w Drugiej Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 78.

⁵² Ibidem, s. 152-153.

kaucje czynił ją niedostępną dla najuboższych środowisk. Z nielicznych danych statystycznych dotyczących pochodzenia uczniów szkół zawodowych wynika, iż najwięcej młodzieży uczącej się w nich pochodziła ze środowisk robotniczych i rzemieślniczych. Co dziesiąty uczeń był z rodziny wojskowej i nauczycielskiej⁵³.

Wobec braku kompletnych danych źródłowych konieczne stało się odwołanie do badań fragmentarycznych. Przeprowadzono je, analizując informacje na temat pochodzenia społecznego uczniów w latach 1929–1935 z trzech szkół zawodowych w Białymstoku.

W Szkole Handlowej im. M. Kopernika w roku szkolnym 1929/1930 na wszystkich uczniach przypadało 69,7% dzieci z rodzin urzędników państwowych i samorządowych. Dzieci robotników stanowiły 22,9%, a rzemieślników 20,2%. Po dwóch latach aż 1/3 wszystkich uczniów stanowiły dzieci urzędników fabrycznych, handlowych i biurowych, których wcześniej w szkole nie było, dzieci z rodzin urzędników państwowych i samorządowych stanowiły 16,9%, robotników 16,5% a rzemieślników 15%. W roku szkolnym 1932/1933 dzieci rzemieślników i robotników stanowiły łącznie 43,4% ogólnej liczby uczniów. Prawie jedną trzecią wszystkich uczniów stanowiły dzieci urzędników fabrycznych, handlowych i biurowych, 13,7% dzieci urzędników państwowych i samorządowych, zaś 2,7% służby państwowej i samorządowej. Młodzież wiejska stanowiła w tej placówce 3,6%.

W dwóch żydowskich prywatnych szkołach rzemieślniczych skład młodzieży pod względem pochodzenia społecznego charakteryzował się znaczną liczbą dzieci przemysłowców i handlowców. W latach 1929–1935 młodzież ta stanowiła około połowy wszystkich uczniów. Zarówno w Żydowskiej Szkole Rzemieślniczej Męskiej, jak i Żydowskiej Szkole Rzemieślniczej „Ort” nie było dzieci urzędników państwowych i samorządowych, służby państwowej i samorządowej oraz rolników.

⁵³ J. Miąso, *Szkoły zawodowe w Polsce...*, op. cit., s. 220.

Tabela 35: Uczniowie prywatnych szkół zawodowych według zajęć rodziców w Białymstoku w latach 1929–1935

Rok szkolny	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Szkoła Handlowa im. M. Kopernika																
1929/1930		8	12			48		42	37					17	6	13
1931/1932		10	15	86		44		43	39						23	
1932/1933		5		82		35	7	55	56		2		4		10	
1934/1935		11	7	14	14	63	24	16	33	6		3	25	2	18	10
Żydowska Szkoła Rzemieślnicza Męska																
1929/1930		3	63	15				36	26	5	2			2	11	4
1931/1932		4	57	9				29	31	1	1	1		4	8	3
1932/1933		1	46	4	3			17	23		2			3	3	2
1934/1935			50	7				22	29		1	6		2	21	12
Żydowska Szkoła Rzemieślnicza „Ort”																
1929/1930			15		2			2	11		1			20		6
1931/1932				2	5			11	20		1			1		17
1932/1933			12					10	14					11		9
1934/1935								10	38		2			6	10	14

LEGENDA:

1. obywatel ziemski, 2. rolnik drobny, 3. przemysłowiec i handlowiec, 4. urzędnik fabryczny, handlowy i biurowy, 5. służba handlowa, 6. urzędnik państwowy i samorządowy, 7. służba państwowa i samorządowa, 8. robotnik, 9. rzemieślnik, 10. zawód wolny, 11. nauczyciel i profesor, 12. właściciel nieruchomości, 13. emeryt, 14. zupełne sieroty, 15. inne zawody, 16. bez zawodu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929-1934, op. cit., tab. 132, s. 119.

W dwóch prywatnych żydowskich szkołach rzemieślniczych w roku szkolnym 1929/1930, najwięcej (32,1%) było dzieci przemysłowców i handlowców, 18,7% stanowiły dzieci rzemieślników. W żydowskiej szkole męskiej dzieci robotników stanowiły 21,5%.

Między poszczególnymi szkołami istniało różnicowanie warunkowane pochodzeniem społecznym uczniów (tabela 35). Szkoły przyjmujące głównie, bądź wyłącznie dzieci żydowskie, miały

przede wszystkim uczniów z rodzin przemysłowców, handlowców i rzemieślników. Z kolei szkoły polskie kształciły w głównej mierze dzieci urzędników państwowych i samorządowych, robotników i rzemieślników. Taki stan wynikał z faktu nielicznego zajmowania przez mniejszość żydowską stanowisk państwowych i samorządowych w państwie, w przeciwieństwie do znacznej grupy przemysłowców, handlowców i rzemieślników.

W prywatnych szkołach zawodowych na terenie województwa białostockiego dominowali uczniowie wyznania mojżeszowego. Funkcjonowały też szkoły, w których nie było w ogóle uczniów tego wyznania, jak na przykład Szkoła Rolnicza w Kukowie, w której wszyscy uczniowie byli wyznania rzymskokatolickiego⁵⁴ oraz krawiecko-bieliźniarska szkoła Św. Rodziny w Białymstoku, gdzie w roku szkolnym 1938/1939 uczennice wyznania rzymskokatolickiego stanowiły 93%, pozostałe były wyznania prawosławnego⁵⁵.

Najwięcej uczniów w Szkole Handlowej im. M. Kopernika w Białymstoku było wyznania rzymskokatolickiego. Na przykład, w roku szkolnym 1935/1936 na 20 osób w klasie III i 18 w klasie IV tylko 6 uczniów było wyznania prawosławnego (w klasie III – 2, a w IV – 4) i 3 wyznania ewangelickiego (w klasie III – 2, a w IV jedno). Był tylko jeden uczeń w klasie III wyznania mojżeszowego⁵⁶.

⁵⁴ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 358, k. 88, 89.

⁵⁵ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 1555, k. 48.

⁵⁶ PAOB, f. 59, op. 8, dz. 146, k. 5, 6.

Tabela 36: Liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1932 ze względu na płeć uczniów

Wyszczególnienie	Handlowe		Rzemieślniczo-przemysłowe		Przemysłowe żeńskie		Rolnicze		Ogółem
	polskie	żydowskie	polskie	żydowskie	polskie	żydowskie	polskie	żydowskie	
Koedukacyjne	3	1	-	-	-	-	-	-	4
Męskie	2	1	4	2	-	-	5	-	14
Żeńskie	-	-	-	-	7	-	-	-	7
Ogółem	5	2	4	2	7	-	5	-	25

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Tabela 37: Liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1932–1939 ze względu na płeć uczniów

Wyszczególnienie	Gimnazja kupieckie		Gimnazja mechaniczne		Gimnazja krawiecko – bielizniarskie		Niższe krawiecko – bielizniarskie		Niższe rolnicze		Ogółem
	polskie	żydowskie	polskie	żydowskie	polskie	żydowskie	polskie	żydowskie	polskie	żydowskie	
Koedukacyjne	5	2	-	-	-	-	-	-	1	-	8
Męskie	1	-	2	3	-	-	-	-	1	-	7
Żeńskie	-	-	-	-	1	-	7	-	-	-	8
Ogółem	6	2	2	3	1	-	7	-	2	-	23

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

O przyjęciu do szkoły zawodowej decydowało również to, czy był to zakład koedukacyjny, męski, czy przyjmujący wyłącznie dziewczęta. W latach 1918–1939 młodzież województwa białostockiego miała do wyboru łącznie 35 prywatnych szkół zawodowych. Wśród nich znalazło się 8 szkół koedukacyjnych, 14 zakładów przyjmujących wyłącznie chłopców i 13 szkół żeńskich. Patrz aneksy 6-14.

Do 1932 roku najwięcej było szkół męskich (14), z których 3 zakłady należały do właścicieli mniejszości żydowskiej. Szkół żeńskich i to wyłącznie polskich funkcjonowało wówczas 7, a szkół koedukacyjnych było 4 i to jedynie handlowych.

W województwie białostockim w latach 1932–1939 działały 23 szkoły, z których 7 przyjmowało wyłącznie chłopców, 8 dziewczynki, tyle samo było szkół koedukacyjnych. W porównaniu do lat wcześniejszych, liczba szkół koedukacyjnych zwiększyła się o 4, przybyła jedna szkoła żeńska, a szkół męskich pozostało 7, o połowę mniej niż przed reformą.

2. Liczebność uczniów

2.1. Szkoły średnie ogólnokształcące

W pierwszych latach po odzyskaniu wolności we wszystkich szkołach średnich ogólnokształcących w kraju uczyło się łącznie 83412 uczniów, w tym 66239 w szkołach polskich, 15881 w żydowskich i 1292 w niemieckich⁵⁷. W roku szkolnym 1921/1922 GUS oszacował liczbę prywatnych szkół ogólnokształcących na 495, w których kształciło się 123 tys. uczniów⁵⁸. Na jedną szkołę przypadało średnio 248 uczniów. Rok później na ogólną liczbę 762 szkół średnich ogólnokształcących, w 502 placówkach prywatnych naukę pobierało 124,5 tys. uczniów, z czego 56% stanowiły dziewczęta. Średnia liczba uczniów przypadająca na jedną szkołę prywatną wynosiła 248, a na szkołę państwową 394 uczniów.

⁵⁷ K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa...*, op. cit., s. 233.

⁵⁸ F. Śliwiński, *Organizacja władz szkolnych...*, op. cit.; M. Tazbir, *Niepaństwowe szkolnictwo średnie...*, op. cit., s. 520.

Mimo tego, iż prywatne szkoły średnie ogólnokształcące miały w II Rzeczypospolitej liczebną przewagę nad publicznymi, to przeciętna liczba uczniów w prywatnej średniej szkole ogólnokształcącej była znacznie niższa, aniżeli w szkole publicznej⁵⁹. Jeśli weźmiemy pod uwagę typ szkoły średniej, to w kraju w roku szkolnym 1931/1932 najwięcej (72,9%) uczniów pobierało naukę w gimnazjum typu humanistycznego, w gimnazjum typu klasycznego (starego i nowego) 14,6%, zaś w gimnazjum typu matematyczno-przyrodniczego 12,2%⁶⁰.

W 1932 roku z każdego tysiąca uczniów gimnazjów ogólnokształcących uczyło się w kraju w szkołach państwowych 489 uczniów, w samorządowych 65, a w prywatnych 446 uczniów. Najwyższy odsetek uczniów szkół państwowych wykazywały województwa południowe (69,1 %) i zachodnie (62,7%), najniższy zaś centralne (32,1 %) i wschodnie (44,1%)⁶¹.

Marian Falski oszacował wskaźnik uczniów w zależności od uprawnień szkoły. Wskazał, iż najwięcej młodzieży uczyło się w szkołach, które posiadały pełne i niepełne uprawnienia władz szkolnych. W gimnazjach z pełnymi prawami (gimnazja prywatne i gimnazja państwowe) uczyło się w kraju łącznie 67% uczniów, w szkołach prywatnych z niepełnymi prawami 26%, a w szkołach bez praw 7% uczniów⁶².

Po wprowadzeniu ustawy szkolnej wzrosła liczba kandydatów do szkół prywatnych. Było to spowodowane sytuacją po roku szkolnym 1934/1935, kiedy to po raz pierwszy w klasach I gimnazjów mieli znaleźć się wyłącznie absolwenci szkół powszechnych. Chętnych było więcej niż dotychczas, dlatego nadmiar młodzieży kierowano ze szkół państwowych do szkół zawodowych typu gimnazjalnego oraz prywatnych gimnazjów ogólnokształcących⁶³.

W roku szkolnym 1936/1937, mimo większej liczby szkół prywatnych (406) uczęszczało do nich 64622 uczniów, a do państwo-

⁵⁹ *Historia wychowania wiek XX*, op. cit., s. 69-70.

⁶⁰ *Statystyka Szkolnictwa 1931/1932*, Warszawa 1933, s. 12.

⁶¹ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s.44-45.

⁶² M. Falski, *Atlas szkolnictwa średniego...*, op. cit.

⁶³ Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 5, poz. 147, s. 150.

wych 85 059 uczniów⁶⁴. Średnia liczba uczniów przypadająca na jedną szkołę prywatną (159 uczniów) była prawie dwukrotnie mniejsza niż w gimnazjum państwowym (277 uczniów). Z roku na rok liczba uczniów stale zwiększała się i analogicznie wpływała na średnią liczbę uczniów przypadających na jedną szkołę. W roku szkolnym 1937/1938 było niespełna 128 tys. uczniów w szkołach publicznych i ponad 93 tys. w prywatnych. Przeciętna szkoła prywatna liczyła 220 uczniów, a publiczna 366 uczniów⁶⁵. W ostatnim roku przed wybuchem wojny funkcjonowały ogółem 784 gimnazja, które łącznie z liceami liczyły 234,2 tys. uczniów. W 310 szkołach państwowych uczyło się łącznie 121,2 tys. uczniów, w 45 szkołach samorządowych uczyło się łącznie 12,1 tys. uczniów, a w 429 szkołach prywatnych 100,9 tys. uczniów⁶⁶. Wówczas na jedną szkołę prywatną przypadało średnio 235 uczniów, a państwową 390 uczniów.

Dane wskazują na prawie o połowę mniejszą liczbę uczniów szkoły prywatnej w porównaniu ze szkołą państwową. Zatem można sądzić, iż szkoły prywatne – z uwagi na mniejszą liczbę młodzieży – ułatwiały kształcenie i wychowanie, dawały uczniom lepsze możliwości do nauki, a nauczycielom szansę na większą indywidualizację kształcenia.

Dostęp do szkół średnich młodzieży białostockiej nie był najgorszy. W skali kraju, w roku szkolnym 1927/1928, na 1000 dzieci w wieku od 7 do 13 lat przypadało 58 uczniów szkół gimnazjalnych. W województwie białostockim liczba uczniów gimnazjum ogólnokształcącego przypadających na tysiąc uczniów w wieku szkolnym była zbliżona do średniej krajowej⁶⁷.

W roku szkolnym 1929/1930 działało w województwie białostockim 18 gimnazjów prywatnych, w których uczyło się 3642 uczniów. Stanowiło to 43,5% ogółu uczniów szkół średnich Białostocczyzny. Z tego w pięciu gimnazjach męskich naukę pobierało 776 chłopców, w 13 gimnazjach koedukacyjnych uczyło się 1441 chłopców i 1425 dziewcząt.

⁶⁴ Statystyka Szkolnictwa 1936/1937, Warszawa 1938, s. 37.

⁶⁵ *Historia wychowania wiek XX*, op. cit., s. 69-70.

⁶⁶ Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939 s. 326.

⁶⁷ Najlepszą sytuację miały województwa: warszawskie (266 uczniów), śląskie (86 uczniów), krakowskie, lwowskie i poznańskie (po 74 uczniów), najgorszą zaś: wołyńskie (30 uczniów), kieleckie (31 uczniów), nowogrodzkie (32 uczniów) i lubelskie (33 uczniów). M. Falski. *Atlas szkolnictwa średniego...*, op. cit., s.4.

Liczba uczniów w szkołach prywatnych w województwie białostockim była zróżnicowana. Obok placówek z niewielką liczbą młodzieży, funkcjonowały szkoły, które liczyły nawet ponad kilkaset osób. Uzależnione to było od możliwości lokalowych i finansowych szkoły, kadry nauczycielskiej, typu i popularności placówki oraz polityki oświatowej. Prywatne gimnazja charakteryzowały się ogólnie mniejszą w porównaniu ze szkołami państwowymi liczbą uczniów, która zmieniała się też w zależności od roku szkolnego. Zróżnicowana była również liczba uczniów w poszczególnych klasach.

W pierwszych latach funkcjonowania szkoły liczyły niewielu uczniów. Na przykład Gimnazjum w Różanymstoku w pierwszym roku swojej działalności przyjęło 84 chłopców. Do 1926 roku liczba uczniów stale zwiększała się, osiągając 220 osób. Znaczący spadek odnotowano rok później (145 chłopców). Rok po wprowadzeniu ustawy Jędrzejewiczowskiej w szkole uczyło się 428 uczniów. Największa liczba przypada na ostatni rok działalności szkoły.

Tabela 38: Liczba uczniów Gimnazjum Towarzystwa Salezjańskiego w Różanymstoku w latach 1919–1938 (stan na początku roku szkolnego)

Rok	Liczba uczniów	Rok	Liczba uczniów
1919	84	1929	218
1920	80	1930	.
1921	140	1931	154
1922	187	1932	166
1923	180	1933	428
1924	181	1934	228
1925	.	1935	256
1926	220	1936	250
1927	145	1937	356
1928	.	1938	433

· brak danych

Źródło: Z. Fiedorowicz, *Kierunki i formy działalności salezjanów w Różanymstoku w latach 1919–1954*, „Nostra. Biuletyn Salezjański” 1975, nr 2, s. 23; W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe...*, op. cit., s. 87-88; PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 69.

Na fotografii 11 utrwalono grupę wychowanków tej szkoły. Nie udało się ustalić, kiedy wykonano zdjęcie i kogo dokładnie przedstawia.

**Fot. 11: Grupa wychowanków
Prywatnego Gimnazjum Salezjańskiego w Różanymstoku**

Źródło: „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 6, s. 161.

Następnym przykładem szkoły, w której odnotowano wzrost uczniów w kolejnych latach działalności było gimnazjum w Sejnach, które pierwszy rok działalności rozpoczęło z 36 uczniami, w tym 16 seminarzystami⁶⁸. W roku szkolnym 1928/1929 uczyło się już 102 chłopców, a rok później o 15 osób więcej. W roku szkolnym 1932/1933 w I klasie gimnazjum nowego typu było 28 chłopców, na ogólną liczbę 194 uczniów. Od roku szkolnego 1934/1935 stopniowo

⁶⁸ Wśród seminarzystów znaleźli się: Borkowski Bolesław, Filipowicz Jakób, Golubiewski Józef, Grochowski Aleksander, Jankowski Józef, Klata Piotr, Kowalewski Marcin, Maliszewski Antoni, Mizerski Jan, Ruzakiewicz Florian, Wal k Stanisław, Wasilewski Czesław, Wawiórka Jan, Wiszniewski Dominik, Zambrzycki Antoni, Zukowicz Michał. Do grupy 20 pozostałych należeli: Czarkowski Franciszek, Fiedorowicz Antoni, Jabłoński Wacław, Kalinowski Mieczysław, Kałanczyński Alfons, Kopyciński Witold, Kucharski Ludwik, Lrzewski Zygmunt, Łozowski Leopold, Moraczewski Piotr, Palara Stanisław, Plazi wicz Wiktor, Puczyłowski Bolesław, Rałuszkiewicz Witold, Sidorowicz Marian, Srzednicki Jerzy, Toczyłowski Antoni, Urbanowicz Czesław, Zaremba Walerian. ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statuty, k. 11, 12.

likwidowano klasy starego typu i tworzono klasy nowego typu. Wówczas do dwóch klas pierwszych przyjęto łącznie 48 chłopców. W roku szkolnym 1935/1936 uczyło się 216 uczniów, w tym w dwóch klasach pierwszych 67 osób i dwóch drugich 42 osoby. W kolejnych latach powołano po dwie równoległe klasy pierwsze. Najwięcej uczniów zanotowano w roku szkolnym 1936/1937. Z powodu wygaśnięcia klas starego typu w roku szkolnym 1938/1939 było 188 uczniów.

Tabela 39: Liczba uczniów Gimnazjum w Sejnach w latach 1928–1939 (stan na początku roku szkolnego)

Rok szkolny	Klasy								Ogółem
	nowego typu			starego typu					
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
1928/1929	-	-	-	26	28	23	17	9	102
1929/1930	-	-	-	37	26	25	17	12	117
1930/1931	-	-	-
1931/1932	-	-	-
1932/1933	28	-	-	36	34	32	40	24	194
1933/1934	20	-	-	25	33	30	33	20	161
1934/1935	48*	25	-	-	27	26	29	30	185
1935/1936	67 *	42*	26	-	-	29	28	24	216
1936/1937	62*	59*	37*	25	-	-	28	24	231
1937/1938	66*	49*	43*	26	.	.	.	22	206
1938/1939	70*	50*	43*	25	-	-	-	-	188

Legenda: - klasa nie funkcjonuje; · brak danych; * dwie klasy.

Źródło: ADE, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statystyka, k. 1- 33.

Nie wszystkie placówki prywatne miały w kolejnych latach działalności zwiększającą się liczbę uczniów. Na przykład, w Gimnazjum Goldlusta w Łomży w 1921 roku uczyło się łącznie 229 uczniów, w tym 102 chłopców i 127 dziewcząt. Dwa lata później było już 234 uczniów, w tym 128 chłopców i 106 dziewcząt. W 1925 roku

uczyło się 46 chłopców i 38 dziewcząt, w 1930 roku było łącznie 65 a w 1933 roku zaledwie 40 uczniów.

Dużym zainteresowaniem cieszyło się w pierwszych latach swojej działalności Gimnazjum Unitas w Łomży. W 1918 roku naukę podjęło w nim 128 uczniów, rok później było już 202, a w 1920 roku liczba zmniejszyła się nieznacznie do 199. Największą liczbę uczniów odnotowano w 1921 roku (272 uczniów) i 1922 roku (275 uczniów). Od 1923 roku liczba młodzieży zaczęła się zmniejszać. W 1923 roku było 220 uczniów, w 1924 roku 173, w 1925 roku 155, w 1926 roku 124 uczniów. Liczba uczniów zwiększyła się nieznacznie do 140 w 1927 roku. W 1928 roku było już 69, w 1929 roku zaledwie 38 uczniów, a w ostatnim roku działalności szkoły tylko 19 uczniów.

Walorem niektórych szkół prywatnych była mała liczba uczniów w klasie. Na przykład, w Gimnazjum w Kolnie w roku szkolnym 1925/1926 w najliczniejszej klasie było 24 uczniów. W pozostałych stan klasy wynosił od 18 do 13 osób. Średnio na jeden oddział przypadało 16 uczniów.

Tabela 40: Liczba uczniów Koedukacyjnego Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego w Kolnie w roku szkolnym 1925/1926

Typ gimnazjum	Klasa	Liczba uczniów	
		1925/1926	1926/1927
Gimnazjum niższe	II	-	9
	III	18	13
Gimnazjum wyższe	IV	24	31
	V	13	24
	VI	13	16
	VII	10	18
	VIII	-	10
Ogółem		78	121

- klasa nie funkcjonuje

Źródło: PAOB, f. 59, op. 1, dz. 17, k. 95.

Rok później w ośmiu oddziałach uczyło się w szkole łącznie 121 uczniów. Najwięcej uczniów liczyła klasa IV gimnazjum wyższego (31), najmniej klasa II gimnazjum niższego (9). Średnio na jedną klasę przypadało 17 uczniów. W roku szkolnym 1926/1927 było 69 dziewcząt i 52 chłopców.

Zgromadzone dane na temat uczniów Gimnazjum Druskina w Białymstoku informują, iż liczba uczniów szkoły i poszczególnych klas zmieniała się nie tylko w kolejnych latach, ale również w skali jednego roku szkolnego. Na przykład, na koniec roku szkolnego 1931/1932 naukę zakończyło o 43 uczniów więcej niż ją rozpoczęło. Tylko w klasie II liczba uczniów na początku i na koniec roku szkolnego pozostała bez zmian. Rok później wystąpiła sytuacja odwrotna. Na początku roku szkolnego było w szkole o 20 uczniów więcej niż w drugim semestrze. We wszystkich klasach dominowały dziewczęta⁶⁹. Średnio na jedną klasę na początku roku szkolnego 1931/1932 przypadło 36, a rok później 47 uczniów.

Tabela 41: Liczba uczniów Gimnazjum Druskina Białymstoku w latach 1931/1932 i 1932/1933

Klasa	Liczba uczniów			
	rok szkolny 1931/1932		rok szkolny 1932/1933	
	półrocze I	półrocze II	półrocze I	półrocze II
wstępna	35	27	-	-
I	46	50	45	44
II	38	38	51	47
III	23	42	36	33
IV	29	30	51	48
V	31	28	28	26
VI	37	33	29	26
VII	46	40	24	22
VIII	36	39	47	45
Ogółem	321	327	311	291

- klasa nie funkcjonuje

Źródło: PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 130, 144, 146.

⁶⁹ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 129, 132.

Uczniowie klasy VIII stanowili zazwyczaj najmniej liczną klasę w szkole. W roku szkolnym 1934/1935 w klasie maturalnej Gimnazjum Druskina w Białymstoku uczyło się zaledwie 15 osób⁷⁰.

W Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku na 116 uczniów w roku szkolnym 1934/1935 najwięcej dzieci uczyło się w równoległych klasach pierwszych. W szkole przewagę stanowili chłopcy, których było 70. Najmniej liczna była klasa maturalna, w której uczyło się zaledwie 10 uczniów, z czego połowę stanowiły dziewczynki. Średnio na jedną klasę przypadało 23 uczniów.

Tabela 42: Liczba uczniów Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku w roku szkolnym 1934/1935

Klasa	Liczba uczniów		Ogółem
	chłopcy	dziewczęta	
Ia i Ib	43	24	67
II	12	10	22
V	10	7	17
VI	5	5	10
Ogółem	70	46	116

Źródło: PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1078, k. 33.

Na podstawie materiałów źródłowych udało się ustalić nazwiska nielicznych uczniów szkół prywatnych. W Gimnazjum Zeligmana od stycznia 1926 roku do końca roku szkolnego 1928/1929 uczyła się Goldensztejn Rachela⁷¹. W 1923 roku do I klasy zdała Ida Dranicka, która ukończyła szkołę w 1932 roku, po czym wstąpiła do semi-

⁷⁰ Wśród nich znaleźli się: Domarecka Szulamis, Gutman Kejla, Hurwicz Leja, Indych Szeszana, Kahan Sara, Korycinska Masza, Kronenberg Etta, Kurycka Chasia, Lewandowska Małka, Miedownik Aleksandra, Orman Henia, Rozowski Chaim-Zelman, Szapiro Aniela, Szwarz Basia, Topolski Szepsel. W kolejnym roku szkolnym do klasy VIII uczęszczało 19 osób: Banczewska Rachil, Bubryk Natan, Epebaum Izrael-Wigor, Garber Kirsz, Kac Rachil, Kwasowicer Mirla, Kurycki Aron, Lewit Izrael, Lurje Aliza, Łozowski Hersz, Markus Szabsa, Nieowdowski Oszer, Rabinowicz Chackiel, Rajrodska Szejna, Rejskind Małka, Szochor Estera, Topolska Brajna, Zabłudowska Aleksandra, Użańska Maria. PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1097, k. 24-25.

⁷¹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 789, k. 19.

narium Nauczycielskiego Żeńskiego im. Królowej Jadwigi w Wilnie, gdzie studiowała do 1934 roku, po czym rozpoczęła pracę w szkole powszechnej Fajzylbera w Białymstoku⁷².

W materiałach źródłowych nie udało się odnaleźć informacji na temat uczniów pozostałych szkół. Interesujące jest zdjęcie zamieszczone w albumie D. Sohna, przedstawiające grupę dziewcząt z Gimnazjum Żeńskiego Chwolesa. Nie wiadomo jednak, w którym roku zdjęcie zostało wykonane i kogo przedstawia.

Fot. 12: Grupa uczennic Gimnazjum Chwolesa w Białymstoku

Źródło: D. Sohn, *Białystok: Foto Album*, New York 1951, s. 114.

Jeśli weźmiemy pod uwagę liczbę osób w dwóch semestrach, to w Gimnazjum Druskina w Białymstoku w II półroczu roku szkolnego 1931/1932 i I półroczu roku szkolnego 1932/1933 to zauważymy, że w większości przypadków liczba uczniów kontynuująca naukę w następnych klasach zwiększała się średnio o 7 uczniów. Jeśli przyjmujemy, że wszyscy uczniowie klasy VII ukończyli naukę w roku szkol-

⁷² PAOB, f. 59, op. 4, dz. 789, k. 48, 49.

nym 1931/1932, to do VIII klasy w roku szkolnym 1932/1933 wstąpiło dodatkowo 7 uczniów⁷³.

Na podstawie materiałów ustaliłam, że największa liczba uczniów w roku szkolnym 1935/1936 dotyczyła do gimnazjów: Kacnelsona, Zeligmana oraz Druskina w Białymstoku.

Tabela 43: Porównanie liczby uczniów wybranych prywatnych średnich szkół ogólnokształcących w województwie białostockim w roku szkolnym 1935/1936

Nazwa szkoły	Chłopcy	Dziewczęta	Ogółem	Średnio w klasie
Gimnazjum Druskina w Białymstoku	67	136	203	34
Gimnazjum Męskie w Drohiczyne	.	.	165	27
Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku	70	46	116	25
Gimnazjum Szymona Goldlusta w Łomży	35	23	58	14
Gimnazjum Salomona Gutmana w Białymstoku	67	76	143	24
Gimnazjum Mojsze Kacnelsona w Białymstoku	244	125	369	37
Gimnazjum Społeczne TROWŻ w Białymstoku	41	85	126	21
Gimnazjum Józefa Zeligmana w Białymstoku	110	130	240	34
Gimnazjum Salezjańskie w Różanymstoku	265	0	265	42
Ogółem	899	621	1465	

. brak danych

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Gimnazjum Kacnelsona w Białymstoku we wrześniu 1935 roku w 10 oddziałach, liczyło 369 uczniów, w tym 244 chłopców i 125

⁷³ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 130, 144, 146.

dziewczynek. Liczne były w tej placówce klasy, w największej z nich uczyło się aż 49 uczniów. Najmniej uczniów było w klasie VIII – 25. Na jedną klasę przypadało aż 37 uczniów. Jednym z absolwentów Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku jest premier Izraela – Itzhak Shamir⁷⁴.

Do Gimnazjum Zeligmana w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936 uczęszczało 240 uczniów; 110 chłopców i 130 dziewczynek. Liczba uczniów w klasie wynosiła od 24 do 45 osób. Średnio na jedną klasę przypadało 34 uczniów⁷⁵.

W Gimnazjum Druskina w roku szkolnym 1935/1936 w każdej z klas przeważały dziewczęta, w niektórych z nich było ich nawet ponad 70%. Średnio na jedną klasę przypadały 34 osoby. Klasa maturalna liczyła 19 uczniów, podczas gdy w klasie III było aż 47 osób⁷⁶.

Znacznie mniejszą liczbą uczniów w klasie miały: Gimnazjum Towarzystwa Salezjańskiego w Różanymstoku, Gimnazjum Goldlusta w Łomży, Gimnazjum Społeczne Towarzystwa Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów w Białymstoku oraz Gimnazjum Gutmana w Łomży. Średnio na jedną klasę przypadło w nich od kilkunastu do dwudziestu kilku uczniów.

Liczba uczniów w poszczególnych klasach Gimnazjum Towarzystwa Salezjańskiego była bardzo zróżnicowana. Na przykład, w roku szkolnym 1935/1936 przyjęto aż 76 uczniów, a klasa VIII liczyła wtedy zaledwie 17 chłopców. Średnio na jedną klasę przypadało 42 uczniów⁷⁷.

Gimnazjum Goldlusta w roku szkolnym 1935/1936 w czterech klasach posiadało 58 uczniów, z czego tylko 9 uczyło się w klasie VI. Chłopcy stanowili wtedy 2/3 wszystkich uczniów. Tylko w klasie VI dziewczęta osiągnęły ponad 3/4 liczebności klasy. Średnio na jedną klasę przypadało 14 uczniów⁷⁸.

Gimnazjum Społeczne Towarzystwa Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów w roku szkolnym 1935/1936 liczyło 126 uczniów, z czego 2/3 to dziewczęta. W każdym z sześciu oddziałów sta-

⁷⁴ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 21, 22.

⁷⁵ Ibidem, k. 33.

⁷⁶ Ibidem, k. 6.

⁷⁷ Ibidem, k. 69.

⁷⁸ Ibidem, k. 26-28.

nowiły one większość. Najmniej liczne były klasy VII i VIII (po 13), a najliczniejsza klasa II (31). Średnio na jedną klasę przypadało 21 uczniów⁷⁹.

Na początku roku szkolnego 1935/1936 w sześciu klasach Gimnazjum Gutmana w Białymstoku uczyło się 143 uczniów, w tym 67 chłopców i 76 dziewczynek. Średnio w jednej klasie pobierało naukę prawie 24 uczniów, najwięcej w klasie VI (32), a najmniej w VII (16). W klasie VIII było 22 uczniów⁸⁰.

Gimnazjum w Drohiczynie w roku szkolnym 1935/1936 liczyło 165 uczniów. Najmniej liczna była klasa III, w której uczyło się 18 uczniów, pozostałe miały od 21 do 36 uczniów w klasie. Średnio na jedną klasę przypadło 27 uczniów⁸¹.

Na koniec roku szkolnego 1937/38 w Gimnazjum i Liceum Tarbut w Grodnie (klasach: Ia, Ib, IIa, IIb, III, IV, VIII gimnazjum i I liceum) uczyło się łącznie 257 uczniów, w tym 131 chłopców i 126 dziewczynek. Klasy w tej szkole były dość liczne – od 21 (w liceum) do 37 (w klasie I a) uczniów w klasie⁸².

Ze sprawozdania przygotowanego przez wizytatora szkół Antoninę Zubelwiczówną dowiadujemy się o liczbie uczniów Gimnazjum „Herclija” w Wołkowysku. W roku szkolnym 1935/36 w sześciu oddziałach (czterech klasach dawnego typu V-VIII i dwóch nowego I-II) uczyło się łącznie 124 uczniów, w tym 67 dziewcząt i 57 chłopców. Klasy liczyły od 38 do 8 uczniów. Klasy nowego typu liczyły odpowiednio: I-38 uczniów, II- 21 uczniów, zaś starego typu V-19, VI- 24, VII-14, VIII- 8 uczniów. Większość uczniów pochodziła z sa-

⁷⁹ Ibidem, k. 26-28.

⁸⁰ Do uczniów klasy VIII należeli: Barman Józef, Ghajetówna Szajna, Cybulki Icchak, Farberówna Dasa, Finkiel Izak, Krawczykówna Merka, Lubicz Abram, Lewińska Rywka, Mirski Hersz, Mularówna Ida, Rozenówna Gutka, Rubin Mejer, Rywkindówna Raja, Sorynow Mordachaj, Szmujłowicz Lejzer, Szmuszówna Choma, Wejnerówna Ester, Weles Wolf, Wigodzki Mordchaj, Wygodski Chaim, Zabłudowska Masza. Uczniem, który spędził w szkole najwięcej lat był Sorynow Mordachaj. Wstąpił do niej w 1926 roku, przebywał w niej aż 10 lat. Najkrócej zaś, bo tylko rok, uczyła się w szkole Farberówna Dasa. PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 16-17.

⁸¹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 1.

⁸² LCAW, f. 172, op. 1, dz. 5789, k. 82.

mego Wołkowyska, 19 z powiatu wołkowyskiego 4 z województwa poleskiego i 1 z białostockiego⁸³.

Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania uczniów szkół gimnazjalnych to w kraju w szkołach niepaństwowych samorządowych i prywatnych, uczniowie miejscowi stanowili 73%, zamiejscowi z miast i miasteczek 11% a ze wsi 16%. W szkołach państwowych uczniowie miejscowi stanowili 64% ogółu uczniów, zamiejscowi 36% (pochodzących z miast i miasteczek było 11%, ze wsi 25%)⁸⁴.

W roku szkolnym 1929/1930 w gimnazjach państwowych i prywatnych w województwie białostockim uczyło się 2159 uczniów miejscowych i 440 zamiejscowych. W gimnazjach prywatnych młodzież zamiejscowa stanowiła tylko 12,6% ogólnej liczby uczącej się w nich młodzieży.

Z roku na rok malała liczba młodzieży zamiejscowej. W roku szkolnym 1931/1932 na 2 344 uczniów miejscowych i 327 uczniów zamiejscowych, w szkołach prywatnych uczyło się 1 441 osób z Białegostoku i 179 spoza miasta⁸⁵. W gimnazjach państwowych tylko co siódmy uczeń był spoza Białegostoku (148 uczniów), a w prywatnych co dziewiąty.

Tabela 44: Uczniowie miejscowi i zamiejscowi prywatnych szkół gimnazjalnych w Białymstoku w latach 1929/1930–1931/1932

Rok szkolny	Miejscowi			Zamiejscowi		
	chłopcy	dziewczęta	ogółem	chłopcy	dziewczęta	ogółem
1929/1930	697	690	1387	106	94	200
1930/1931	803	599	1402	106	105	211
1931/1932	710	731	1441	90	89	179

Źródło: Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929-1934, op. cit., s. 118.

⁸³ LCAW, f. 172, op. 1, dz. 5853, k. 114.

⁸⁴ S. Mauersberg, *Uwagi dotyczące prywatnych...*, op. cit., s. 113.

⁸⁵ Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929-1934, op. cit., s. 118

Na przykład, w 1925 roku do Gimnazjum Męskiego w Grodnie dojeżdżało codziennie 79 uczniów (17,1%)⁸⁶. Z kolei w Gimnazjum w Sejnach w roku szkolnym 1934/1935 na 185 uczniów 127 mieszkało w internacie, 31 na kwaterach prywatnych, a 27 z rodzicami.

Tabela 45: Miejsce zamieszkania uczniów Gimnazjum w Sejnach w roku szkolnym 1934/1935

Klasa	Liczba uczniów	Z rodzicami		Internat	Kwarty prywatne
		miejscowi	dojeżdżający		
I	48 (dwa oddziały)	3	9	26	10
II	25	1	2	19	3
V	27	2	1	17	7
VI	26	2	-	20	4
VII	29	4	1	20	4
VIII	30	2	-	25	3
Ogółem	185	14	13	127	31

Źródło: ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statystyka, k. 33.

W roku szkolnym 1936/1937 największa liczba uczniów liceów niepaństwowych (bo 86,3%) uczyła się na wydziale humanistycznym, na wydziale matematyczno-fizycznym 20,1%, na przyrodniczym 27,4%, najmniej na wydziale klasycznym 4,45%⁸⁷.

Bardzo mało zachowało się informacji na temat liceów w województwie białostockim. Udało się jedynie ustalić liczbę uczniów Liceum w Sejnach, która w roku szkolnym 1937/1938 wynosiła 13, a rok później 23.

⁸⁶ T. Zaniewski, *65 lat istnienia...*, op. cit., s. 15.

⁸⁷ Obliczono na podstawie danych zamieszczonych w referatach przygotowanych na posiedzenie Państwowej Rady Oświecenia Publicznego w dniu 28 listopada 1938 roku, Warszawa 1938, s. 33.

Tabela 46: Liczba uczniów Liceum w Sejnach w roku szkolnym 1936/1937 i 1937/1938

Klasa	Rok szkolny	
	1937/1938	1938/1939
I	13	16
II	-	7

- klasa nie funkcjonuje

Źródło: ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Gospodarka.

2.2. Szkoły zawodowe

W szkołach zawodowych uczyło się w blisko trzykrotnie mniej młodzieży niż w szkołach średnich ogólnokształcących. Prywatne szkoły zawodowe przewyższały szkoły państwowe, nie tylko pod względem liczby placówek, ale także pod względem uczącej się w nich młodzieży.

W roku szkolnym 1925/1926 funkcjonowało w Polsce ogółem 87 szkół zawodowych, w których naukę pobierało 12552 uczniów, w tym 8 814 chłopców i 3738 dziewcząt⁸⁸. Prywatne szkoły zawodowe cieszyły się dużą popularnością wśród młodzieży żydowskiej, która w roku szkolnym 1934/1935 stanowiła w nich prawie 80%. Większość uczniów, bo aż 90%, wybierała szkoły koncesjonowane przez właścicieli żydowskich⁸⁹.

W roku szkolnym 1937/1938 było 637 prywatnych zawodowych szkół liczących ponad 68 tys. uczniów, 177 państwowych z 34 tys. uczniów oraz 119 samorządowych z 11 tys. uczniów. Przeciętna szkoła prywatna liczyła niespełna 107 uczniów, a państwowa 192 uczniów⁹⁰.

⁸⁸ J. Miąso, *Szkoły zawodowe...*, op. cit., s. 76.

⁸⁹ *Almanach szkolnictwa...*, op. cit., s. 99.

⁹⁰ *Historia wychowania wiek XX*, op. cit., s. 70.

Na badanym obszarze w 1930 roku we wszystkich typach szkół zawodowych naukę pobierało 2310 uczniów, w tym 1513 w szkołach prywatnych (65,5%)⁹¹.

Niewiele zachowało się informacji na temat uczniów prywatnych szkół zawodowych. Materiały źródłowe są fragmentaryczne i dotyczą jedynie niektórych placówek.

W przypadku szkół rzemieślniczo-przemysłowych ustalono, że Szkoła Rzemieślnicza PMS w Grodnie w 1929 roku kształciła 156 uczniów, rok później 138. Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa w Ostrołęce w 1930 roku przygotowywała do zawodu 235 uczniów, co pod tym względem dawało jej pierwsze miejsce wśród szkół rzemieślniczych w województwie. Szkoła Rzemieślnicza Gminy Żydowskiej w Grodnie miała wtedy 88 uczniów, Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa w Łomży 22 uczniów, a Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa ks. Salezjanów w Różanymstoku zaledwie 16 uczniów.

W Żydowskiej Szkole Rzemieślniczej Męskiej w Białymstoku w 1925 roku uczyło się 177 uczniów. Na prywatne szkoły rzemieślniczo-przemysłowe w województwie białostockim przypadało w 1930 roku łącznie 663 uczniów.

W pierwszym roku szkolnym 1932/1933 po wprowadzeniu ustawy Jędrzejewiczowskiej nastąpiło nieznaczne zmniejszenie liczby uczniów. Na przykład, w Szkole Rzemieślniczej PMS w Grodnie odnotowano o 22 mniej uczniów, a w Żydowskiej Szkole Rzemieślniczej Męskiej w Białymstoku o 43 osoby mniej niż w roku wcześniejszym.

W 1936 roku w zawodowych szkołach mechanicznych w Białymstoku było 908 uczniów, w tym w trzech szkołach państwowych 496, a w czterech prywatnych 412. W ostatnim roku przed wybuchem wojny liczba uczniów zwiększyła się do 1409 osób, w tym 732 w szkołach państwowych i 677 w prywatnych. Najwięcej uczniów wśród szkół prywatnych liczyła Żydowska Szkoła Rzemieślnicza Męska w Białymstoku⁹².

⁹¹ J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku...*, op. cit., s. 167; J. Czeropski, *Kursy zawodowe na Białostocczyźnie w okresie międzywojennym*, „Białostocczyzna” 1992, nr 2/26, s. 20-23.

⁹² J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku...*, op. cit., s. 369.

Dużym zainteresowaniem cieszyły się w województwie białostockim szkoły handlowe. Koedukacyjna Szkoła Handlowa im. M. Kopernika w Białymstoku w drugim roku swojej działalności (1925/1926) odnotowała 105 uczniów, w tym 55 chłopców. W roku szkolnym 1928/1929 w szkole uczyło się 152 osób, w tym około 2/3 stanowiły dziewczęta. Z każdym rokiem zwiększała się liczba uczniów, osiągając w 1931 roku 260 osób. W pierwszym roku po wprowadzeniu reformy szkolnej liczba ta pomniejszyła się zaledwie o 4 uczniów. W roku szkolnym 1935/1936 naukę w Szkole Handlowej im. M. Kopernika w Białymstoku rozpoczęło w klasie III i IV łącznie 58 osób, w tym 30 w klasie III i 28 w klasie IV⁹³.

Tabela 47: Uczniowie Szkoły Handlowej im. M. Kopernika w Białymstoku w latach 1925/1926–1928/1929

Rok szkolny	Ogółem	Chłopcy	Dziewczęta
1925/1926	105	55	50
1926/1927	106	52	54
1927/1928	128	59	69
1928/1929	152	48	104

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych oraz W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 95.

Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS w Grodnie w 1926 roku miała 54 uczniów, a cztery lata później prawie trzykrotnie więcej. W 1931 roku i kolejnym, liczba uczniów ulega spadkowi⁹⁴.

Dane na temat uczniów Szkoły Handlowej TNSSiW w Suwałkach dotyczą dwóch lat. W 1926 roku kształciło się w niej zaledwie 17 uczniów, z czego 9 to dziewczynki. W 1930 roku było już 62 uczniów.

Dwie szkoły żydowskie Szkoła Handlowa TROWŻ w Białymstoku i Szkoła Handlowa Markusa w Grodnie liczyły średnio po 65 uczniów. W kolejnych latach działalności w szkole w Białymstoku liczba uczniów ulegała wahaniom. W 1926 roku do szkoły uczęszczało

⁹³ PAOB, f. 59, op. 8, dz. 146, k. 5, 6.

⁹⁴ W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 73.

85 uczniów, zaś w 1932 roku 56 uczniów. Szkoła w Grodnie w 1930 roku kształciła najmniej uczniów w porównaniu do innych placówek handlowych. Zatem na prywatne szkoły rzemieślniczo-przemysłowe w 1930 roku przypadało łącznie 682 uczniów (bez uczniów Szkoły Handlowej TKWHiE w Suwałkach).

Tabela 48: Liczba uczniów w prywatnych szkołach handlowych w województwie białostockim w latach 1925–1932

Nazwa szkoły	Rok								
	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	
Prywatna Szkoła Handlowa im. M. Kopernika w Białymstoku	105	106	128	152	188	234	260	256	
Prywatna Szkoła Handlowa PMS w Grodnie	.	54	40	.	132	142	128	118	
Prywatna Szkoła Handlowa PMS w Łomży	57	.	.	.	118	131	110	110	
Prywatna Szkoła Handlowa TNSŚiW w Suwałkach	.	17	.	.	.	62	.	.	
Prywatna Szkoła Handlowa TKWHiE w Suwałkach	
Prywatna Szkoła Handlowa TROWŻ w Białymstoku		85	65	70	57	76	72	56	
Prywatna Szkoła Handlowa Markusa w Grodnie	-	-	69	.	56	37	.	.	

- szkoła nie funkcjonuje

· brak danych

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych oraz W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 73.

Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS w Łomży do 1932 roku, kolejny rok szkolny rozpoczynała z coraz większą liczbą uczniów. Najwięcej z nich przypada na 1930 rok. Po reformie liczba uczniów zaczęła się zmniejszać, dochodząc w 1933 roku do 85. Po przekształceniu szkoły w gimnazjum kupieckie wzrosła jej popularność.

Już w 1934 roku naukę rozpoczęło 105 uczniów, tyle samo w roku kolejnym. W 1936 roku liczba uczniów uległa podwojeniu, osiągając liczbę 204. W 1937 roku uczyło się 250 uczniów, w tym 167 dziewcząt, a w 1938 roku 303 uczniów, w tym 184 dziewcząt.

W gimnazjach kupieckich: PMS w Grodnie, PMS w Łomży w Suwałkach i Wysokiem Mazowieckiem uczyło się w 1937 roku łącznie 720 uczniów, z czego dziewczęta stanowiły 56,7% ogólnej liczby uczniów⁹⁵. Brak jest szczegółowych danych na temat liczby uczniów w poszczególnych placówkach po wprowadzeniu reformy szkolnej.

Szczątkowe informacje zachowały się na temat uczennic szkół żeńskich. Wiadomo, że w szkole krawiecko-bieliźniarskiej Św. Rodziny w Białymstoku w roku szkolnym 1937/1938 w dwóch równoległych klasach pierwszych naukę pobierało 70 uczennic. W roku szkolnym 1938/1939 klasa I liczyła 45, a klasa II 38 osób. Piętnaście uczennic z klasy I i 13 z klasy II było mieszkankami miejscowymi, a dojeżdżających było 47 uczennic, z czego 25 z klasy I. W bursie i prywatnie mieszkało 8 dziewcząt, 3 z klasy I i 5 z klasy II⁹⁶. Szkoła Przemysłowa Żeńska prowadzona przez Towarzystwo „Ort” w 1929 roku liczyła 120 dziewcząt. Rok później liczba uczennic spadała do 103. Natomiast w 1931 roku było już 123 i o jedną uczennicę więcej rok później. Żeńska Szkoła Zawodowa w Ostrowi Mazowieckiej w 1930 roku kształciła zaledwie 48 dziewcząt. Najmniej, bo zaledwie 12 uczniów, odnotowano w tym roku szkolnym w szkole Przemysłowej PMS w Drohiczynie⁹⁷.

Na terenie województwa białostockiego funkcjonowało pięć szkół rolniczych. W roku szkolnym 1930/1931 w Kukowie uczyło się 25 dziewcząt, a w Ludowej Szkole Rolniczej w Krzyżewie 41 chłopców⁹⁸. W 1937 roku w szkole w Krzyżewie liczba uczniów zmniejszyła się do 28⁹⁹.

⁹⁵ Ibidem, s. 54.

⁹⁶ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1555, k. 48.

⁹⁷ W. Jemielity, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 55-56.

⁹⁸ S. Blusiewicz, *Ludowe szkoły rolnicze*, Wrocław 1959, s. 46.

⁹⁹ Należeli do nich: Rytel Tadeusz, Skarzyński Antoni, Skupski Leon, Sienkiewicz Wiktor, Wiszniewski Józef, Zaniewski Józef, Babiński Antoni, Babiński Edward, Borecki Józef, Czarnowski Franciszek, Dworakowski Mieczysław, Gawkowski Czesław, Godlewski Henryk, Grochowski Jan, Jurek Czesław, Jaworowski Wincenty, Kolendo Stanisław, Kostro Kazimierz,

O dostępie do szkoły prywatnej zawodowej w województwie białostockim decydował przywilej miejsca zamieszkania. Szkoły te, z wyjątkiem szkół rolniczych, były zlokalizowane w miastach powiatowych, co stwarzało większą możliwość dzieciom miejscowym i ograniczenia dla dzieci ze wsi. Najliczniejszą grupę uczniów w tych szkołach stanowili więc miejscowi.

W roku szkolnym 1929/1930 w prywatnych szkołach zawodowych w Białymstoku uczyło się 412 uczniów, z czego 222 stanowili chłopcy. W kolejnych dwóch latach przybyło 67 uczniów. Uczniowie pochodzili głównie z Białegostoku. W roku szkolnym 1929/1930 co piąty uczeń był zamiejscowy. Rok później młodzież przyjezdna stanowiła już prawie 25%, a w roku szkolnym 1931/1932 wskaźnik ten spadł do 18%.

Tabela 49: Uczniowie prywatnych szkół zawodowych w Białymstoku w latach 1929/1930–1934/1935

Rok szkolny	Szkoły zawodowe						Ogółem
	miejscowi		Ogółem	zamejscowi		Ogółem	
	chłopcy	dziewczeta		chłopcy	dziewczeta		
1929/1930	165	167	332	57	23	80	412
1930/1931	166	192	358	70	46	116	474
1931/1932	210	180	390	33	56	89	479
1932/1933	162	171	333	30	50	80	413
1933/1934	165	151	316	44	31	75	391
1934/1935	182	187	269	54	43	97	366

Źródło: Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929-1934, op. cit., tab. 134, s. 118.

Kulesza Antoni, Kulesza Władysław, Kujolowicz Piotr, Kreptun Antoni, Żuniewski Eugeniusz, Matulewicz Józef, Moczydłowski Jan, Popławski Bogdan, Przyżeniak Józef, Bieńkowski Stanisław. Pochodzili oni z powiatu ostrowsko-mazowieckiego, wysokomazowieckiego, suwalskiego, łomżyńskiego, ostrołęckiego, grodzieńskiego, augustowskiego oraz białostockiego. PAOB, f. 59, op. 1, dz. 358, k. 88, 89.

Liczba uczniów białostockich szkół zawodowych w latach 1929–1932 wykazywała tendencje wzrostową. W roku szkolnym 1929/1930 z Białegostoku pochodziło 80,6% uczniów. Wśród dojeżdżających większość stanowili chłopcy, dziewczęta tylko 5,6% ogólnej liczby uczniów. W następnym roku już $\frac{1}{4}$ wszystkich uczniów była spoza Białegostoku, w tym 14,8% stanowili chłopcy i 9,7% dziewczęta. Powiększyła się liczba uczennic miejscowych (192), których było 26 więcej niż chłopców. Kolejny rok odwrócił tę relację. Wówczas uczniowie zamiejscowi stanowili jedynie 18,6% ogólnej liczby uczniów, w tym zdecydowanie więcej stanowiły dziewczęta (11,7%). W porównaniu do zawodowych szkół państwowych w Białymstoku w roku szkolnym 1929/1930 większość uczniów była zamiejscowa (53,5%), przy czym chłopcy stanowili w tej grupie 40,6%.

Od roku szkolnego 1932/1933 liczba uczniów prywatnych szkół zawodowych w Białymstoku wykazała tendencje spadkowe. Podobnie jak w latach wcześniejszych, większość uczniów była mieszkańcami Białegostoku. W roku szkolnym 1934/1935 co czwarty uczeń (26,5%) był zamiejscowy. Na ten rok szkolny przypadął największy wskaźnik uczniów zamiejscowych.

Rozdział VIII

Nauczanie i wychowanie w szkołach prywatnych województwa białostockiego

1. Programy nauczania i ich realizacja

1.1. Szkoły średnie ogólnokształcące

W szkolnictwie średnim wolnej Polski dominowały sprawy spolszczenia szkół i zdobycia odpowiedniej kadry nauczycielskiej oraz uchwalenia polskich programów nauczania¹. Zostały one wprowadzone przez MWRiOP pod nazwą Program naukowy szkoły średniej² rozporządzeniem z dnia 17 maja 1919 roku³ z początkiem roku szkolnego 1919/1920⁴. Do tego momentu program opierał się na Zasadach programu naukowego szkoły średniej ogólnokształcącej⁵ z 15 marca 1918 roku.

Nowy program szkoły średniej oparto na tak zwanej podstawie dydaktycznej, określanej inaczej „podstawą wychowawczą”, która mogła mieć profil matematyczno-przyrodniczy, humanistyczny bądź klasyczny. W miejscowościach, w których znajdowała się tylko jedna szkoła, najczęściej była to szkoła humanistyczna, rzadziej matematyczno-przyrodnicza. Do tych drugich należały na terenie województwa białostockiego gimnazjum w Różanymstoku, Sejnach, Chwolesa oraz Tachkemojny w Białymstoku. Pozostałe gim-

¹ K. Bartnicka, *Wychowanie państwowe...*, op. cit., s. 68.

² Program naukowy szkoły średniej, Warszawa 1919.

³ Dz. U. MWRiOP, 1919, nr 6, poz. 13.

⁴ W drugim wydaniu z 1921 roku program opublikowany został pod nazwą *Zasady planu nauczania w szkole średniej Umotywowanie projektu opracowanego przez sekcję szkolnictwa średniego w roku 1918*, Lwów – Warszawa 1921.

⁵ A. Zielenyzyk, *Z dziejów tworzenia programu szkoły średniej*, „Oświata i Wychowanie” 1929, nr 5, s. 366-375.

nazja ogólnokształcące, działające na terenie województwa białostockiego były typu humanistycznego⁶. Patrz aneks 4.

Program nauczania miał przygotowywać do studiów wyższych, zapewnić wszechstronny rozwój intelektualny, fizyczny i moralny młodzieży oraz poszerzać wiedzę związaną z potrzebami państwa. Podjęto próbę zerwania z typowym dla tradycyjnego gimnazjum werbalizmem cechującym szkołę rosyjską, zastępując go metodami inspirującymi uczniów do samodzielnego myślenia.

W procesie wychowania eksponowano wartość pracy. Autorzy nowych programów postulowali szerokie zastosowanie w kształceniu wszelkiego rodzaju zajęć praktycznych, zwłaszcza w laboratoriach i pracowniach oraz wycieczek. Pojawił się przedmiot o nazwie prace ręczne, który miał wyrabiać sprawność i umiejętności manipulacyjne, konstrukcyjne i wytwórcze, jak też wzbudzać zamiłowanie do pracy fizycznej⁷.

W programach wyraźnie zastrzeżono, że 45 godzin zajęć praktycznych z ogólnej liczby 131 powinno być przeprowadzanych praktycznie, a 8 przeznaczono wyłącznie na wycieczki geograficzno-przyrodnicze jako „bodziec wywołujący pozytywny stosunek do prądu współczesnego życia, budzący emocjonalne nastawienie młodzieży do przejawów życia”⁸.

Chociaż Ministerstwo zalecało stosowanie w prywatnych szkołach średnich programów nauczania obowiązujących w szkołach państwowych, to jednak szkoły prywatne posiadały dość dużą swobodę pracy, zarówno pod względem programowym, jak i metodycznym⁹. Zapowiedziana pomoc materialna ze strony państwa powodowała,

⁶ Na początku roku szkolnego 1925/1926 średnich szkół ogólnokształcących typu humanistycznego było 499, klasycznego nowego 88, klasycznego dawnego 16, neohumanistycznego 4, matematyczno-przyrodniczego 97, licealnego 19, innych typów 61; M. Falski, *Atlas szkolnictwa...*, op. cit., s. 37; Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych, R.II, 1926, s. 507.

⁷ Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum Niższe. Nauka pisma, s. 31.

⁸ J. Michałowska, *Zagadnienia wychowawcze w nowych programach*, Warszawa 1934, s. 25.

⁹ Program naukowy szkoły średniej., Warszawa 1919, s. 177.

że właściciele szkół prywatnych chętnie dostosowywali się do ministerialnych wytycznych¹⁰.

Gimnazjum niższe przygotowywało do gimnazjum wyższego, posiadało jeden program, który stanowił wstęp i podstawę ogólną dla gimnazjum wyższego.

Tabela 50: Tygodniowy plan godzin gimnazjum niższego do 1929 roku

Przedmioty	Klasy				Ogółem
	wstępna	I	II	III	
Religia	2	2	2	2	8
Język polski	6	5	4	4	19
Język obcy	-	-	6	5	11
Historia	-	-	2	2	4
Geografia	-	2 + (1)	2 + (1)	2	6 + (2)
Matematyka	5	6	4	4	19
Fizyka i chemia	-	-	1 + 2	2 + 3	8
Przyrodoznawstwo	2 + (1)	2 + (2)	2 + (2)	2 + (1)	8 + (6)
Pismo	2	2	-	-	4
Rysunek	4	4	2	2	12
Śpiew	2	2	2	1	7
Praca ręczna	2	3	2	2	9
Gimnastyka	2	2	2	2	8
Razem godzin lekcji teoretycznych	15	17	23	23	78
Razem godzin zajęć praktycznych	12 + (1)	13 + (3)	10 + (3)	10 + (1)	45 + (8)
Ogółem godzin	27 + (1)	30 + (3)	33 + (3)	33 + (1)	123 + (8)

W nawiasach podano godziny przeznaczone wyłącznie na wycieczki.

Źródło: Dz. U. MWRiOP, 1929, nr 1, poz. 1.

¹⁰ Zob.: F. Araszkiwicz, *Szkoła średnia ogólnokształcąca...*, op. cit., s. 45; F. Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa...*, op. cit., s. 108.

Na podstawie rozporządzenia MWRiOP z dnia 16 lipca 1925 roku¹¹ wprowadzono szereg zmian do programu gimnazjum niższego, a rozporządzeniem MWRiOP z dnia 17 lipca 1925 roku¹² zmiany do programów gimnazjum wyższego, rozszerzając jego zasięg na cały kraj¹³.

Nowy plan godzin w trzech najwyższych klasach szkoły powszechnej i gimnazjum niższym wprowadził od II półrocza roku szkolnego 1928/1929 minister Kazimierz Świtalski. W ten sposób po raz pierwszy wprowadzono drożność programową pomiędzy szkołą powszechną a gimnazjum. Uczeń szkoły powszechnej po ukończeniu czterech klas mógł kontynuować naukę w klasie I gimnazjum.

Tabela 51: Tygodniowy plan godzin nauki wyższych oddziałów 7-klasowej szkoły powszechnej i gimnazjum niższego w latach 1929-1932

Przedmioty	Klasy (oddziały)			Ogółem
	I (V)*	II(VI)*	III(VII)*	
Religia	2	2	2	6
Język polski	4	4	4	12
Język obcy nowożytny	5	3	3	11
Historia	2	2	1	5
Geografia	2	2	2	6
Nauka o przyrodzie	2	2	4	8
Rachunki z geometrią	4	4	4	12
Rysunek	2	2	2	6
Roboty ręczne	2	4	4	10
Śpiew	2	2	1	5
Ćwiczenia cielesne	3	3	3	9
Ogółem	30	30	30	90

* W nawiasie podane zostały oddziały szkoły powszechnej.

Źródło: Dz. U. MWRiOP, 1929, nr 1.

¹¹ Dz. U. MWRiOP, 1925, nr 12, poz. 112.

¹² Dz. U. MWRiOP, 1925, nr 14, poz. 142.

¹³ Znowelizowane programy nauczania zawierały zmniejszony średnio o 1 godzinę wymiar godzin poszczególnych przedmiotów nauczania z wyjątkiem języka polskiego. W wyniku tych ustaleń dyrekcja sama miała zdecydować o tym, czy usunąć poszczególne partie materiału nauczania w celu zrealizowania go w terminie, czy zrealizować go w mniejszym wymiarze godzin. Por.: Dz. U. MWRiOP, 1926, nr 12, poz. 141.

Wprowadzono 30-godzinny wymiar godzin tygodniowo w trzech najwyższych oddziałach szkoły powszechnej i we wszystkich klasach gimnazjum niższego, zwiększono do 3 liczbę godzin ćwiczeń cielesnych, wprowadzono do wyższych oddziałów szkoły powszechnej język obcy nowożytny¹⁴.

Gimnazjum wyższe zróżnicowane było na trzy wydziały: matematyczno-przyrodniczy, humanistyczny i klasyczny. Według tej zasady skonstruowany program przewidywał dla przedmiotów tworzących grupę podstawową zwiększenie liczby godzin nauczania. O typie szkoły prywatnej decydowało MWRiOP na wniosek przedłożony przez dyrektora szkoły.

¹⁴ Takie zmiany spowodowały zahamowanie rozbudowy szkół powszechnych 7 klasowych i rozwijanie gimnazjów niższych. W roku szkolnym 1930/31 na 743 gimnazja w kraju, były tylko 72 gimnazja wyższe, w tym 8 państwowych, 19 samorządowych i 45 prywatnych; Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/1931, Warszawa 1933, s. 467-545.

Tabela 52: Tygodniowy plan godzin gimnazjum wyższego do 1932 roku

Przedmioty	Wydział klasy																	
	matematyczno-przyrodniczy						humanistyczny						klasyczny					
	IV	V	VI	VII	VIII	Ogółem	IV	V	VI	VII	VIII	Ogółem	IV	V	VI	VII	VIII	Ogółem
Religia	2	2	2	2	2	10	2	2	2	2	2	10	2	2	2	2	2	10
Język polski	4	3	3	4	4	18	4	4	4	4	4	20	4	3	3	3	3	16
Język obcy nowożytny	3	3	3	3	3	15	4	4	4	4	4	20	4	3	3	3	2	15
Język łaciński	-	-	-	-	-	-	6	5	5	5	4	25	6	6	6	5	4	27
Język grecki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	6	6	5	22
Historia	2	2	2	3	3	10 ½	3	4	4	5	3	17 ½	4	3	3	3	-	14 ½
Geografia	2	2	2	-	-	7 ½	2	2	2	-	-	7 ½	-	2	2	-	3	5 ½
Przyrodznawstwo	2	3	3	3	-	11	2	2	-	-	-	4	4	-	-	-	-	4
Fizyka z chemią i kosmografią	4	4	4	5	5	22	-	-	3	4	4	11	-	-	-	3	3	6
Matematyka	4	4	4	5	5	22	4	4	3	3	3	17	3	3	2	2	2	12
Propedeutyka filozofii	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	3	3
Rysunek	2	2	2	2	2	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Roboty ręczne	2	2	2	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ćwiczenia cielesne	3	3	3	3	3	15	3	3	3	3	3	15	3	3	3	3	3	15
Ogółem:	30	30	30	30	30	150	30	30	30	30	30	150	30	30	30	30	30	150
Przedmioty nadobowiązkowe	Śpiew, muzyka, roboty ręczne (poza godzinami wskazanymi w planie)						Rysunek, muzyka, śpiew (poza godzinami wskazanymi w planie)						Rysunek, śpiew, muzyka (poza godzinami wskazanymi w planie)					

Źródło: Statystyka szkolnictwa 1931/1932, Warszawa 1933, s. 12.

Po uchwaleniu ustawy o ustroju szkolnictwa z dnia 11 marca 1932 roku¹⁵ wprowadzono nowe programy nauczania. Podobnie jak we wcześniejszym okresie, szkoły prywatne zachowały pewną swobodę pod względem organizacyjnym i programowym. Mogły przyjmować wzory szkolnictwa publicznego lub tworzyć własne zasady. Jednakże, tylko przyjęcie organizacji i programów szkolnictwa państwowego lub uzyskanie statusu szkoły eksperymentalnej dawało uprawnienia państwowe i opiekę władz¹⁶.

Po zmianach ustrojowych w 1932 roku program gimnazjum opierał się na drugim szczeblu programowym szkoły powszechnej, czyli na klasie VI szkoły III stopnia, lub na siedmiu latach nauki w szkole II stopnia i uwzględniał, obok wykształcenia ogólnego, praktyczne potrzeby życia. Plan nauczania gimnazjum obejmował 11 przedmiotów w wymiarze 122 godzin tygodniowo, po 30 godzin w klasie I-II i po 31 w klasach III-IV. Do przedmiotów obowiązkowych należały: religia, język polski, język łaciński, język obcy nowożytny, historia, geografia, fizyka i chemia, matematyka, zajęcia praktyczne i ćwiczenia cielesne. Nadobowiązkowo nauczano drugiego języka nowożytnego, rysunków i muzyki, nie więcej jednak niż 4 godziny tygodniowo, w grupach 15 osobowych. Uczeń mógł wybrać najwyżej dwa przedmioty nadobowiązkowe, ponieważ wiązało się to z dziennym obciążeniem ucznia, które nie mogło przekroczyć sześciu 45-minutowych godzin lekcyjnych¹⁷.

Rozporządzenie z 12 lipca 1934 roku wprowadziło do gimnazjów państwowych Program nauki w gimnazjach państwowych z polskim językiem nauczania (Tymczasowy)¹⁸. Na tych programach oparły również swoją pracę gimnazja prywatne z polskim językiem nauczania.

¹⁵ Dz. U. R.P, 1932, nr 38, poz. 389, art. 19-23.

¹⁶ W. Garbowska, *Jędrzejewiczowska ustawa szkolna z 1932 roku*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1969, t. XII, J. Miąso (red.), Warszawa 1969, s. 133-134.

¹⁷ *Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących. Szkoła powszechna. Gimnazjum*, Lwów 1933, s. 47.

¹⁸ Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 11, poz. 336, s. 397.

Tabela 53: Plan godzin gimnazjum ogólnokształcącego po 1932 roku

Przedmioty i zajęcia		Klasy				Ogółem
		I	II	III	IV	
Obowiązkowe	Religia	2	2	2	2	8
	Język polski	6/3	4	4	4	16,5
	Język łaciński	0/5	4	4	4	14,5
	Język obcy nowożytny	6/4	4	4	4	17
	Historia	3	3	3	0/3	10,5
	Geografia	3	2	2	3/0	8,5
	Biologia	3	3	-	2	8
	Fizyka i chemia	-	-	4	4	8
	Matematyka	3	4	4	4	15
	Zajęcia praktyczne	2	2	2	2	8
	Ćwiczenia cieleśne	2	2	2	2	8
	Ogółem	30	30	31	31	122
Nadobowiązkowe	Język obcy nowożytny	-	0/2	2	2	5
	Rysunek	2	2	2	2	8
	Muzyka	1-4 godziny tygodniowo				

Zapis np. 6/4 oznacza 6 godzin w semestrze zimowym i 4 w semestrze letnim.

Źródło: Program nauki w gimnazjach państwowych z polskim językiem nauczania (Tymczasowy), Lwów 1934.

Organizacja gimnazjów według nowego ustroju szkolnictwa miała być przeprowadzona w ciągu 6 lat, do 1 lipca 1938 roku. Przekształcenie po 1932 roku dotychczasowych szkół średnich ogólnokształcących (klas III-IV), w myśl postanowień statutu gimnazjum, miało dokonywać się stopniowo, aż do wygaśnięcia mocy przepisów sprzecznych z nowym statutem tych szkół. Zatem od roku szkolnego 1932/1933 kolejne klasy gimnazjum starego typu systematycznie

wygasały, a nowe były przekształcane w klasę gimnazjum nowego typu. Zdarzały się niejednokrotnie sytuacje, że w jednej szkole były klasy nowego typu, czyli te które uruchamiano według zaleceń reformy z 1932 roku i starego typu, czyli te które zostały powołane przed 1932 rokiem. Przykład stanowi Gimnazjum w Drohiczynie, w którym w roku szkolnym 1935/1936 było sześć klas: 3 nowego ustroju i 3 starego¹⁹. Wiadomo też, że w Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku w roku szkolnym 1934/1935 funkcjonowały cztery klasy: I, II, V i VI. Dwie pierwsze były nowego typu, zaś dwie pozostałe starego typu. Rok później były po dwie klasy I i II, jedna klasa III, wszystkie nowego typu oraz klasy VI i VII starego typu²⁰.

Po 1932 roku na programie gimnazjum oparto swój program liceum ogólnokształcące. Program liceum poszerzał wiedzę zdobytą w gimnazjum i dawał teoretyczno-naukowe przygotowanie do studiów w szkołach wyższych²¹.

Opierając się na ustawie z 1932 roku opracowano Program nauki (Tymczasowy) w państwowych liceach ogólnokształcących z polskim językiem nauczania. Pod względem programowym liceum ogólnokształcące zostało sprofilowane na 4 wydziały (typy): matematyczno-fizyczny, przyrodniczy, humanistyczny i klasyczny, których podstawę dydaktyczną stanowiły odpowiednio dobrane grupy przedmiotów²².

¹⁹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 1.

²⁰ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1078, k. 33.

²¹ F. Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa...*, op. cit., s. 109.

²² Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 9, poz. 306.

Tabela 54: Plan godzin w liceum ogólnokształcącym

Przedmiot	Wydział							
	humanistyczny		klasyczny		matematyczno-fizyczny		przyrodniczy	
	Kl. I	Kl. II	Kl. I	Kl. II	Kl. I	Kl. II	Kl. I	Kl. II
Język polski	6	6	4	4	3	3	3	3
Historia	4	4	3	3	2	2	2	2
Język łaciński	4	4	4	4	-	-	-	-
Język grecki	-	-	4	4	-	-	-	-
Język obcy nowożytny	5	4	3	3	3	3	3	3
Matematyka	2	2	2	2	-	-	4	2
Matematyka z kreslaniem	-	-	-	-	5	5	-	-
Fizyka	-	-	-	-	-	-	3	3
Chemia	-	-	-	-	-	-	2	2
Fizyka i chemia	4		2	-	-	-	-	-
Fizyka z kosmografią	-	-	-	-	5	4	-	-
Chemia z mineralogią i geologią	-	-	-	-	3	3	-	-
Geografia z mineralogią i geologią	-	-	-	-	-	-	2	2
Biologia	-	2	-	2	2	-	4	3
Religia	2	2	2	2	2	2	2	2
Filozofia	-	3	-	3	-	3	-	3
Zagadnienia życia współczesnego	2	2	2	2	2	2	2	2
Rysunek	-	-	-	-	2	2	2	2
Ćwiczenia cieleśne	2	2	2	2	2	2	2	2
Ogółem	31	31	31	31	31	31	31	31

Źródło: „Przegląd Pedagogiczny” 1936, nr 19, s. 307.

Każdy typ liceum posiadał odpowiedni program nauczania, który miał na celu rozwój umysłowy i kształtowanie charakteru uczniów.

Zadaniem liceum było nie tylko intelektualne, ale również praktyczne przygotowanie młodzieży do studiów wyższych²³. Nauczycielom pozostawiano swobodę w doborze metod, zalecano natomiast zwracać uwagę na pracę samodzielną ucznia, opartą na wcześniej zdobytych przez niego umiejętnościach. Młodzież miała podejmować indywidualne próby badawcze oraz własną naukę w bibliotece²⁴. Jednakże mimo wzniosłych zamiarów natrafiono na trudności związane z brakiem podręczników i odpowiednio wyposażonych pracowni.

Warto także zwrócić uwagę na fakt, iż we wszystkich prywatnych szkołach średnich z uprawnieniami nauka religii katolickiej była obowiązkowa. Obowiązek nauki religii dla uczniów katolików w szkołach prywatnych korzystających z zasiłków państwowych albo posiadających prawa szkół państwowych, wprowadzało rozporządzenie oparte na założeniach konkordatu z dnia 9 grudnia 1926 roku o nauce szkolnej religii katolickiej. Szkoły prywatne, które odmawiały prowadzenia nauki religii nie otrzymywały od Ministerstwa uprawnień²⁵.

W województwie białostockim wśród prywatnych gimnazjów ogólnokształcących najliczniejszą grupę stanowiły gimnazja humanistyczne. Na badanym terenie spośród 39 prywatnych gimnazjów ogólnokształcących 32 realizowały program humanistyczny i 5 program matematyczno-przyrodniczy. Do szkół typu matematyczno-przyrodniczego należały gimnazja: Żeńskie Chwolesa w Białymstoku, Męskie Chwolesa w Białymstoku, Tachkemojny w Białymstoku, w Różanymstoku oraz w Sejnach. Dwa ostatnie w trakcie swojej działalności zmieniły typ na humanistyczny (pierwsze w 1932 roku²⁶, drugie w 1929 roku). Z powodu braku źródeł nie udało się określić typ gimnazjum w Grajewie i Sokółce. Patrz aneks 4.

Większość prywatnych polskich szkół średnich ogólnokształcących w województwie białostockim korzystało z programów szkół państwowych. W większości (17 na 20) były to szkoły posiadające

²³ *Zadania liceum ogólnokształcącego*, „Muzeum” 1936, s. 147.

²⁴ Por.: Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 5, poz. 147.

²⁵ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 332, k. 53.

²⁶ AITS, Kronika Zakładu Salezjańskiego w Różanymstoku, D-Dz. IIIc, N 10a.

uprawnienia państwowe, które zobowiązywały do realizowania programów ministerialnych²⁷.

Przy realizacji programów liczba godzin niejednokrotnie wykraczała poza wymogi władz. Tak było w przypadku szkół koncesjonowanych przez diecezje rzymskokatolickie. W roku szkolnym 1932/1933 w programie nauczania gimnazjum w Różnymstoku znalazły się: propedeutyka filozofii, matematyka, fizyka, język niemiecki, łacina, język grecki, historia, język polski, geografia, śpiew, ćwiczenia cielesne, zajęcia praktyczne, rysunek, religia katolicka. Ponadto wprowadzono chór, orkiestrę i hufiec²⁸.

Gimnazjum w Łomży powstało w 1919 roku jako 4-klasowe progimnazjum męskie. Po 1920 roku zostało przekształcone na gimnazjum 8-klasowe. Porównując program nauczania stosowany w tej szkole z wytycznymi ministerstwa zauważamy, iż do realizacji niektórych przedmiotów dodało po kilka godzin. Tygodniowy wymiar godzin nauczania w klasie IV zwiększono o 7, a w klasie V o 8 godzin. W klasie IV dodano po jednej godzinie języka polskiego, matematyki i ćwiczeń cielesnych, po 3 godziny łaciny i geografii. Zmniejszono natomiast o 2 godziny tygodniowo naukę przyrody. W klasie V dodano po jednej godzinie języka polskiego, języka greckiego i języka obcego oraz po 2 godziny łaciny i matematyki. W programie nauczania w klasie IV i V wprowadzono 2 godziny tygodniowo śpiewu, które ministerstwo zaliczało do przedmiotów nadobowiązkowych²⁹.

²⁷ W. Garbowska, *Jędrzejewiczowska ustawa szkolna...*, op. cit., s. 133-134.

²⁸ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1049, k. 3.

²⁹ Statystyka szkolnictwa, 1931/1932, Warszawa 1933, s. 12.

Tabela 55: Program nauczania w klasie IV i V Gimnazjum Męskiego Piotra Skargi w Łomży w roku szkolnym 1924/1925

Przedmiot	Klasa	
	IV	V
Religia	2	2
Język polski	5	4
Język łaciński	9	8
Język grecki	-	6
Język niemiecki	4	4
Historia	4	3
Geografia	3	2
Algebra z geometrią	4	5
Przyroda	2	-
Śpiew	2	2
Gimnastyka i hufiec	4	4
Ogółem	39	40

Źródło: ADŁ, zesp. Unitas x Supińskiego, t. Seminarium Duchowne w Łomży, k. 48.

Ogólna liczba godzin nauki w Gimnazjum w Sejnach była również większa niż w gimnazjum państwowym i wynosiła: w klasie IV, V i VIII po 32 godziny, a w klasie VI i VII po 34 godziny³⁰. Od roku szkolnego 1930/1931 klasy niższe posiadały wydział humanistyczny a wyższe wydział neoklasycy³¹. W roku szkolnym 1932/1933 uruchomiono klasę I przygotowawczą nowego typu. Od roku szkolnego 1934/1935 klasa I liczyła dwa oddziały, które miały swoją kontynuację w kolejnych latach³².

Odnosnie programów nauczania, w pozostałych polskich gimnazjach prywatnych zachowały się tylko wrywkowe informacje. Są to jedynie fragmentaryczne wiadomości, stwierdzające typ szkoły i krótkie dane o liczbie klas.

³⁰ ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statuty, k. 109.

³¹ W. Jemielity, *Szkoły powszechno...*, op. cit., s. 114.

³² ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statuty, k. 14.

Wśród gimnazjów bez praw państwowych znalazły się 3 gimnazja. Chociaż miały one dowolność w wyborze programów, to często nauka odbywała się w nich „według programów ogólnokształcących szkół średnich państwowych”, jak miało to miejsce w Gimnazjum „Radosna Szkoła” w Białymstoku. Ze statutu szkoły wynika, iż w szkole były „używane tylko dozwolone przez władzę szkolną podręczniki i środki naukowe”³³. W roku szkolnym 1933/1934 programy ministerialne realizowało w gimnazjum pięć klas, to znaczy klasa I nowego typu oraz klasa IV, V, VI i VII starego typu³⁴. Brak materiałów źródłowych o dwóch pozostałych gimnazjach bez praw w Goniądzu oraz w Wołkowysku nie pozwala stwierdzić, czy posiadały one własne programy nauczania, czy też korzystały z programów szkół państwowych.

Wśród żydowskich prywatnych gimnazjów ogólnokształcących 12 na 19 szkół posiadało prawa państwowe i tym samym realizowało programy ministerialne. W sprawozdaniu rocznym Gimnazjum Druksina w Białymstoku za rok szkolny 1932/1933 zapisano: „Szkoła stosowała program ministerialny, idąc za wskazówkami otrzymywanymi z kuratorium, a dyrekcja starała się program uzgodnić z duchem czasu i w tym też kierunku przeprowadzała jego realizację”³⁵. Podobny zapis występował w statucie szkoły w paragrafie 7, w brzmieniu: „Nauka odbywa się według programu obowiązującego w państwowych szkołach średnich ogólnokształcących. Przy nauczaniu będą używane jedynie dozwolone przez władzę szkolną podręczniki”³⁶.

Na uwagę zasługuje fakt, iż żydowskie prywatne gimnazja ogólnokształcące z pełnymi i niepełnymi prawami szkół państwowych, poza przedmiotami nauczania wymaganymi przez władze oświatowe, realizowały przedmioty dodatkowe. To niewątpliwie czyniło szkołę bardziej atrakcyjną i zachęcało młodzież żydowską do podejmowania w niej nauki.

Na przykład w Gimnazjum Zeligmana w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936 nauczano dodatkowo religii mojżeszowej i ję-

³³ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1432, k. 109.

³⁴ Ibidem, k. 31.

³⁵ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 116.

³⁶ Ibidem, k. 120.

zyka francuskiego³⁷. W tym samym roku szkolnym w Gimnazjum Kacnelsona w Białymstoku oprócz przedmiotów zalecanych przez Ministerstwo nauczano także języka hebrajskiego (w klasie I po 5, w klasach III, VI, VII po 4, w klasie VIII 3 godziny tygodniowo), historii Żydów (w klasach I, II i III po 2 godziny tygodniowo) oraz Talmudu (w klasach I, VI i VII po 1 godzinie tygodniowo). Wówczas klasy VI, VII i VIII były klasami starego typu, zaś klasy I, II i III klasami nowego typu³⁸.

Gimnazjum Zarządu Głównego Zjednoczenia Szkół Żydowskich w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936, poza nauką zalecanych przedmiotów prowadziło dodatkowo język żydowski. Wśród przedmiotów nauczanych w Gimnazjum Gutmana w Białymstoku w roku szkolnym 1936/1937, znalazła się nauka obywatelska, język hebrajski, język francuski i język niemiecki. W Gimnazjum Goldlusta w Łomży dodatkowo nauczano języka hebrajskiego³⁹. Natomiast w Gimnazjum Hebrajskim w Białymstoku młodzież żydowska uczyła się religii mojżeszowej, historii Żydów, Talmudu i w zwiększonym wymiarze godzinowym języka hebrajskiego⁴⁰.

W trakcie prowadzonych badań nie udało się ustalić programów nauczania prywatnych żydowskich gimnazjów ogólnokształcących, które nie posiadały praw szkół państwowych.

Fragmentarycznych informacji dostarcza dokument dotyczący tygodniowego rozkładu lekcji Gimnazjum „Herclija” w Wołkowysku na rok szkolny 1933/1934. W programie tej szkoły uwzględniono dodatkowe przedmioty, takie jak język hebrajski, historia Żydów, biblia, agada, Talmud. Pozostałe przedmioty były nauczane w liczbie godzin zgodnie z ministerialnym planem nauczania gimnazjum ogólnokształcącego.

³⁷ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 30.

³⁸ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 23-25.

³⁹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 488, k. 18-20, 31, 63.

⁴⁰ *Almanach szkolnictwa...*, op. cit., s. 235.

ten szczebel kształcenia takich nie przygotowano. Nadzór nad szkolnictwem zawodowym zwracał tylko uwagę na to, aby kształcenie teoretyczne korespondowało z kształceniem praktycznym⁴¹. Do powyższych wytycznych dostosować się miały szkoły prywatne.

Przed wprowadzeniem ustawy z 1932 roku na obszarze województwa białostockiego funkcjonowały prywatne szkoły handlowe, rzemieślniczo-przemysłowe, przemysłowe szkoły żeńskie oraz szkoły rolnicze.

Do 1932 roku program nauczania realizowany w szkołach handlowych obejmował treści, które miały wychowywać swoich uczniów na dobrych obywateli, dać zawód kupca i uzupełniać ich wiedzę ogólnokształcącą. W trakcie nauki uczeń miał nauczyć się prowadzenia ksiąg handlowych, zapoznać się z podstawami ekonomii oraz organizacją przedsiębiorstw handlowych. Ponadto, miał opanować umiejętność korespondencji handlowej, orientację w prowadzeniu księgowości, posiąść wiadomości z zakresu towaroznawstwa, poprawnie władać językiem ojczystym i obcym⁴².

Statut z 1919 roku stwierdzał, że zadaniem szkoły rzemieślniczo-przemysłowej jest przygotowanie teoretyczne i praktyczne rzemieślników do różnych zawodów i wychowanie ich „na obywatele świadomych swoich praw i obowiązków w stosunku do rodziny, społeczeństwa, narodu i państwa”⁴³. Program nauczania w tych szkołach obejmował: religię, język polski, historię Polski, wychowanie obywatelskie, arytmetykę, geometrię wraz z kreśleniem geometrycznym, fizykę, chemię, higienę, ratownictwo oraz maszynoznawstwo. W klasie wstępnej nauczano ponadto: krajoznawstwa, kaligrafii, rysunków ręcznych i przyrody. Uczniowie odbywali dodatkowo praktyki w warsztatach, które miały charakter ćwiczeniowy i przygotowywały do wykonywania zawodu⁴⁴.

⁴¹ M. Zaborowska, *Szkolnictwo zawodowe...*, op. cit., s. 109.

⁴² H. Markiewiczowa, *Szkolnictwo średnie Polskiej Macierzy Szkolnej...*, op. cit., s. 219.

⁴³ J. Miąso, *Szkoły zawodowe...*, op. cit., s. 38.

⁴⁴ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 223, k. 42-46. Program tymczasowy bielizniarstwa i krawiecczynny dla szkół przemysłowych żeńskich, krawiecczynna i bielizniarstwo rok I, II, III.

Program nauczania szkół przemysłowych żeńskich był zróżnicowany ze względu na wydział krawiecki lub bieliźniarski⁴⁵.

Celem szkoły rolniczej było przygotowanie w pełni samodzielnego gospodarza, posiadającego niezbędne kwalifikacje do prowadzenia własnego gospodarstwa. Nauka w ludowych szkołach rolniczych obejmowała zarówno lekcje teoretyczne, jak i zajęcia praktyczne w gospodarstwach. Na naukę teoretyczną przeznaczano przeważnie od 30 do 35 godzin tygodniowo, przy czym w programie uwzględniano dwie zasadnicze grupy przedmiotów: ogólnokształcące i zawodowe. Przedmioty ogólnokształcące obejmowały przeciętnie około 30% godzin lekcyjnych, resztę stanowiły przedmioty rolnicze: hodowla, uprawa, nawożenie oraz ogrodnictwo i budownictwo wiejskie. W ścisłym związku z nauczaniem przedmiotów teoretycznych pozostawały zajęcia praktyczne, zgrupowane w takich działach jak: gospodarstwo rolne, podwórzowe, ogrodniczo-sadownicze oraz prace warsztatowe⁴⁶. W porównaniu z programem nauczania szkół męskich, w szkołach żeńskich większy nacisk położono na przedmioty ogólnokształcące, na które poświęcono około 40% czasu. Przedmioty zawodowe zostały potraktowane bardziej encyklopedycznie, a większą uwagę zwrócono na problematykę gospodarstwa domowego. Na ten zakres nauki teoretycznej przeznaczono od 27 do 29 godzin tygodniowo, a zajęcia praktyczne w tych szkołach zostały zgrupowane wokół gospodarstwa podwórzowego, gospodarstwa domowego, ogrodu i szwalni w liczbie od 24 do 30 godzin tygodniowo⁴⁷.

Zmiany organizacyjne z 1932 roku uregulowały kwestię programów dla szkół zawodowych. Na programach państwowych szkół zawodowych miały wzorować się prywatne szkoły zawodowe.

Gimnazja zawodowe uwzględniały wykształcenie ogólne, oprócz tego dawały przygotowanie praktyczne i teoretyczne. Ich 4-letni program był oparty na drugim szczeblu programowym szkoły powszechnej. Program nauczania wprowadzony po 1932 roku obejmował cztery grupy przedmiotów: zajęcia warsztatowe, przed-

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ S. Michalski, *Szkolnictwo i oświata rolnicza w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*, Poznań 1963, s. 69.

⁴⁷ W. Miśkiewicz, *Oświata rolnicza w Polsce*, Warszawa 1929.

mioty zawodowe, przedmioty zawodowe ściśle związane z zawodem i przedmioty pomocnicze. Tygodniowo przewidywano 30–31 godzin zajęć. Większą liczbę godzin w szkole zawodowej spędzały uczennice gimnazjum krawieckiego (38–41 godzin tygodniowo) oraz uczniowie gimnazjum mechanicznego (40–46 godzin). Z tego 45–50% czasu nauki zajmowała nauka praktyczna zawodu, 15–20% przedmioty zawodowe i 30–40% przedmioty ogólnokształcące⁴⁸.

Po 1932 roku podbudowę programową prywatnych niższych szkół zawodowych stanowił pierwszy szczebel programowy szkoły powszechnej. Tak było w przypadku 2-letniej szkoły rolniczej, która kształciła „przyszłych przewodników w pracy nad podniesieniem poziomu wsi”⁴⁹. Dla szkół tego typu nie przewidywano żadnej specjalizacji. Głównym miejscem nauczania było gospodarstwo rolne. Celem nauki w tych szkołach było nie tylko wyposażenie uczniów w odpowiedni zasób wiadomości, ale również wyrobienie umiejętności odpowiedniego wykorzystania nabytych wiadomości w pracy na własnym gospodarstwie. Program 2-letnich prywatnych szkół rolniczych obejmował podstawowe wiadomości z zakresu nauk przyrodniczych oraz przedmiotów ściśle zawodowych. Podstawę programową stanowiły przedmioty rolnicze: uprawa roślin, chów i użytkowanie zwierząt, podstawowe wiadomości z ogrodnictwa i leśnictwa oraz organizacja gospodarstw. Program uwzględniał ponadto podstawowe wiadomości z organizacji życia wiejskiego, samorządów terytorialnych oraz wiadomości związane bezpośrednio lub pośrednio z problematyką rolniczą⁵⁰. W programach nauczania uwzględniono przedmioty: weterynarię, miernictwo, budownictwo, ogrodnictwo oraz rachunkowość rolną, które pośrednio lub bezpośrednio wiązały się z pracą na gospodarstwie rolnym⁵¹.

Po 1932 roku szkoły handlowe przekształcono na gimnazja kupieckie. W Gimnazjum Kupieckim w Wysokiem Mazowieckiem w roku szkolnym 1937/1938 funkcjonowało 5 oddziałów: Ia, Ib, II, III

⁴⁸ J. Miąso, *Szkoły zawodowe...*, op. cit., s. 132.

⁴⁹ S. Skrzywan, *Nowy ustrój szkolnictwa zawodowego*, „Oświata i Wychowanie” 1933, nr 8-10, s. 718.

⁵⁰ S. Michalski, *Szkolnictwo i oświata rolnicza...*, op. cit., 1963, s. 71.

⁵¹ *Ibidem*, s. 102.

i IV. Nauczano w nich geografii gospodarczej (w klasie I, II i III), nauki o handlu (w klasie II i III), korespondencji handlowej (w klasie III i IV), nauki o spółdzielczości (w klasie IV), techniki reklamy, języka niemieckiego, języka polskiego, organizacji i techniki handlu, towaroznawstwa oraz ćwiczeń cielesnych w klasie I⁵².

Po 1932 roku szkoły rzemieślniczo-przemysłowe przekształcono na gimnazja mechaniczne. Szkoły posiadały od 2 do 4 wydziałów. Do szkół, które posiadały 2 wydziały należały szkoły: PMS w Ostrołęce, która na początku swojej działalności posiadała tylko jeden wydział ślusarsko-mechaniczny, a w roku szkolnym 1930/1931 dodano wydział ślusarsko-kowalski⁵³ oraz szkoła PMS w Grodnie. Po 4 wydziały: ślusarski, stolarski, szewski i krawiecki posiadały szkoły: w Różanymstoku oraz w Łomży. Żydowska Szkoła Rzemieślnicza Męska Mojżesza Perelstejna w Białymstoku posiadała wydziały: mechaniczny, elektryczny, przędzalniany i tkacki. W roku szkolnym 1935/1936 prowadziła naukę: mechaniki stosowanej, rysunku, rysunku zawodowego, maszynoznawstwa, elektrotechniki, technologii, kalkulacji, geografii, fizyki, materiałoznawstwa, języka polskiego, nauki o Polsce, stolarki, technologii drzewa, religii, ćwiczeń cielesnych oraz praktycznej nauki zawodu stolarskiego⁵⁴. Zaś *Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce* podaje, iż kurs nauki obejmował przedmioty teoretyczne: historię Żydów, język polski, naukę o Polsce współczesnej, matematykę, fizykę, technologię, naukę o budowie maszyn, elektrotechnikę, mechanikę stosowaną, kalkulację, kreślarstwo, gimnastykę, przysposobienie wojskowe oraz przedmioty praktyczne: ślusarstwo, mechanikę, kowalstwo i spawanie, stolarstwo meblowe, stolarstwo modelowe, stolarstwo budowlane, tkactwo i przędzenie⁵⁵.

Cztery, spośród dziewięciu prywatnych zawodowych szkół przemysłowych żeńskich funkcjonujących po 1932 roku w województwie białostockim, kontynuowało swoją działalność jako niższe szkoły żeńskie krawiecko-bielizniarskie oraz gimnazja żeńskie krawiecko-bielizniarskie. Większość szkół do 1932 roku miała wydział krawiecki

⁵² PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1480, k. 3, 8, 9, 14, 15.

⁵³ J. Jemielity, *Szkoły zawodowe...*, op. cit., s. 48.

⁵⁴ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1421, k. 1-5.

⁵⁵ *Almanach szkolnictwa...*, op. cit., s. 521-523.

i bieliźniarski. Prywatna Szkoła Przemysłowa Żeńska w Białymstoku posiadała ponadto wydział modniarsko-czapniczy i trykotarski, a Żeńska Szkoła Zawodowa w Ostrowi Mazowieckiej wydział hafciarski.

Przed powstaniem Szkoły krawiecko-bieliźniarskie ss. Misjonarek Św. Rodziny w Białymstoku od 1935 roku siostry prowadziły dla kilkunastu uczennic kursy krawieckie⁵⁶. Po dwóch latach kursy przekształcono w 3-letnią żeńską krawiecko-bieliźniarską szkołę zawodową. Nauczano w niej przedmiotów ogólnokształcących i zawodowych po 6-8 godzin dziennie. W roku szkolnym 1937/1938 uczennice pobierały naukę w dwóch równoległych klasach pierwszych. Rok później w klasie I i II nauczano: religii rzymskokatolickiej, języka polskiego, historii, rachunków, śpiewu, nauki o materiałach i narzędziach, krawiectwa oraz bieliźniarstwa. Od 1 września 1939 roku działalność rozpoczęło gimnazjum z dwiema klasami równoległymi. Wybuch wojny pozwolił tylko na półroczną pracę szkoły⁵⁷.

W 3-letniej Szkole Krawiecko-Bieliźniarskiej pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Bielsku Podlaskim w roku szkolnym 1935/1936 prowadzono naukę przedmiotów ogólnokształcących oraz religii, bieliźniarstwa, krawiectwa, rysunku, gimnastyki oraz gospodarstwa domowego⁵⁸. W niższej Żeńskiej Szkole Rękodzielniczej w Ostrołęce w tym samym roku nauczano: języka polskiego, matematyki, nauki obywatelskiej oraz krawiectwa i bieliźniarstwa⁵⁹.

2. Język nauczania

2.1. Szkoły średnie ogólnokształcące

Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące preferowały polski język nauczania. Były również w województwie białostockim w latach

⁵⁶ J. R. Bar, *Zgromadzenie sióstr misjonarek świętej rodziny*, Warszawa 1969, s. 80.

⁵⁷ Ibidem; PAOB, f. 58, op. 4, dz. 1555, k. 1-10, 18, 48; Rozmowa przeprowadzona z s. Bronisławą Wołoszyn ze Zgromadzenia Sióstr Misjonarek Św. Rodziny im. Bł. Bolesławy Lament w Białymstoku 23 marca 2006 roku.

⁵⁸ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1099, k. 10.

⁵⁹ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1099, k. 6.

1918–1939 szkoły prywatne, które nauczały w języku hebrajskim lub żydowskim. Na tym poziomie kształcenia nie występowały szkoły dwujęzyczne.

Funkcjonowanie szkół z językiem żydowskim i hebrajskim dowodzi, iż wśród żydowskiej mniejszości narodowej panowało dążenie do kultywowania narodowych tradycji przez naukę w języku ojczystym⁶⁰. Mniejszości narodowe dążyły do zachowania własnej odrębności kulturowej. Miejscem, w którym można było realizować te dążenia okazały się szkoły prywatne, przede wszystkim żydowskie⁶¹, ponieważ w szkołach państwowych takie możliwości były ograniczone.

Dla Żydów polskich językiem ojczystym był jidysz, język polski był używany głównie w kontaktach z Polakami. Byli też Żydzi zasympilowani, którzy słabo bądź nawet wcale nie znali jidysz, a ich językiem ojczystym był polski. Ta polskojęzyczna społeczność nie miała odpowiednika wśród pozostałych mniejszości państwa polskiego. Rzadkością bowiem było, aby Niemiec czy Ukrainiec używał języka polskiego jako ojczystego⁶². Z kolei język hebrajski – w znaczeniu języka żywego – pojawił się wśród Żydów wraz z ruchem syjonistycznym w końcu XIX wieku, dając początek nowemu podziałowi językowemu. Wówczas syjoniści za język narodowy Żydów uznali hebrajski, a w chwili odzyskania niepodległości położyli podwaliny pod rozwój szkolnictwa hebrajskojęzycznego⁶³.

Władze państwowe nie zaspokajały zapotrzebowania mniejszości narodowych na oświatę w ich języku ojczystym. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 roku⁶⁴ nałożyła na szkoły dla mniejszości narodowych

⁶⁰ *Historia wychowania wiek XX*, op. cit., s. 138–139.

⁶¹ Podobnie rozwijało się szkolnictwo ukraińskie i litewskie, a białoruskie i rosyjskie stopniowo obumierało.

⁶² J. Ogonowski, *Uprawnienia językowe mniejszości narodowych...*, op. cit., s. 131.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Por.: *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1939, s. 319; Dz. U. RP, 1924, nr 79, poz. 766. Ustawa obowiązywała w województwach wschodnich i południowo-wschodnich oraz powiatach: grodzieńskim i wołkowyskim województwa białostockiego. Określała podstawy organizacyjne szkolnictwa mniejszości ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej. Ludność ukraińska licząca w roku szkolnym 1937/1938 5 mln dysponowała 461 szkołami powszechnymi z ukraińskim językiem nauczania i 3 064 szkołami dwujęzycznymi (utrakwistycznymi), 24 gimnazjami z językiem ukraińskim i 2 gimnazjami dwujęzycznymi. Jednomilionowa lud-

obowiązek nauczania języka polskiego jako państwowego, zaleciła przekształcenie państwowych szkół średnich ogólnokształcących z niepolskim językiem na szkoły dwujęzyczne z polskim i niepolskim językiem nauczania. Prywatne szkoły z niepolskim językiem wykładowym podległy tym samym przepisom, co szkoły prywatne z polskim językiem wykładowym. W prywatnych szkołach powszechnych, w których językiem nauczania był język niepolski, we wszystkich klasach obowiązkowo nauczano języka państwowego, a w klasach wyższych prowadzono w języku państwowym nauczanie języka polskiego, historii Polski i naukę o Polsce współczesnej⁶⁵. W prywatnych szkołach średnich z językiem wykładowym niepolskim obowiązkowa była nauka języka polskiego, literatury polskiej, historii, geografii, nauki o Polsce współczesnej w języku polskim. W przypadku niestosowania się do odpowiednich przepisów odbierano szkołom uprawnienia.

Dla uczniów nauczanych niejednokrotnie w obcym dla nich języku wykładowym, język ten, jak również narodowość używająca tego języka, nabierały elementów swojskości, co z kolei – w przekonaniu twórców ustawy – ułatwiało asymilację⁶⁶.

Tendencje do integracji ludności żydowskiej ze społeczeństwem polskim były widoczne także po wejściu w życie ustawy o szkolnictwie prywatnym z 11 marca 1932 roku. Jej konsekwencją było znaczne ograniczenie żydowskiego szkolnictwa powszechnego i średniego. W latach trzydziestych szkoły powszechne i średnie prywatne z żydowskim i hebrajskim językiem nauczania, przekształciły

ność białoruska dysponowała jedną szkołą średnią – gimnazjum prywatnym – z językiem białoruskim. Szkół powszechnych z językiem niemieckim było 394, dwujęzycznych 203 oraz 15 gimnazjów z językiem niemieckim. Litwini posiadali 23 szkoły powszechne i 1 gimnazjum z językiem litewskim. Mniejszość żydowska miała 226 szkół powszechnych z językiem jidisz lub hebrajskim, tyle samo szkół z polskim i żydowskim (hebrajskim) językiem nauczania, ponadto 12 szkół średnich z językiem jidisz lub hebrajskim i 38 z polskim i żydowskim (hebrajskim) językiem nauczania.

⁶⁵ Zob.: Dz. U. RP, 1924, nr 79, poz. 766; A. Łuczak, J. R. Szaflik, *Druga Rzeczpospolita...*, op. cit., s. 193-194; R. Stankiewicz, *Prawne podstawy działalności szkolnictwa dla mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) S. Walasek i A. Bilewicz, *Rola mniejszości narodowych...*, op. cit., s. 179; S. Mauersberg, *Szkolnictwo dla mniejszości narodowych*, (w:) *Historia wychowania wiek XX*, t. 1, J. Miąso (red.), Warszawa 1980, s. 127, 128.

⁶⁶ Por.: E. Kryńska, *Utrakwizacja szkolnictwa a racja stanu...*, op. cit., s. 34-36; K. Gomółka, *Białorusini w II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1992, s. 104; J. S. Bystróż, *Szkoła i społeczeństwo*, Łwów 1930, s. 267.

się stopniowo w szkoły dwujęzyczne. Powiększenie liczby szkół utrakwistycznych wynikało z faktu, iż z jednej strony zaspokajały potrzeby kulturalne ludności żydowskiej, gdyż nauczały przedmiotów judaistycznych w języku żydowskim lub hebrajskim, a z drugiej wyposażały ją w należytą znajomość przedmiotów ogólnokształcących nauczanych w języku polskim. Ponadto, dla dzieci o niepolskim pochodzeniu, dobra znajomość języka polskiego miała być swego rodzaju przepustką do łatwiejszego życia w państwie polskim.

We wzajemnym konkurowaniu języków żydowskiego, hebrajskiego i polskiego, uszczerbek poniósł jidysz, ale nie na rzecz języka hebrajskiego, lecz polskiego. Systematycznie wzrastała bowiem liczebność Żydów, którzy deklarowali polski język ojczysty. Główną przyczyną tego zjawiska była większa atrakcyjność szkolnictwa państwowego z polskim językiem nauczania, które dawało większe szanse dostania się do szkoły wyższego szczebla⁶⁷.

Spośród 19 żydowskich gimnazjów prywatnych, w 9 językiem nauczania był polski, w 7 hebrajski, a w 1 żydowski. Gimnazjum Zeligmana w Białymstoku przez pierwsze lata swojej działalności prowadziło naukę w języku rosyjskim, dopiero od 1921 roku językiem wykładowym był polski. Poza tą placówką do szkół polskojęzycznych zaliczono Gimnazja: Druskina w Białymstoku, Gutmana w Białymstoku, Chwolesowej w Białymstoku, Oddziału Organizacji Żydów Ortodoksów w Grodnie, Goldlusta w Łomży, Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Średniej w Suwałkach oraz Towarzystwa Krzewienia Oświaty w Wołkowysku.

W języku hebrajskim kształciły następujące Gimnazja: Kacnelsona w Białymstoku, Tachkemojny w Białymstoku, Społeczne w Białymstoku, Tarbut w Grodnie, Jabne w Grodnie, „Herclija” w Wołkowysku oraz Jabne w Wołkowysku.

Tylko jedna szkoła miała żydowski język wykładowy. Było nią Gimnazjum Zarządu Głównego Zjednoczenia Szkół Żydowskich w Bia-

⁶⁷ Dowodem tego stwierdzenia mogą być dane liczbowe. W roku szkolnym 1925/1926 szkoły dwujęzyczne stanowiły w kraju zaledwie 3% ogólnej liczby prywatnych szkół żydowskich, w roku szkolnym 1937/1938 odsetek ten zwiększył się do 50%. Por.: Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1927, s. 8, 11; Statystyka szkolnictwa 1937/1938, s. VIII, 26, 41; J. Ogonowski, *Uprawnienia językowe mniejszości...*, op. cit., 132.

łymstoku. Nie dało się ustalić, jaki był język nauczania w Gimnazjum Mojżesza Weldmana i Samuela Mejersona w Grodnie oraz Gimnazjum Koedukacyjnym Marii Padwiny w Białymstoku.

Tabela 56: Język wykładowy w prywatnych szkołach średnich ogólnokształcących w województwie białostockim w latach 1918–1939

Szkoły	Język polski	Język żydowski	Język hebrajski	Niewiadomy
Polskie	20	-	-	-
Żydowskie	9	1	7	2

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

W 1921 roku w II Rzeczypospolitej były 84 gimnazja prywatne, które prowadziły naukę w języku polskim. Na terenie województwa białostockiego działało wtedy 17 takich szkół, co w skali kraju stanowiło 20%. W 1925 roku na 780 szkół średnich ogólnokształcących, z niepolskim językiem wykładowym było 11 szkół państwowych i 96 prywatnych. W 107 szkołach z niepolskim językiem wykładowym w 14 szkołach językiem wykładowym był hebrajski, w 5 żydowski. W tej grupie szkół znalazło się co najmniej 6 szkół w województwie białostockim, z których aż 5 miało hebrajski język nauczania.

W roku szkolnym 1929/1930 funkcjonowało w kraju 14 prywatnych szkół średnich ogólnokształcących z żydowskim lub hebrajskim językiem nauczania, z czego 7, czyli połowa, funkcjonowała na terenie województwa białostockiego. W roku szkolnym 1934/1935 o 3 zmniejszyła się liczba szkół z żydowskim lub hebrajskim językiem nauczania. W roku szkolnym 1936/1937 i 1937/1938 funkcjonowało na terenie Rzeczypospolitej 38 żydowskich szkół dwujęzycznych. Na obszarze województwa białostockiego takich nie odnotowano.

Tabela 57: Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące z żydowskim i hebrajskim językiem nauczania

Język	1929/1930	1934/1935	1936/1937	1937/1938
Żydowski lub hebrajski	14	11	11	12
Polski i żydowski/hebrajski	.	.	38	38

. - brak danych

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1934, s. 175; idem, Warszawa 1935, s. 205; idem, Warszawa 1938, s. 310; idem, Warszawa 1939, s. 319.

W latach trzydziestych wzrosła popularność szkół dwujęzycznych, przeważnie polsko-hebrajskich. W tych ostatnich językiem wykładowym był język polski, ale nauka przedmiotów judaistycznych prowadzona była w języku hebrajskim.

W roku szkolnym 1937/1938 rozpoczęły działalność pierwsze licea ogólnokształcące. Wśród 14 takich szkół prywatnych funkcjonujących na terenie województwa białostockiego 10 było polskojęzycznych. Pozostałe szkoły żydowskie miały hebrajski język nauczania. Należały do nich następujące Licea: Kacnelsona w Białymstoku, Społeczne Towarzystwa Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów w Białymstoku, Tarbut w Grodnie oraz Tarbut w Wołkowysku.

2.2. Szkoły zawodowe

Zachowane szczątkowe materiały źródłowe dotyczące prywatnych szkół zawodowych funkcjonujących w województwie białostockim w latach 1918–1939 nie pozwoliły we wszystkich przypadkach określić ich język wykładowy.

Wiadomo, że szkoły polskie, bez względu na typ, preferowały polski język nauczania. W szkołach żydowskich, żydowski język nauczania ustalono w przypadku Żydowskiej Szkoły Rzemieślniczej Perelsztejna w Białymstoku. Nie ma dokładnych danych dotyczących języka wykładowego w innych szkołach. Można jedynie

przypuszczać, że skoro były to placówki prowadzone przez gminy wyznaniowe żydowskie, stowarzyszenia żydowskie, lub też samych Żydów, występował w nich niepolski język wykładowy. Przykład może stanowić Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku, które było jedną z najważniejszych żydowskich szkół w przedwojennej Polsce. Nauczanie odbywało się w niej w całości w języku hebrajskim, dlatego znacząco przyczyniło się do odrodzenia tego języka.

3. Wyniki nauczania

3.1. Promocja do następnej klasy

Zachowane materiały źródłowe nie pozwalają na dokładną ocenę wyników w nauce. Szczątkowe informacje dotyczą tylko niektórych szkół.

W celu osiągnięcia w prywatnej szkole średniej właściwego poziomu kształcenia, przez cały okres trwania nauki stosowano tak zwaną „poważną egzekutywę”, czyli wskazówki zawarte w okólniku MWRiOP z 1927 roku w sprawie wymagań przy nauczaniu, promowaniu i egzaminowaniu. Szczególną ostrożność stosowano przy promowaniu uczniów do klas VII i VIII ze względu na zbliżające się egzaminy dojrzałości. Twierdzono, iż „postępy i rozwój ucznia w klasach IV-VI mogły już rzucić stosunkowo wyraźne światło bądź na właściwy poziom, bądź na brak uzdolnień do przyszłych studiów wyższych”⁶⁸.

Tylko 52% uczniów klasy IV w roku szkolnym 1923/1924 doszło wraz z drugorocznymi do klasy maturalnej w roku szkolnym 1927/1928. W kolejnym roku szkolnym z klasy IV do VIII doszło 54% uczniów, a w latach 1925–1930 już 55%⁶⁹.

W latach trzydziestych „odsiew” ze szkół średnich wynosił średnio połowę uczniów. Natomiast odsetek promowanych w klasach gimnazjalnych wynosił przeciętnie około 86% rocznie. Zaledwie co

⁶⁸ PAOB, f. 52 op. 1, dz. 18 k. 76.

⁶⁹ Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1930, s. 390.

czwarty uczeń zreformowanego gimnazjum kończył szkołę bez powtarzania klasy⁷⁰. W końcu roku szkolnego 1931/1932 niewiele ponad połowie uczniów, którzy uzyskali świadectwo dojrzałości udawało się to w normalnym terminie. Natomiast 23% przedłużało naukę w gimnazjum o rok, a 2,3% o pięć i więcej lat. Do VII klasy dochodziło tylko 52,5%, a do VIII – 45% uczniów, którzy rozpoczęli naukę w gimnazjum. Jedynie 70% spośród tych, którzy dobrnęli do klasy VIII uzyskała maturę⁷¹.

Promocje do następnej klasy odbywały się w szkołach prywatnych według norm stosowanych w szkołach państwowych. W przypadku zbyt niskich postępów pozostawiano ucznia na drugi rok w tej samej klasie. Problem drugoroczności występował w każdej szkole. Z protokołu klasyfikacyjnego „Radosnej Szkoły” w Białymstoku z 8 maja 1934 roku dowiadujemy się, że w 5 klasach sklasyfikowano 61 uczniów. W klasie I sklasyfikowano 21 uczniów, w klasie IV – 15, w klasie V – 10, w klasie VI – 7, a w klasie VII – 8. Do klasy drugiej promowano 17 osób, do piątej 12, do szóstej 9, do siódmej 4. Powodem, dla którego nie promowano 15 uczniów był ich brak postępów w nauce⁷².

W Szkole Handlowej im. M. Kopernika w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936 naukę w rozpoczęło w klasie III i IV łącznie 58 uczniów, w tym 30 w klasie III i 28 w klasie IV. Na koniec roku szkolnego naukę ukończyło 10 uczniów mniej. W klasie III promowano 9 chłopców i 16 dziewcząt, a w klasie IV 21 chłopców i 2 dziewczynki⁷³.

Niepromowani stanowili w szkole niekiedy nawet 20% wszystkich uczniów. W roku szkolnym 1927/1928 w Gimnazjum w Sejnach promowano do następnej klasy co drugiego ucznia. Reszta pozostała na drugi rok w tej samej klasie albo została usunięta ze szkoły. W niektórych latach funkcjonowania zakładu nie występowały jednak przypadki usunięcia uczniów ze szkoły. Najwięcej uczniów

⁷⁰ Mały Rocznik Statystyczny 1936, Warszawa 1936, s. 232.

⁷¹ Statystyka szkolnictwa 1932/1933, Warszawa 1934, s. 11; Statystyka szkolnictwa 1935/1936, Warszawa 1937, s. 4.

⁷² PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1432, k. 31.

⁷³ PAOB, f. 59, op. 8, dz. 146, k. 5, 6.

drugorocznych zanotowano w roku szkolnym 1935/1936. Na 208 chłopców na drugi rok pozostało wówczas 41.

Tabela 58: Klasyfikacja uczniów Gimnazjum w Sejnach w latach 1927/1928–1935/1936 (na koniec roku szkolnego)

Rok szkolny	Promowani	Niepromowani	Usunięci	Ogółem uczniów
1927/1928	57	21	25	103
1928/1929	67	21	18	106
1929/1930	92	12	-	104
1932/1933	127	6	3	136
1933/1934	135	17	4	156
1934/1935	163	27	-	190
1935/1936	167	41	-	208

Źródło: ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statuty.

W przypadku słabych wyników w nauce oraz nieterminowych opłat, uczeń mógł być skreślony z listy, nawet w trakcie trwania roku szkolnego. Takim przykładem był Franciszek Krajewski, uczeń Gimnazjum w Drohiczynie. Rada pedagogiczna szkoły zdecydowała się wydać świadectwo odejścia, ze względu na słabe zdolności do nauki i zaległości za nauczanie wynoszące 565 zł. Uczeń ten, jak wskazuje w piśmie do KOS w Brześciu z dnia 4 lipca 1936 roku dyrektor gimnazjum, „przyszedł do nas w 1933 roku. Zdawał do VI klasy, został przyjęty do V klasy. W VI klasie był dwa lata i ze wszystkich przedmiotów w końcu roku otrzymał oceny jedynie dostateczne. Pod względem moralnym jest bez zarzutu, ale nie chcemy kształcić darmo młodzieńca o słabym poziomie intelektualnym”⁷⁴. Krajewski tak tłumaczył się w piśmie do KOS „klasę powtarzałem, gdyż w ubiegłym roku szkolnym chorowałem na kamienie nerkowe przez kilka miesięcy. W tym roku szkolnym zachorowałem na ucho i po dłuższym leczeniu musiałem poddać się operacji. Mimo to miałem na I okres tylko dwóję z łaciny, na drugi semestr byłem już zupełnie

⁷⁴ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 657, k. 25.

„czysty”, czyli bez dwójki”⁷⁵. Niestety, pomimo próśb, nie kontynuował nauki.

3.2. Egzaminy dojrzałości

Po ukończeniu szkoły średniej uczeń zdawał egzamin dojrzałości, który sprawdzał jego wiedzę i umiejętności oraz wykazywał, czy osiągnął on odpowiedni poziom rozwoju umysłowego, wymagany przez władze oświatowe.

Organizację egzaminów dojrzałości w prywatnych szkołach średnich normowały regulaminy zamieszczone w rozporządzeniach ministra WRiOP⁷⁶. Regulamin egzaminów ustanawiał w szkołach średnich dwa rodzaje egzaminów dojrzałości: zwyczajny i eksternistyczny.

Zwyczajny egzamin dojrzałości zdawali uczniowie gimnazjów państwowych oraz niepaństwowych z prawami pełnymi. Uczniowie szkół z niepełnymi prawami szkół państwowych oraz tych, które nie posiadały praw, zdawali rozszerzony (eksternistyczny) egzamin dojrzałości w charakterze eksternów, w tym samym terminie, co uczniowie innych szkół średnich. Egzamin był zdawany przed specjalną komisją powołaną przez Ministerstwo⁷⁷.

Szkoły prywatne z pełnymi prawami przeprowadzały egzaminy dojrzałości we własnym zakresie, a ich absolwenci mieli prawo do odbywania skróconej służby wojskowej. KOS powołało państwowe komisje egzaminacyjne w składzie: przewodniczący mianowany przez kuratorium, kierownik szkoły, której uczniowie zdają egzamin dojrzałości, nauczyciele klasy ósmej, uczący tych przedmiotów,

⁷⁵ Ibidem, k. 27.

⁷⁶ Dz. U. MWRiOP, 1918, nr 6, poz. B. 6; Dz. U. MWRiOP, 1920, nr 2, poz. 15; Dz. U. MWRiOP, 1926, nr 2, poz. 8.

⁷⁷ F. Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa...*, op. cit.

z których odbywał się egzamin⁷⁸. Egzamin odbywał się w myśl regulaminu gimnazjalnych egzaminów dojrzałości z dnia 19 grudnia 1925 roku, który wszedł w życie 1 marca 1926 roku⁷⁹.

Uczeń klasy VIII szkoły średniej mógł przystąpić do egzaminu dojrzałości, w przypadku kiedy miał przynajmniej dostateczne oceny roczne. Podczas egzaminowania Komisja zwracała uwagę na „wyrobienie umysłowe i stopień rozwoju ogólnego, mniej zaś na wiadomości abiturientów”⁸⁰.

Po złożeniu egzaminu dojrzałości z wynikiem pomyślnym abiturient otrzymywał świadectwo dojrzałości, które dawało mu prawo wstępu na uczelnie wyższe.

Kandydat, który jako uczeń szkoły nie zdał egzaminu dojrzałości i opuścił szkołę, mógł zdawać ponownie ten egzamin z tych samych przedmiotów i z tymi samymi zwolnieniami od egzaminów ustnych, najwcześniej w następnym normalnym terminie egzaminów dla abiturientów szkół średnich, jednakże nie później niż przed upływem dwóch lat. Egzamin dojrzałości można było zdawać w jakiegokolwiek postaci najwyżej trzy razy.

Eksterni, pragnący otrzymać świadectwo dojrzałości, zwracali się z podaniem do KOS, w którym zamieszkiwali lub w którym uczęszczali ostatnio do wyższych klas gimnazjalnych. Do egzaminu dojrzałości mogli być dopuszczeni tylko ci eksterni, którzy

⁷⁸ M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce...*, op. cit., s. 37, 38; T. Gumuła, S. Majewski, *Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Drugiej Rzeczypospolitej, organizacja i zasięg społecznego oddziaływania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. XXXVI, Warszawa 1994, s. 116; Regulamin gimnazjalnych egzaminów dojrzałości z dnia 19 grudnia 1925 roku, który wszedł w życie 1 marca 1926 roku. Por.: Dz. U. MWRiOP z 1926 r., nr 2, poz. 8.

⁷⁹ Regulamin gimnazjalnych egzaminów dojrzałości z dnia 19 grudnia 1925 roku, który wszedł w życie 1 marca 1926 roku. Por.: Dz. U. MWRiOP, 1926, nr 2, poz. 8.

⁸⁰ W regulaminie gimnazjalnych egzaminów dojrzałości zapisano, iż abiturienti zdawali egzaminy pisemne z 3-4 przedmiotów i egzaminy ustne z 4-8 przedmiotów, zależnie od rodzaju egzaminu dojrzałości (zwyčajnego czy rozszerzonego) i wydziału (typu) szkoły średniej. Egzamin pisemny w szkole typu filologicznego obejmował: język polski, matematykę, język łaciński i niemiecki lub francuski. Egzamin ustny: język polski, łaciński i niemiecki lub francuski oraz matematykę, fizykę, historię i religię. Egzamin pisemny i ustny w szkole typu realnego różnił się od egzaminu w szkole typu filologicznego jedynie zastąpieniem łaciny chemią. Do przedmiotów egzaminu ustnego należała zawsze religia. Dz. U. MWRiOP, 1920, nr 50, poz. 304.

w chwili rozpoczęcia się egzaminu mieli co najmniej $17\frac{1}{2}$ lat. Egzaminy dojrzałości dla eksternów odbywały się dwa razy w roku w terminach, wyznaczonych przez KOS, według programu tego wydziału (typu) szkoły średniej, który dany ekstern sobie wybrał.

Wynik egzaminu dojrzałości eksterna był pomyślny, jeżeli oceny ostateczne ze wszystkich przedmiotów egzaminu nie były niższe niż dostateczne. Jednakże eksterna, który miał wprawdzie jedną ocenę niedostateczną, ale z innych przedmiotów otrzymał co najmniej trzy oceny dobre lub bardzo dobre, mogła komisja egzaminacyjna uznać za dojrzałego, jeżeli braki w jednym przedmiocie nie były rażące. W razie pomyślnego wyniku egzaminu komisja egzaminacyjna wydawała eksternowi świadectwo dojrzałości, uprawniające do studiów wyższych. Osoba, posiadająca świadectwo dojrzałości jednego z wydziałów gimnazjum, mogła uzupełnić to świadectwo przez złożenie odpowiedniego egzaminu z przedmiotu, objętego programem innego wydziału.

Po wprowadzeniu ustawy z 1932 roku szkoła średnia ogólnokształcąca kończyła się tak zwaną „małą maturą”, a 2-letnie liceum kończył egzamin dojrzałości dający wstęp na wyższe uczelnie. Szkoła średnia była szkołą elitarną, którą w latach międzywojennych kończyli nieliczni. Zdobywanie matury w szkole średniej dawało awans społeczny i zaliczenie do warstwy inteligencji⁸¹. Matura dawała przepustkę na studia, które rozpoczynali nieliczni. Maturzyści szkół województwa białostockiego najchętniej udawali się na studia do Warszawy i Wilna⁸².

Uczniowie gimnazjów prywatnych z prawami publiczności po uzyskaniu w klasie IV pozytywnych ocen ze wszystkich przedmiotów obowiązkowych i zachowania otrzymywali świadectwo ukończenia szkoły, upoważniające do ubiegania się o przyjęcie do liceum. Na mocy rozporządzenia ministra z 1936 roku uczniowie szkół prywatnych bez praw publiczności, jeśli chcieli uzyskać uprawnienia

⁸¹ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła...*, op. cit., s. 44.

⁸² „Studia Łomżyńskie”, t. 5, Warszawa 1995, s. 121-127; J. J. Milewski, *Z dziejów województwa białostockiego w okresie międzywojennym*, Białystok 1999, s. 95.

takie jak absolwenci gimnazjów państwowych, musieli składać egzaminy końcowe⁸³.

Na egzaminach maturalnych uczniowie szkół prywatnych uzyskiwali gorsze rezultaty w porównaniu z uczniami szkół państwowych. W 1934 roku świadectwo dojrzałości uzyskało ogółem 78,7% uczniów klas VIII. W szkołach państwowych wskaźnik ten wynosił 82,8%, w szkołach prywatnych z prawami 78% uczniów, a w prywatnych bez praw tylko 47,4% uczniów⁸⁴. Jak wynika z tych danych, przed uczniami, którzy ukończyli szkołę prywatną bez praw, stała bariera egzaminu dojrzałości, który zdawała mniej niż połowa uczniów tych szkół.

W prywatnych gimnazjach ogólnokształcących funkcjonujących w województwie białostockim należy odnotować znaczną liczbę osób, które pomyślnie zdały egzamin dojrzałości.

Na przykład, w gimnazjum w Sejnach pierwszy egzamin dojrzałości odbył się w roku szkolnym 1927/1928. Na 9 osób przystępujących do egzaminu pozytywnie złożyło go 8 uczniów. W roku szkolnym 1933/1934 na 20 uczniów klasy VIII starego typu do egzaminu przystąpiło 19 uczniów, z czego tylko jeden uczeń nie zdał egzaminu i nie otrzymał świadectwa ukończenia szkoły⁸⁵. W latach 1937–1939 wydano 62 takie świadectwa, 20 w roku szkolnym 1936/1937, w dwóch kolejnych latach po 21 świadectw⁸⁶.

Po zakończeniu roku szkolnego 1935/1936 w Gimnazjum w Drohiczyźnie wydano 30 świadectw dojrzałości⁸⁷. W maju 1935 roku w Gimnazjum Zeligmana na 39 uczniów klasy VIII do egzaminu dopuszczono 30. Uczniowie zdawali egzamin z trzech przedmiotów.

⁸³ Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 3, poz. 58, s. 76-80.

⁸⁴ *Z materiałów liczbowych Ministerstwa WRiOP*, „Oświata I Wychowanie” 1935, z. 5, s. 355.

⁸⁵ ADE, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Odpisy świadectw.

⁸⁶ Ibidem, t. Statuty, k. 66.

⁸⁷ Świadectwa otrzymali: Aduckiewicz Marian, Badowski Michał, Czajkowski Antoni, Czajkowski Józef, Forkasiewicz Józef, Gałazka Edward, Grzybowski Walenty, Jaskułowski Henryk, Jaśkielewicz Leonard, Korol Czesław, Kościński Edward, Kossarski Czesław, Kowalewski Stanisław, Kundo Jan, Łapiński Władysław, Marczuk Wincenty, Niedziński Mieczysław, Olszewski Władysław, Osika Józef, Podsiadło Jan, Pykała Antoni, Rotkiewicz Józef, Smoliński Jan, Sobiecha Czesław, Sobijanka Franciszek, Skoradziński Bolesław Roch, Ważyński Seweryn Aleksander, Wilk Bolesław Edward, Widniewski Jan Grzegorz, Zdanowicz Hipolit. PAOB, f. 59, op. 4, dz. 657, k. 28.

Najwięcej uczniów, bo aż 36 zdawało egzamin z łaciny, 25 z matematyki, 23 z historii, 18 z języka polskiego, 15 z fizyki, tylko 3 abiturientów zdecydowało się na egzamin z niemieckiego⁸⁸.

Egzamin dojrzałości w liceum ogólnokształcącym z prawami publicznych zgodnie z regulaminem z 1938 roku wyglądał podobnie jak matura po ukończeniu gimnazjum starego typu. „Egzamin miał wykazać, czy uczeń osiągnął taki poziom wykształcenia i ogólnej dojrzałości umysłowej, jaki odpowiada wymaganiom programowym odpowiedniego wydziału liceum ogólnokształcącego oraz czy jest przygotowany do podjęcia studiów wyższych”. Warunkiem dopuszczenia ucznia do egzaminu było uzyskanie pozytywnych ocen na świadectwie rocznym i uiszczenie opłaty egzaminacyjnej. Pisemny egzamin dojrzałości składał się z obowiązkowego dla wszystkich egzaminu z języka polskiego oraz drugiego egzaminu z języka obcego nowożytnego na wydziale humanistycznym, z łaciny na wydziale klasycznym, z matematyki na wydziale matematyczno-fizycznym i z fizyki na wydziale przyrodniczym. W szkołach z niepolskim językiem nauczania uczniowie zdawali egzamin pisemny z języka wykładowego. Część ustna składała się z czterech egzaminów zdawanych jednego dnia. Należał do nich egzamin z religii (jeśli tego przedmiotu w szkole nauczano) i z trzech przedmiotów w zależności od wydziału. Zdawać ustnie trzeba było przedmiot, z którego uzyskano w części pisemnej ocenę niedostateczną. Wpływ na ocenę ostateczną, obok wyników egzaminów miała też obserwacja postępów ucznia w okresie nauki w liceum oraz ogólna opinia członków komisji o poziomie wykształcenia i dojrzałości umysłowej abiturienta⁸⁹.

3.3. Świadectwa

Szkoły prywatne były zobowiązane do wydawania świadectw półrocznych i rocznych⁹⁰. W szkołach prywatnych obowiązywał taki

⁸⁸ Ibidem, nr 1093, k. 5-6.

⁸⁹ Dz. U. MWRiOP, 1938, nr 8, poz. 227, s. 282.

⁹⁰ W sprawie wypełniania świadectw ukończenia szkoły powszechnej 3-7-klasowej obowiązywało zarządzenie z dnia 7 marca 1930 r. Dz. U. MWRiOP, 1930, nr 4, poz. 53.

sam wzór świadectw jak w szkołach publicznych. Świadectwa dla szkół z prawami były drukowane wyłącznie w Drukarni Państwowej w Warszawie⁹¹.

Na świadectwie umieszczono dane szkoły, która taki dokument wydawała oraz dane ucznia: imię i nazwisko, datę i miejsce urodzenia, wyznanie, postępy w nauce i sprawowaniu. Ponadto, umieszczano informację o liczbie opuszczonych godzin, w tym usprawiedliwionych i nieusprawiedliwionych.

Szkoły prywatne mogły na własne życzenie zakupywać świadectwa drukowane na potrzeby takich zakładów. W takim przypadku na dokumencie umieszczano napis „prywatne gimnazjum” lub „prywatne liceum”. W przypadku, jeżeli szkoła nie zgłosiła takiej potrzeby, na świadectwie dla szkoły publicznej dokonywano skreśleń, zastępując nieodpowiednie wyrazy nazwą szkoły prywatnej. Treść i ogólny układ świadectw dla szkół prywatnych nieposiadających uprawnień szkół państwowych musiały ściśle odpowiadać wzorom ustalonym przez Ministerstwo. Ponadto, świadectwa musiały być zatwierdzone przez bezpośrednią władzę szkolną, która legalizowała je w MWRiOP⁹². Zgodnie z zapisami zawartymi w okólniku z dnia 12 kwietnia 1927 roku świadectwa, obok tekstu w języku polskim, mogły zawierać tekst w języku wykładowym szkoły⁹³. Takie świadectwa zamawiały niektóre żydowskie szkoły prywatne.

Świadectwa należało przechowywać z zachowaniem odpowiedniego bezpieczeństwa. Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego w roku szkolnym 1926/1927 wystosowało do dyrektorów i kierowników szkół państwowych i prywatnych pismo, w którym zapisano: „Po uzyskaniu z Drukarni Państwowej świadectw dojrzałości dyrekcja przechowuje je pod zamknięciem do czasu przeprowadzenia egzaminów. Po przeprowadzeniu egzaminów, napisaniu świadectw dojrzałości i wykonaniu odpisów Dyrekcja wydaje oryginalne świadectwa dojrzałości ucznia a odpisy przechowuje w protokołach

⁹¹ Cena świadectwa rocznego, półrocznego, końcowego wynosiła 8 groszy za sztukę, a po 1 września 1939 roku 20 groszy za sztukę. AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 46, k. 255, 257.

⁹² AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 46, k. 68, 69, 216.

⁹³ Ibidem, k. 22.

egzaminacyjnych⁹⁴. Wzory przykładowych świadectw zamieszczam w aneksie 2.

4. Wychowanie w praktyce szkolnej i pozaszkolnej

4.1. Ranga w wychowaniu

Wychowanie rozumiem jako „świadomie organizowaną działalność społeczną, opartą na stosunku wychowawczym między wychowankiem, a wychowawcą, której celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka. Zmiany te obejmują zarówno stronę poznawczo-instrumentalną, związaną z poznawaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią, jak i stronę emocjonalno-motywacyjną, która polega na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia⁹⁵. Natomiast ideał wychowawczy traktuję jako „najwyższy cel wychowania, któremu powinny być podporządkowane wszelkie inne cele, treści i metody pracy wychowawczej⁹⁶”.

W okresie II Rzeczypospolitej podstawowe składniki ideału wychowawczego, wyrażone w pojęciach: naród, państwo, obywatelstwo, dominowały w formułowanych ideałach wychowawczych⁹⁷. Konieczność wypracowania nowej koncepcji człowieka i jego roli w życiu społecznym wyznaczała sytuacja polityczna, społeczna i ekonomiczna kraju. Proces ten stał się dla pedagogów i polityków oświatowych podstawą do konstruowania ideałów wychowawczych na miarę epoki. Za głów-

⁹⁴ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 17, k. 136.

⁹⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004, s. 462.

⁹⁶ Ibidem, s. 142.

⁹⁷ Na ten temat pisali między innymi: L. Jaksza-Bykowski, *Najważniejsze polskie idee wychowawcze*, „Przyjaciel Szkoły” 1934, nr 1/2, s. 1; S. Łempicki, *Ideał wychowawczy w Polsce*, „Muzeum” 1929, nr 4, s. 81; idem, *Polski ideał wychowawczy*, Lwów 1938; H. Pohoska, *Wychowanie obywatelsko-państwowe*, Warszawa 1931; L. Chmaj, *Polski ideał wychowania*, „Muzeum” 1939, s. 4; K. Sośnicki, *Podstawy wychowania państwowego*, Lwów 1933; H. Muzyński, *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1972.

ną dźwignię odrodzenia narodu i rozwoju jego kultury uznano oświatę, a szkołę za instytucję urzeczywistniającą funkcję wychowawczą.

Rządy w wolnej Polsce przedstawiając różne rozwiązania polityczne, ustrojowe i społeczne rzutowały bezpośrednio na sytuację oświaty i kreowały ideologię wychowawczą. Do 1926 roku zasadniczym elementem wychowania była idea narodu. Główna koncepcja wychowawcza tego okresu – to koncepcja wychowania narodowego, reprezentowana przez endecję⁹⁸. Po 1926 roku wysunięto koncepcję wychowania państwowego, której wyrazicielem był obóz sanacji⁹⁹.

⁹⁸ Literatura na temat wychowania narodowego jest obszerna. Pisali o nim m. in.: Z. Bałicki, *Szkice o narodowości*, Warszawa 1898; idem, *Zasady wychowania narodowego*, Warszawa 1909; idem, *Egoizm narodowy wobec etyki*, Lwów 1904; R. Dmowski, *Myśli nowoczesnego Polaka*, Warszawa 1933; idem, *Kościół, naród, państwo*, Peplin 1936; L. Zarzecki, *O wychowaniu narodowym*, Warszawa – Lublin 1917; idem, *Wychowanie narodowe. Studia i szkice*, Warszawa 1926; idem, *Charakter i wychowanie*, Warszawa 1929; idem, *O głównych postulatach wychowania narodowego*, (w:) *Wychowanie narodowe*, Warszawa 1926, s. 378; idem, *O zagadnieniach wychowawczych w Polsce współczesnej*, „Przegląd Wszepolski” 1922, nr 5; S. Kilian, *Myśl edukacyjna Narodowej Demokracji w latach 1918–1939*, Kraków 1997, s. 15; E. J. Kryńska, *Trwałe wartości wychowania narodowego*, (w:) *Kreatorzy edukacyjnego dialogu*, A. Karpińska (red.), Białystok 2002, s. 201; E. J. Kryńska, *Żywe wartości polskich tradycji wychowawczych*, (w:) A. Karpińska (red.), *U podstaw dialogu o edukacji*, Białystok 2003, s. 147-150.

⁹⁹ Literatura na temat wychowania państwowego jest obszerna. Pisali o nim między innymi: J. S. Bystroń, *Zagadnienie programu szkolnego*, *Wychowanie państwowe*, „Kultura Pedagogiczna”, 1933, z. 2, s. 97; K. Sośnicki, *Podstawy wychowania państwowego*, Lwów 1933, s. 58; H. Rowid, *Szkoła twórcza. Podstawy teoretyczne i drogi urzeczywistniania nowej szkoły*, Warszawa 1931; A. Skwarczyński, *Myśli o nowej Polsce*, Warszawa 1934; S. Czerwiński, *O ideał wychowawczy szkoły polskiej*, „Oświata i Wychowanie” 1929, z. 4, s. 357; J. K. Targowski, *Wychowanie państwowe w Polsce dawniej i dziś*, „Zręb” 1931, t. 5; W. Gałęcki, *Wychowanie państwowe*, „Oświata i Wychowanie” 1931, z. 7; F. Zy h, *Wychowanie państwowe*, „Nasz Głos” 1931, z. 1; Z. Myślakowski, *Państwo a wychowanie*, Warszawa 1935; L. Chmąj, *Polski ideał...*, op. cit., s. 9; S. Łempicki, *Polski ideał...*, op. cit; K. Jakubiak, *Wychowanie państwo jako ideologia wychowawcza sanacji*, Bydgoszcz 1994; idem, *Idea wychowania obywatelskiego w polskiej myśli pedagogii znej przełomu XIX i XX wieku or z okresu Dr giej Rzeczypospolitej*, (w:) *Wychowanie a polityk . Między wychowaniem narodowym a państwowym*, W. Wojdyło (red.), Toruń 1999, s. 91-99; E. Kryńska, *Trwałe wartości ideologii wychowawczej Adama Skwarczyńskiego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2002, nr 3-4, s. 141-155; S. Mauersberg, *Reformy szk lne w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 4, s. 32; K. Bartnicka, *Wychowanie państwowe – kwestia ocen*, (w:) *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, K. Poznański (red.), Lublin 1991, s. 434; F. W. Araszkiwicz, *Ideały wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978; K. Bartnicka, *Wychowanie państwowe*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1972, t. XV, J. Miąso (red.), Warszawa 1972, s. 61-131; M. Iwanicki, *O ideowo-wychowawczym oddziaływaniu sanacji na młodzież szkolną i akademicką*, Siedlce 1986.

Działalność wychowawcza szkół prywatnych, zwłaszcza polskich, wpisała się w zasadzie w nakreślony przez władze państwowe model edukacji. W początkowym okresie istnienia II Rzeczypospolitej realizowano proces wychowania uwzględniający przede wszystkim kształtowanie poczucia tożsamości i wartości polskich tradycji narodowych. W latach trzydziestych dominującą ideologią wychowawczą, obecną w pracy szkół prywatnych stało się formowanie nieaktywnego i świadomego poczucia przynależności państwowej i obywatelskiej.

Wraz z początkami odrodzonego państwa na czoło problemów wychowawczych wysunięta została kwestia integracji społeczeństwa polskiego. W tym okresie wzrastała nie tylko świadomość narodowa Polaków, ale także dbałość o polski jednolity system oświatowy, odpowiednie kształcenie nauczycieli oraz metody nauczania i wychowania. Znaczący wpływ na wypracowywanie i stworzenie nowych podstaw teoretycznych nowoczesnej pracy polskiej szkoły miały doświadczenia i inspiracje płynące z kierunków Nowego Wychowania, zauważone i wprowadzone do teorii pedagogicznej i praktyki edukacyjnej¹⁰⁰. Zwolennicy kierunku głosili, że szkoła znając potrzeby i zainteresowania uczniów, wyrobi aktywną postawę dzieci w przyswajaniu wiedzy oraz stanie się terenem zdobywania doświadczeń społeczno-życiowych. Umożliwi też kształtowanie pożądanых postaw społeczno-moralnych, stosując nowe metody wychowania¹⁰¹.

¹⁰⁰ Por.: T. Jaroszuk, *Żywa szkoła. O nowy model wychowania w międzywojennej Polsce*, Olsztyn 2006; W. Lewicki, *Zasady nowego wychowania*, Warszawa 1928; J. Sobczak, „Nowe wychowanie” w polskiej pedagogice okresu Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939), Bydgoszcz 1998.

¹⁰¹ Podstawą Nowego Wychowania była teza o konieczności rozwoju aktywności i uspołecznienia dziecka, poszanowania jego natury i zaufania dla niego. Pobudzanie wychowanka do aktywności odbywało się za pomocą różnych form i metod oddziaływania wychowawczego. Wyraz praktycznej realizacji idei Nowego Wychowania starano się osiągnąć przez posługiwanie się obrazami, modelami, okazami naturalnymi, filmami, encyklopediami, przygotowywaniem doświadczeń i ćwiczeń chemiczno-fizycznych i biologicznych, organizowaniem wycieczek, prenumerowaniem czasopism, urządzaniem biblioteczek szkolnych. Wyrażanie samego siebie usiłowano wyzwolić przez prace ręczne, zajęcia warsztatowe, wykonywanie prostych pomocy naukowych, rysunki, umuzykalnienie, zabawy ruchowe, taniec, teatr szkolny. Zob.: S. Kisiełewska, *Szkoła dzisiejsza a szkoła pracy*, Warszawa 1920; J. Przyłuski, *Szkoła pracy – nauka rysunków, rachunków, przyrody, geografii, historii oparta na pracach ręcznych*, Warszawa, b.r.; A. Patkowski, *Wychowanie pokolenia w duchu demokratycznej idei współdziałania*, Warszawa 1922.

Władze oświatowe zadbały o to, aby program wychowawczy szkół był dostosowany do ideologii i ustroju państwa. Szkoły prywatne, chcąc zachować, albo uzyskać prawa szkoły publicznej, musiały realizować nie tylko program szkoły państwowej, ale przede wszystkim z warte w nim założenia wychowawcze. W tym celu w programach nauczania szkół prywatnych podkreślano potrzebę rozwijania poczucia odpowiedzialności za odzyskaną wolność oraz konieczność podnoszenia i rozbudzania świadomości narodowej i państwowej. Wśród celów wychowania pierwsze miejsce zajęło kształtowanie poczucia narodowego, społecznego, moralnego, pogłębianie patriotyzmu, budzenie woli obywatelskiej oraz miłości do języka ojczystego. Już w pierwszych, po odzyskaniu niepodległości, programach szkół prywatnych wyraźnie wyeksponowano elementy wychowania narodowego. Za główne cele tego wychowania określono odrodzenie i umocnienie więzi narodowej oraz przygotowanie dzieci i młodzieży do twórczej pracy na rzecz odbudowy odzyskanej ojczyzny.

Budowę programów szkół średnich opierano do 1926 roku na tak zwanej „podstawie wychowawczej”¹⁰². Funkcje wychowawcze nauczania najdobitniej zaakcentowano w programach takich przedmiotów, jak język polski, historia, religia, czy nauka o Polsce i świecie współczesnym. Nauka o Polsce i świecie współczesnym miała scalać wszystkie treści dotyczące ojczyzny, uzupełniać je danymi gospodarczymi i podstawowymi wiadomościami z nauki obywatelskiej. W wychowaniu podnoszono także znaczenie religii, która według Konkordatu zatwierdzonego w dniu 23 kwietnia 1925 roku ustawą O zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek Państwa do Kościoła Rzymsko-Katolickiego stanowiła we wszystkich prywatnych szkołach z uprawnieniami państwowymi (z wyjątkiem szkół wyższych) przedmiot obowiązkowy¹⁰³. Była ona także obowiązkowym

¹⁰² Por.: Program naukowy szkoły średniej, Warszawa 1919, s. 29.

¹⁰³ Por.: Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny, Warszawa 1922; Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny, Warszawa 1922; Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy, Warszawa 1922; AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 332, k. 53.

przedmiotem maturalnym, którego niezłożenie przekreślało wynik matury¹⁰⁴.

Po przewrocie majowym wychowanie państwowe realizowano drogą wychowania obywatelsko-państwowego, starając się, aby uczeń otrzymał szeroki zasób wiedzy o państwie oraz obowiązkach i prawach obywateli. W tym celu odpowiednio dobrano materiał poszczególnych przedmiotów nauczania, zwłaszcza historii, języka polskiego, geografii, religii i wiedzy o Polsce współczesnej. Skuteczność oddziaływania szkoły zapewnić miało powiązanie wszystkich przedmiotów nauczania w integralną całość¹⁰⁵.

Nauczając języka polskiego, podkreślano między innymi, wartości narodu polskiego, jego dorobek kulturalny, postawy patriotyczne i obywatelskie. Podczas lekcji historii dbano o zapoznawanie uczniów z wydarzeniami z dziejów Polski, ale także podawano wiadomości o dziejach i kulturze mniejszości narodowych. W wytycznych Ministerstwa czytamy: „wartość dorobku kulturalnego poszczególnych regionów i narodowości nie są elementami, które rywalizują ze sobą i nawzajem się zwalczają, lecz przeciwnie, winy one współdziałać w wytwarzaniu wspólnej kultury Państwa Polskiego”¹⁰⁶. Na lekcjach geografii zapoznawano uczniów z zagadnieniami gospodarczymi, z rolą państwa, a także z elementami regionalnymi, które miały wzbudzić postawę patriotyczną.

Władze zezwalały na wykładanie ojczystej historii i geografii w języku nauczania danej szkoły¹⁰⁷, lecz szkoły z niepolskim językiem nauczania nadal były zobowiązane do wykładania po polsku języka polskiego o historii i geografii Polski. Takie zgodne z interesami państwa działania władz oświatowych, miały na celu wychowanie dzieci i mło-

¹⁰⁴ Por.: J. Wiśłocki, *Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prawno-polityczne*, P znań 1927; S. Tynelski, *Praktyka szkolna...*, op. cit., s. 59; Rozporządzenie z dnia 19 grudnia 1925 roku dotyczące nowego regulaminu egzaminu dojrzałości, Dz. U. MWRiOP, 1926, nr 2, poz. 8.

¹⁰⁵ Por.: Program nauki w gimnazjach państwowych z polskim językiem nauczania (tymczasowy), Lwów 1934, s. 197; Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia, Lwów 1936, s. 229.

¹⁰⁶ Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 11, poz. 336, s. 397.

¹⁰⁷ Por.: *Polityka szkolna wobec mniejszości narodowych*, Warszawa 1927, s. 11-12.

dzieży niepolskiej na posłusznych i oddanych obywateli, co jeszcze wyraźniej zostało uwidocznione po 1932 roku¹⁰⁸.

Wprowadzenie w życie systemu wychowania państwowego umożliwiła i zintensyfikowała omówiona już ustawa o ustroju szkolnictwa z dnia 11 marca 1932 roku oraz ustawa O prywatnych szkołach oraz za ładach naukowych i wychowawczych. Ustawy określały nie tylko ustrój i organizację szkolnictwa, ale także jego nowe oblicze ideologiczne i wychowawcze. Istotą zmian w porównaniu z obowiązującymi wcześniej przepisami było przekształcenie szkoły z instytucji głównie nauczającej w instytucję wychowującą. Położono nacisk na wychowanie obywatelsko-państwowe młodzieży. Temu zadaniu podporządkowano wszystkie aspekty wychowania, w tym wychowanie moralne, religijne, umysłowe i fizyczne¹⁰⁹, ponieważ jak pisał J. Jędrzejewicz, w programie „muszą być momenty wychowawcze: religijny, narodowy, społeczny, a szczególnie państwowo-obywatelski, najmniej u nas kulturowany w warunkach stuletniej niewoli”¹¹⁰.

Ustawodawca pragnął zapewnić w szkołach prywatnych lojalny wobec państwa kierunek wychowania¹¹¹. Ponadto, ustawa stwarzała warunki do podejmowania decyzji w sprawie zamykania tych spośród szkół, które nie wykazywały zrozumienia dla państwowo-obywatelskiego kierunku wychowania i nie akceptowały ideowo-politycznych założeń sanacji.

W koncepcji wychowania państwowego dążono do wprowadzenia do procesu wychowania kultu osoby Józefa Piłsudskiego, który stanowił wzór osobowy i wychowawczy. Przez wychowanie szkoła miała wpajać „kult do państwa polskiego, cześć i miłość dla tych, co to państwo stworzyli”, a także budować „prawdziwe obywatelstwo nowej Polski-narodzone w duszy Jej Obywatelstwa – Józefa Piłsudskiego”¹¹².

¹⁰⁸ Sławomir Czerwiński (minister WRiOP w latach 1929–1931) głosił, iż idea wychowania państwowo-obywatelskiego służyć powinna całemu społeczeństwu, bez względu na narodowość, czy religię. Tak więc powinna stać się podstawą wychowawczą szkolnictwa mniejszościowego, które realizuje wychowanie młodzieży niepolskiej zgodnie z interesami państwa polskiego. Por.: S. Czerwiński, *O nowy ideał wychowawczy*, Warszawa 1934, s. 38, 67.

¹⁰⁹ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389, s. 639.

¹¹⁰ J. Jędrzejewicz, *Reforma szkolnictwa*, Londyn 1955, s. 43.

¹¹¹ F. Araszkiewicz, *Geneza ustawy...*, op. cit., s. 558.

¹¹² H. Pohoska, *Wychowanie obywatelsko-państwowe...*, op. cit., s. 4.

Kierunki pracy wychowawczej wyznaczała Konstytucja z 23 kwietnia 1935 roku¹¹³ oraz wskazania wychowawcze, znajdujące się w rozporządzeniach i okólnikach MWRiOP. W zapisach Konstytucji ustawodawca podkreślił, iż „Obywatele winni są Państwu wierność oraz rzetelne spełnianie nakładanych przez nie obowiązków”. Wydaje się, że głównym celem, dla którego to sformułowanie znalazło miejsce w rozdziale I Konstytucji jest podkreślenie, iż na pierwszym miejscu stoi Państwo, któremu obywatel, w tym również uczeń, winien był wierność i posłuszeństwo oraz spełnianie nakładanych na niego obowiązków wynikających między innymi z ustawy o ustroju szkolnym¹¹⁴.

Warto podkreślić, iż podbudowę teoretyczną nowej ideologii oparto na założeniach Nowego Wychowania. Dlatego podstawę wychowania obywatelskiego młodzieży, według komisji wychowawczej powołanej przy MWRiOP, stanowiło wyrabianie „umiejętności i zdolności życia grupowego, harmonijnego współżycia, koleżeństwa, solidarności, karności społecznej, zdolności do współpracy i zbiorowych wysiłków, poczucia zbiorowej odpowiedzialności, a wreszcie budzenie kultu dla czynu społecznego i pracy ideowej”¹¹⁵.

Po wprowadzeniu zmian ustrojowych, treść programów szkolnych zaczynała się od określenia kierunku wychowania i celów wychowawczych. W jednym z programów szkoły powszechnej we wstępie czytamy: „Celem szkoły jest wychowanie i kształcenie młodzieży na świadomych swych obowiązków i twórczych obywateli Rzeczypospolitej. Zmierzając do osiągnięcia tego celu naczelnego – społeczno-obywatelskiego przygotowania swych wychowanków, szkoła musi wszechstronnie rozwijać ich osobowość przez urabianie w dziedzinie religijnej, moralnej, umysłowej i fizycznej”¹¹⁶.

Realizacja programów wychowawczych po 1932 roku, miała doprowadzić ucznia do zespolenia go z państwem. Poza tym, w wychowaniu państwowym dążono do wprowadzenia do programów nauczania treści bardziej współczesnych, wypierania indywidualizmu

¹¹³ Por.: Dz. U., 1935, nr 30, poz. 227; A. Burda, *Dokumenty naszej tradycji...*, op. cit., s. 88-94.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ J. Michałowska, *Oblicze nowych programów*, Warszawa 1935, s. 38.

¹¹⁶ Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (tymczasowy), Lwów 1934, s. VII, XXIII.

pedagogicznego na rzecz solidarystycznej państwowotwórczej pedagogiki społecznej, wyrabianie w młodzieży poczucia odpowiedzialności i karność. Należy zatem stwierdzić, że zamiar ustawodawcy określony w ustawie z 1932 roku, stanowiący, iż „nowy program wychowania i kształcenia na tym ustroju oparty, wdrażać powinien do pracy wychowawczej, aby ona była, nawet na najmniejszym odcinku życia zawodowego i społecznego wartościowa dla państwa”¹¹⁷ – przez realizację powyższych założeń mógł zostać osiągnięty.

Do ministerialnych wytycznych dotyczących realizacji zadań wychowawczych miały dostosować się szkoły prywatne. Dlatego też na początku roku szkolnego 1932/1933 dyrekcja prywatnego Gimnazjum Druskina w Białymstoku określiła program wychowawczy, który streszczał się w następujących wytycznych: „kształtowanie przyszłych obywateli, mogących i pragnących brać udział w pracy zorganizowanego w państwo społeczeństwa; zmienienie psychicznej konstrukcji wychowanków i ich najbliższego otoczenia; wyrobienie pietyzmu dla pewnych pojęć, które są u obywatela zachodniego same przez się zrozumiałe, a o które trzeba się starać na terenie lokalnym; poprzez wycieczki krajoznawcze w bliższej i dalszej okolicy kraju; przez urządzenie w szkole uroczystości, obchodów o charakterze państwowym”¹¹⁸. Uświadamiano młodzież o obowiązkach obywatela, które miały polegać „nie tylko na lojalności, ale przede wszystkim na wierności, objawiającej się w twórczym współdziałaniu w budowie i utrzymaniu państwa”¹¹⁹.

Nieco odrębny kierunek wychowania urzeczywistniały szkoły prowadzone przez diecezje rzymskokatolickie. Wychowawcy i nauczyciele pracujący w powyższych zakładach nadawali wychowaniu charakter religijno-moralny. Celem zaś wychowania było wychowanie w duchu katolickim.

Salezianie w Gimnazjum Salezjańskim w Różanymstoku kierowali się ideałami wychowawczymi ks. Bosko. W swej pracy rozwijali pewien styl wychowania, który wyrażał się w dążeniu do kształ-

¹¹⁷ Dz. U. RP, 1932, nr 38, poz. 389, s. 639.

¹¹⁸ PAOB, zesp. 59, op. 1, nr 1, k. 124.

¹¹⁹ Ibidem.

towania ducha rodzinnego w kontaktach z młodzieżą i otoczeniem. Relacje wychowawców do wychowanków starano się zbliżyć do postawy ojcostwa, a w wyniku tego doprowadzić do poważnego traktowania obowiązków, nauki i pracy, ale również do spontaniczności, radości, twórczej aktywności in ywidualnej i grupowej¹²⁰.

Z kolei indywidualnym kierunkiem wychowawczym Gimnazjum w Sejnach było „pogłębianie życia religijnego i pielęgnowanie powołań do stanu duchownego, przygotowanie naukowe w zakresie wykształcenia średniego, uprawniającego do studiów wyższych”¹²¹. Wychowanie w zakładzie miało charakter religijno-moralny. Skupiało się ono nad nowymi powołaniami wśród młodzieży, które miało się odbywać poprzez naukę religii katolickiej, przez praktyki religijne i „ćwiczenia chrześcijańskiej pobożności”¹²². Zadaniem szkoły było „danie młodzieży podstawy pełnego rozwoju kulturalnego, przygotowanie jej do czynnego udziału w życiu zorganizowanego w ramach państwowych społeczeństwa”¹²³ oraz „praca nad wykształceniem umysłu, ale przede wszystkim nad ukształtowaniem charakteru wychowanków i skryształizowanie ich powołania, zawodu jaki mają sobie wybrać”¹²⁴. Celem wychowania było wychowanie w duchu katolickim. Dyrektor i nauczyciele mieli dbać o kształcenie umysłów wychowanków¹²⁵.

Wychowanie religijne zajmowało również ważną rolę w wychowaniu dzieci i młodzieży wyznania mojżeszowego. W skupiskach żydowskich istniały silne gminy wyznaniowe, rozbudowane szkolnictwo religijne, a wśród partii żydowskich istotne znaczenie odgrywały ugrupowania ortodoksyjne, stanowiące sobie za cel umacnianie wiary, obronę jej praw oraz ochronę przed wpływami świeckimi.

W życiu społeczności żydowskiej kształcenie w duchu swych zasad i wyznaniowych wartości odgrywało wielką rolę. Wieloletnie życie w diasporze uczyniło z języka hebrajskiego i jidysz oraz religii moj-

¹²⁰ J. Bosko, *List o stanie Oratorium*, (w:) *Konstytucje i Regulaminy Towarzystwa św. Franciszka Salezego*, Łódź 1972, s. 302.

¹²¹ ADE, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statuty, k. 67.

¹²² Ibidem, k. 82.

¹²³ Ibidem, k. 66.

¹²⁴ Ibidem, k. 14.

¹²⁵ Ibidem, k. 83.

żeszowej fundament narodowo-społecznego bytu¹²⁶. W wychowaniu młodzieży starano się wzmacniać pierwiastki narodowe i religijne.

4.2. Działalność pozalekcyjna i pozaszkolna

Okazję krzewienia uczuć patriotycznych dawały obchody rocznic narodowych. Uroczystości z nimi związane odgrywały istotną rolę w wychowaniu dzieci i młodzieży. Obchody organizowane na święta państwowe wzmacniały w młodzieży dumę narodową i kształtowały przyszłego obywatela¹²⁷.

Uroczystą oprawę nadawano w szkołach zwłaszcza uroczystościom narodowo-państwowym. Obchodzone rocznice historyczne związane z odzyskaniem niepodległości, uchwaleniem Konstytucji 3 Maja, z powstaniem narodowymi czy odzyskaniem dostępu do morza, ukazywały młodemu pokoleniu potęgę państwa polskiego i odwagę bohaterów narodowych¹²⁸. W tym celu wydawano nawet specjalne scenariusze uroczystości, z których zobowiązani byli korzystać nauczyciele, którzy urządzali wraz z dziećmi świąteczne akademie¹²⁹.

W szkołach prywatnych organizowano także uroczystości szkolne, jak: rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego, św. Mikołaja, choinkę, dzień patrona szkoły, imieniny kierownika szkoły, poświęcenie szkoły, poświęcenie sztandaru szkoły oraz uroczystości o charakterze ideowo-propagandowym: Dzień Matki, Dzień Dziecka, Dzień Oszczędności, Dzień Spółdzielczości, Dzień Lasu, Dzień Czystości, Tydzień Polskiego Czerwonego Krzyża (dalej PCK), Tydzień Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (dalej LOPiP).

Szkoły o charakterze wyznaniowym szczególnie predysponowane były do krzewienia wśród swych wychowanków uczuć religijnych.

¹²⁶ A. Szarkowska, *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące dla młodzieży żydowskiej w Białymstoku w Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) *Kultury narodowe na pograniczach...*, op. cit., s. 72-87.

¹²⁷ Por.: J. Nowak, *Uroczystości i obchody szkolne*, Warszawa 1938.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Por.: Z. Roguska, R. Korupczyńska, *Święto Niepodległości. Materiał na uroczystości szkolne w dniu 11 listopada*, Warszawa 1936.

Dbłość o kształtowanie odpowiednich postaw etyczny h charakterystyczna była podczas uroczystości o charakterze religijnym, takich jak msze na inaugurację roku szkolnego, msze codzienne, niedzielne, rekolekcje, uroczystości związane ze świętami, wspólna spowiedź i komunia święta odbywająca się trzy razy w roku oraz w codziennej modlitwie przed i po lekcjach w szkole¹³⁰.

Realizacji ideału wychowania państwowego w szkołach prywatnych sprzyjało poszanowanie autorytetów i władzy. Niewątpliwy walor wychowawczy posiadało wskazanie młodzieży szkolnej pożądanym wzorów osobowych, gdzie szczególne miejsce zajmował za życia i po śmierci Marszałek Józef Piłsudski. Według wytycznych Ministerstwa portret Marszałka oraz Prezydenta miał wisieć w każdej sali szkolnej¹³¹.

Ministerstwo szczególną uwagę zwracało na przywódców państwa, dlatego też istotnym elementem wychowania państwowego były uroczystości związane z obchodami imienin Marszałka Piłsudskiego 19 marca i kolejne rocznice jego śmierci, imienin Prezydenta RP 1 lutego, a po śmierci Piłsudskiego także imienin marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego. W dniach ważnych rocznic związanych z osobą Marszałka Piłsudskiego organizowano różnorodne uroczystości, takie jak pogadanki, akademie, deklamacje, występy zespołów szkolnych oraz msze. Obchody te spotęgo ane były po jego śmierci w 1935 roku. W materiale źródłowym z lat międzywojennych dają się zauważyć częste wskazania skierowane do nauczycieli i wychowawców, aby ci wykorzystywali postać Marszałka w pracy pedagogicznej, jako godną do naśladowania, szacunku, a nawet czci¹³².

W Gimnazjum w Sejnach uroczystości obchodzono Tydzień Lotnictwa, rocznice powstania listopadowego i styczniowego, Konstytucji 3 Maja, czy odzyskania niepodległości. „Troska o wychowanie zajmuje miejsce naczelne w gimnazjum. Nauczyciele i młodzież klas starszych bierze żywy udział w życiu Sejn. Organizuje przedsta-

¹³⁰ R. Cebrowicz, *Szkoły średnie i zawodowe...*, op. cit., s. 49.

¹³¹ „Płomyk” 1926, nr 12, s. 192.

¹³² Por.: E. Magiera, *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003, s. 27.

wienia, akademie, zabawy dla dzieci szkół powszechnych, obchody rocznic historycznych” zapisano w sprawozdaniu z wizytacji¹³³.

Jedną z rozrywek, z których korzystali uczniowie stanowiły szkolne zabawy taneczne. Ministerstwo uważało je za „ odziwłą rozrywkę dla młodzieży i za jeden ze środków wychowawczych, oddziałujących korzystnie, pod warunkiem, że muszą być one bardzo starannie przygotowane i nie odbywają się zbyt często”¹³⁴. Zabroniony był udział młodzieży w zabawach dla dorosłych organizowanych w lokalach publicznych, jak też w prywatnych szkołach tańca. Takie lekcje mogły się jedynie odbywać w szkole pod okiem nauczyciela.

Zabawę taneczną mogła zorganizować młodzież starsza od klasy IV gimnazjum wyłącznie w lokalu znajdującym się na terenie budynku szkolnego. Takich zabaw mogło odbyć się w roku szkolnym najwyżej dwie. Opiekę i odpowiedzialność za zabawę taneczną w szkole sprawował dyrektor lub przełożona szkoły, grono nauczycielskie wyznaczone na opiekunów i przedst. wiciele Koła Rodzicielskiego. Obowiązkowym strojem na zabawę był mundurek szkolny. Odstępstwem od tego były zabawy harcerskie, Przynależności Wojskowej i Straży Przedniej, gdzie obowiązywał mundurek tych organizacji. W celu przybliżenia tradycji, w programie zabaw były tańce narodowe. Na zabawie mógł być zorganizowany bufet, na którym kategorycznie wykluczano spożywanie i sprzedawanie alkoholu zarówno młodzieży, jak i opiekunom. Zabawa kończyła się najpóźniej o godzinie 22:00¹³⁵.

Zadania wychowawcze pełniły jednocześnie zbiórki na cele społeczne. Jedną z nich była zbiórka na rzecz bezrobotnych, która odbyła się 11–18 listopada 1936 roku. Młodzież gromadziła wówczas otrzymane od darczyńców płody rolne i dary rzeczowe¹³⁶. Inna zbiórka na rzecz Daru Narodowego zorganizowana przez PMS, Towarzystwo Szkoły Ludowej i Towarzystwo Czytelni Ludowych odbyła się

¹³³ ADE, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statystyka, k. 32.

¹³⁴ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 219, k. 14, 15. Okólnik nr 129 z dnia 28 grudnia 1936 roku/II-W-8187/36/w sprawie zabaw tanecznych młodzieży szkolnej.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 219, k. 97, 126.

2–9 maja 1939 roku¹³⁷. Powyższe akcje zbiorcze były dobrowolne i odbywały się pod opieką nauczycieli.

Istotny element we włączeniu młodzieży w aktywny udział w życiu społecznym stanowiły szeroko zakrojone akcje charytatywne. W zakres działań charytatywnych włączeni byli uczniowie z Gimnazjum Druskina. Pierwsze trzy klasy zajmowały się w pierwszym półroczu 1932/1933 ośmioma rodzinami pozostającymi w nędzy, dostarczając im co tydzień odpowiednią ilość artykułów spożywczych i odzieżowych. Oprócz tego przeprowadzono akcję dostarczania odzieży dla Wojewódzkiego Komitetu Bezrobotnym. Klasy starsze utrzymywały przez cały rok trzy łóżka w Towarzystwie Ochrony Zdrowia. Wszystkie klasy dostarczyły w ciągu pięciu miesięcy 10 tys. śniadań niezamożnej młodzieży prywatnych szkół powszechnych¹³⁸.

Znaczny wkład w pracę wychowawczą dzieci i młodzieży szkół prywatnych województwa białostockiego wniosły organizacje młodzieżowe. Dzięki ich aktywnej działalności szkoła prywatna mogła realizować wytyczne planu wychowawczego, a ponadto uświadamiać młodemu pokoleniu konieczność działań na rzecz ojczyzny. To z kolei przyczyniło się do uspołecznienia młodzieży i kształtowania poczucia jej odpowiedzialności za przyszłość kraju.

Uczniowie szkół prywatnych, uczestnicząc w działalności organizacji o zasięgu międzyszkolnym, takich jak: LOPiP, Polski Biały Krzyż, PCK, Sodalicja Mariańska, Straż Przednia, Związek Harcerstwa Polskiego (dalej ZHP), hufce szkolne przysposobienia wojskowego, spółdzielnie uczniowskie i Szkolne Kasy Oszczędności (dalej SKO) oraz samorząd uczniowski, mieli możliwość wykazania swej aktywności w zajęciach o różnym charakterze. Warto zaznaczyć, że uczniowie należeli jednocześnie do kilku organizacji, bowiem członkostwo w jednej nie wykluczało udziału w innej. Jednak liczba organizacji w szkole była ograniczona i uzależniona od rzeczywistych zainteresowań młodzieży oraz możliwości szkoły w zakresie zapewnienia opieki wychowawczej nad ich działalnością.

¹³⁷ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 219, k. 131.

¹³⁸ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 123-126.

Każda z organizacji, która działała w szkołach prywatnych, miała konkretny cel wychowawczy. Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej miała na celu „Popieranie rozwoju polskiego lotnictwa we wszystkich jego dziedzinach, wszechstronne badanie środków obrony chemicznej oraz przygotowanie ludności cywilnej do obrony lotniczo-gazowej”¹³⁹. W szkole zajmowała się organizowaniem współpracy rodziców ze szkołą, przedstawień teatralnych, odczytów, pracą społeczno-państwową podczas Wielkich Tygodni PCK. Na przykład, w Gimnazjum Druskina w Białymstoku w roku szkolnym 1932/1933 koło LOPiP posiadało 159 członków. Na spotkaniach młodzież słuchała wykładów o celach i znaczeniu LOPiP, brała udział w pokazach lotniczych, zwiedzała komorę gazową i zaznajamiała się z użyciem i zastosowaniem masek gazowych¹⁴⁰. Ponadto gimnazjum zwracało uwagę na to, aby młodzież zakładu brała czynny udział w imprezach międzyszkolnych, organizowanych przez LOPiP, czy PCK. Z okazji tygodnia LOPiP odbywały się w szkole akademie, na których wygłaszano odczyty, zaznajamiano uczniów z niebezpieczeństwem wojny gazowej i znaczeniem obrony powietrznej i przeciwgazowej dla państwa i obywateli¹⁴¹.

Celem harcerstwa było wychowanie człowieka szlachetnego, dzielnego, wiernego syna ojczyzny, dobrego i produktywnego obywatela państwa, umiejącego społecznie pracować dla dobra kraju. Jednym z celów ZHP zawartych w statucie było przygotowanie „młodzieży do świadomej, czynnej i ofiarnej służby dla państwa polskiego, opartej na jego umiłowaniu i żołnierskiej gotowości do jego obrony”¹⁴². Na terenie szkół prywatnych funkcjonowały drużyny harcerskie skupiające młodzież w wieku 11-15 lat. Dzieci młodsze w wieku 7-11 lat mogły należeć do zuchów. Program zbiórek stanowił uzupełnienie programów szkolnych. Dzieci rozwijały swoją sprawność fizyczną, współpracę, solidarność, uczestnicząc w różnego rodzaju grach

¹³⁹ Statut Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Warszawa 1928, s. 2.

¹⁴⁰ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 125, 126.

¹⁴¹ Ibidem, k. 123-126.

¹⁴² J. Sosnowski, *Zwizyki młodzieży, (w:) Encyklopedia wychowania*, Warszawa 1937-1939, t. 3, s. 522.

i zabawach¹⁴³. Harcerstwo dawało znakomitą okazję rozwijania zarówno sprawności fizycznej, jak i też zmysłu estetycznego (dbałość o wygląd munduru), a przez wprowadzenie obozowego życia religijnego kształtowano morale wychowanków.

Przykład organizacji ZHP w szkołach prywatnych może stanowić pluton harcerski utworzony na prośbę dyrektora Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku. Grupa gimnazjalistów, która zapisała się do harcerstwa została włączona do 3 Białostockiej Drużyny Harcerskiej im. Stefana Czarneckiego, zwanej „Błękitną Trójką”. Drużyna przyjmując w swe szeregi uczniów gimnazjum, otrzymała ufundowany piękny sztandar¹⁴⁴.

Do organizacji wychowawczych szkoły należały hufce szkolne przysposobienia w jskowego skupiające starszą młodzież. Ich celem było wyrabianie w młodzieży czynnego patriotyzmu, w szczególności zaś poczucia państwowego, wyrażającego się w gotowości poniesienia wszelkich ofiar w obronie państwa, rozwijanie hartu woli, obowiązkowości i karności, pomnażanie sił fizycznych młodzieży przez nauczanie sprawności wojskowych i odbywanie ćwiczeń polowych oraz budzenie zamiłowania do służby wojskowej i przygotowanie do niej¹⁴⁵.

Do organizacji o charakterze ekonomicznym należały spółdzielnie uczniowskie i Szkolne Kasy Oszczędności. Uważano je za organizacje wartościowe ze względu na realizację w nich oszczędzania, współdziałania oraz praktycznego zetknięcia się młodzieży z ruchem spółdzielczym. Okólnik MWRiOP z 6 czerwca 1932 roku zalecał otwieranie ze względów gospodarczych, wychowawczych i społecznych sklepików szkolnych, opartych na zasadach spółdzielczych, które miały budzić w dzieciach zamiłowanie do pracy¹⁴⁶. Szkolne Kasy Oszczędności wdrażały uczniów do gospodarności, oszczędności, szanowania swojej i cudzej własności¹⁴⁷. Corocznie 31 paź-

¹⁴³ F. Świder, *Zuchy w szkole*, „Praca Szkolna” 1934/1935, nr 2, s. 39-42.

¹⁴⁴ K. Kułakowski, *Harcerstwo na Białostocczyźnie*, Białystok 1995, s. 72-85.

¹⁴⁵ Por.: F. Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa...*, op. cit., s. 119-120.

¹⁴⁶ Okólnik z dnia 26 marca 1936 roku w sprawie sklepików szkolnych, AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 161, s. 223.

¹⁴⁷ AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 161, s. 182.

dzielnika obchodzono Dzień Oszczędności, który poświęcony był krzewieniu idei oszczędności.

W roku szkolnym 1937/38 SKO w Gimnazjum Tarbut w Grodnie zrzeszało 43 członków. Uczniowie zaoszczędzili wówczas sumę 271,29 zł. W porównaniu do roku szkolnego 1935/36, kiedy to 167 członków zebrało 2.460 zł, kwota ta uległa zmniejszeniu¹⁴⁸.

Podstawowym elementem procesu wychowawczego, na którym oparta była praca wychowawcza stał się samorząd uczniowski, działający niekiedy pod nazwą Bratniej Pomocy lub Samopomocy. Samorząd jednoczył wszystkie organizacje młodzieżowe, kierował życiem uczniów, a decyzje dotyczące uczniów w szkole były podejmowane przez radę pedagogiczną po przedyskutowaniu z samorządem. Samorząd więc ponosił współodpowiedzialność za życie szkoły, za podejmowane i organizowane w niej prace. Na rozwój samorządu szkolnego wywarła wpływ pedagogika Nowego Wychowania, dążąca do jednoczesnej indywidualizacji i uspołecznienia w wychowaniu dzieci i młodzieży dla dobra jednostki i społeczeństwa. Samorząd miał za zadanie usamodzielnic młodzież, a także przygotować ją do pracy społecznej i pełnienia obowiązków obywatelskich, uczył tolerancji i zrozumienia potrzeby podporządkowania się władzy oraz wdrażał do zachowywania się w sposób karny i odpowiedzialny¹⁴⁹.

Samorzady szkolne działały na każdym poziomie szkolnictwa prywatnego. Na przykład samorząd uczniowski na terenie Gimnazjum Druskina w Białymstoku koncentrował się w organizacji pod nazwą Samopomoc Uczniowska. Samorząd powstał w roku szkolnym 1925/1926 obejmując całokształt życia szkolnego. W zakresie zadań i celów wysuwał „krzewienie i rozwój najszerzej pojętego życia koleżeńskiego, w miarę możliwości zaspokajanie potrzeb koleżeńskich natury moralnej, materialnej i estetycznej, staranie się o wyrobienie społeczne i obywatelskie członków oraz o wyrobienie w członkach poczucia obowiązku i solidarności”¹⁵⁰. Organizacja dążyła do osiągnięcia zamierzonych celów za pomocą urządzanych

¹⁴⁸ LCAP, z. 172, op. 1, dz. 5789, k. 77.

¹⁴⁹ Por.: A. Zielińczyk, *Samorząd uczniowski w Polsce*, „Oświata i Wychowanie” 1932, nr 4, s. 324-364,

¹⁵⁰ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 127.

odczytów, referatów, przedstawień, zabaw, zebrań towarzyskich, kótek samokształceniowych, zajęć świetlicowych; prowadziła biuro pomocy materialnej i fundusz pożyczkowy. Członkami Samopomocy byli wszyscy uczniowie, zaś członkami popierającymi był dyrektor i członkowie grona pedagogicznego. Składka członkowska wynosiła 50 groszy. Zebrane środki finansowe wykorzystywano do udzielania pomocy finansowej uczniom niezamożnym w postaci zapomóg pieniężnych, opłacano za niektórych chesne, wypożyczano i kupowano książki szkolne, finansowano korepetycje i pośredniczono w ich udzielaniu, organizowano sprzedaż pomocy naukowych oraz pośredniczono w wymianie i sprzedaży książek używanych. Dochody czerpano także z imprez szkolnych, które przeznaczano na różnego rodzaju inwestycje. Do nich należało wybudowanie własnej sceny wyposażonej w odpowiednie akcesoria.¹⁵¹

Do zadań Samopomocy należało także prowadzenie świetlicy, której celem było „ułatwienie uczniom życia gromadnego, towarzyskiego bez przymusu szkolnego”. Świetlica była czynna w piątki od godziny 18 do 21. Tu uczniowie mieli do dyspozycji czasopisma naukowe, tygodniki i niektóre dzienniki. Świetlica mieściła się w trzech klasach, z których jedna była czytelnią, druga wykorzystywana była do uprawiania gier takich jak ping-pong, szachy, czy warcaby, a w trzeciej korzystano z odbiornika radiowego oraz gramofonu. Uczniowie mieli do dyspozycji 40 płyt gramofonowych. Prawie co tydzień wygłaszano odczyty na aktualne tematy¹⁵².

W roku szkolnym 1932/1933 dyrekcja Gimnazjum Druskina wprowadziła w klasie II i V samorząd klasowy. Wychowawcy klas ułożyli z pomocą uczniów statut samorządowy. Celem obydwu samorządów klasowych było uporządkowanie życia wewnętrznego klasy, rozwinięcie współżycia koleżeńkiego na terenie klasy oraz samokształcenie jego członków. Wychowankowie dbali o utrzymanie porządku i estetycznego wyglądu klasy, likwidowali spory pomiędzy poszczególnymi kolegami, organizowali zebrania towarzyskie i rozrywki. Do osiągnięć organizacji samorządowych należały

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 127, 128.

wszystkie uroczystości szkolne oraz imprezy takie, jak akademie szkolne, święto Odzyskania Niepodległości, obchody imienin Prezydenta, zabawy uczniów z różnych okazji takich jak na przykład święto 3 Maja, czy żydowskiego święta „Purim”¹⁵³.

Przytoczone przykłady potwierdzają to, iż głównym celem organizacji szkolnych było zjednoczenie uczniów danej szkoły w karne i zwarte społeczeństwo, które w pracy w organizacjach młodzieżowych przygotowywało młode pokolenie do pracy społecznej i wypełniania obowiązków obywatelskich. Ponadto, taka działalność uważana była – jak słusznie zauważyła Elżbieta Magiera – za „doskonały środek wychowania, służący uobywatelnianiu uczniów a zarazem była formą życia zbiorowego i metodą pracy szkolnej”¹⁵⁴.

Na skuteczność pracy wychowawczej miała również wpływ praca uczniów w aktywnie funkcjonujących kółkach zainteresowań i kołach samokształceniowych. Taka forma działalności wychowawczej przygotowywała do późniejszej pracy, wpływała na rozwijanie zainteresowań, wyrabianie samodzielności i odpowiedzialności, a co najistotniejsze kształtowała osobowość przyszłego obywatela kraju.

Wśród kół zainteresowań, które działały w szkołach prywatnych województwa białostockiego znalazły się koła krajoznawcze, historyczne, przyrodnicze, matematyczne, fizyczne, sportowe, geograficzne, polonistyczne, literackie oraz pedagogiczne. Rodzaj i charakter koła zależał od typu szkoły, kierunku i profilu kształcenia, ale przede wszystkim od zaangażowania nauczycieli, którzy sprawowali kontrolę i opiekę nad ich funkcjonowaniem, a także od samych uczniów i ich zainteresowań. Liczba kół zainteresowań zależała od szczebla szkolnictwa, ponieważ zdecydowanie częściej organizowano je w szkołach średnich ogólnokształcących i zawodowych niż w szkołach powszechnych. Niebagatelną rolę odgrywało także zaplecze lokalowe i finansowe danej placówki, które w przypadku szkół średnich było zasobniejsze niż w szkołach niższego szczebla. Brak odpowiedniego sprzętu, czy pomieszczeń ograniczał działalność kół.

¹⁵³ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 128-129.

¹⁵⁴ E. Magiera, *Wychowanie państwowe...* op. cit., s. 153.

Cele, jakie wyznaczały koła były różnorodne. Cele kół krajoznawczych na przykład dotyczyły wychowania młodzieży „na obywatele znających swój kraj, i jego potrzeby, przywiązanych do Państwa Polskiego i dbających o jego wielkość i potęgę”¹⁵⁵. Koło o takim charakterze przyczyniało się niewątpliwie do poznania kultury kraju, głębszego jego umiłowania, jak również poznania warunków życia ludzi w nim mieszkających. Koła przyrodnicze także organizowały wycieczki, zajmowały się sprawami ochrony przyrody oraz prowadziły pogadanki na tematy z zakresu higieny¹⁵⁶.

Ze względów finansowych w prywatnych szkołach województwa białostockiego preferowano wycieczki w najbliższe okolice, ale zdarzały się także wyjazdy w odległe regiony kraju. Poza wycieczkami w odległe zakątki kraju, uczniowie odbywali wycieczki i spacerowały po okolicy, w której znajdowała się szkoła. Przykład stanowią uczniowie Gimnazjum w Łomży, którzy takie spacerowały odbywali dwa razy w tygodniu i w niedzielę po nabożeństwie¹⁵⁷. Uczniowie Gimnazjum w Różanymstoku mieli możliwość uczestniczenia w wycieczkach i pielgrzymkach do miejsc kultu, w wycieczkach krajoznawczych do większych miast w Polsce oraz w obozach wędrownych. Raz w tygodniu organizowano kilkugodzinną przechadzkę po okolicy, w towarzystwie kleryków lub księży. Liczba wycieczek i ich zasięg zależała od środków finansowych zakładu. W wakacje organizowano obozy harcerskie nad Wigrami¹⁵⁸. Uczniowie klasy I Gimnazjum Tarbut w Grodnie w roku szkolnym 1934/35 odbyli 5 wycieczek: do drukarni, lasu, Towarzystwa Ochrony Zdrowia, huty szkła, młyna parowego¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Regulamin Kół Krajoznawczych młodzieży, Dz. U KOS Brzeski, 1936, nr 2, s. 35.

¹⁵⁶ Wycieczki szkolne wpływały na rozwój fizyczny młodzieży, poprawiały jej sprawność ruchową i motoryczną. Podróże pogłębiały także świadomość państwową i narodową, stanowiły okazję do zaspokajania aktywności poznawczej uczniów oraz do kształtowania postaw koleżeńskich. Podstawowym założeniem przy organizacji wycieczek było poznanie kraju i pogłębianie pozytywnego stosunku uczuciowego do ojczyzny. Ponadto uzupełniały wiedzę nabytą w szkole, zwłaszcza zaś wiadomości z geografii, przyrody i kultury polskiej. Por.: AAN, zesp. MWRiOP, sygn. 219; L. J. Bykowski, *Wycieczki szkolne*, Lwów 1939, s. 9-112.

¹⁵⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 614, k. 166.

¹⁵⁸ Por.: A. Gabrel, M. Lewko, *Czas wolny w domach salezjańskich, (w:) 75 lat działalności...*, op. cit., s. 140-153.

¹⁵⁹ LCAP, f. 172, op. 1, dz. 5132, k. 34.

W wychowaniu młodego pokolenia istotną rolę przypisywano wychowaniu fizycznemu. Ministerstwo WRiOP upatrywało je jako przysposobienie młodzieży do obrony i służby krajowi. Przygotowanie uczniów do tych zadań obejmowało rozwijanie sprawności i tężyzny fizycznej poprzez udział w zajęciach kół oraz imprezach sportowych. Przykładowo, uczniowie Gimnazjum Druskina uczęszczali na gry i zabawy popołudniowe, w czasie których kierownicy wychowania fizycznego pozostawali w zakładzie codziennie 2 godziny zimą i latem. Na godzinach wychowawczych i w świetlicy organizowano z udziałem lekarzy pogadanki wychowawcze z dziedziny higieny, na temat racjonalnego korzystania z nauki, techniki, uczenia się¹⁶⁰.

W wolnym czasie klerycy Gimnazjum w Różanymstoku organizowali chłopcom gry i zabawy. Dużą popularnością cieszyły się zawody międzyklasowe. Do najbardziej lubianych gier zaliczono tenis stołowy i grę w piłkę. Młodzież miała możliwość uprawiania lekkoatletyki, ponieważ szkoła posiadała bieżnię, skocznię i strzelnicę sportową. Zimą uprawiano hokej na lodzie, narciarstwo i łyżwiarstwo. Organizacją gier na boisku zajmowali się sami wychowankowie. Tak zorganizowany czas miał odciągnąć młodzież od nieporządanych zachowań, bo jak mawiał ks. Bosko – „boisko żywe – to diabeł martwy, boisko martwe – to diabeł żywy”. W porze jesiennej i zimowej młodzież spędzała czas wolny głównie w świetlicy i na korytarzach. Podczas świąt wyświetlano filmy i słuchano muzyki¹⁶¹.

Oprócz ćwiczeń cielesnych wchodzących w zakres programu kształcenia, organizowano w szkołach kółka sportowe. Niejednokrotnie wyodrębniano w nich sekcje ukierunkowane na określoną dyscyplinę sportową. Na wychowanie fizyczne dużą uwagę zwracało Gimnazjum w Sejnach. Każdy uczeń miał strój sportowy. Uprawiano łyżwiarstwo, kolarstwo i piłkarstwo. Miejscem ćwiczeń było boisko szkolne o powierzchni 2900 m² i sala gimnastyczna¹⁶².

Główną przeszkodą w realizacji zajęć kół sportowych okazała się baza materialna szkół. Nie każda z nich posiadała podstawowy

¹⁶⁰ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 126.

¹⁶¹ „Pokłosie Salezjańskie” 1933, nr 3, s. 154.

¹⁶² ADŁ, zesp. Sejny Seminarium Męskie, t. Statuty, k. 67.

sprzęt gimnastyczny, czy nawet boisko do ćwiczeń. Ponadto, nie zawsze dyrekcja szkoły zabiegała o to, aby jej podopieczni mieli ułatwiony dostęp do ośrodków sportowych¹⁶³.

W szkołach prywatnych województwa białostockiego często zakładano koła historyczne, matematyczne, fizyczne, geograficzne, polonistyczne, literackie, czy pedagogiczne. Te ostatnie powołano w seminarium nauczycielskim.

Uczniowie Gimnazjum w Różanymstoku kształcili w sobie „ducha organizacyjnego i przygotowywali się do przyszłego życia obywatelskiego”¹⁶⁴ w 15 kołach i towarzystwach (w 1938 roku 11), między innymi: geografów, polonistów, germanistów, fotografów, przyjaciół matematyki i fizyki, przyjaciół misji, fizyków. Dużą popularnością cieszyło się koło sportowe i hufiec harcerski, z uwagi na organizowane przez nich liczne zabawy i turnieje¹⁶⁵.

Samopomoc uczniowska w Gimnazjum Druskina w Białymstoku prowadziła kółka: historyczne, przyrodnicze, matematyczno-fizyczne, polonistyczne i sportowe. Pierwsze z nich urządziło pogadanki i odczyty dla młodszych kolegów oraz redagowało gazetkę ścienną, wyświetlało przeźrocza i filmy, prowadziło własną biblioteczkę. Kółko przyrodnicze organizowało wycieczki, pogadanki na tematy z zakresu higieny oraz zajmowało się sprawami ochrony przyrody. Kółko matematyczno-fizyczne, zajmowało się zagadnieniami popularnonaukowymi z zakresu fizyki i matematyki, korzystając przy tym z bogatych zbiorów i pomocy naukowych z tej dziedziny. Kółko sportowe liczyło 90 członków, w tym 60 chłopców i o połowę mniej dziewcząt. Zajmowało się treningiem młodzieży w zakresie rozmaitych sportów i przygotowaniem do prób sprawności fizycznej na Państwową Odznakę Sportową. Przy kółku tym istniała drużyna narciarska, licząca 20 osób. W zimie przygotowywało ślizgawkę i organizowało zabawy na lodzie¹⁶⁶.

Koło geograficzno-krajoznawcze w Gimnazjum Druskina, składało się z dwóch działów: geograficznego i krajoznawczego. Dział geo-

¹⁶³ PAOG, f. 87, op. 25, dz. 36, k. 220.

¹⁶⁴ „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 6, s. 158.

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 127.

graficz y obejmował dwie dziedziny teoretyczną i praktyczną. Do pierwszej należały odczyty z przeżroczami, wygłaszane przez członków koła. Praca praktyczna natomiast skierowana była na powiększanie zbiorów geograficznych. Dział krajoznawczy zajmował się organizowaniem wycieczek regionalnych po okolicach Białegostoku oraz do takich miast jak Kraków, Wieliczka, Zakopane, Warszawa, Grodno. Większość wychowanków tego koła mogła brać udział w koloniach letnich. Należały do nich między innymi wakacje zorganizowane w roku szkolnym 1932/1933 w Jamnie, które były połączone ze zwiedzaniem Lwowa¹⁶⁷.

W szkołach prywatnych rada pedagogiczna zwracała uwagę na to, aby młodzież nie należała do organizacji pozaszkolnych, szczególnie do takich, których kierunek nosił charakter antypaństwowy lub antynarodowy oraz do pozaszkolnych organizacji gimnastyczno-sportowych. Poza tym zakazane było uczęszczanie do kinematografów pod groźbą skreślenia z listy uczniów¹⁶⁸.

Osobnym elementem zabiegów wychowawczych była w szkołach prywatnych działalność zmierzająca do wykształcenia u młodzieży postaw estetycznych, nastawionych na uczestnictwo w szeroko rozumianej kulturze. Służyła temu działalność artystyczna w formie teatrów, przedstawień, recytacji, koncertów. Publiczne występy rozbudzały o wagę, pewność siebie, wiarę we własne siły, ale także rozwijały pomysłowość, inicjatywę i wspólną odpowiedzialność za przedsięwzięcie, toteż nie mogło ich zabraknąć w szkołach prywatnych.

Rozwijaniu umuzykalnienia młodzieży służyły orkiestry szkolne, na prowadzenie których stać było tylko najzamożniejsze placówki, bo wymagało to wyposażenia młodzieży w odpowiednie instrumenty, zapewnienia miejsca na próby oraz zatrudnienia odpowiedniej kadry. Do szkół, które posiadały orkiestrę należało Gimnazjum Hebrajskie w Białymstoku.

¹⁶⁷ Ibidem, k. 128.

¹⁶⁸ Rozporządzenie MWRiOP z dnia 2 listopada 1927 roku, Dz. U. MWRiOP, 1927, nr 12, poz. 204; PAOG, f. 219, op. 1, dz. 1, k. 29.

Fot. 14: Orkiestra Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku

Źródło: *Almanach szkolnictwa...op. cit.*, s. 241.

Salezjanie zadbali o zorganizowanie w Gimnazjum Salezjańskim w Różanymstoku chóru i orkiestry dętej. Muzyka sprzyjała tworzeniu w szkole radosnej i rodzinnej atmosfery. Każdy chłopiec posiadający względnie dobry słuch zapisywany był do orkiestry, czy do chóru. Chór i orkiestra swoimi występami towarzyszyły ważnym wydarzeniom z życia szkoły, prezentowały się w kościele, czy uświetniały wizyty gości. Muzykę uprawiano dla rozrywki, na potrzeby liturgii, czy też teatru. O wysokim poziomie świadczy fakt, iż koncerty chóru i orkiestry emitowane były przez radio w Wilnie i w Warszawie, a w 1933 roku zorganizowano Koncert Chopinowski. W 1932 roku do chóru należało 80 członków, a orkiestra liczyła 26 osób¹⁶⁹.

W Gimnazjum w Sejnach organista parafii prowadził chór szkolny. W ramach zajęć kulturalno-oświatowych organizowano zabawy taneczne, przedstawienia teatralne i popisy wokalne-recytatorskie¹⁷⁰.

Nauczyciele szkół organizowali grupy teatralne, które odznaczały się wewnętrzną różnorodnością, poziomem, repertuarem. Organizowanie teatrów odpowiadało charakterowi życia społecznego, w które każdy z członków społeczności wносił swój wkład¹⁷¹. Oczywiście

¹⁶⁹ „Północie Salezjańskie” 1932, nr 6, s. 162; 1933, nr 3, s. 42.

¹⁷⁰ ADŁ, zespół Sejny Seminarium Męskie, t. Dyrektorzy, profesorowie, rada, k. 58, 94.

¹⁷¹ J. Cierniak, *Wychowawcze wartości teatru szkolnego*, „Przyjaciel Szkoły”, 1929, nr 9, s. 323.

zorganizowanie takiego teatru nie było dane każdej szkole, wiązało się bowiem z zaangażowaniem nie tylko środowiska szkolnego i samych uczniów, ale także ich rodziców, którzy okazywali pomoc w przygotowaniu scenografii, czy strojów.

Funkcjonujący w szkole teatr pielęgnował poprawne porozumiewanie się językiem polskim, pobudzał do nauki, budził potrzebę piękna, uspołeczniał w pracy zespołowej, wyzwalał ambicje. Poza tym, uzewnętrzniał wybrane dzieła literatury polskiej, uświetniał uroczystości i święta. Teatr uczniowski w małym miasteczku, czy na wsi był często jedynym ośrodkiem kulturalno-artystycznym. Wystawiane widowiska stawały się ważnym wydarzeniem w życiu lokalnego środowiska¹⁷².

Przykładem teatrów działających w szkołach prywatnych jest teatr szkolny Gimnazjum Zeligmana w Białymstoku, noszący imię Stanisława Wyspiańskiego. Prezentowane zdjęcie przedstawia uczniów szkoły zgromadzonych na scenie teatru szkolnego po spektaklu *Damy i Huzary*.

Fot. 15: Zespół teatru szkolnego im. Stanisława Wyspiańskiego z spektaklu *Damy i Huzary* w 1935 roku

Źródło: Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie, sygn. I-N-1861.

¹⁷² Por.: I. Michalska, G. Michalski, *Wychowanie przez teatr szkolny w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999.

Teatr szkolny Gimnazjum w Różanymstoku cieszył się ogromnym zainteresowaniem środowiska. Przez tę formę działalności pozalekcyjnej dbano o wychowanie religijne i patriotyczne, czego dowodem były sztuki wystawiane z okazji świąt państwowych i kościelnych. Teatr posiadał wysoki walor dydaktyczny i rozrywkowy. Bawił, wypełniał czas wolny, eksponował pozytywne wartości, uczył sztuki aktorskiej i recytatorskiej, umożliwiał występy na scenie każdemu wychowankowi. Jedne spektakle przygotowywano z dużym nakładem czasu i kosztów na stroje i dekoracje oraz na oprawę muzyczną, inne wystawiano „tanim kosztem”. Do tych pierwszych należały sztuki oparte na tekstach hagiograficznych, misteryjnych i patriotycznych, które były wystawiane na święta lub podczas wizyt gości. Widzami byli nie tylko uczniowie gimnazjum, ale także mieszkańcy Różanogostoku oraz okolicznych miejscowości¹⁷³.

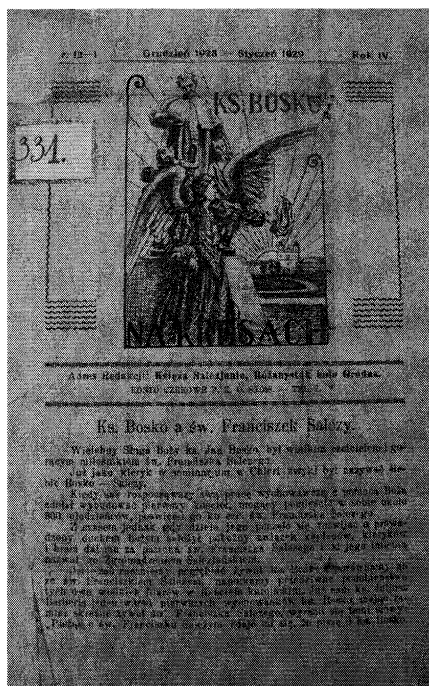
Niezmiernie ważną rolę w edukacji młodzieży pełniła działalność bibliotek i czytelni. Stanowiły one nie tylko pomoc naukową, ale też wychowawczą. Z ich zasobów najczęściej korzystali uczniowie, aktywnie działający w kole polonistycznym, literackim, historycznym, ale nie tylko. Z bibliotek i czytelni mogli korzystać wszyscy uczniowie, których przy różnych okazjach zachęcano do czytelnictwa. Książka, prasa dziecięca i młodzieżowa służyły realizacji celów wychowania społeczno-państwowego, moralnego, estetycznego i intelektualnego.

W latach 1926–1930 w Gimnazjum w Różanymstoku wydawano miesięcznik „Ks. Bosko na Kresach”. W bibliotece szkolnej zgromadzono bogaty księgozbiór, a czytelnia prenumerowała wiele tytułów pism naukowych i literackich¹⁷⁴.

¹⁷³ Por.: M. Lewko, *Czemu służył teatr zakładowy?*, (w:) *75 lat działalności...*, op. cit., s. 131-138.

¹⁷⁴ „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 6, s. 158-159.

Fot. 16: Strona tytułowa miesięcznika „Ks. Bosko na Kresach”

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku.

Na łamach czasopism propagowano samorząd uczniowski, wychowanie społeczne, patriotyczne, estetyczne, kulturalne, techniczne i fizyczne. Dużo miejsca poświęcano obchodom świąt, ludziom znanym i zasłużonym, historii i tradycji narodowej, a także sytuacji politycznej kraju.

4.3. Współpraca szkoły z rodziną

Na nauczyciela, oddanym wychowaniu i nauczaniu młodzieży, ciążył nie tylko obowiązek pracy i ciągłego podnoszenie kwalifikacji, ale przede wszystkim odpowiedzialność za efekty kształcenia i wychowania. W dziedzinie wychowania w szkole mieli ze sobą współpracować dyrektor szkoły, wszyscy nauczyciele oraz lekarz szkolny.

Oddziaływanie wychowawcze miało odbywać się w formie bezpośredniego wpływu na uczniów, wspierania ich w pracy nad sobą, nauczania, organizowania życia zbiorowego i współpracy z domem. Pielęgnowano poszanowanie przez uczniów cudzej i swojej własności, przez zwracanie uwagi na wystrój poszczególnych klas, a tym samym na ład i porządek w szkole i poza nią.

Dla efektywności wychowania istotne znaczenie miała współpraca środowiska szkolnego i rodzinnego, co znalazło swoje odzwierciedlenie w statutach szkół oraz w regulaminach dla wychowawców. Wśród form współpracy wychowawców i nauczycieli z rodzicami można wyróżnić takie, które wyływały z inicjatywy szkoły bądź domu. Do pierwszych z nich zaliczano doraźne odwiedzanie domów przez nauczycieli, organizowanie spotkań z rodzicami w formie zebrań czy dyżurów, do drugich działalność organizacji rodzicielskich takich, jak koła i komitety rodzicielskie, które żywo interesowały się stanem szkoły, kształceniem i wychowaniem, ale także spędzaniem przez młodzież czasu wolnego.

Nawiązanie i utrzymanie kontaktów z rodziną dziecka, które uczęszczało do szkoły nie zawsze było zadaniem prostym. Jednak wśród szkół prywatnych w województwie znalazły się takie, które z tego typu relacji były zadowolone. Do nich należało między innymi Gimnazjum Druskina w Białymstoku. W sprawozdaniu rocznym za rok szkolny 1932/1933 dyrekcja szkoły podaje, że stosunek domu do szkoły kształtował się na terenie zakładu pozytywnie. Rodzice, doceniając ważność placówki oświatowej oraz celowość jej zamierzeń wychowawczych, odnosili się do szkoły z zaufaniem, interesowali się stanem szkoły i starali się pomóc gronu pedagogicznemu w kształtowaniu charakterów dzieci. Widząc dobrą wolę rodziców, dyrekcja uświadamiała ich o konieczności i potrzebie współpracy i doksztalcania w zakresie wychowawczym. Wyrazem tego były zebrań ogólnie i klasowe. Podczas spotkań głośzono referaty dotyczące współpracy domu i szkoły, nauczania i wychowania młodzieży. W roku szkolnym 1932/1933 odbyło się aż 14 takich spotkań. Poza

tym wychowawcy klas raz w tygodniu, a dyrektor codziennie pełnili dyżur, podczas którego przyjmowali rodziców¹⁷⁵.

Za najważniejsze zadanie do realizacji Gimnazjum „Radosna Szkoła” w Białymstoku wyznaczyło sobie doskonałą współpracę szkoły z domem, która miała „ułatwić pracę dyrekcji i umożliwić jej przeprowadzanie nieraz dość trudnych postulatów wychowawczych”¹⁷⁶. W tym celu odbyło się szereg zebrań, a jedno z nich zorganizowano w sali Rady Miejskiej z udziałem władz państwowych i samorządowych oraz przedstawicieli organizacji społecznych. Na zebraniach wygłaszano referaty, mające na celu zapoznanie zebranych z istotą nowoczesnych wymogów współpracy domu i szkoły.

W myśl okólnika ministra WRiOP dyrektor szkoły i wychowawcy musieli być dobrze poinformowani o wszystkich objawach zbiorowego życia młodzieży i w razie potrzeby skutecznie oddziaływać na objawy zachowań niepożądanych¹⁷⁷. Jak wynika z podanych powyżej przykładów, wychowawca szkolny interesował się zachowaniem ucznia na lekcjach, a także poza szkołą w miejscach publicznych.

Wychowawcy Gimnazjum Druskina odwiedzali dzieci w domu i na stancjach w celu zaznajomienia się ze stosunkami panującymi w miejscu zamieszkania. Dyrekcja szkoły otaczała szczególną opieką uczniów mieszkających na stancjach. Wymagała, aby osoby, które przyjmowały dzieci na stancje złożyły do dyrekcji szkoły specjalne zobowiązanie deklarujące, że liczba dzieci w wynajmowanym pokoju nie przekroczy 3 osób, gospodarz sprawował opiekę nad wychowankami i czuwał nad ich zachowaniem również poza stancją. Gospodarz miał też na bieżąco informować rodziców o postępach w nauce i stanie zdrowia, a w razie popełnienia wykroczenia przez wychowanka miał natychmiast powiadomić rodziców, dyrektora i wychowawcę¹⁷⁸.

W pracy wychowawczej odpowiednią atmosferę wytwarzali nauczyciele, którzy zwracali uwagę na punktualność uczniów, a także

¹⁷⁵ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 126.

¹⁷⁶ PAOB, f. 59, op. 4, dz. 1432, k. 10.

¹⁷⁷ Zob.: Dz. U. MWRiOP, 1928, nr 2, poz. 38. Okólnik ministra WRiOP z dnia 6 lutego 1928 r.

¹⁷⁸ PAOB, f. 59, op. 1, dz. 252, k. 128.

na obecności uczniów w szkole. Życie szkolne upływać i rozwijać się miało w czystej, pogodnej atmosferze pracy oraz opierać na szczerości i wzajemnym zaufaniu wychowanków i wychowawców. Szkoła prywatna, pozostająca pod nadzorem państwa, przez umiejętne zastosowanie funkcji wychowawczych miała wytworzyć miłość i przywiązanie do państwa. Nauczyciel miał za zadanie wychowywać przyszłych obywateli, zwalczać negatywne cechy i złe postępowanie wychowanków¹⁷⁹.

Wychowawcy klas przeprowadzali z wychowankami pogadanki poświęcone sprawom ogólnowychowawczym i pedagogicznym. Omawiano zagadnienia wychowawcze, czystości, porządku i umundurowania uczniów, ich pracy w domu. Na radach wychowawców poruszano problemy i wyznaczono kierunki wychowania.

Do obowiązków wychowawcy należało obserwowanie wychowanków, udzielanie im rad i wskazówek, poznawanie trudności uczniów w nauce, udzielanie słabszym uczniom pomocy bądź zachęcanie do niej kolegów¹⁸⁰. Dla zrealizowania tych celów szkoła Druskina zajęła się przede wszystkim naukowym poznaniem psychiki młodzieży. Arkusze obserwacyjne prowadzone we wszystkich klasach pozwalały wychowawcom wniknąć w stosunki indywidualne poszczególnych uczniów. Biologiczna i socjalna odmienność młodzieży wymagały od dyrekcji i nauczycielstwa zastosowania indywidualnego podejścia do każdego ucznia, po to, aby młodzież „pobudliwą nerwową, hałaśliwą i niespokojną popchnąć na właściwe tory”¹⁸¹.

¹⁷⁹ Dz. U. MWRiOP, 1928, nr 2, poz. 38. Okólnik ministra WRiOP a dnia 6 lutego 1928r.

¹⁸⁰ F. Śliwiński, *Oddziaływanie wychowawcze na młodzież w wieku szkolnym*, Warszawa 1927, s. 71.

¹⁸¹ PAOB, f 59, op. 1, dz. 20, k. 124.

Zakończenie

Szkolnictwo prywatne w okresie dwudziestolecia międzywojennego przeszło długą drogę rozwoju i przemian. Mimo wielu trudności, sporów wokół jego kształtu i roli, zajmowało ważne miejsce w systemie oświatowym województwa białostockiego.

Już od pierwszych lat niepodległości szkole przyświecała idea przygotowania społeczeństwa do kierowania gospodarczym i społecznym życiem kraju. Dlatego istotną sprawą było jak najszybsze podnoszenie ogólnego poziomu intelektualnego. Ważna rola w tym względzie przypadła szkolnictwu prywatnemu świeckiemu i religijnemu, które odciążało budżet państwa przez wykorzystanie prywatnych środków materialnych na cele oświatowe.

Wobec braku jednolitych ustaw i przepisów szkolnych przed 1932 rokiem, w organizacji i funkcjonowaniu szkolnictwa prywatnego możliwa była swoboda w zakresie programów, metod nauczania i eksperymentowania, pozostająca jednakże pod kontrolą władz. Ten stan rzeczy uległ zasadniczej zmianie po ukazaniu się ustawy z dnia 11 marca 1932 roku, która przyznawała państwu wpływ na realizowany w szkołach prywatnych kierunek nauczania i wychowania.

Wprawdzie ustawa dawała właścicielom szkół prywatnych niezależność w zakresie organizacji i programów nauczania, ale w praktyce szkoły w większości wzorowały się na szkołach państwowych. Wyjątek stanowiły szkoły religijne. W programach nauczania tych placówek były przedmioty nieuwzględniane w szkołach państwowych.

Wybór szkoły prywatnej przez poszczególnych uczniów był podyktowany różnorodnymi kwestiami, wśród których należy wymienić: lepszą opiekę wychowawczą i jakość nauczania, bardziej zróżnicowaną ofertę programową, dyscyplinę pracy, indywidualne podejście do ucznia, bliskość placówki czy motywę religijne.

Istotny element w dostępności do szkoły prywatnej stanowiło pochodzenie społeczne ucznia i jego wyznanie. Decydujący wpływ na skład osobowy tychże szkół miały też opłaty za naukę. Szkoły prywatne były przeznaczone głównie dla młodzieży ze sfer zamożniejszych i uprzywilejowanych. Dzieci z niższych warstw społecznych korzystały ze szkół prywatnych zdecydowanie rzadziej. Nauka dla dzieci z takich rodzin była bardziej dostępna w szkołach prywatnych prowadzonych przez Kościół, związki wyznaniowe czy przez świeckie organizacje szkolne. Prywatna szkoła średnia, podobnie jak państwowa, otwierała drogę do awansu społecznego i dawała możliwość wykonywania w przyszłości zawodu, który zapewniał uznanie i szacunek społeczeństwa. Szkoła ta kształciła inteligencję, od której wykształcenia i aktywności miały zależeć przyszłe losy państwa.

W pracy wiele uwagi poświęcono prywatnemu szkolnictwu mniejszości żydowskiej, które było jednym z ważnych czynników utrwalania tożsamości narodowej i religijnej, co z kolei przeciwdziało polityce asymilacji prowadzonej przez państwo. Omawiane szkoły dla młodzieży żydowskiej były ostoją tradycji narodowych i wyznaniowych oraz atrakcyjną alternatywą dla ludzi pragnących wychowywać dzieci w duchu rodzimej tradycji i kultury. Przyciągały one w swe mury liczne rzesze młodzieży wyznania mojżeszowego. Żydzi, którzy chcieli jak najlepiej przygotować dzieci do szkół wyższych, kształcili je w szkołach prywatnych lub państwowych.

W okresie międzywojennym istotny odsetek młodzieży żydowskiej po ukończeniu szkół powszechnych kontynuował dalej naukę w szkołach średnich w ramach szkolnictwa zawodowego, ogólnokształcącego lub religijnego. Warto zauważyć, iż do państwowych szkół zawodowych uczęszczało stosunkowo niewiele młodzieży żydowskiej. Dużo więcej pobierało naukę w osobnych, prywatnych szkołach zawodowych nastawionych na przygotowanie młodzieży do emigracji. Na ogólną liczbę 45,4 tys. żydowskich uczniów, do szkół zawodowych szkolnictwa prywatnego uczęszczało ponad 33 tys. dzieci. Udział Żydów w państwowym szkolnictwie średnim wynosił

około 10% ogółu uczniów¹, co odpowiadało z „grubsza” odsetkowi Żydów wśród ludności Polski.

W badanym okresie szkoły prywatne zaspokajały potrzeby różnych kręgów odbiorców. Odmienność typów tych placówek (pod względem światopoglądowym, wychowawczym i organizacyjnym) odzwierciedlała zróżnicowanie społeczeństwa zamieszkującego wówczas obszar województwa białostockiego. Spośród mniejszości narodowych inicjatywę zakładania szkół przejawiali najczęściej Żydzi.

Kwestię uspołecznienia szkoły w okresie II Rzeczypospolitej ujmowano niejednakowo. Różnorodność opinii wynikała z jednej strony, ze zderzenia się tradycyjnych poglądów na wychowanie z europejską myślą Nowego Wychowania, z drugiej zaś, z idei wychowania narodowego i państwowego. Szczególną rolę przypisywano wówczas uspołeczniającej funkcji szkoły, powiązaniom szkoły z potrzebami społeczeństwa.

Szkoły prywatne uzupełniały w znacznym zakresie sieć szkół publicznych. Liczba i rozmieszczenie szkół prywatnych na obszarze Białostoczczyzny zależały od zapotrzebowania społeczeństwa na określony typ szkoły, od hojności fundatorów i założycieli, od polityki oświatowej i sytuacji gospodarczej, a także od czynników religijnych i wyznaniowych. Poza tym, na lokalizację szkół wpływało zamieszkiwanie na obszarze województwa białostockiego ludności żydowskiej. W miejscowościach, w których występowały skupiska tej mniejszości, często uruchamiano szkoły prywatne.

W okresie międzywojennym do koncesjonariuszy szkół prywatnych należały osoby prywatne, ale także towarzystwa, stowarzyszenia, komitety szkolne, sejmiki powiatowe, diecezje, organizacje, gminy wyznaniowe oraz partie polityczne. Częściej były to szkoły wyznaniowe dla dzieci mniejszości narodowych lub szkoły symultanne, w których kształciły się dzieci różnych wyznań i narodowości. Prywatne szkolnictwo żydowskie w II Rzeczypospolitej było zróżnicowane, przede wszystkim w wyniku rywalizacji na płaszczyźnie różnych partii i ich odmiennego podejścia do rozwiązania problemu żydowskiego oraz polityki państwa polskiego.

¹ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne...*, op. cit., s. 163.

Istotnym problemem, z którym borykało się szkolnictwo prywatne województwa białostockiego były trudności lokalowe, które dotyczyły także szkoły publiczne. Sytuacja w zakresie budynków, pomieszczeń oraz pomocy naukowych i środków dydaktycznych, którymi dysponowały poszczególne instytucje była mocno zróżnicowana. Nie każdy budynek szkolny stwarzał dogodne warunki do racjonalnej pracy dydaktyczno-wychowawczej. Co więcej, zdecydowana większość szkół nie miała własnego lokalu. Obok bogato wyposażonych – funkcjonowały szkoły o bardzo skromnym, a nawet prymitywnym zapleczu lokalowo-materialnym, higienicznym i dydaktycznym. Należy podkreślić, że były też szkoły, które oprócz gabinetów i bibliotek, posiadały jadalnię, radiowęzeł, strzelnicę sportową, własne ogrody, sady i lasy. Zdecydowanie lepiej od prywatnych szkół powszechnych były wyposażone prywatne szkoły średnie. Jednak tylko nieliczne z nich posiadały internat. W związku z tym uczniowie zamiejscowi, którym szkoła nie gwarantowała internatu lub bursy szkolnej, zmuszeni byli ponosić dodatkowe opłaty za stancję.

Budżet szkół prywatnych zależał od wielu czynników: regularności wypłat subsydium przez władze, zasobności koncesjonariusza i właścicieli oraz wysokości i systematyczności uiszczania opłat szkolnych przez uczniów. Powodowało to z kolei, iż zasobność finansowa szkół prywatnych była niejednokrotnie wyższa od szkół państwowych. Poziom finansowy szkół prywatnych był jednak bardzo zróżnicowany. Obok szkół zasobnych, działało wiele zakładów prezentujących przeciętny, a nawet bardzo niski standard ekonomiczny. Do 1932 roku szkoły prywatne powstawały i funkcjonowały nieraz bez wystarczających podstaw materialnych; brakowało im dostatecznego zaplecza finansowego. Dlatego też działalność niektórych z nich trwała bardzo krótko.

Jednym z istotnych czynników decydujących o obliczu szkoły i poziomie pracy dydaktyczno-wychowawczej byli nauczyciele, ich merytoryczne i pedagogiczne przygotowanie. Zacołanie oświatowe i kulturalne Polski spowodowane długoletnimi zaborami, wymagało od nauczycieli intensywnej pracy i systematycznego podnoszenia kwalifikacji. Stąd nauczyciele szkół prywatnych nie tworzyli jednoli-

tej grupy pod względem wykształcenia. Inną kwestią są ich dochody. Praca w jednej szkole prywatnej często nie zabezpieczała materialnie, dlatego nauczyciele pracowali w kilku placówkach.

Z uwagi na kwalifikacje nauczycieli czy bazę lokalową, nie we wszystkich szkołach prywatnych poziom nauczania stał na zadowalającym poziomie. Sytuacji nie poprawił wzmożony nadzór nad egzaminami maturalnymi. Dlatego władze państwowe sprawdzały kwalifikacje wszystkich prywatnych szkół średnich i najniższym pod względem organizacyjnym, lokalowym i personalnym cofały dotacje finansowe.

Szkoły publiczne i prywatne łączyło wychowanie obywatelskie. Na podstawie dokonanej analizy źródeł można stwierdzić, że wychowanie młodzieży odbywało się równolegle z nauczaniem podczas zajęć szkolnych, jak również w trakcie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych. Przez różnorodne formy aktywności, jakimi były specjalne uroczystości związane z obchodem świąt państwowych i religijnych, pogadanki, wycieczki, zabawy, starano się wpajać zasady zgody, życzliwości i uczynności w stosunku do innych dzieci, szacunku dla starszych oraz budzić uczucia miłości do narodu i państwa. W znacznej mierze praca wychowawcza opierała się na działalności samorządu szkolnego, organizacji młodzieżowych i kół zainteresowań. Każda szkoła kładła nacisk na wychowanie społeczne. Jej organizacja miała służyć za wzór życia społecznego dla teraźniejszości i przyszłości. Szczególnie akcentowano przygotowanie wszystkich uczniów do aktywnego, czynnego i użytecznego udziału w życiu społeczeństwa, narodu i państwa.

Oceniając rolę, jaką w okresie międzywojennym odegrały szkoły prywatne w kształceniu młodzieży, należy pamiętać, iż przyczyniły się one do modernizacji pracy dydaktyczno-wychowawczej. Doświadczenia powstałe na gruncie potrzeb społecznych zmuszały do szukania rozwiązań dostosowanych do konkretnej polskiej rzeczywistości. Rozwój szkolnictwa prywatnego stanowił ważny element życia społecznego i kulturalnego naszego kraju. Państwo przypisywało duże znaczenie szkołom prywatnym jako ogniskom innowacji i nowatorstwa pedagogicznego, co znalazło swój wyraz w zapewnieniu

przez władze oświatowe szczególnej opieki szkołom prywatnym uznanym za eksperymentalne.

Rozwój szkół prywatnych przerwał wybuch II wojny światowej. Nie wszystkie jednak zaprzestały działalności. Niektóre kontynuowały pracę, opierając się głównie na systemie tajnego nauczania, które stanowiło wówczas jedną z form walki społeczeństwa z okupantem. Działania wojenne przyniosły wiele zniszczeń, pozostawiając po sobie zrujnowaną i zdewastowaną materialnie i lokalowo bazę szkolną. Rozproszeniu uległa kadra pedagogiczna, spośród której nie wszyscy dożyli końca wojny. Nauczyciele narodowości żydowskiej padli ofiarą eksterminacyjnej działalności hitlerowców.

Po odzyskaniu wolności przystąpiono do odbudowy szkolnictwa prywatnego. Zapał, zarówno nauczycieli jak i uczniów, zburzyła polityka władz państwowych, które doprowadziły do prawie całkowitej jego likwidacji. Po wprowadzeniu zasady bezpłatności i publiczności szkolnictwa niemal wszystkie szkoły prywatne i samorządowe zostały upaństwowione. Istniały wprawdzie przepisy prawne, które zezwalały na prowadzenie szkół niepaństwowych, lecz możliwości zakładania ich były znikome. Wśród szkół średnich pozapaństwowych pozostało jedynie kilkanaście szkół zakonnych. Nadzór państwa nad edukacją uniemożliwił istnienie prywatnego szkolnictwa wyższego (poza Katolickim Uniwersytetem Lubelskim i wyższymi seminariami duchownymi).

Po 1989 roku w związku ze zmianą sytuacji społeczno-politycznej, szkolnictwo prywatne odzyskało należne mu prawa. Sytuacja prawna tych szkół po raz pierwszy w powojennej Polsce została uregulowana w ustawie z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty. Nasilające się procesy demokratyzacji i uspołecznienia wielu dziedzin życia zmieniły rzeczywistość szkolną, powodując ożywienie rozwoju szkolnictwa prywatnego na wszystkich szczeblach systemu edukacyjnego. Pojawiły się towarzystwa, stowarzyszenia, organizacje i fundacje oraz osoby prywatne zakładające różnego typu placówki niepubliczne. Zdarzało się, że powstające szkoły umieszczane były w budynkach, gdzie w okresie międzywojennym działały podobne szkoły.

Rozwój szkół prywatnych przyczynił się do reaktywowania idei uspołecznienia oświaty. Jak trafnie stwierdza Zbigniew Kwieciński „stał się wyzwaniem dla powszechnej praktyki oświatowej i w jasnym świetle postawił problem uspołecznienia typowej, masowej szkoły państwowej”². Jedynym mankamentem tych szkół jest, tak jak to miało miejsce w okresie międzywojennym, ich odpłatność, która powoduje selekcję społeczną uczniów.

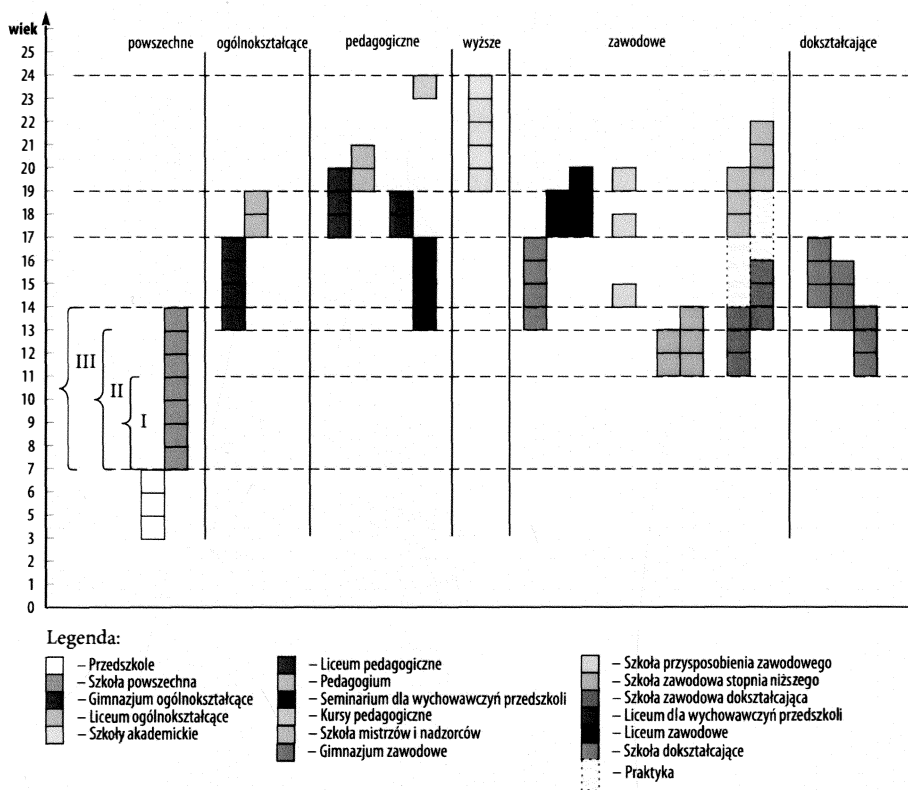
Dążenie do podtrzymania najbardziej wartościowych tradycji narodowych oraz wychowawczych, wymaga współcześnie zwrócenia uwagi na całokształt dorobku kulturalno-oświatowego przeszłości. Przydatnym warunkiem doskonalenia współczesnej teorii i praktyki wychowawczej polskiego systemu oświatowego i wychowawczego jest czerpanie z bogatej skarbnicy przeszłości.

Obecnie szkoły prywatne stanowią ważny element systemu szkolnictwa. Zwiększa się ich liczba i autonomiczność. Przeciwnicy szkoły publicznej podkreślają korzyści, jakie niesie placówka niezależna od państwa. Wśród walorów tych szkół wymieniają: wyższy poziom nauczania, efektywniejsze metody i formy pracy, większe możliwości kadrowe, finansowe, materialne i naukowe. Szkoły te najczęściej charakteryzują się bogatą ofertą programową, elastycznością organizacyjną i metodyczną. Proponują różnorodne zajęcia pozalekcyjne i fakultatywne, są miejscem inicjatyw i innowacji pedagogicznych.

² Z. Kwieciński, *Edukacja jako wartość odzyskiwana wspólnie. Głos w dyskusji i uspołecznienia szkoły*, „Edukacja” 1991, nr 1. Piszą też na ten temat Julian Radziewicz, Heliodor Muszyński, Wiktor Rabczuk, Tadeusz Lewowicki, Bogusław Chmielowski, Tadeusz Kowalski, Antoni Smołalski, Mikołaj Winiarski oraz wielu innych badaczy problemów edukacyjnych.

Aneks 1.

Schemat szkolnictwa z 1932 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie Dz. U. RP 1932, nr 38, poz. 389.

Wzór świadectwa wydanego przez Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Józefa Zeligmana w Białymstoku

sygn. 19
20 w. 1000
1000

Państwowe Gimnazjum Koedukacyjne J. Zeligmana
im. *Włodzimierza W. Włodzimierza*

Wydział (Typ) *klasyczny*

Nr. *7* Rok szkolny *1934/35*

ŚWIADECTWO SZKOLNE

Czerwiec, Połostaw

urodzony dnia *7 VII* 1918. w *Serocku*
(powiat: *...*), religii wyznani *rym.-katol.*
uczeń *klasy 2-cjstej* otrzymał za rok szkolny *1934/35*
stopnie następujące:

ze sprawowania się z nauki religii	<i>bardzo dobry</i>
języka polskiego	<i>bardzo dobry</i>
języka łacńskiego	<i>dostateczny</i>
języka greckiego	<i>dostateczny</i>
kultury klasycznej	<i>dostateczny</i>
języka franc.	<i>dostateczny</i>
historji	<i>dobry</i>
geografji	<i>dostateczny</i>
przyrodzowictwa	<i>dostateczny</i>
fizyki z chemji	<i>dostateczny</i>
matematyki	<i>dostateczny</i>
propedeutyki filozofji	<i>dobry</i>
hygieny	<i>dobry</i>
rytmiki	<i>dobry</i>
gimnastyki	<i>dobry</i>
pieśni recytacji	<i>dobry</i>
pieni	<i>dobry</i>
świecenia cielenych	<i>dobry</i>

Formularz Państwowy Nr 2009 z 28. IV. 1934. Instrukcja szkółki dla szkółczących gimnazjów Nr 43. Klasa 33. 34.

z nauki przedmiotów nadobowiązkowych, a mianowicie:

z *...*

Liczba egzaminacyjnych godzin szkolnych *37* z czego nie usprawiedliwione *...*
Liczba spóźnień *...* z czego nie usprawiedliwione *...*

Wynik ogólny *dostateczny*

w Białymstoku, dnia *14 czerwca* 1935.

Thunberg *Rehny*

S K A L A S T O P N I				
nie usprawiedliwie	bardzo dobry	dobry	dostateczny	nieodpowiedni
z nauki przedmiotów	bardzo dobry	dobry	dostateczny	nieodpowiedni
wynik ogólny	bardzo dobry	dobry	dostateczny	nieodpowiedni

Źródło: APB, zesp. Materiały dotyczące szkolnictwa- zbiór szczątków zespołów, sygn. 10.

Aneks 4.

Wykaz prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w województwie białostockim w latach 1918–1939

Lp.	Miejsco-wość	Nazwa szkoły	Typ	Język wy-kładowy	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania*	Właściciel
POLSKIE								
ŚWIECKIE Z PRAWAMI PAŃSTWOWYMI								
1.	Białystok	Prywatne Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza	humani- styczny	polski	K	ul. Fabryczna 10	1933-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Polskie Towarzystwo Oświatowe
2.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Niższe Bronisławy Woźnickiej	humani- styczny	polski	K	ul. Warszawska 27	1928-1932	Bronisława Woźnicka
3.	Bielsk Podlaski	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne	humani- styczny	polski	K	.	1919-1928 upaństwowione na Państwowe Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki	Komitet Szkolny w Bielsku Podlaskim
4.	Grajewo	Prywatne Gimnazjum Gajdzińskiego	.	polski	K	.	1919/1920, upaństwowione na Państwowe Gimnazjum im. M. Kopernika	Gajdziński
5.	Grodno	Prywatne Gimnazjum Społeczne	humani- styczny	polski	K	ul. Bronifrater-ka 7	(?)- 1921-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Towarzystwo Szkoły Średniej dla Utrzymania Gimnazjum

Zdigitalizowano i udostępniono w ramach projektu pn.

Rozbudowa otwartych zasobów naukowych Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku – kontynuacja,
dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki
na podstawie umowy BIBL/SP/0040/2023/01

Lp.	Miejscowość	Nazwa szkoły	Typ	Język wykładowy	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania*	Właściciel
6.	Grodno	Gimnazjum Męskie im. H. Sienkiewicza Polskiej Macierzy Szkolnej	humanistyczny	polski	M	Plac Teatralny 6, ul. Narutowicza 6 (od 1933)	(?)- 1925-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Polska Macierz Szkolna
7.	Kolno	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego	humanistyczny	polski	K	ul. Łomżyńska	1918-1928	Wydział Sejmiku Powiatowego Kolneńskiego
8.	Ostrów Mazowiecka	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Wydziału Powiatowego Sejmiku	humanistyczny	polski	K	ul. Małkińska 37	1918- 1930, upaństwowione na Państwowe Gimnazjum im. Ignacego Mościckiego	Wydział Sejmiku Powiatowego Ostrowskiego
9.	Ostrołęka	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Towarzystwa Szkoły Średniej	humanistyczny	polski	Ż, od 1928 r. K	ul. Ostrowska 11	1921-1932	Towarzystwo Szkoły Średniej
10.	Sokółka	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Kołodziejskiego	humanistyczny	polski	K	ul. Kościelna 5	1919-1939 (nie było liceum)	Wacław Kołodziejski
11.	Sokółka	Prywatne Gimnazjum Wydziału Powiatowego	1921-(?)	Wydział Powiatowy
12.	Zambrów	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Koła Polskiej Macierzy Szkolnej	humanistyczny	polski	K	ul. Czyżewska 29	1918-1933	Polska Macierz Szkolna
KOŚCIELNE Z PRAWAMI								
13.	Drohiczyn	Prywatne Gimnazjum Męskie Rzymsko-Katolickiej Diecezji Pińskiej (Gimnazjum im. Ks. Biskupa Pińskiego)	humanistyczny	polski	M	Plac Kościuszki	1928-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Diecezja Rzymsko-Katolicka

Lp.	Miejsowość	Nazwa szkoły	Typ	Język wykładowy	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania*	Właściciel
14.	Łomża	Prywatne Gimnazjum ks. Supińskiego (do 1920 r.), (im. Piotra Skargi od 1920 r.), Stowarzyszenia Księżej Diecezji Łomżyńskiej Unitas	humanistyczny	polski	M	ul. Sienkiewicza 8, ul. Stacha Konwy (w 1923 r.), ul. Polna 11 (w 1928 r.)	1918-1931	Witold Supiński, Diecezja Rzymsko-Katolicka, Stowarzyszenie Księżej Unitas
15.	Łomża	Seminarium Duchowne Małe Serafickie OO. Kapucynów (św. Fidelisa)	humanistyczny	polski	M	ul. Woziwodzka	1922-1939	Diecezja Rzymsko-Katolicka, OO. Kapucyni
16.	Różany-stok	Gimnazjum Salezjańskie im. Piusa XI Zgromadzenia ks. ks. Salezjanów, Od 1937 roku Prywatne Gimnazjum Męskie Towarzystwa Salezjańskiego	przyrodniczo-matematyczny, od 1932 r. – humanistyczny	polski	M		1919-1939, (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Towarzystwo Salezjańskie
17.	Sejny	Prywatne Gimnazjum Męskie im. Św. Kazimierza Kurii Biskupiej	przyrodniczo-matematyczny, od 1929 – humanistyczny	polski	M	ul. Św. Agaty 1	1923-1939, (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Diecezja Rzymskokatolicka, Kuria Biskupia w Łomży
ŚWIECKIE BEZ PRAW PAŃSTWOWYCH								
18.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne „Radosna Szkoła”	humanistyczny	polski	K	ul. Sienkiewicza 67, ul. Fabryczna 110	1933/1934	Grzegorz de Nawarra i Edward Späth
19.	Goniądz	Prywatne Gimnazjum	humanistyczny	.	K		1917-1920-(?)	Komitet Rozbudowy i Opieki nad Gimnazjum
20.	Wołkowyśk	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne PMS	humanistyczny	polski	K	ul. Kościuszki 53	1938-1939 (nie było liceum)	Polska Macierz Szkolna

Lp.	Miejsco- wość	Nazwa szkoły	Typ	Język wy- kładowy	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania*	Właściciel
ŻYDOWSKIE								
ŚWIECKIE Z PRAWAMI PAŃSTWOWYMI								
21.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Koe- dukacyjne Dawida Druskina	humani- styczny	polski (od 1919 r.)	K (do 1913 r. – M)	ul. Szlachecka 4	1911-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Dawid Druskin
22.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne dr. Salomona Gutmana	humani- styczny	polski (od 1919 r.)	K	ul. Pałacowa 1 (do 1932 r.), ul. Żwirki i Wigury 2	1915-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Salomon Gutman od 1936/1937 Sara Gutmanowa
23.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Koe- dukacyjne Józefa Zeligmana, Józefa Labenhafta, Jakuba Dereczyńskiego i M. Zymana	humani- styczny	rosyjski (do 1921), polski (od 1921 r.)	K	ul. Sienkiewi- cza 4	1918-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Józef Zeligman, Józef Labenhaft, Jakub Dereczyński i M. Zyman
24.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Mojsze Kac- nelsona, Mendela Kapłana, L. Kahnego i M. Zymana (Hebrajskie)	humani- styczny	hebrajski	K	ul. Sienkiewicza 79 (od 1928 r.)	1919-1939 (od 1937 r. Gimna- zjum i Liceum)	Mojsze Kacnelson, Mendel Kapłan, L. Kahne i M. Zyman
25.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	przyrodni- czo – mate- matyczny	hebrajski	K	ul. Szlachecka 3	1925 -1933	Stowarzyszenie Tachkemojny
26.	Białystok	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Społeczne Towa- rzystwa Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów	humani- styczny	hebrajski	K	ul. Kupiecka 49	1925-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)**	Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów
27.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Zarzą- du Głównego Zjednoczenia Szkół Żydowskich	humani- styczny	żydowski	K	ul. Fabryczna 23	(?)- 1925-1939 (nie było liceum)	Zarząd Główny Zjedno- czenia Szkół Żydowskich

Lp.	Miejsowość	Nazwa szkoły	Typ	Język wykładowy	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania*	Właściciel
28.	Grodno	Prywatne Gimnazjum Humanistyczne Tarbut (Kargunowicza, Sassa)	humanistyczny	hebrajski	K	ul. Listowskiego 5 (40)	(?)-1922-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Stowarzyszenie Tarbut
29.	Grodno	Prywatne Gimnazjum Mojżesza Waldmana i Samuela Mejrsona	humanistyczny	.	K	ul. Policyjna 34 (12)	1919-1924 w 1924/25 połączyło się z Gimnazjum Tarbut (Kurganowicza)	Zarząd Gminy Żydowskiej
30.	Grodno	Prywatne Gimnazjum Oddziału Organizacji Żydów Ortodoksów w Polsce	humanistyczny	polski	M	ul. Zamkowa 5	(?)-1928-(?)	Organizacja Żydów Ortodoksów w Polsce
31.	Łomża	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Szymona Goldlusta	humanistyczny	polski	K	ul. Dworna 22, ul. Pierackiego 16 (w 1938 r.)	1915-1939 (nie było liceum)	Szymon Goldlust
32.	Suwałki	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Średniej	humanistyczny	polski	K	ul. Kościuszki 120 (47)	1921-1939 (od 1937 r. Gimnazjum i Liceum)	Żydowskie Towarzystwo Szkoły Średniej
33.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Męskie Złoty Chwolesowej, po śmierci Z. Chwolesowej jej syna Michała Chwolesa	przyrodniczo-matematyczny	polski	M (od 1921 r. K)	ul. Pałacowa 3	1919-1921	Złota Chwoles i Cypkin Michał Od 1921 do 1925 jedna szkoła koedukacyjna. Od 1925 zmienione na Gimnazjum Społeczne
34.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Żeńskie po śmierci Z. Chwolesowej jej syna Michała Chwolesa	przyrodniczo - matematyczny	polski	Ż (od 1921 r. K)	ul. Pałacowa 3	1919-1921	Złota Biszkowicz-Chwolesowa
35.	Białystok	Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Marii Padwiny, F. Bloki, S. Kaleckiej i J. Kaleckiej	humanistyczny	.	K	ul. Lipowa 19	1922- 1932-(?)	M. Padwina, F. Blok, S. Kalecka i J. Kalecka

Lp.	Miejsco-wość	Nazwa szkoły	Typ	Język wy-kładowy	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania*	Właściciel
ŚWIECKIE BEZ PRAW PAŃSTWOWYCH								
36.	Grodno	Prywatne Gimnazjum Jabne	humani- styczny	hebrajski	.	.	1924 -(?)	Stowarzyszenie Jabne
37.	Wołko- wysk	Prywatne Gimnazjum Ży- dowskie Towarzystwo Szkoły Średniej „Herclija”, (od 1938/1939 Tarbut)	humani- styczny	hebrajski	K	ul. Szeroka 114 (ul. Kościuszki 120 w 1938 r.)	1925-1939 (od 1938 r. Gimnazjum i Liceum)	Żydowskie Towarzystwo Szkoły Średniej „Herclija” (od 1938/1939 Stowa- rzyszenie Tarbut)
38.	Wołko- wysk	Prywatne Gimnazjum Jabne	humani- styczny	hebrajski	.	.	1924 - (?)	Stowarzyszenie Jabne
39.	Wołko- wysk	Prywatne Gimnazjum Towa- rzystwa Krzewienia Oświaty	humani- styczny	polski	K	ul. Kościuszki 53	1938-1939 (nie było liceum)	Towarzystwo Krzewienia Oświaty

Legenda:

M – szkoły męskie, Ż – szkoły żeńskie, K – szkoły koedukacyjne,

* opracowano opierając się na pierwszej/ostatniej wzmiance o szkole jako funkcjonującej,

** W 1938 roku liceum nieczynne z powodu braku kandydatów,

(?) brak informacji o roku otwarcia/zamknięcia szkoły,

· brak danych.

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 5.

Wykaz prywatnych liceów ogólnokształcących w województwie białostockim w latach 1937–1939

Lp.	Miejsowość	Nazwa szkoły	Typ/Wydział	Język wykładowy	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel
POLSKIE								
ŚWIECKIE Z PRAWAMI								
1.	Białystok	Prywatne Liceum im. Henryka Sienkiewicza	humanistyczny	polski	K	ul. Fabryczna 10	1937-1939	Polskie Towarzystwo Oświatowe
2.	Grodno	Prywatne Licem Społeczne	humanistyczny	polski	K	ul. Bronifraterka 7	1937-1939	Towarzystwo Szkoły Średniej dla Utrzymania Gimnazjum
3.	Grodno	Liceum Męskie im. H. Sienkiewicza Polskiej Macierzy Szkolnej	humanistyczny	polski	M	ul. Narutowicza 6	1937-1939	Polska Macierz Szkolna
KOŚCIELNE Z PRAWAMI								
4.	Drohiczyn	Prywatne Liceum Męskie Rzymsko-Katolickiej Diecezji Pińskiej	humanistyczny	polski	M	Plac Kościuszki	1937-1939	Diecezja Rzymsko-Katolicka

Lp.	Miejsowość	Nazwa szkoły	Typ/Wydział	Język wykładowy	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel
5.	Różanystok	Prywatne Liceum Salezjańskie Towarzystwa Salezjańskiego	humanistyczny	polski	M		1937-1939	Towarzystwo Salezjańskie
6.	Sejny	Prywatne Liceum Męskie im.Św. Kazimierza Kurii Biskupiej	przyrodniczo-matematyczny	polski	M	ul. Św. Agaty 1	1937-1939	Kuria Biskupia w Łomży
ŻYDOWSKIE								
ŚWIECKIE Z PRAWAMI PAŃSTWOWYMI								
7.	Białystok	Prywatne Liceum Koedukacyjne Dawida Druskina	humanistyczny	polski	K	ul. Szlachecka 4	1937-1939	Dawid Druskin
8.	Białystok	Prywatne Liceum Koedukacyjne Salomona Gutmana	humanistyczny	polski	K	ul. Żwirki i Wigury 2	1937-1939	Salomon Gutman, od 1936/37 Sara Gutmanowa
9.	Białystok	Prywatne Liceum Koedukacyjne Józefa Zeligmana, Józefa Labenhafta, Jakuba Dereszyńskiego i M. Zymana	humanistyczny	polski	K	ul. Sienkiewicza 4	1937-1939	Józef Zeligman, Józef Labenhaft, Jakub Dereszyński i M. Zyman
10.	Białystok	Prywatne Liceum Koedukacyjne Mojsze Kacnelsona, Mendela Kapłana, L. Kahnego i M. Zymana	humanistyczny, przyrodniczy	hebrajski	K	ul. Sienkiewicza 79	1937-1939	Mojsze Kacnelson, Mendel Kapłan, L. Kahne i M. Zyman
11.	Białystok	Prywatne Koedukacyjne Liceum Społeczne Towarzystwa Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów	humanistyczny	hebrajski	K	ul. Kupiecka 49	1937-1938 (w 1938 r. liceum nieczynne z powodu braku kandydatów)	Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów
12.	Grodno	Prywatne Liceum Humanistyczne Tarbut	humanistyczny	hebrajski	K	ul. Listowskiego 5 (40)	1937-1939	Stowarzyszenie Tarbut

Lp.	Miejsco-wość	Nazwa szkoły	Typ/Wydział	Język wykładowy	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel
13.	Suwałki	Prywatne Liceum Koedukacyjne Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Średniej	humanistyczny	polski	K	ul. Kościuszki 120 (47)	1937-1939	Żydowskie Towarzystwo Szkoły Średniej
ŚWIECKIE BEZ PRAW PAŃSTWOWYCH								
14.	Wołkowysk	Prywatne Liceum Tarbut	humanistyczny	hebrajski	K	ul. Kościuszki 120	1938-1939	Stowarzyszenie Tarbut

Legenda:

M – szkoły męskie, Ż – szkoły żeńskie, K – szkoły koedukacyjne,

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 6.

Wykaz prywatnych zawodowych szkół przemysłowych żeńskich w województwie białostockim w latach 1918–1932*

Miejscowość	Nazwa szkoły	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel	Język nauczania	Wydziały	Uwagi
POLSKIE							
Augustów	Prywatna Szkoła Kroju i Szycia	.	1930/31	Stanisława Trojanowska	polski	kroju, szycia	
Augustów	Prywatna Szkoła Kroju i Szycia	.	1928-1932	Bronisława Urlich	polski	kroju, szycia	Przekształcona na Niższą Szkołę Krawiecko – Bielżniarską
Białystok	Prywatna Szkoła Przemysłowa Żeńska	ul. Sienkiewicza 57/59	1925-1928 (od 1928 Państwowa Szkoła Przemysłowa Żeńska)	Polskie Towarzystwo Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej	polski	krawiecko-bielżniarski, modniarsko-czapniczy, trykotarski	
Drohiczyn	Prywatna Szkoła Przemysłowa Żeńska PMS	.	1929-1930	Polska Macierz Szkolna	polski	.	
Łomża	Prywatna Żeńska Szkoła Zawodowa	ul. Rybaki 3	1925-1932	Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet	polski	krawiecki, bielżniarski	Przekształcona na Niższą Szkołę Krawiecko-Bielżniarską

Miejscowość	Nazwa szkoły	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel	Język nauczania	Wydziały	Uwagi
Ostrołęka	Prywatna Żeńska Szkoła Rękodzielnicza	ul. Ostrołęcka 54, ul. Kościuszki 24 (w 1937r.)	1922-1932	Polska Macierz Szkolna. Do 1932 roku Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet	polski	krawiecki, bielizniarski	Przekształcona na Niższą Szkołę Krawiecko – Bielizniarską
Ostrów Mazowiecka	Żeńska Szkoła Zawodowa	ul. Małkińska 16	1929-1932	Towarzystwo Popierania Szkoły Zawodowej	polski	krawiecki, bielizniarski, hafciarski	Przekształcona na Niższą Szkołę Krawiecko-Bielizniarską
ŻYDOWSKIE							
Białystok	Prywatna Szkoła Przemysłowa Żeńska	ul. Kilińskiego 23	1923-1932	Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów „Ort”	.	krawiecki, bielizniarski	Przekształcona na Niższą Szkołę Krawiecko-Bielizniarską
Grodno	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Żeńska	ul. Wyzwolenia 6	1930-1932	Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów „Ort”	.	krawiecki, bielizniarski	

* w 1932 roku przekształcone na zawodowe szkoły niższe krawiecko-bielizniarskie oraz gimnazja krawiecko-bielizniarskie,
· brak danych.

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 7.

Wykaz prywatnych zawodowych szkół handlowych w województwie białostockim w latach 1918–1932*

Lp.	Miejsowość	Nazwa szkoły	Język nauczania	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel
POLSKIE							
1.	Białystok	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa Polskiego Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej im. M. Kopernika	polski	K	ul. Fabryczna 39	1924-1932	Polskie Towarzystwo Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej
2.	Grodno	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS	polski	K	ul. Orzeszkowej, ul. Listowskiego 31	1922-1932	Polska Macierz Szkolna
3.	Łomża	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS	polski	K	ul. Polowa 15 (w 1922 r.), ul. Sienkiewicza 8	1922-1932	Polska Macierz Szkolna
4.	Suwałki	Prywatna Szkoła Handlowa	polski	M	ul. Wigierska 80	1924-1932	Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych

Lp.	Miejscowość	Nazwa szkoły	Język nauczania	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel
5.	Suwałki	Prywatna Szkoła Handlowa	polski	M	ul. Kościuszki 40	1924-1932	Polskie Towarzystwo Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej
ŻYDOWSKIE							
6.	Białystok	Prywatna Szkoła Handlowa	.	M	.	1931/1932	Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty wśród Żydów
7.	Grodno	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa	.	K	ul. Listowskiego 12	1921-1932	J. Markus, T. Leinwadhandler (1928 –1931/32)

Legenda:

M – szkoły męskie, Ż – szkoły żeńskie, K – szkoły koedukacyjne,

* w 1932 roku przekształcone na zawodowe gimnazja kupieckie,

· brak danych.

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 8.

Wykaz prywatnych zawodowych szkół rolniczych w województwie białostockim w latach 1918–1932*

Lp.	Miejscowość	Nazwa szkoły	Język nauczania	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania	Kierownik	Właściciel
POLSKIE								
1.	Kisielnica powiat łomżyński	Prywatna Szkoła Ludowa Rolnicza	polski	M	.	1926 – (?)	B. Hellwig	.
2.	Krzyżewo, powiat wysokomazowiecki	Prywatna Ludowa Szkoła Rolnicza, Prywatna Szkoła Przystosowania Rolniczego Stefanii Karpowiczówny od 1937 r.	polski	M	(11 miesięcy, rok szkolny rozpoczął się 15 stycznia)	1926-1932	1926-1931 E. Kastro, 1931- ? Stefania Karolina Karpowicz	Stefania Karpowiczówna

3.	Kuków, powiat suwalski	Szkoła Rolnicza	polski	Ż+M (Początkowo szkoła żeńska. Z biegiem lat zaczęto przyjmować chłopców)	(11 miesięcy, rok szkolny rozpoczął się 15 listopada)	1929-1932	.	Sejmik Powiatowy
4.	Supraśl, powiat białostocki	Męska Samorządowa Ludowa Szkoła Rolnicza	polski	M	1 rok	1926 - (?)	F. Baranowski	.
5.	Różanystok	Szkoła rolnicza	polski	M?	.	1922-1926	.	Towarzystwo Salezjańskie

Legenda:

M – szkoły męskie, Ż – szkoły żeńskie, K – szkoły koedukacyjne,
 * w 1932 roku przekształcone na zawodowe niższe szkoły rolnicze,
 · brak danych,
 (?) brak danych o roku otwarcia/zamknięcia szkoły.

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 9.

Wykaz prywatnych zawodowych szkół rzemieślniczo- -przemysłowych męskich w województwie białostockim w latach 1918–1932*

Lp.	Miejsco- wość	Nazwa szkoły	Język nauczania	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjono- wania	Wydział(y)	Właściciel
POLSKIE								
1.	Grodno	Prywatna Szkoła Rzemieśl- nicza PMS	polski	M	.	1927-1932	2 wydziały	PMS
2.	Ostrołęka	Prywatna Szkoła Rzemieśl- niczo-Przemysłowa PMS	polski	M	ul. Ostrowska 54	1921 – 1932	2 wydziały: ślusarsko- -mechaniczny i ślusar- ko-kowalski	PMS
3.	Różanystok	Prywatna Szkoła Rzemieśl- niczo-Przemysłowa ks. Salezjanów	polski	M	.	1920-1930	4 wydziały: ślusarski – od 1920 do 1924; stolarski – od 1920; krawiecki – od 1921; szewski – od 1921	Towarzystwo Salezjańskie
4.	Łomża	Prywatna Szkoła Rzemieśl- niczo -Przemysłowa	polski	M	ul. Rybaki 3	?- 1925- 1932-?	4 wydziały: stolarski, krawiecki, szewski, bielizniarski?	Towarzystwo Chrześcijańskie

Lp.	Miejsco-wość	Nazwa szkoły	Język nauczania	M, Ż, K	Adres	Lata funkcyjowania	Wydział(y)	Właściciel
ŻYDOWSKIE								
5.	Białystok	Prywatna Żydowska Szkoła Rzemieślnicza Męska Mojżesza Perelsztejna (do 1924 roku im. Wolfa Wysockiego)	żydowski	M	ul. Lipowa 41	1921-1932	4 wydziały: mechaniczny, elektryczny, przędzalniany, tkacki	Mojżesz Perelsztejn (1921-1926); Gmina Wyznaniowa Żydowska (1926-1939)
6.	Grodno	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Gminy Żydowskiej	.	M	ul. Trajecka	(?)- 1922-1932	.	Gmina Wyznaniowa Żydowska

Legenda:

M – szkoły męskie, Ż – szkoły żeńskie, K – szkoły koedukacyjne,

* w 1932 roku przekształcone na zawodowe gimnazja mechaniczne,

· brak danych,

(?) brak danych o roku otwarcia/zamknięcia szkoły.

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 10.

Wykaz prywatnych zawodowych niższych szkół żeńskich krawiecko-bielizniarskich w województwie białostockim w latach 1932–1939*

Miejsco- wość	Nazwa szkoły	Adres	Lata funkcjono- wania	Właściciel	Język nauczania	Wydziały	Uwagi
POLSKIE							
Augustów	Prywatna Szkoła Kroju i Szycia	.	1932-1938	Bronisława Urlich	polski	kroju, szycia	Przekształcona ze Szkoły Przemysłowej
Białystok	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielizniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny	ul. Dąbrowskiego 1	1937-1939	Siostry Misjonarki Św. rodziny Diecezja Rzymsko-Katolicka	polski	krawiecki; bielizniarski	
Bielsk Podlaski	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus	Gmach pokarmelicki	1934 -1939	Zgromadzenia Zakonnego Córek Najczystszego Serca Maryi Diecezja Rzymsko-Katolicka	polski	krawiecki, bielizniarski	
Łomża	Prywatna Żeńska Szkoła Zawodowa Krawiecko-Bielizniarska	ul. Rybaki 3	1932-1938	Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet	polski	krawiecki, bielizniarski	Przekształcona ze Szkoły Przemysłowej

Miejscowość	Nazwa szkoły	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel	Język nauczania	Wydziały	Uwagi
Ostrołęka	Prywatna Żeńska Szkoła Rękodzielnicza (od 1937 r. Żeńska Szkoła Krawiecko-Bielizniarska)	ul. Ostrołęcka 54; ul. Kościuszki 24 (w 1937r.)	1932-1939	Polska Macierz Szkolna. Do 1932 roku Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet	polski	krawiecki, bielizniarski	Przekształcona ze Szkoły Przemysłowej
Ostrów Mazowiecka	Żeńska Szkoła Zawodowa	ul. Małkińska 16	1932-1937	Towarzystwo Popierania Szkoły Zawodowej	polski	krawiecki, bielizniarski, hafciarski	Przekształcona ze Szkoły Przemysłowej
Suwałki	Prywatna Żeńska Szkoła Krawiecko-Bielizniarska	ul. Kościuszki 87	1937- 1939	Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet	polski	krawiecki, bielizniarski	
ŻYDOWSKIE							
Białystok	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Żeńska; (w 1937r. Prywatna Szkoła Krawiecka)	ul. Kilińskiego 23	1932-1939	Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów „Ort”	.	kroju i szycia	Przekształcona ze Szkoły Przemysłowej
Grodno	Prywatna Żeńska Szkoła Krawiecko-Bielizniarska	ul. Mostowa 4	(?)- 1933-1939	Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów „Ort”	.	krawiecki, bielizniarski	

* w 1932 roku przekształcone z żeńskich szkół przemysłowych,

· brak danych,

(?) brak danych o roku otwarcia/zamknięcia szkoły.

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 11.

Wykaz prywatnych zawodowych gimnazjów żeńskich krawiecko-bielizniarskich w województwie białostockim w latach 1932–1939*

Miejscowość	Nazwa szkoły	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel	Język nauczania	Wydziały	Uwagi
POLSKIE							
Łomża	Prywatne Żeńskie Gimnazjum Krawieckie	ul. Rybaki 3	1938/1939	Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet	polski	krawiecki, bielizniarski	Przekształcona z Żeńskiej Szkoły Zawodowej Krawiecko-Bielizniarskiej

* w 1932 roku przekształcone z żeńskich szkół przemysłowych

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 12.

Wykaz prywatnych zawodowych niższych szkół rolniczych w województwie białostockim w latach 1932–1939*

Miejscowość	Nazwa szkoły	Lata funkcjonowania	Właściciel	Język nauczania	M, Ż, K	Czas nauki/ liczba klas	Kierownik
POLSKIE							
Krzyżewo, powiat wysokomazowiecki	Prywatna Ludowa Szkoła Rolnicza; Prywatna Szkoła Przy sposobienia Rolniczego Stefanii Karpowiczówny od 1937 r.	1932-1939	Stefania Karpowiczówna	polski	M	1 rok (11 miesięcy rok szkolny rozpoczął się 15 stycznia)	1926-1931 E. Kastro, 1931- . Stefania Karolina Karpowicz
Kuków, powiat suwalski	Szkoła Rolnicza	1932-1937, w latach następnych była i szkoła rolnicza męska	Sejmik Powiatowy	polski	Ż+M	1 rok (11 miesięcy rok szkolny rozpoczął się 15 listopada)	

Legenda:

M – szkoły męskie, Ż – szkoły żeńskie, K – szkoły koedukacyjne,

* w 1932 roku przekształcone ze szkół rolniczych

· brak danych

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 13.

Wykaz prywatnych zawodowych gimnazjów mechanicznych męskich w województwie białostockim w latach 1932–1939*

Miejscowość	Nazwa szkoły	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel	Język nauczania	M, Ż, K	Uwagi
POLSKIE							
Grodno	Prywatna Szkoła Mechaniczna PMS		1932-1939	PMS	polski	M	Przekształcona z Prywatnej Szkoły Rzemieśniczej
Ostrołęka	Prywatna Szkoła Mechaniczna PMS	ul. Ostrowska 54	1932-1939	PMS	polski	M	Przekształcona z Prywatnej Szkoły Rzemieśniczo-Przemysłowej
ŻYDOWSKIE							
Białystok	Prywatna Żydowska Szkoła Mechaniczna Męska Mojżesza Perelsztejna	ul. Lipowa 41	1932-1939	Gmina Wyznaniowa Żydowska	żydowski	M	Przekształcona z Prywatnej Szkoły Rzemieśniczej
Białystok	Prywatna Szkoła Stolarska im. W. Wysockiego	.	1938/1939	Gmina Wyznaniowa Żydowska	.	M	

Miejscowość	Nazwa szkoły	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel	Język nauczania	M, Ż, K	Uwagi
Grodno	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Gminy Żydowskiej	ul. Trajecka	1932-1939	Gmina Wyznaniowa Żydowska	.	M	Przekształcona z Prywatnej Szkoły Rzemieślniczej

Legenda:

M – szkoły męskie, Ż – szkoły żeńskie, K – szkoły koedukacyjne,

* w 1932 roku przekształcone ze szkół rolniczych oraz z zawodowych szkół rzemieślniczo-przemysłowych,

· brak danych.

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych

Aneks 14.

Wykaz prywatnych zawodowych gimnazjów kupieckich w województwie białostockim w latach 1932–1939

Lp.	Miejsco- wość	Nazwa szkoły	Język nauczania	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjono- wania	Właściciel	Uwagi
POLSKIE								
1.	Białystok	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Polskiego Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej im. M. Kopernika	polski	K	ul. Fabryczna 39	1932-1939	Polskie Towarzystwo Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej	Przekształcona z Prywatnej Szkoły Handlowej
2.	Grodno	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Kupiecka PMS	polski	K	ul. Orzeszkowej, ul. Listowskiego 31	1932-1939	Polska Macierz Szkolna	Przekształcona z Prywatnej Szkoły Handlowej PMS
3.	Łomża	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PMS	polski	K	ul. Zjazd 10	1932- 1939	Polska Macierz Szkolna	Przekształcona z Prywatnej Koedukacyjnej Szkoły Handlowej PMS
4.	Suwaki	Prywatne Gimnazjum Kupieckie	polski	M	ul. Wigierska 80	1932-939	Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych	Przekształcona z Prywatnej Szkoły Handlowej

Lp.	Miejsowość	Nazwa szkoły	Język nauczania	M, Ż, K	Adres	Lata funkcjonowania	Właściciel	Uwagi
5.	Wysokie Mazowieckie	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	polski	K	ul Polna 1	1933-1939	Towarzystwo Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	
6.	Wołkowysk	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Stowarzyszenia Kupców Polskich	polski	K	.	1938/39	Stowarzyszenie Kupców Polskich	
ŻYDOWSKIE								
7.	Grodno	Prywatne Gimnazjum Kupieckie Markusa	.	K	ul. Listowskiego 12	1932-1939	Izrael Sass (1931/32 – 1939)	Przekształcona z Prywatnej Szkoły Handlowej Markusa
8.	Wołkowysk	Gimnazjum Kupieckie Żydowskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego Jabne	hebrajski	K?	.	1938/1939	Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Jabne	

Legenda:

M – szkoły męskie, Ż – szkoły żeńskie, K – szkoły koedukacyjne,

* w 1932 roku przekształcone z zawodowych średnich szkół handlowych,

· brak danych.

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 15.

Wykaz nauczycieli prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1939

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
1.	Adler Maurycy	1887	Ż	M	Uniwersytet Wydział Prawa	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1935	polski, nauka o Polsce	.
2.	Antonowicz Witold	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925 dyrektor, 1928, 1930-1938 dyrektor	nauki o handlu, stenografia	3 (1928) 5 (1931)
3.	Balińska Bronisława	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielżniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny Białystok	1939	.	.
4.	Baranowska Maria	Prywatna Szkoła Handlowa Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych Suwałki	1925	.	.
5.	Baranowski F.	Męska Samorządowa Ludowa Szkoła Rolnicza Supraśl	kierownik	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
6.	Bekensztejn Chane	1912 Białystok	.	.	W 1936 roku zdał egzamin dla eksternów przy Publicznej Szkole Doświadczalnej w Białymstoku	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1934-1939	.	.
7.	Bernatowicz Adam	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielżniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny Białystok	1938-1939	religia	.
8.	Białówna Irena	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.
9.	Biernatowa Maria	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielżniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny Białystok	1928, 1938-1939	bielżniarstwo i nauka o materiałach i narzędziach	.
10.	Borówka Jan	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1937-1938 dyrektor	.	.
11.	Chołonowicz Mowsza	1886	Ż	M	kurs pedagogiczny	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1935	religia	.
12.	Chrzanowski Władysław	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
13.	Czerniawska Janina	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1925	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
14.	Dern Ludwik	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1925	.	.
15.	Diamant Ozajasz	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1925	.	.
16.	Dobiński Michał	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.
17.	Dobrzelewski Stanisław	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
18.	Drażnin Łaszcz	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923	.	.
19.	Drożdżewska Stefania	1908	.	.	Szkoła Rzemieślnicza w Warszawie, dwutygodniowy kurs świetlicowy, kurs wychowawczy, kurs dla nauczycieli rysunku	Prywatna Żeńska Szkoła Rękodzielnicza PMS Ostrołęka	1935-1936	bielizniarstwo	.
						Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Bielsk Podlaski	1936	.	.
20	Dzwonkowski Wiesław	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
21.	Ewertyński Władysław	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego-Mazowieckiego	1935 dyrektor	.	.
22.	Fajngold Sara	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
23.	Finkielkraut Henryk	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1921-1923 dyrektor,	.	.
24.	Freundlicht Leon	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923	.	.
25.	Gębalski Marian	Prywatna Szkoła Handlowa Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych Suwałki	1925	.	.
26.	Glinka Dawid	1898	.	M	magister prawa: gimnazjum Chwolesza	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1925	.	.
27.	Gładysiewicz Zofia	1910	.	.	Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Warszawie	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Białystok	1935-36	bielizniarstwo, rysunek, gimnastyka	.
28.	Golbarat Pesa	1901	Ż	M	niższe	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Bielsk Podlaski	1935-1936	krawiectwo, krój	.
29.	Goldman Mira	1907	Ż	M	wyższe	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Białystok	1935-1936	gimnastyka	.
30.	Gołubowski Samuel	.	.	M	Wyższa Szkoła Sztuki	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1925	.	.
31	Gordon Rubin	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Żeńska Grodno	1932	.	.
32.	Gorta Leon	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1923, 1925	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyższanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
33.	Górycki Jankiel	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923, 1925	.	.
34.	Grabiński Władysław	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta	1937	organizacja i technika handlu	.
						Wysokiego- Mazowiecka			
35.	Grudziński Rafał	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
36.	Grudzińska Jadwiga	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
37.	Grudziński Wiktor	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
38.	Grunwald Kazimierz ks.	1899	.	Rz-k.	wydział prawny Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1935-1936 dyrektor	.	.
						Prywatna Szkoła Handlowa Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych Suwałki	1925, 1929-1932 dyrektor	.	.
39.	Guszczyńska Tatiana	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsce-wość	Narodo-wość	Wyzna-nie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygo-dniowo
40.	Harry Helena	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1937	geografia gospodarstwa, nauka o handlu, korespondencja handlowa, nauka o spółdzielczości	.
41.	Hellwig B.	Prywatna Szkoła Ludowa Rolnicza Kisielnica	kierownik	.	.
42.	Hlebowicz Jan	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923	.	.
43.	Jackowska Maria	Prywatna Szkoła Handlowa Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych Suwałki	1925	.	.
44.	Jakubowski Samuel	1885	Ż	M	Szkoła Rzemieślnicza, Akademia Wyższa	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1935	rysunek zawodowy, stolarski, technologia drzewa	.
45.	Jankowski Olgierd	1908 Estonia	.	.	Gimnazjum w Toruniu i Wyższa Szkoła Handlowa w Poznaniu	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1938	.	.
46.	Jarząbkówna Gertruda	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1937	j. niemiecki, historia	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
47.	Jastrzębski Roman	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1925	.	.
48.	Jemieliły Władysław	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
49.	Jesieńska Bronisława	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
50.	Jesiński Czesław	Prywatna Szkoła Rzemieśniczo-Przemysłowa PMS w Ostrołęce	1934	.	.
51.	Judycki Wacław	1901	.	.	Szkoła Handlowa w Warszawie	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1937 dyrektor	.	.
52.	Kac Kelman	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923, 1925	.	.
53.	Karpińska Felicja	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
54.	Karpowiczówna Stefania	Prywatna Ludowa Szkoła Rolnicza w Krzyżewie	1937 kierownik	.	.
55.	Kastro E.	Prywatna Ludowa Szkoła Rolnicza w Krzyżewie	1937 kierownik	.	.
56.	Kmieć Józef	Prywatna Szkoła Rzemieśniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.
57.	Knolozowska Lej	1886	Ż	M	nizsze	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielżniarska Białystok	1935-1936	krawiectwo, krój	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
58.	Kolendo Władysław	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
59.	Komornicka Janina	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
60.	Komornicki J.	Żeńska Szkoła Zawodowa Ostrów Mazowiecka	1919 dyrektor	.	.
61.	Kossakowski Zygmunt	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1921-1926 dyrektor	.	.
62.	Krasicka Helena	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielżniarska ss. Misjonarek Sw. Rodziny Białystok	1937	śpiew	.
63.	Krzakowski Władysław	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
64.	Krzemiński Jan ks.	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS w Ostrołęce	1934	.	.
65.	Krzywiak	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1939	.	.
66.	Kubiak Stanisław	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1937	towaroznawstwo	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
67.	Kukliński Adam	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS w Ostrołęce	1934	.	.
68.	Kurganowicz Zenejda	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923	.	.
69.	Kuzniecowa Kazimierz	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923	.	.
70.	Lachs Herman	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1925	.	.
71.	Laskowski Szymon	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.
72.	Lauksin Anna	1890 Kegryka	.	.	Wydział Humanistyczny Uniwersytetu w Wilnie	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielżniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny Białystok	1938-1939	religia rzymskokatolicka	.
73.	Lesicka Helena	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielżniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny Białystok	1938-1939	śpiew	.
74.	Litwinowa Maria	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1925	.	.
75.	Lubicz Rachela	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1925 dyrektor	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
76.	Łuński Maks	1885	Ż	M	Inżynieria mechaniczna	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1926-1939 dyrektor	mechanika stosowana, rysunek, kierownictwo warsztatami	.
77.	Łusiewicz Franciszek	.	.	Rz-k	.	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	.	.	.
78.	Maftyniuk Maria	1901	P	Rz-k	średnie	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Białystok	1935-1936	rysunki	.
79.	Makiejew Dymitr	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923	.	.
80.	Mamatowa Weronika	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielizniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny Białystok	1938-1939	krawiectwo	.
81.	Markiewicz Stanisław	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1923 dyrektor	.	.
82.	Mazur Zdzisław	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
83.	Mąkowski Władysław	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
84.	Mileniewska Zofia	1885	.	Rz-k	gimnazjum państwowe, oraz kursy wychowawcze w Warszawie	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Białystok	1934 kierownik	.	.
85.	Milewska Stanisława	Żeńska Szkoła Zawodowa Ostrów Mazowiecka	1932 dyrektor	.	.
86.	Misiewiczówna Zofia	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
87.	Modzelewski Władysław	1896	.	.	7-klasowa szkoła handlowa, kurs metodologiczno – pedagogiczny, 3 tygodniowy kurs na dyrektora	Prywatna Żeńska Szkoła Rękodzielnicza PMS Ostrołęka	1935 dyrektor, 1937 dyrektor	polski, matematyka, nauka obywatelska	.
						Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Bielsk Podlaski	1936	.	.
88.	Nadborny Zelman	1910 Jelonki	.	.	Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Wilnie w 1933 roku	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1938	.	.
89.	Namysłowski H	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1935-1938 dyrektor	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
90.	Niemcewiczowa Jadwiga	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1923	.	.
91.	Niemyńska Wanda	1907	.	.	Seminarium nauczycielskie	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Białystok	1935-1936	.	.
92.	Nowacki Stanisław	1904 Sosnowiec	.	.	Uniwersytet Warszawski Wydział Humanistyczny, magister filozofii	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1935, 1937	j. polski	.
93.	Olszewski Ludwik ks.	.	.	.	Seminarium Duchowne w Wilnie	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Białystok	1935-1936	religia	.
94.	Ortyński Władysław	.	.	Rz -k	.	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1935	.	.
95.	Pacewiczówna Helena	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
96.	Pielichowski Antoni	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1925	.	.
97.	Pineles Róża	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1925	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
98.	Płoskoń Maria	1910 Markowo	.	.	Wyższa Szkoła Handlowa w Poznaniu, magister nauk handlowych	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1935	.	.
99.	Popławska Helena	1907	.	.	Seminarium nauczycielskie	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Białystok	1935-1936	gospodarstwo domowe	.
100.	Prawdzik Władysław	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1925	.	.
101.	Press Hersz	1889	.	M	Gimnazjum Koedukacyjne Druskina	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1925	.	.
102.	Przybylski Antoni	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.
103.	Przybylska Franciszka	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.
104.	Radziewanowski Mikołaj	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1925-1930 dyrektor	.	.
105.	Rielsztejn Zofia	1883	Ż	M	wykształcenie średnie	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Białystok	1935 kierownik	towaroznawstwo, geografia, gimnastyka, historia Żydów	.
106.	Rogulski Stefan	Prywatna Szkoła Handlowa PMS Łomża	1932 dyrektor	.	.

Zdigitalizowano i udostępniono w ramach projektu pn.

Rozbudowa otwartych zasobów naukowych Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku – kontynuacja, dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki na podstawie umowy BIBL/SP/0040/2023/01

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
107.	Rottenstreich Józef	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1925	.	.
108.	Rutkiewicz Stanisław	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1937	.	.
109.	Rutkiewiczowa	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1937	technika reklamy	.
110.	Rutkowski Antoni	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1928, 1931, 1933 dyrektor	księgowość	5 (1928)
111.	Rybaczyk Aleksander	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
112.	Sacharko Kazimierz	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
113.	Safran Jakub	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923	.	.
114.	Sass Izrael	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1925	.	.
115.	Sawicki Kazimierz	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1928, 1931	arytmetyka handlowa	9 (1931)

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsco-wość	Narodo-wość	Wyzna-nie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygo-dniowo
116.	Sawoniewski Leon	Prywatna Koedukacyjna Szko-ła Handlowa PMS Grodno	1925	.	.
117.	Serwin Mojżesz	1910	Ż	M	kurs instruktor-ski WFiP	Prywatna Szkoła Rzemieślni-cza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1935	ćwiczenia cie-lesne	.
118.	Sniechówna Barbara	1907	P	Rz-k	średnie	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniar-ska Białystok	1935-1936	gospodarstwo domowe	.
119.	Sobierajski Stefan	Prywatne Koedukacyjne Gim-nazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
120.	Sobińska Klara	Prywatna Szkoła Rzemieśl-niczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.
121.	Sobiński Józef	Prywatna Żeńska Szkoła Ręko-dzielnicza PMS Ostrołęka	1932 dyrektor	.	.
						Prywatna Szkoła Rzemieśl-niczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1927-1934 dyrektor	.	.
122.	Stasiakowa Helena	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielizniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny Białystok	1938-1939	rachunki, ćwi-czenia cielesne	.
123.	Stokłosiński Zygmunt	Prywatna Szkoła Rzemieśl-niczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1935-1936 dyrektor	.	.
124.	Szafranówna Nina	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923, 1925	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
125.	Szaltisówna Gryzelda	Prywatna Szkoła Krawiecko-Bielżniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny Białystok	1938-1939	krawiectwo	.
126.	Szejdla-Gitka Warum	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielżniarska Białystok	1937	.	.
127.	Szkolnikow Gesi	1887	.	M	Konserwatorium	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1925	.	.
128.	Szlasser Pinchus	1887	P	Rz-k	średnie	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielżniarska Białystok	1935-1936	historia Żydów, rachunki, rachunkowość przemysłowa	.
129.	Szulman Ozjasz	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923, 1925	.	.
130.	Śmigielski Józef	1890	.	M	inżynier: Szkoła Realna w Białymstoku	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1921-1926 dyrektor	.	.
131.	Teodorczuk Helena	1907	.	.	4 klasy gimnazjum	Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielżniarska Białystok	1935-1936	krawiecczyzna	.
132.	Teski Stefan	.	.	.	Rz-k	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1935	.	.
133.	Tucewicz Józef	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.

Zdigitalizowano i udostępniono w ramach projektu pn.

Rozbudowa otwartych zasobów naukowych Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku – kontynuacja, dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki na podstawie umowy BIBL/SP/0040/2023/01

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
134.	Turczyński Konstanty	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS w Ostrołęce	1934	.	.
						Prywatna Żeńska Szkoła Rękodzielnicza PMS Ostrołęka	dyrektor, 1934	.	.
135.	Tymczak Andrzej	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1925, 1928	.	.
136.	Urban Janusz	Prywatna Szkoła Handlowa Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych Suwałki	1932 dyrektor	.	.
137.	Ursyn-Niemcewiczowa Jadwiga	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1925, 1928	.	.
138.	Warszawski Adam	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923	.	.
139.	Weingarten Lemel	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1925	.	.
140.	Weller Zofia	Prywatna Szkoła Handlowa Markusa Grodno	1923, 1925	.	.
141.	Wierzchowka Eugenia	1906	.	.	Szkoła Rzemieślnicza w Warszawie, dwutygodniowy kurs świetlicowy, kurs wychowawczy, kurs dla nauczycieli rysunku	Prywatna Żeńska Szkoła Rękodzielnicza PMS Ostrołęka	Dyrektor, 1935-1936	krawiecczyzna	.
						Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielżniarska Bielsk Podlaski	1936	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
142.	Wolisch Karol	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
143.	Wołyńcówna Stanisława	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1937	ćwiczenia cięlesne	.
144.	Wykrota Waclaw	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.
145.	Zabłudowski Michał	1881	Ż	M	inżynier: Szkoła Handlowa w Białymstoku i Politechnika w Kijowie	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1935	rysunek zawodowy, maszynoznawstwo, elektrotechnika, technologia, kalkulacja	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
146.	Zabłudowski Mordach (Mordachaj)	1886	Ż	M	inżynier: Szkoła Handlowa w Białymstoku i Politechnika w Kijowie	Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Męska im. W. Wysockiego Białystok	1922-1935	rysunek, geografia, fizyka, materiałoznawstwo, matematyka, kreślenie zawodowe i geometryczne	.
						Prywatna Szkoła Rzemieślnicza Żeńska Grodno	1922-1935	rysunek, geografia, fizyka, materiałoznawstwo, matematyka, kreślenie zawodowe i geometryczne	.
						Prywatna Szkoła Zawodowa Żeńska Krawiecko-Bielizniarska Bielsk Podlaski	1935	fizyka, chemia, kalkulacja	.
147.	Zachorski Józef	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Przyjaciół Miasta Wysokiego Mazowieckiego	1937	przyroda, geografia	.
148.	Zagórska Cecylia	Prywatna Żeńska Szkoła Zawodowa Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet Łomża	1931-1932 dyrektor	.	.
149.	Zagórski A.	Prywatna Koedukacyjna Szkoła Handlowa PMS Grodno	1928	.	.

Lp.	Nazwisko i imię	Rok urodzenia/ Miejsowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
150.	Zaleski Antoni	Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie PTKWHiE Białystok	1925	.	.
151.	Zańska Władysław	Prywatna Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS Ostrołęka	1934	.	.
152.	Zylińska Helena	.	.	.	Uniwersytet Stefana Bato- rego Wydział Humanistyczny w Wilnie	Prywatna Szkoła Krawiecko- -Bielżniarska ss. Misjonarek Św. Rodziny Białystok	1938-1939	j. polski i hi- storia	18 (1938)

Legenda:

Ż – narodowość żydowska, P – narodowość polska, N – narodowość niemiecka, M – wyznanie mojżeszowe, Rz-k – wyznanie rzymskokatolickie, L – wyznanie luterańskie, Pr – wyznanie prawosławne.

* Przyjmuję początek i koniec roku szkolnego rozpoczęcia/zakończenia pracy na podstawie pierwszej/ostatniej wzmianki o nauczycielu,

· brak danych,

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aneks 16.

Wykaz nauczycieli prywatnych szkół średnich ogólnokształcących w województwie białostockim w latach 1918–1939

L-p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
1.	Adler Maurycy	.	.	.	dypłom do nauczania j. polskiego w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925, 1935	j. polski	20 (1935)
2.	Alterowicz Aleksander	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1922 dyrektor, 1923	.	.
3.	Altszuler Józef	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1935	.	.
4.	Andrulewicz Stanisław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928	.	.
5.	Antonowicz Ignacy dr ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1931-1933 dyrektor	.	.
6.	Archutowski Tadeusz	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1923	.	.
7.	Arkinowa Helena	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930, 1932,	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
8.	Arnikowa Eranszka	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1925	.	.
9.	Aronowicz Leon (Lejb)	.	.	.	dypłom do nauczania j. łacińskiego w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923-1933, 1935	j. łaciński	21 (1935)
10.	Aronsztam Eliasz	Prywatne Gimnazjum Druskina	1925	.	.
11.	Auerbach Samuel	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.
12.	Backer Bernard	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
13.	Bajcar Adam	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
14.	Bajdyńska Ludmiła	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
15.	Banaszak Dominik	Prywatne Gimnazjum Sejny	1923, 1928-1931	.	.
16.	Banaś Tadeusz	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1924-1926, 1931-1934	.	.
17.	Bara Józef ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1924-1930	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
18.	Barchacz Michał	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1935	zajęcia praktyczne chłopców	6 (1935)
19.	Barenbaum Izidor	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
20.	Bednarz Jan ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1932	.	.
21.	Bedzikiewicz Józef	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1938	j. niemiecki	.
22.	Bejnarowicz Jan	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1919, 1922-1924	.	.
23.	Benndorf Emil	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923, 1925	.	.
24.	Bergman Michał	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930, 1932-1933, 1935-1936	.	.
25.	Berik Szmuel-Chaim	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
26.	Berman Jakub	1864	Ż	M	.	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923, 1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925	śpiew	.
						Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923, 1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
27.	Berman Mejer	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1934-1935	zajęcia praktyczne chłopców	4 (1935)
28.	Bertisch Berta	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.
29.	Bessendorf Salomea	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1925	.	.
30.	Białecki Bogdan	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1926-1927	.	.
31.	Bieganowski Eugeniusz	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1930	.	.
32.	Bilewicz Lucjan	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1935	.	.
33.	Biszkowicz – Chwoles Złota	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1921 dyrektor	.	.
34.	Biszkowicz Rebeka	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.
35.	Bittner Marian	Prywatne Gimnazjum Sejny	1935-1938	.	.
36.	Blaufiks Ludwik	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
37.	Bloch Abraham (Abram)	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
38.	Blumental Aleksander	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
39.	Blumental Leon	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
40.	Bogajewski Dymitr	1912 Suchowola	.	.	świadectwo Państwowej Komisji Egzaminacyjnej Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego im. Józefa Piłsudskiego	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1938	ćwiczenia cielesne, gry i zabawy	15
41.	Bombińska Irena	1916	.	.	w 1933 roku absolutorium w Studium Wychowania Fizycznego na Uniwersytecie Poznańskim	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933	wychowanie fizyczne	6 (1933)
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1933	ćwiczenia cielesne	12 (1933)
42.	Bomchel Lejb	.	.	.	Dyplom do nauczania matematyki w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	matematyka	21 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1925	.	.
43.	Borowska Aleksandra	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933	.	.
44.	Braude Szyja	1892 Łódź	.	.	Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w 1926 roku	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1927 kierownik	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
45.	Braun Zofia	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923	.	.
46.	Brawer Dawid	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923-1926 dyrektor	.	.
						Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1932	.	.
47.	Bróg Tadeusz	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1925	.	.
48.	Bruchański Jakub	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1925	.	.
49.	Brzesko Stanisław	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1923	.	.
50.	Brzezińska Felicja	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923, 1925	.	.
51.	Bujar Józef ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1923-1924, 1928-1931, 1935-1938	j. niemiecki	.
52.	Bujna Józef ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1922 dyrektor	.	.
53.	Buki Abram	1899	Ż	M	4 klasy szkoły średniej, kurs gimnazjalny w Łodzi	Prywatne Gimnazjum Padwiny Białystok	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	rysunki	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
54.	Buki Fela	Prywatne Gimnazjum Druskina	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Padwiny Białystok	1923	.	.
55.	Buki Judel	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
56.	Burbisówna Antonina	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
57.	Burdówna Elstera	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
58.	Busz Okta-wian	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
59.	Buszowa Jadwiga	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
60.	Byczkowski Paweł	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1925	.	.
61.	Bykowska Jadwiga	Prywatne Gimnazjum Druskina	1932, 1933, 1935, 1936	.	.
62.	Całko Antoni	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1923	.	.
63.	Charpla Karol	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1937	.	.
64.	Chazanowicz Mojżesz	.	.	.	dypłom do nauczania religii w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	religia, j. hebrajski, historia Żydów	28 (1935)

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
65.	Chazanowicz Mowska	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.
66.	Chill Samuel	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
67.	Cholewa (Cholew) Józef	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1937	przyroda	.
						Prywatne Gimnazjum Kołodziejskiego Sokółka	1925	.	.
68.	Choze Jona	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
69.	Chrapla Karol	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1925-1926, 1932-1936	.	.
70.	Chraćhol Michał ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928	.	.
71.	Chrzanowski Jan	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1918	.	.
72.	Chwolesowa Anna	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923 dyrektor	.	.
73.	Ciechorski Alojzy ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1932, 1935-1938	.	.
74.	Ciejka Jan	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
75.	Ciembroniewicz Józef	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1925	.	.
76.	Cieśliński Mieczysław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928-1929	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
77.	Cofalka Franciszek ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1927-1937	.	.
78.	Cumftówna Stefania	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1925	.	.
79.	Cwajgiel Ch.	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1920 (kierownik wewnętrzny)	.	.
80.	Cybulski Stanisław ks.	.	.	.	magister teologii, absolwent Seminarium Duchownego w Płocku	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1938	łacina, religia	
						Prywatne Gimnazjum Sejny	1930-1938	.	
81.	Cylke Albert	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	
82.	Cypkin Michał	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesa	1923 dyr.	.	
						Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925, 1933, 1935	religia, matematyka	23 (1933), 7 (1935)
83.	Cytron (Cytrownówna) Gołda	.	.	.	dyplom do nauczania języka francuskiego	Prywatne Gimnazjum Druskina	1935-1936	.	12 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	j. francuski	7 (1935)
84.	Czajkowski Jan	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1927	.	.
85.	Czajkowski Kazimierz	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1924-1930	.	.
86.	Czaplicka Halina	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1925	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
87.	Czaplicka Zofia	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1918-1919	.	.
88.	Czapówna Wiktoria	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
89.	Czarnecki Aleksander	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1930, 1932	.	.
90.	Czarnecki Waław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928	.	.
91.	Czechowska Cecylia	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923, 1925	.	.
92.	Czechowska Łucja	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1924-1932 dyr.	.	.
93.	Czekruk Jan	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1932	.	.
94.	Czerwiłowska Anna	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1925	.	.
95.	Czerwiński Leon ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928-1932	.	.
96.	Danterowa (Danter) Różia	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930, 1932	.	.
						Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1933	praca ręczna, zajęcia	5 (1933)
97.	Datner Szymon	.	.	.	dyplom do nauczania ćwiczeń cielesnych w szkołach średnich i sem. naucz	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	ćwiczenia cielesne, gry i zabawy	28 (1935)

L-p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
98.	Dem Ludwik	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
99.	Denesówna Asna	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1934	j. niemiecki	.
100.	Dereczyńska Matylda	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1925	.	.
101	Dereczyński (Dereszyński) Jakub	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923, 1925, 1934-1936	matematyka, fizyka	28 (1935), 30 (1936)
102.	Derywalski Kazimierz	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935	przyroda, geografia	17
103.	Dębski Walenty ks	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1925-1926	.	.
104.	Diamand Leon	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925	.	.
105.	Diamant Ozajasz	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1925	.	.
106.	Dimitrukowa Natalia	1887	P	Pr	Gimnazjum, wyższe kursy żeńskie	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925	przyroda	.
107.	Diszerowa Eugenia	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1925	.	.
108.	Dmitrukowa Natalia	Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesa	1923	.	.
109.	Dmochowski Stefan	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1920-1923	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
110.	Dobkowska Zofia	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
111.	Dola Ryszard ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1925-1928	.	.
112.	Domarecka Szulamis	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
113.	Doroszewski Włodzimierz	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1936-1937	.	.
114.	Dorywalski Kazimierz	.	.	.	dyplom do nauczania biologii	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	biologia	6 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935	.	18 (1935)
115.	Drabicki Bartłomiej	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1925	.	.
116.	Drażnin Łazarz	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930	.	.
117.	Dreher Leopold	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.
118.	Drehlinger Henryk	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925 dyr., 1934 -1935 dyrektor, 1938 dyrektor	j. łaciński	.
119.	Druskin Dawid	Prywatne Gimnazjum Druskina	1932, 1933, 1935, 1936,	.	.
120.	Dryświacki Nochum	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
121.	Dubówna Gerla	.	.	.	zezwozenie	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935	j. polski	20 (1935)
122.	Dworecki Mozes	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	.	.
123.	Dyrbuś Maksymilian ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1921	.	.
124.	Dzieniszewska Janina	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1923	.	.
125.	Dziubacki Michał	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Sejny	1923, 1925-1933-1938	.	.
126.	Echeński Filip	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	j. łaciński	14 (1935), 12 (1936)
127.	Efron Benjamin	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1921-1932 dyr.	.	.
128.	Efron Paulina	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923, 1925	.	.
129.	Einhorn Isar	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925	.	.
130.	Ejnhorn Fania	Prywatne Gimnazjum Druskina	1935-1936	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
131.	Ejzenberg Chaim	1897	.	.	Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warszawskiego i Wydział Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1928 kierownik	.	.
132.	Eksztajn L.	Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1925	.	.
133.	Elandt Bronisław	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1927	.	.
134.	Epsztejn Morдахaj	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	religia moźeszowa	4 (1935), 3 (1936)
135.	Erdman Pinkus	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
136.	Eysmot Piotr	Prywatne Gimnazjum Kołodziejskiego Sokółka	1919-1929	.	.
137.	Fajans	Prywatne Gimnazjum Padwiny Białystok	1923	.	.
138.	Farber Helena	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923, 1925	.	.
139.	Feldman Abram	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.
140.	Filozof Janina	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesza	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
141.	Finkelsztejnowa – Girszkochun Sara	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
142.	Finkelsztejn – Sołowiejczyk Zofia	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
143.	Flunt Grzegorz	.	.	.	dypłom nauczycielski Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie z 1933 roku. Absolwent Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej Drohiczyń	1935	przyroda, fizyka, chemia	17 (1935)
144.	Forster Edwarda	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	.	.
145.	Frankel Abraham	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925 dyrektor	.	.
146.	Frankiewicz (Frankiewiczówna) Jadwiga	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1936-1937	.	.
147.	Fridler Marek	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1925	.	.
148.	Friede Ignacy	1894	P	M	Gimnazjum w Częstochowie, Uniwersytet Bordeaux	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	j. niemiecki	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
149.	Friedman-Padwa Maria	Prywatne Gimnazjum Padwiny Białystok	1922 dyrektor, 1923, 1932	.	.
						Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1928-1929 kierownik	.	.
150.	Fromer Stanisław	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.
151.	Fryde Ignacy	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923	.	.
152.	Frydrykiewicz Adolf	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
153.	Fulmyk Michał	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1919	.	.
154.	Furman A.	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1919 dyrektor	.	.
155.	Gacińska Zofia	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
156.	Gaczorek Stanisław	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933	przyroda, geografia	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1933	.	.
157.	Gadt Edmund	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928-1932	.	.
158.	Ganek Edward	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1932	.	.
159.	Gaskiewicz Dymitr	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1925-1927	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
160.	Gasperski Michał	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
161.	Gelbardówna Seweryna	1892	P	M	Gimnazjum Państwowe, Uniwersytet Krakowski	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	j. polski, geografia	.
162.	Gellertówna Klara	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.
163.	Gestel Bernard	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923, 1925	.	.
164.	Gielrudówna Bejla	.	.	.	zezwozenie	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935, 1938	j. niemiecki	15 (1935)
165.	Gierwałowska Kamila	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1923, 1925	.	.
166.	Gilche Arnold	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
167.	Ginc Aleksy	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
168.	Ginc Andrzej	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
169.	Ginelli Aleksander	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
170.	Girskohun Sara	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
171.	Głąb Tadeusz ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1921-1923	.	.
172.	Godowski Emil	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
173.	Godowski Leon	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1922	.	.
174.	Golde Alfred	Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesa	1921 dyrektor	.	.
175.	Golde Arnold	Prywatne Gimnazjum Druskina	1922 dyrektor	.	.
						Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1933, 1938 dyrektor	matematyka, fizyka	12 (1933)
176.	Golden M. H.,	Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesa	1924 kierownik	.	.
177.	Goldensztejn Rachela	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1926-1928	.	.
178.	Goldlust Szymon	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1921-1932 dyrektor	.	.
179.	Goldmanówna (Goldman, Goldmark) Mina	.	.	.	zezwolenie KOS	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935-1936	ćwiczenia cielesne, gry i zabawy	18 (1936), 25 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1935	ćwiczenia cielesne	12 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	ćwiczenia cielesne dziewcząt	11 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935	ćwiczenia cielesne dziewcząt	2 (1935)
180.	Goldrukówna Chana	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1935	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznaczenie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
181.	Goławski Michał	.	.	.	pełne, dyplom	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934-1935, 1937	historia	4 (1934), 3 (1935)
182.	Gołda Arnold	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1935	matematyka, fizyka	14 (1935)
183.	Gordon Marian Jerzy	1906 Kijów	P	Rz-k	dyplom magisterski Uniwersytetu Warszawskiego z 1931 roku; egzamin nauczycielski na nauczyciela szkoły średniej	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1935	j. polski, filozofia	28 (1935)
184.	Gorzalczy Chaim Josel	Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1924-1925	.	.
185.	Gosiewski Czesław	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1918-1922	.	.
186.	Gosiewski Stanisław	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
187.	Górski Zdzisław	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1925	.	.
188.	Grabianczyna Zofia	Prywatne Gimnazjum Kołodziejskiego Sokółka	1925	.	.
189.	Grochowski Jan	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1921	.	.
190.	Grochowski Romuald	.	.	.	Wydział Prawa Uniwersytetu Petersburskiego w 1933 roku	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1935	łacina	22 (1935)

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
191.	Grodzki Eugeniusz	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1929-1930	.	.
192.	Grossfeld Jakób Wolf	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1935	historia z nauką o Polsce	.
						Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935	historia z nauką o Polsce, geografia	23 (1935)
193.	Grób Izrael	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1925	.	.
194.	Grudzińska Elwira	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
195.	Grudzińska Dora	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923	.	.
196.	Gruss Noe Salomon	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935 dyrektor	j. łaciński	13 (1935)
197.	Guber Maria	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
198.	Gundlach Jan	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1921-1923	.	.
199.	Gutman Kejla	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
200.	Gutman Leon	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1925 dyrektor	.	.
201.	Gutman Perla	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1925	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
202.	Gutman Salomon	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1918-1921 dyrektor	.	.
203.	Gutmanówna Gutka	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.
204.	Guttakowska J.	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka		.	.
205.	Hałuszkiewicz Julian	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
206.	Hanuś Marian	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
207.	Hecht Henryk	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1925	.	.
208.	Hefler Zygfryd	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.
209.	Heintzel Józef ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1921-1923	.	.
210.	Helferówna Malwina	1903 Sambor	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1930-1935	przyroda, geografia, niemiecki, historia literatury, biologia	22 (1933), 21 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935	biologia	6 (1935)
211.	Henszke Helena	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1927	.	.
						Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
212.	Hepner Fania	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
213.	Hermanówna Ida	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1925	.	.
214.	Hillarowicz Ejzyk	.	.	.	dypłom do nauczania historii i nauki o Polsce, czynny kwalifikowany nauczyciel	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1928-1935	historia, nauka obywatelska	22 (1935)
215.	Hirschberg	Prywatne Gimnazjum Walkmana Grodno	1932 dyrektor	.	.
216.	Hlond Ignacy ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1924	.	.
217.	Horowitz Fejga	.	.	.	dypłom do nauczania j. polskiego w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	j. polski	30 (1935)
218.	Hudischówna Ettel	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1925	.	.
219.	Hurwicz Leja	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
220.	Iljinowa – Leontjew Maria	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
221.	Iwanicki Witold	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1924-1926 dyrektor	.	.
222.	Iwanówna Marta	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
223.	Izaak Aleksander	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.
224.	Jakubowski Rafał	.	.	.	dyplom do nauczania rysunku i robót ręcznych w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Druskina	1921 dyrektor	.	12 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	.	6 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	zajęcia praktyczne chłopców	12 (1935)
225.	Jakubowski Szmuel	.	.	.	dyplom do nauczania rysunków i robót ręcznych	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923, 1925, 1935	.	30 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	zajęcia praktyczne	6 (1935)
226.	Janiak Józef	Prywatne Gimnazjum Sejny	1926	.	.
227.	Janicki Aleksander	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1927, 1929-1930	.	.
228.	Janwau Aleksandra	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
229.	Jarnowski Zygmunt	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1930-1937	.	.
						Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1923, 1928-1929	.	.
230.	Jasem Zofia	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
231.	Jasionowski Bronisław	Prywatne Gimnazjum Sejny	1924-1938	.	.
232.	Jastrzębski Roman	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1925	.	.
233.	Jaźwiński Ignacy	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1927, 1929-1930	.	.
234.	Jedraszko Czesław	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1918-1919	.	.
235.	Jelonek Władysław	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1923	.	.
236.	Jemielity Władysław	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1921-1930	.	.
237.	Jezierska Stefania	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
238.	Jndych Szeszana	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
239.	Johenzon Seweryna	1865	N	L	Gimnazjum w Wilnie, kursy pedagogiczne	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	j. niemiecki	.
240.	Jonanson Elżbieta	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925	.	.
241.	Jones (Jonesówna) Asna	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1933, 1935	j. niemiecki	20 (1933), 22 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	j. niemiecki	12 (1935, 1936)

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
242.	Jones Mria	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.
243.	Jozajtysówna Zofia	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1918-1919	.	.
244.	Kabak-Zylberberb Katarzyna	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923	.	.
245.	Kac Josel	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1938	.	.
246.	Kaczenbogen Sara	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923, 1925	.	.
247.	Kackowski Kazimierz	.	.	.	dyplom	Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Białymstoku	1935	.	.
						Prywatne Gimnazjum Druskina	1935	.	.
						Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1935	ćwiczenia cielesne	11
248.	Kackówna Cecylia	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1934	zajęcia praktyczne	.
249.	Kahan Róża	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
250.	Kahan Sara	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
251.	Kahanówna Paulina	.	.	.	dyplom do nauczania historii i j. polskiego	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	j. polski	16 (1935)

L-p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
252.	Kalecka Sara	Prywatne Gimnazjum Padwiny Białystok	1923 dyrektor	.	.
253.	Kalichewicz Aleksy	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	.	.
254.	Kałużny Tadeusz	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1938	.	.
255.	Kamieniecki Witold	Prywatne Gimnazjum Druskina	1925 dyr.	.	.
256.	Kamiński Czesław	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1935, 1937	śpiew	6
257.	Kampa Maciej ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1926-1938	.	.
258.	Kanel Luba	.	.	.	dplom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1933, 1935	j. francuski	16 (1933), 15 (1935)
259.	Kanenbaum Regina	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
260.	Kapłan Rozen-cen Jedydje	.	.	.	zaświadczenie o złożeniu egzaminu państwowego na nauczyciela matematyki w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	matematyka	9 (1935)
261.	Kapłan Władysław	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
262.	Kapłańska Helena	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
263.	Karczyński Natan	Prywatne Gimnazjum Druskina	1935-1936	.	.
264.	Karlińska Róża	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923	.	.
265.	Karlińska-Izgur Sara	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923, 1925, 1930, 1932, 1933, 1935-1936	.	.
266.	Karliński Mojżesz	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925, 1933, 1935	j. hebrajski, Biblia	20 (1933), 18 (1935)
267.	Karska Jadwiga	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
268.	Katz Kalman	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
269.	Każmierczak Czesław	.	.	.	absolutorium Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z 1935 roku	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1935	j. niemiecki	26 (1935)
270.	Kedziński Marian	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1921-1922	.	.
271.	Kesicki Kazimierz	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1919-1920, 1921-1923	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
272.	Kestebblatt Wolf	.	.	.	Dyplom do nauczania matematyki i zezwól. do nauczania fizyki	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1934-1935	matematyka, fizyka	32 (1935)
273.	Kiersznowska Wanda	1905 Korobkowo	.	.	Wydział Matematyczno – Przyrodniczy Uniwersytetu Warszawskiego ukończyła w 1931; studia pedagogiczne na Uniwersytecie Warszawskim	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933	.	.
						Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1933-1935, 1937	matematyka, fizyka	20 (1934), 24 (1935)
274.	Klein Piotr	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1924	.	.
275.	Kleindienst Juliusz	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1920-1923	.	.
276.	Kleniewicz-Abramowicz Maria	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
277.	Klimczyk Władysław ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1927-1928	.	.
278.	Kłapkowski Władysław	Prywatne Gimnazjum Sejny	1925-1926, 1934-1937	.	.
279.	Kłos Bonawentura	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1920	.	.
280.	Kolarski Antoni ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1921 dyrektor	.	.

Zdigitalizowano i udostępniono w ramach projektu pn.

Rozbudowa otwartych zasobów naukowych Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku – kontynuacja, dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki na podstawie umowy BIBL/SP/0040/2023/01

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
281.	Kołąkowska Antonina	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1925	.	.
282.	Kołodziejski Władysław	1890	.	.	.	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933	.	.
283.	Komorowski Franciszek ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1926-1928	.	.
284.	Konieczny Władysław ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1927	.	.
285.	Koniewski Franciszek	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929-1930	.	.
286.	Kononowicz Romuald	Prywatne Gimnazjum Sejny	1937-1938	.	.
287.	Kontrym Waclaw	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
288.	Kopankiewicz Adam	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929-1937	.	.
289.	Korbut Michał	Prywatne Gimnazjum Druskina	1935	.	.
290.	Korn Adolf	1893	Ż	M	Gimnazjum Państwowe we Lwowie, Uniwersytet Warszawski	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	j. polski, łacina	.
291.	Korycińska Masza	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
292.	Korzeniowska Maria	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1921-1923 dyr.	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
293.	Kossowski Dawid	Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1925	.	.
294.	Kowalczyk Józef	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1921	.	.
295.	Kowalenko Eugenia	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935	j. francuski	16 (1935)
296.	Kowalski M.	Prywatne Gimnazjum Druskina	1933	.	.
297.	Kowalski Witold	Prywatne Gimnazjum Sejny	1932-1938	.	.
298.	Kozak Walenty ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1919-1920 dyr.	.	.
299.	Kozłowski Józef	Prywatne Gimnazjum Sejny	1926	.	.
300.	Kozłowski Michał	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1919	.	.
301.	Kracter Beno pastor	.	.	.	zezwole nie Konsystora Ewan.-Augsb.	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1935, 1937	religia ewangelicka	1
302.	Krauze Benjamin	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1929	.	.
303.	Krawiecka Estera	.	.	.	zezwole nie KOS	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1935	j. łaciński	23 (1935)
304.	Kronenberg Etta	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
305.	Królikiewicz Stanisław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1932	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
306.	Krubska Leokadia	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1918-1919	.	.
307.	Kruh Hirsz	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
308.	Krukowski Jan	Prywatne Gimnazjum Kołodziejskiego Sokółka	1925	.	.
309.	Krygier Stanisław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1930, 1932	.	.
310.	Krzemiński Jan	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1925	.	.
311.	Krzyżanowski Julian	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
312.	Krzyżanowski Wojciech ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929	.	.
313.	Krzyżański (Krzyżanowski) Mirosław	1907 w Siergiejewie	.	.	dyplom doktorski nauk matematycznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z 1935 roku	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1932-1935	matematyka, fizyka	27 (1932-1933), 24 (1935)
314.	Kubiczek Marian	Prywatne Gimnazjum Sejny	1938	.	.
315.	Kucharski Jan	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
316.	Kuczkowski Ignacy ks.	1909 woj. śląskie	.	.	studia w Państwowym Konserwatorium Muzycznym w latach 1930-1932 w Warszawie	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1934-1939 dyrektor	.	.
317.	Kujawski Władysław	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
318.	Kupferschmied Rebecka	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
319.	Kurdziel Jan ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1935	.	.
320.	Kurpisz Teodor ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1925-1926, 1927-1930 dyrektor	.	.
321.	Kurycka Chasia	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
322.	Kurzawiński Edward	.	.	.	dypłom kwalifikacyjny MWRIOP z 1926 roku	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1935	ćwiczenia cielesne, zabawy, zajęcia praktyczne	23 (1935)
323.	Kuźnowicz Alfons	1912	.	.	dypłom magistra filozofii Uniwersytetu Poznańskiego z 1938 roku, Wydział Matematyczno-Przyrodniczy	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1938	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
324.	Landman Szeja	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
325.	Lankajtis Regina	Prywatne Gimnazjum Druskina	1936	.	.
						Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
326.	Las Zygmunt	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
327.	Latemer Adam	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923	.	.
328.	Latenberg Izrael	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923	.	.
329.	Latrina Włodzimierz	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933	.	.
330.	Lawa Lejba	Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesa	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
331.	Lebenhaft Józef	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923, 1925, 1935-1936	matematyka	13 (1935), 18 (1936)
332.	Lebenhaftowa-Kryńska Anna	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1925	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
333.	Leja Tadeusz	Prywatne Gimnazjum Druskina	1936	.	.
						Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
						Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1935	ćwiczenia cielesne chłopców	8 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935	ćwiczenia cielesne chłopców	.
334.	Leontjewa Maria	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
335.	Lewandowska Małka	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
336.	Lewin Symcha	1902	Ż	M	Szkoła Sztuk Pięknych Wilno, kursy pedagogiczne	Prywatne Gimnazjum Druskina	1925, 1930, 1932, 1933	gimnastyka	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925	.	.
337.	Lewinowa Róża	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.
338.	Lewinówna (Lewin) – Einhornowa Fenia (Fejga)	1885	Ż	M	Gimnazjum w Białymstoku, Uniwersytet w Charkowie	Prywatne Gimnazjum Druskina	1925, 1930, 1932	j. francuski	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925, 1934	j. francuski	.
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	j. francuski	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
339.	Lewinson Stanisław	Prywatne Gimnazjum Druskina	1925	.	.
340.	Lewitt Jakub	Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1925	.	.
341.	Lichtenstein Rebeka	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925	.	.
342.	Lichtensztejn Rywa	.	.	.	dplom do nauczania geografii	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	geografia	9 (1935)
343.	Lichtman Aron	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923	.	.
344.	Lichtman-Franklowa Amelia	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.
345.	Liedke Oskar Waldemar	.	.	.	dplom do nauczania ćwiczeń cielesnych	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	ćwiczenia cielesne	11 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	ćwiczenia cielesne chłopców	9 (1935), 11 (1936)
346.	Lifszyc Abram	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
347.	Lilien H.	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1927 -1928 dyrektor	.	.
348.	Lilnikowa (Lipnik) Chaja	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
349.	Lipszyc (Liwszyc) Izrael	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930, 1932, 1933, 1935	.	.
						Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1925	.	.
350.	Litwinowowa Maria	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
351.	Liwszyc Szejna	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923, 1925	.	.
352.	Liwszycowa Szejdla	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930, 1932	.	.
353.	Luckhausowa Krystyna	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	.	.
354.	Ludera Franciszek	.	.	.	dypłom na nauczyciela szkół średnich	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934 dyrektor, 1935	przyroda, geografia	23 (1934), 34 (1935)
355.	Łaniewski Józef	Państwowe Gimnazjum Jabłonowskiej	1934	.	.
						Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934	łacina	5
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1925	.	.
356.	Łap - Rabinowicz Ida	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
357.	Łapczyński Izrael	.	.	.	dypłom	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935	religia, j. żydowski	24 (1935)

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
358.	Łaukajtys Regina	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1935	zajęcia praktyczne dziewcząt	6 (1935)
359.	Łączyńska Anna	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
360.	Łopatko Mieczysław	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
361.	Łoziński Zygmunt	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej Drohiczyń	do 1923 dyrektor	.	.
362.	Łukomski Kazimierz	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1936-1938	.	.
363.	Maciurzyński Adam	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1923 dyrektor	.	.
364.	Mackiewicz Zofia	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1937	.	.
365.	Macura Rudolf	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
366.	Madej Czesław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1938	.	.
367.	Mader Cyrla	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1933, 1935	fizyka, chemia, propedeutyka filozofii	8 (1933), 10 (1935)
368.	Mago Józef	Prywatne Gimnazjum Druskina	1935-1936	.	.
369.	Majewski Witold	Prywatne Gimnazjum Sejny	1923, 1927-1933	.	.

Zdigitalizowano i udostępniono w ramach projektu pn.

Rozbudowa otwartych zasobów naukowych Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku – kontynuacja, dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki na podstawie umowy BIBL/SP/0040/2023/01

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
370.	Majkowski Hilary	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1923	.	.
371.	Makowska Ludwika	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
372.	Makuch Jan	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1932	.	.
373.	Malinowski Franciszek	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923, 1925	.	.
374.	Malorny Franciszek ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929-1932, 1934-1936	.	.
375.	Maniewska Maria	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928	.	.
376.	Mankes Estera	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.
377.	Margajówna	Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesa	1923	.	.
378.	Markieles Giersz	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
379.	Markier Karol	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1938	śpiew, muzyka	.
380.	Markies (Murkies) Aron	.	.	.	zezwozenie	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1934-1935	matematyka, fizyka	23 (1935)
381.	Markus Dora	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1925	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
382.	Martewicz Włodzimierz Zenon	.	.	.	dypłom magisterski Wydziału Historycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z 1931 roku; egzamin nauczycielski na nauczyciela szkoły średniej	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1935	historia, geografia	30 (1935)
383.	Massalska-Lessigowa Olga	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1935	j. francuski	15 (1935)
384.	Massalski Marcin ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1927-1933	.	.
385.	Matlak Józef ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1922-1923	.	.
386.	Matusiak Jadwiga	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1937	.	.
387.	Matuszak Kazimierz ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928	.	.
388.	Matwiejewa Natalia	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
389.	Mazo Józef	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
390.	Mejer Berech (Berman)	1868	Ż	M	Gimnazjum Państwowe, Uniwersytet Krakowski, Uniwersytet Lwowski	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	religia	.
						Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1934-1935	zajęcia praktyczne, rysunki, roboty ręczne	.
391.	Mejerson Samuel	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1921 dyrektor, 1923, 1925 dyrektor	.	.
392.	Mejersonowa (Mejerson) Helena	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
393.	Menkes (Monkes) Jakub	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925, 1933, 1935	j. polski	26 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesa	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1935	j. polski	.
394.	Merkels	Prywatne Gimnazjum Padwiny Białystok	1923	.	.
395.	Meth Emil	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1935	.	.
396.	Metzger Henryk	Prywatne Gimnazjum Kołodziejskiego Sokółka	1925	.	.
397.	Michałowicz Wojciech ks	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1931-1932	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
398.	Mickiewicz Tadeusz	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1923	.	.
399.	Miedownik Aleksandra	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
400.	Migulska Alicja	.	.	.	zezwole nie na nauczanie j. niemieckiego	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934-1935	j. niemiecki	24 (1934), 32 (1935)
401.	Mikołajuk Edward, ks.	.	.	.	nominacja Kurii Metropolitalnej, zezwole nie na nauczanie	Państwowe Gimnazjum im. Zygmunta Augusta Białystok	1934	.	.
						Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934	łacina	9
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1934-1936	religia rzym.-kat.	8 (1935, 1936)
402.	Miłkowski Aleksander	.	.	.	dypłom magisterski Wydziału Historycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z 1931 roku	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1935	higiena	1 (1935)
403.	Minc Leon	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923, 1925	.	.
404.	Mines (Minesowa) Chawa	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1925	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
405.	Misterkówna Julia	.	.	.	świadcstwo Seminarium Nauczycielskiego	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1935	zajęcia praktyczne	2
406.	Misztral Andrzej	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
407.	Modzelewski Stefan	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1925, 1932 dyrektor	.	.
408.	Mołoczyńska Apolonia	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1925	.	.
409.	Moraczewski Józef	Prywatne Gimnazjum Sejny	1934-1938	.	.
410.	Morawska Michalina	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
411.	Mosiężnik Abram	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1925	.	.
412.	Moszkowicz Ryfka	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1935	.	.
413.	Moszkowska Matylda	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923	.	.
414.	Mrozowski Zygmunt	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
415.	Muller Abram	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1925	.	.
416.	Muratowa Elżbieta	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
417.	Myśliński Wacław	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1923 dyrektor	.	.

Zdigitalizowano i udostępniono w ramach projektu pn.

Rozbudowa otwartych zasobów naukowych Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku – kontynuacja, dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki na podstawie umowy BIBL/SP/0040/2023/01

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
418.	Napiórkowski J.	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1923	.	.
419.	Nawarra Grzegorz	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933 dyrektor	.	.
420.	Neubauer	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
421.	Niemczyk Franciszek ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1921-1922, 1923-1924 dyrektor	.	.
422.	Niemyśka Stefania	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
423.	Nowak Roman	Prywatne Gimnazjum Druskina	1935-1936	.	.
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	.	.
424.	Oczesalska Józefa	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
425.	Odenal Elza	Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesza	1923	.	.
426.	Oksztelówna Wanda	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1936	.	.
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1936	j. francuski	17 (1936)

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
427.	Okuniewski Henryk	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1925	.	.
428.	Olechnowicz Chrościław (Rościław) ks.	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1935, 1937	religia prawosławna	.
						Prywatne Gimnazjum im. Zygmunta Augusta Białystok	1935	.	.
429.	Olecki Karol	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
430.	Olędzki Stanisław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1927-1938	.	.
431.	Oller Isser	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925	.	.
432.	Oninowa Betra	1892	Ż	M	Szkoła Handlowa w Białymstoku, Sorbona	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925	j. francuski	.
433.	Order Anna	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930	.	.
434.	Orlańska Anna (Chana)	1894	Ż	M	Gimnazjum Wólkowyskie	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	arytmetyka	.
435.	Orlańska Zyna	1889	Ż	M	Gimnazjum Białostockie, Uniwersytet w Kijowie	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925	prace ręczne	.
436.	Orłowski Iser	Prywatne Gimnazjum Druskina	1936	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
437.	Orłowski Jan	.	.	.	dyplom magistra filozofii	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934-1935, 1937	j. polski	24 (1934), 32 (1935)
438.	Orman Henia	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
439.	Ormezowski Leon	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1923	.	.
440.	Orynowski Aron	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.
441.	Ostrowski Jan	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1938	astronomia, geografia	.
442.	Ostryński Samuel	Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
443.	Oziębłowna Eugenia	.	.	.	zezwoleń KOS	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	zajęcia praktyczne dziewcząt	6 (1935), 8 (1936)
444.	Orłow Władysław	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923 dyrektor	.	.
445.	Pacewiczówna Helena	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	j. francuski	8 (1935)
446.	Pacewiczówna Maria	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1934, 1936	j. francuski	8 (1936)
447.	Pacyński Franciszek	Prywatne Gimnazjum Sejny	1923, 1927-1933	.	.
448.	Padurek Józef ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1936-1938	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
449.	Padwa Maria	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1928-1929 kierownik	.	.
450.	Pajor Józef ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1931	.	.
451.	Papirmajster Perla	.	.	.	zezwozenie na nauczanie KOS	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	j. łaciński	18 (1935)
452.	Pardo Stanisław	Prywatne Gimnazjum Sejny	1923-1939 dyrektor	.	.
						Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1920-1923 dyrektor	.	.
453.	Paszka Edgar	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
454.	Pawłowska Zofia	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1925	.	.
455.	Pawłowski Kalikst	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1925	.	.
456.	Pecyner-Berko Szapsa	.	.	.	dypłom do nauczania j. hebrajskiego i historii Żydów w szkołach średnich, świadectwo rabinackie	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	religia, talmud	10 (1935)
457.	Perchuć Adam ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1927-1932	.	.
458.	Perelzon Perla	.	.	.	zezwozenie	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935	zajęcia praktyczne dziewcząt	4 (1935)

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
459.	Perenson Hersz	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
460.	Perlsztejn Różia	Prywatne Gimnazjum Padwiny Białystok	1923	.	.
461.	Piaszczyński Michał	Prywatne Gimnazjum Sejny	1939 dyrektor	.	.
						Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1920-1922, 1923 -1931 dyrektor	.	.
462.	Piątek Zygmunt	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1925	.	.
463.	Pichalanka Zofia	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
464.	Pieniążek Helena	.	.	.	dypłom do nauczania ćwiczeń cielesnych	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	ćwiczenia cielesne	12 (1935)
465.	Piernik Szymon (Szaja)	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
466.	Pietkiewiczowa Anna	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925	.	.
467.	Plamsz Adolf	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
468.	Płosówna Janina	.	.	.	zezwole nie na nauczanie	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1935, 1937	ćwiczenia cielesne	13 (1935)

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
469.	Port Mieczysław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1924	.	.
470.	Potemkowska Wacława	Prywatne Gimnazjum Kołodziejskiego Sokółka	1925	.	.
471.	Prawdzik Władysław	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1922-1929	.	.
472.	Preferanson Kazimierz	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
473.	Prejs Hersz (Pres Hirszt, Cherszt)	1889	Ż	M	Szkola Sztuk Pięknych Wilno, kursy pedagogiczne, dyplom	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923, 1925, 1930, 1932	.	.
						Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesza	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesza	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925	rysunki	.
						Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925, 1933	rysunki	2 (1933)
474.	Przewrocki Leopold	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1923-1926, 1929	.	.
475.	Przybiński Jan	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1920-1921	.	.
476.	Pułjan Romuald	Prywatne Gimnazjum PMS Grodno	1925 dyrektor	.	.
477.	Rabinowicz Rebeka	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
478.	Rabinowicz Włodzimierz	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923	.	.
479.	Racka-Niewierowska Rygida	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923	.	.
480.	Raczeń Józef	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929-1931	.	.
481.	Radziwon Albin ks.	.	.	.	nominacja Kurii Metropolitalnej	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	religia rzym.-kat.	6 (1935, 1936)
482.	Rakowicki Dawid	1896 Słonim	.	.	Studia wyższe na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923-1933, 1933-1935 dyrektor	fizyka	12 (1935)
483.	Rakowski Samuel	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923	.	.
484.	Ramotowska Janiana	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
485.	Rączkowski Feliks	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1927	.	.
486.	Reich Szymon	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1925	.	.
487.	Reichental Leon	.	.	.	zezwole nie.KOS	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935	przyroda, fizyka z chemią	10 (1935)

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
488.	Reiss Arnold	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923, 1925, 1930, 1932, 1933, 1935-1936	.	.
489.	Rejfer Jakub	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923, 1925, 1930, 1932, 1933, 1935, 1936,	.	.
490.	Reltzenbeim Leon	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
491.	Repelowski Józef	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1924-1925	.	.
492.	Restd Eliza	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
493.	Rinder Zygmunt	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1925	.	.
494.	Rosenman Dawid	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1920-1923 dyrektor	.	.
495.	Rosenman Gedalia	Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1925	.	.
496.	Roszkowska Julia	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1934	ćwiczenia cielesne	.
497.	Roszkowska Julianna	.	.	.	Studia Fizyczne w Krakowie	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934	ćwiczenia cielesne	10
498.	Roszkowski Antoni	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1923-1924	.	.
499.	Roszkowski Józef	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1918-1919	.	.

Zdigitalizowano i udostępniono w ramach projektu pn.

Rozbudowa otwartych zasobów naukowych Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku – kontynuacja, dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki na podstawie umowy BIBL/SP/0040/2023/01

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
500.	Roszkowski Konstanty	Prywatne Gimnazjum Sejny	1931-1938	.	.
501.	Rotberg Alter	.	.	.	dyplom do nauczania religii mojżeszowej w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923, 1925	religia, historia Żydów, Talmud	16 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	.	.
502.	Rowiński Stanisław	Prywatne Gimnazjum Sejny	1923	.	.
503.	Rozenbaum Aleksander	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
504.	Rozenberg Aleksander	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1925	.	.
505.	Rozenberg Rubin	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1925	.	.
506.	Rozenblum Lew	.	.	.	zezwozenie	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1935	ćwiczenia cielesne chłopców	2 (1935)
507.	Rozenman Gdali	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930, 1932, 1933	.	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925	.	.
508.	Rozenówna Nechoma	.	.	.	magister filologii niemieckiej	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1934-1935	j. niemiecki	14 (1935)
509.	Rozental Paulina	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1925	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
510.	Rozowski Chaim-Zelman	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
511.	Rójko Antoni	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1927-1933 dyrektor	.	.
512.	Rubin Anna	Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesa	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
513.	Rubin-Salomon Rachela	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923, 1925	.	.
514.	Rubinszejn Maks	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.
515.	Rubinszejn Leja	Prywatne Gimnazjum Druskina	1925, 1930, 1932, 1933, 1935, 1936	.	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925	.	.
516.	Rubinszejn Moszek	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923	.	.
517.	Rubinszejn Sara	.	.	.	zaświadczenie tymczasowe mag. fil. w zakresie matematyki	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	matematyka	3 (1935)
518.	Rukowicz Feliks	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929-1930	.	.
519.	Ruthen Izydor	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923 dyrektor	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
520.	Rybacki Mieczysław	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1922-1927, 1929	.	.
521.	Rybakowski Tytus ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1932	.	.
522.	Rybiński Stanisław	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1923, 1925	.	.
523.	Rydzewski Czesław	Prywatne Gimnazjum Sejny	1923-1925	.	.
524.	Sacher Marek	Prywatne Gimnazjum Żydowskie „Herclija” Wołkowysk	1925 dyrektor	.	.
525.	Sack Ernestyna	Prywatne Gimnazjum Z.T.S.S. Suwałki	1925	.	.
526.	Sadowski Czesław	.	.	.	dypłom na nauczyciela szkół powsz. (1934); zezwolenie na nauczanie (1935)	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934-1935, 1937	rysunki, roboty ręczne	10 (1934), 28 (1935)
527.	Sandberg Chaim	.	.	.	dypłom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1926-1932, 1935	matematyka, historia, nauka o Polsce współczesnej	14 (1935)
528.	Sandbery Chaim - Uszer	.	.	.	dypłom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1933	historia i nauka o Polsce	24 (1933)
529.	Saskiewicz A.	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1926	.	.
530.	Sass Izrael	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1925	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
531.	Sawicka Otylia	.	.	.	zezwozenie.KOS	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	historia	15 (1935), 18 (1936)
532.	Schachter Lea	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.
533.	Scheppert Rudolf	.	.	.	dypłom do nauczania historii i nauki obywatelskiej w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925, 1935	geografia, historia	22 (1935)
534.	Schlosser Nuchim	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.
535.	Schmeidler Zygmunt	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930, 1932-1933	.	.
536.	Schnapper Jakob	.	.	.	dypłom do nauczania j. angielskiego i j. niemieckiego w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	j. niemiecki, j. angielski	34 (1935)

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
537.	Schonbrum (Schonbrumowa) Paulina	1895	.	.	pensja Heleny Czarnieckiej w Lublinie, zakończone z dobrym wynikiem egzaminem dojrzałości w 1916 roku, ukończyła Polski Kurs Pedagogiczny, zezwolenie na nauczanie KOS	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	zajęcia praktyczne dziewcząt	6 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1926	j. polski, przyroda, historia Polski	12 (1926)
						Prywatne Gimnazjum Męskie Chwolesa	1924	j. polski, historia	11
538.	Schonbrumm Mikołaj	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.
539.	Schorrówna Feiga	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1935	.	.
540.	Schussel Hilary Maks	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930	.	.
541.	Schussel- Tillemanowa	Prywatne Gimnazjum Druskina	1932	.	.
542.	Schwertfinger Izrael	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1935	.	.
543.	Sebastyński Stanisław ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1924-1927	.	.
544.	Sedowski Eugeniusz	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1925	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
545.	Seidler Samuel dr	.	.	.	dypłom do nauczania j. polskiego i j. niemieckiego	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1934-1935	j. polski, j. niemiecki, propedeutyka filozofii	25 (1935)
546.	Semmel Hersz	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1929-1933 dyrektor	.	.
547.	Serafinowicz Zofia	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
548.	Serwin Mojżesz	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1934	ćwiczenia cieleśne	.
549	Siemieński Michał	Prywatne Gimnazjum Sejny	1925-1926	.	.
550.	Sikorski W.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1932	.	.
551.	Siwińska Maria	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1923	.	.
552.	Skablówna Anna	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1925	.	.
553.	Skiwski Antoni	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1922-1927	.	.
554.	Skrobińska Irena	Prywatne Gimnazjum Kołodziejskiego Sokółka	1937	biologia	.
555.	Skult Smul	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
556.	Słozberg Olga	.	.	.	magister filozofii oraz zezwolenie na nauczanie j. łacińskiego	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	j. łaciński	8 (1935)
557.	Słobedzki Stanisław	1891	P	Rz-k	absolwent Gimnazjum Piaseckiego w Wilnie, ukończył kurs bibliotekarski w Warszawie i kurs dla instruktorów chórów	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935	.	.
558.	Słupowska Róża	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1925	.	.
559.	Smoleński Tadeusz	.	.	.	Zezwolenie.KOS	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935- 1936	j. polski, historia	23 (1935, 1936)
560.	Sobak	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1925	.	.
561.	Sobierajski Stefan	Państwowe Gimnazjum im. Piłsudskiego	1934	.	.
						Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934	śpiew	10
562.	Sokołowa Aleksandra	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1927	.	.
563.	Sokołowski Konstanty	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1923-1924	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
564.	Soltzówna Leja	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Waldmana Grodno	1923	.	.
565.	Somolewicz Władysław	Prywatne Gimnazjum Sejny	1938	.	.
566.	Sosnowski Stanisław	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1923	.	.
						Prywatne Gimnazjum Sejny	1923, 1925-1930	.	.
567.	Specht Herman	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
568.	Sprung Hudesza	.	.	.	dypłom do nauczania przyrodoznawstwa i geografii w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	przyrodoznawstwo, geografia	24 (1935)
569.	Stachak Edward	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1931	.	.
570.	Stachelski Jan	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
571.	Staniewicz Franciszek	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1920-1926	.	.
572.	Staszewiczowa Helena	Prywatne Gimnazjum Kołodziejskiego Sokółka	1925	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
573.	Staszewska Jadwiga	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.
574.	Steckel Samuel	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930, 1932, 1933, 1935, 1936	.	.
575.	Stępkowski Stanisław ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1927, 1934-1935	.	.
576.	Stolarczyk Stanisław	Prywatne Gimnazjum Druskina	1936	.	.
577.	Strada Lucjan ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1927	.	.
578.	Strarżyński Henryk	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	zajęcia praktyczne chłopców	6 (1935) 8 (1936)
579.	Strauch Józef ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1923	.	.
580.	Strus Józef ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1934-1938	.	.
581.	Stryjakowska Rebeka	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
582.	Strzelecki Władysław	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923	.	.
583.	Suchoń Edward	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1937	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
584.	Supiński Wiktor	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1918-1919	.	.
585.	Szczewski Aleksander ks.	.	.	.	Pismo Kurii Metropolitalnej	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934-1935	religia rzym.-kat.	8 (1934), 11 (1935)
586.	Symonowicz Marek	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1937-1939 dyrektor	.	.
587.	Szablówna Anna	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1923	.	.
588.	Szamowicz Abram	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923, 1925	.	.
589.	Szapiro Aniela	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
590.	Szczawińska Zofia	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933	j. niemiecki	.
591.	Szczęсна Zofia	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1923-1927	.	.
592.	Szczęsnowicz Aleksander ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1921-1932	.	.
593.	Szczęśny Mieczysław ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1936-1938	.	.
594.	Szejnbaum Leja	1906 Białystok	.	.	.	Prywatne Gimnazjum ZGZS Białystok	1937-1938	gimnastyka	.
595.	Szendziolorz Paweł	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1931	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
596.	Szkolnik Oszer	1893	Ż	M	dypłom do nauczania religii możeszowej oraz zezwolenie na nauczanie j. hebrajskiego i historii, Uniwersytet w Kijowie	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925, 1934, 1935	arytmetyka, religia, j. hebrajski	24 (1935)
597.	Szkolnikow Gejsza	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.
598.	Szkrubka Jan	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1925	.	.
599.	Szour Paweł	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923	.	.
600.	Szumska Tamara	.	.	.	pełne, dyplom	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923, 1925, 1930, 1932, 1933, 1935, 1936	.	.
						Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934-1935, 1937	j. francuski	18 (1934), 22 (1935)
601.	Szwacki Kwiryn	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1923 dyrektor	.	.
602.	Szwalb Dawid	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923	.	.
603.	Szwarc Basia	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
604.	Szwarc Dawid	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1935-1939 dyrektor	.	.
605.	Szwergold Beniamin	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1923	.	.
606.	Szyc J.	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka		.	.
607.	Szyfman Pinchus	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.
608.	Szypper (Szypper) Nachim	.	.	.	dplom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925, 1933, 1935	matematyka, niemiecki, historia	16 (1933), 5 (1935)
609.	Ślusarczyk (Śłósarczyk) Jan ks	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1924-1924, 1925 dyrektor, 1929-1937	.	.
610.	Śmiłowski Wojciech ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929-1934	.	.
611.	Średowicz Ignacy	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1925	.	.
612.	Tasz Lejzer	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.
613.	Tauman Izrael	.	.	.	dplom do nauczania matematyki i fizyki w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935	fizyka	24 (1935)
614.	Teodorowicz Jan	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
615.	Terlikowski Konstanty	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
616.	Tilleman Aron	1894	Ż	M	Gimnazjum Państwowe, Uniwersytet Krakowski, Uniwersytet Lwowski	Prywatne Gimnazjum Druskina	1930, 1932 dyrektor, 1933 dyrektor, 1935 dyrektor, 1936 dyrektor, 1938 dyrektor,	historia	.
						Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923 dyrektor, 1925	.	.
617.	Tilleman Sebastian	1897	P	M	Gimnazjum w Stryju, Uniwersytet Krakowski, Uniwersytet Lwowski	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925	łacina	.
618.	Topolski Szepeł	Prywatne Gimnazjum Druskina	1934	.	.
619.	Trepczyńska Józefa	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1925	.	.
620.	Troczeński Zbigniew Adam	.	.	.	zezwoleń na nauczanie	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1934	j. polski	.
621.	Turnheim Mieczysław	Prywatne Gimnazjum Druskina	1923	.	.
622.	Tuszcowska Maria	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1920-1922	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
623.	Tymczyszyn Erwin	1909 Brzóska powiat Tarnobrzeski	.	.	Uniwersytet Jagielloński, ukończony w 1932 roku	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935-1936	ćwiczenia cielesne	.
624.	Tymiński J. ks.	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	.	.	.
625.	Tyszka Jan	Prywatne Gimnazjum Sejny	1930	.	.
626.	Uniejewska Wanda	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1935	łacina	22
627.	Urbański Jan	Prywatne Gimnazjum Kołodziejskiego Sokółka	1925	.	.
628.	Użański Salomon	Prywatne Gimnazjum Druskina	1935-1936	.	.
629.	Wajnszel Menachem	1897	Ż	M	Gimnazjum w Warszawie, Uniwersytet Piotrkowski	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1923, 1925	matematyka, fizyka	.
630.	Walger Antonina	.	.	.	kurs modelarstwa okrętowego, kurs kroju i szycia	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1938	zajęcia praktyczne	.
631.	Walkowski Jozue	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923	.	.
632.	Warnbum Ruta	.	.	.	dypłom	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1933	j. polski	.
633.	Warszawiakówna Jenta	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
634.	Wasikówna Janina	Prywatne Gimnazjum Druskina	1925	.	.
635.	Wasilewski Jan	.	.	.	dypłom akademicki ze stopniem kandydata teologii Akademii Duchownej w Petersburgu, oraz dypłom kwalifikacyjny nauczyciela łaciny	Prywatne Gimnazjum Diecezji Pińskiej	1934 -1936 dyrektor	religia	8 (1935)
636.	Wądołowski Franciszek	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1918-1919	.	.
637.	Wądołowski Józef	Prywatne Gimnazjum Sejny	1935-1938	.	.
638.	Wąż Hieronim	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1937	.	.
639.	Wejberg Naftal	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
640.	Welger Chaim dr	.	.	.	dypłom do nauczania historii i nauki obywatelskiej w szkołach średnich	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1935-1936	historia, propedeutyka filozofii	22 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1934-1936	historia, religia mojej-szowa	13 (1935), 11 (1936)
641.	Welzer Ita	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.

L-p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
642.	Wensław Lucjan	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1934-1935	historia, ćwiczenia cielesne	23 (1934), 21 (1935)
						Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1931-1933	historia, ćwiczenia cielesne	20
643.	Wesołowski Antoni ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1933-1935	.	.
644.	Widuch	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1923	.	.
645.	Wieczorek Władysław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1924	.	.
646.	Wierzbicki Józef	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1922-1923	.	.
647.	Wierzbowski Julian ks	Prywatne Gimnazjum Sejny	1923-1929	.	.
648.	Wierzchowski Henryk	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1930	.	.
649.	Wiewiórski Tadeusz	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1933-1938	.	.
650.	Wileńska Perla	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1923, 1925	.	.
651.	Wilga Henryk	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
652.	Wilkowski Stanisław	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933	j. niemiecki	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
653.	Wiluś Adam	Prywatne Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego Kolno	1927 dyrektor	.	.
654.	Witkowski Jerzy	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1925	.	.
655.	Witoszyński Mikołaj	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1925	.	.
656.	Wittenberg Marcei	Prywatne Gimnazjum Żeńskie Chwolesa	1923	.	.
657.	Włodowski Antoni	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1932	.	.
658.	Wodzinowska Julia	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1927	.	.
659.	Wojdyła Wojciech	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928	.	.
660.	Wojnas Stanisław	Prywatne Gimnazjum Ż.T.S.Ś. Suwałki	1925	.	.
661.	Wojtach Jan	Prywatne Gimnazjum Sejny	1923-1938	.	.
662.	Wolańska Maria	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1928-1933, 1935-1937	.	.
663.	Wolska Jadwiga	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1918	.	.
664.	Wołoszczuk J.	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1923	.	.
665.	Woś Jan ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1937	.	.

Lp	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
666.	Woczyńska Józefa	.	.	.	dplom do nauczania krawieczyzny	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1935	zajęcia praktyczne	6 (1935)
667.	Woysław Włodzimierz	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1931-1938	.	.
668.	Woźniak Aleksander	Prywatne Gimnazjum PMS Zambrów	1925	.	.
669.	Woźniak Wacław	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
670.	Wójcik Stanisław ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929-1938	.	.
671.	Wójtowicz Ryszard	.	.	.	dplom nauczyciela szkół średnich	Prywatne Gimnazjum im. Sienkiewicza Białystok	1935 dyrektor, 1937-1938 dyrektor	fizyka	11 (1935)
672.	Wrąga Józef	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1921	.	.
673.	Wróbel Aleksander	Prywatne Gimnazjum Społeczne T.R.O.W.Ż	1925	.	.
674.	Wypler Franciszek ks.	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1934	.	.
675.	Wyrzykowski Marian	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1922	.	.
676.	Zabięłowa Irena	Prywatne Gimnazjum Gutmana	1925	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
677.	Zabłudowski Mojżesz	.	.	.	dplom do nauczania religii mojżeszowej w szkołach średnich, Instytut Politechniczny w Kijowie	Prywatne Gimnazjum Hebrajskie	1925-1926, 1926 kierownik, 1935	historia Żydów, j. hebrajski, religia	33 (1935)
678.	Zabłudowska Hasia (Chasia)	Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1924-1925	matematyka, przyroda, geografia	.
679.	Zabłudowski Morduch	Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1926 kierownik	.	.
680.	Zackiewicz Jerzy	Prywatne Gimnazjum Sejny	1926-1927	.	.
681.	Zagórska Cecylia	Prywatne Gimnazjum T.Sz.Ś. Ostrołęka	1923	.	.
682.	Zahla Jerzy	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1921	.	.
683.	Zajączek Paweł	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929	.	.
684.	Zaks Herman	Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1925	.	.
685.	Zalewska Maria	Prywatne Gimnazjum „Radosna Szkoła”	1933	przyrodoznawstwo, geografia	.
686.	Zalewski Antoni, ks.	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923, 1925	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
687.	Zatorksi Enoch	Prywatne Gimnazjum Tachkemojny	1925	.	.
688.	Zbaniuszek Franciszek	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1922-1923	.	.
689.	Zbarówna Ida	Prywatne Gimnazjum Społeczne Grodno	1925	.	.
						Prywatne Gimnazjum Tarbut Grodno	1923	.	.
690.	Zeligman Dawid	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
691.	Zeligman Józef	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1923 -1939 dyrektor	j. łaciński, historia powszechna, nauka o Polsce współczesnej	9 (1935, 1936)
692.	Zeligmanowa Anna	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1925, 1935-1936	j. niemiecki	18 (1935), 9 (1936)
693.	Ziering Dawid	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1923	.	.
694.	Zimer Józef	.	.	.	dyplom	Prywatne Gimnazjum Zeligmana	1935-1936	j. polski, łacina, propedeutyka, filozofii	22 (1935), 21 (1936)
695.	Zunsztajnowna Rywka	Prywatne Gimnazjum Druskina	1937-1938	.	.
						Prywatne Gimnazjum Z.G.Z.S.Ż Białystok	1937-1938	.	.

L.p	Nazwisko i imię	Rok urodzenia, miejscowość	Narodowość	Wyznanie	Kwalifikacje	Miejsce pracy	Lata pracy*	Nauczane przedmioty	Liczba godzin tygodniowo
696.	Zyskind Mojżesz	Prywatne Gimnazjum Goldlusta Łomża	1925	.	.
697.	Żarnoch Władysław	Prywatne Gimnazjum Unitas Łomża	1927	.	.
698.	Żelechowski Stanisław	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1929-1938	.	.
699.	Żelnio Tadeusz	.	.	.	absolwent Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie	Prywatne Gimnazjum Salezjańskie Różanystok	1925, 1932, 1938	geografia, biologia	.

Legenda: Ż – narodowość żydowska, P – narodowość polska, N – narodowość niemiecka, M – wyznanie mojżeszowe, Rz-k – wyznanie rzymskokatolickie, L – wyznanie luterańskie, Pr – wyznanie prawosławne.

*Przyjmuję początek i koniec roku szkolnego rozpoczęcia/zakończenia pracy na podstawie pierwszej/ostatniej wzmianki o nauczycielu

· brak danych

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Bibliografia

I. Źródła :

1. Archiwalne:

Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego w Grodnie

Zespół 87: Inspektor Szkolny powiatu grodzieńskiego MWRiOP

Zespół 219: Księgi protokołów

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu n. Bugiem

Zespół 59: Inspektorat Brzeskiego Okręgu Szkolnego MWRiOP

Litewskie Centralne Archiwum w Wilnie

Zespół 172: Zespół akt Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Zespół: Kancelaria Generał-Gubernatorstwa

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Zespół: Prezydium Rady Ministrów

Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie

Sygn. I-N-1861

Archiwum Państwowe w Białymstoku

Zespół 353: Materiały dotyczące szkolnictwa-zbiór szczątków zespołów (1919-1939)

Archiwum Państwowe w Łomży

Zespół: Akta szkół w Łomży

Zespół: Akta miasta Łomży z lat 1918-1939

Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie

Sygn. 1658. Wykaz szkół średnich województwa białostockiego

Archiwum Diecezjalne w Łomży

Zespół: Unitas x Supińskiego

Zespół: Sejny Seminarium Mniejsze

Archiwum Inspektoratne Towarzystwa Salezjanów w Warszawie

Kronika Zakładu Salezjańskiego w Różnymstoku, D-Dz. IIIc, N 10 a.

2. Dokumenty drukowane:

Dzienniki urzędowe:

Dz. U. MWRiOP, 1918, nr 1, nr 6.

Dz. U. MWRiOP, 1919, nr 2, nr 6.

Dz. U. MWRiOP, 1920, nr 2, nr 8, nr 18, nr 23, nr 50.

Dz. U. MWRiOP, 1921, nr 1, nr 2, nr 24

Dz. U. MWRiOP, 1922, nr 6, nr 16, nr 19, nr 20.

Dz. U. MWRiOP, 1923, nr 3, nr 4.

Dz. U. MWRiOP, 1924, nr 18, nr 19, nr 20, nr 79.

Dz. U. MWRiOP, 1925, nr 4, nr 12, nr 14.

Dz. U. MWRiOP, 1926, nr 1, nr 2, nr 8, nr 9, nr 10, nr 12.

Dz. U. MWRiOP, 1927, nr 12, nr 20.

Dz. U. MWRiOP, 1928, nr 2, nr 4, nr 12.

Dz. U. MWRiOP, 1929, nr 1, nr 6.

Dz. U. MWRiOP, 1930, nr 4, nr 7.

Dz. U. MWRiOP, 1931, nr 9.

Dz. U. MWRiOP, 1932, nr 4.

Dz. U. MWRiOP, 1933, nr 5, nr 10, nr 13, nr 14, nr 15.

Dz. U. MWRiOP, 1936, nr 7, nr 8, nr 11.

Dz. U. MWRiOP, 1937, nr 3, nr 5, nr 9, nr 11, nr 14.

Dz. U. MWRiOP, 1938, nr 8.

- Dz. Pr. P.P, 1918, nr 21; 1919, nr 65.
Dz. Pr. P.P, 1919, nr 14, nr 44, nr 50, nr 65.
Dz. Pr. P.P, 1920, nr 50.
Dz. U. RP, 1920, nr 2, nr 50, nr 62, nr 65, nr 77, nr 110.
Dz. U. RP, 1921, nr 30, nr 44, nr 49.
Dz. U. RP, 1922, nr 18, nr 34, nr 90.
Dz. U. RP, 1924, nr 44, nr 75, nr 79, nr 92.
Dz. U. RP, 1925, nr 8.
Dz. U. RP, 1926, nr 78.
Dz. U. RP, 1927, nr 74.
Dz. U. RP, 1929, nr 7.
Dz. U. RP. 1928, nr 28, nr 29.
Dz. U. RP, 1931, nr 50.
Dz. U. RP, 1932, nr 6, nr 33, nr 34, nr 38, nr 50, nr 63, nr 193.
Dz. U. RP, 1933, nr 50, nr 61.
Dz. U. RP, 1935, nr 30.
Dz. U. RP, 1938, nr 15.
Dz. U., 1920, nr 72.
Dz. U., 1922, nr 26, nr 34.
Dz. U., 1932, nr 38.
Dz. U., 1935, nr 30, nr 65.
Dz. U., 1937, nr 13.
Dz. U., Depart. WRiOP nr 1.
Ustawa dla instytutów naukowych prywatnych, guwernerów i nauczycieli domowych, Warszawa 1841.

Roczniki, materiały statystyczne:

- Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1927.
Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1934.
Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1935.

- Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1936.
- Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1937.
- Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1938.
- Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1939.
- Monitor Polski 1920, nr 121-123.
- Pierwszy powszechny spis ludności RP z dnia 30 IX 1921. Statystyka Polski, t. XXXI, cz. 1, Warszawa 1927.
- Pierwszy powszechny spis ludności polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania, Ludność. Stosunki zawodowe, Statystyka Polski, t. XIX, Warszawa 1928.
- Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 XII 1931. Statystyka Polska, seria C, z. 94-a, Warszawa 1939.
- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1921/1922, Warszawa 1922.
- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1923.
- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1925.
- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1927.
- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1928.
- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1930.
- Rocznik Statystyczny, Warszawa 1938.
- Rocznik szkolnictwa polskiego rok 1919, Warszawa 1919.
- Statystyka Polski, t. 1, Warszawa 1919.
- Statystyka Polski, t. 19, Warszawa 1927.
- Statystyka Polski, seria C, z. 83, Warszawa 1938.
- Statystyka szkolnictwa 1931/32, Warszawa 1933.
- Statystyka szkolnictwa 1932/33, Warszawa 1934.
- Statystyka szkolnictwa 1936/37, Warszawa 1938.
- Statystyka szkolnictwa 1937/38, Warszawa 1939.
- Spis szkół zawodowych Rzeczypospolitej Polskiej 1931, Warszawa 1931.
- Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych, R.II, 1926.
- Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/1931, Warszawa 1933.

Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928, Białystok 1929.

Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934, Białystok 1935.

Programy nauczania:

Program nauki w gimnazjach państwowych z polskim językiem nauczania (Tymczasowy), Lwów 1934.

Program naukowy szkoły średniej, Warszawa 1919.

Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy, Warszawa 1922.

Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum Niższe. Nauka pisma.

Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny, Warszawa 1922.

Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny, Warszawa 1922.

Rozkład godzin w szkołach powszechnych siedmioklasowych, Warszawa 1920.

Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących. Szkoła powszechna. Gimnazjum, Lwów 1933.

Pamiętniki, wspomnienia:

Pamiętniki chłopów, cz. 1, nr 12, Warszawa 1935.

Wołyński J., *Wspomnienia z czasów szkolnictwa rosyjskiego w byłym Królestwie Polskim 1868–1915 r.*, Warszawa 1936.

Gałecki W., *Jeszcze raz przez życie. Wspomnienia*, Kraków 1966.

II. Prasa:

- „Białostoczczyzna” 1992, nr 2/26; 1995, nr 4; 1998, nr 1; 1991, 6/4(24).
- „Chowanna” 1971, nr 2.
- „Czas” 1925, nr 198.
- „Dziennik Białostocki” 1919, nr 11.
- „Edukacja” 1991, nr 1.
- „Gazeta Warszawska” 1928, nr 13.
- „Głos” 1905, nr 18.
- „Głos Nauczyciela” 1919, nr 9; 1921, nr 5; 1938/1939, nr 37.
- „Muzeum” 1914; 1924; 1929, nr 4; 1936; 1939.
- „Nasz Głos” 1931, z. 1.
- „Ogniwo” 1905, nr 26.
- „Oświata i Wychowanie” 1929, z. 4; 1929, nr 5; 1931, z. 7; 1932, nr 4; 1933, nr 8-10; 1933, nr 2-3; 1934, z. 1 /2; 1935, z. 5; 1936, z. 2; 1936, z. 5; 1936, z. 10; 1937, z. 2.
- „Płomyk” 1926, nr 12.
- „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 6; 1933, nr 3.
- „Przegląd Oświatowy” 1938, cz. IV.
- „Przegląd Pedagogiczny” 1891; 1892; 1896; 1936, nr 19.
- „Przegląd Powszechny”, t. 186/130.
- „Przedświt” 1891, nr 3-4.
- „Przyjaciel Szkoły” 1929, nr 9; 1934, nr 1/2.
- „Robotnik” 1919, nr 162 .
- „Sprawy Narodowościowe” 1935, nr 3/4; 1937, nr 1.
- „Szkoła i Życie” 1924.
- „Szkoła Polska”, 1906.
- „Wychowanie w Domu i w Szkole” 1910.
- „Znak” 1983, nr 339-340.
- „Zrąb” 1931, t. 5.
- „Wiadomości Historyczne” 1903, R. 47.

III. Opracowania:

- Abramowicz I. C., *Rytualna koszerność pożywienia w prawie wyznaniowym RP*, (w:) *Żydowskie gminy wyznaniowe, Studia z dziejów kultury żydowskiej w Polsce*, J. Woronczak (red.), t. 1, Wrocław 1995.
- Adamczyk M., Pastuszka S., *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*, Warszawa 1985.
- Ajnenkiel A., *Polskie konstytucje*, Warszawa 1982.
- Almanach szkolnictwa żydowskiego*, J. Zineman (red.), Warszawa 1938.
- Araszkiewicz F. W., *Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918-1932*, Warszawa 1972.
- Araszkiewicz F. W., *Szkoła średnia ogólnokształcąca na ziemiach polskich w latach 1915-1918*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1967, t. 10, J. Miąso (red.), Warszawa 1967.
- Araszkiewicz F. W., *Geneza ustawy z 1932 roku o szkolnictwie państwowym i prywatnym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 4.
- Araszkiewicz F. W., *Ideaty wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978.
- Balicki Z., *Egoizm narodowy wobec etyki*, Lwów 1904.
- Balicki Z., *Szkice o narodowości*, Warszawa 1898.
- Balicki Z., *Zasady wychowania narodowego*, Warszawa 1909.
- Bar J. R., *Zgromadzenie sióstr misjonek świętej rodziny*, Warszawa 1969.
- Bartnicka K., *Wychowanie państwowe – kwestia ocen*, (w:) *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, K. Poznański (red.), Lublin 1991.
- Bender R., *Kościół katolicki w Polsce odrodzonej wobec problemów narodowych i społecznych (1918-1939)*, (w:) *Życie polityczne w Polsce 1918-1939*, Wrocław 1985.
- Bereźnicki F., *Innowacje pedagogiczne w Polsce (1918-1939)*, Szczecin 1984.
- Blusiewicz S., *Ludowe szkoły rolnicze*, Wrocław 1959.
- Bondaryk K., *Zarys dziejów Sokółki w latach 1918-1947*, Sokółka 1988.
- Bosko J., *List o stanie Oratorium*, (w:) *Konstytucje i Regulaminy Towarzystwa Św. Franciszka Salezego*, Łódź 1972.
- Burda A., *Dokumenty naszej tradycji. Konstytucja marcowa*, Lublin 1983.

- Buszko J., *Historia Polski 1864–1948*, Warszawa 1983.
- Bykowski L. J., *Wycieczki szkolne*, Lwów 1939.
- Bystroń J. S., *Szkoła i społeczeństwo*, Lwów 1930.
- Byszewski W., *Rozwój szkolnictwa handlowego w Polsce*, Warszawa 1928.
- Cebrowicz R., *Szkoły średnie i zawodowe w województwie białostockim w latach 1919–1939*, Lublin 1976.
- Ceysingerówna H., *Tajna szkoła w Warszawie w epoce caratu*, Warszawa 1948.
- Ceysingerówna H., *Liga Narodowa i Związek Unaradawiania Szkół w walce o szkołę polską*, (w:) *Nasza walka o szkołę polską*, t. 1, Warszawa 1931.
- Chałupczak H., Browarem T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000.
- Chmaj L., *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, Warszawa 1962.
- Czapska M., *Prywatne szkoły średnie w Królestwie Polskim w latach 1831–1862*, Kielce 2002.
- Czerwiński S., *O nowy ideał wychowawczy*, Warszawa 1934.
- Dąbrowski R., *Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Szczecin 1990.
- Dewey J., *Jak myślimy*, Lwów – Warszawa 1934.
- Dewey J., *Szkoła a społeczeństwo*, Lwów – Warszawa 1933.
- Dewey J., *Szkoła i dziecko*, Warszawa 1929.
- Dmowski R., *Kościół, naród, państwo*, Peplin 1936.
- Dmowski R., *Myśli nowoczesnego Polaka*, Warszawa 1933.
- Dmowski R., *Przewrót*, Warszawa 1934.
- Dobroński A., *Infrastruktura społeczna i ekonomiczna guberni łomżyńskiej i obwodu białostockiego (1866–1914)*, Białystok 1979.
- Dobroński A., *Białystok. Historia miasta*, Białystok 1998.
- Dobrowolski S., *Rewolucja młodzieży szkolnej 1905 roku*, Warszawa 1933.
- Dziecko w rodzinie i społeczeństwie*, K. Jakubiak, W. Jamrożak (red.), t. 2, Bydgoszcz 2002.
- Dzieło Samopomocy Narodowej – Polska Macierz Szkolna 1909–1935*, zebrał J. Stemler, Warszawa 1935.

- Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, A. Garlicki (red.), Warszawa 1999.
- Epsztein T., *Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku*, Warszawa 1998.
- Falski M., *Niedobór stanowisk nauczycielskich w publicznym szkolnictwie powszechnych*, „Oświata i Wychowanie” 1936, z. 1.
- Falski M., *Atlas szkolnictwa średniego ogólnokształcącego*, Warszawa 1932.
- Falski M., *Nauczyciele w liczbach 1935/36*, Warszawa 1938.
- Falski M., *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej 1930/31*, Warszawa 1933.
- Falski M., *Środowisko społeczne młodzieży a jej wykształcenie*, Warszawa 1937.
- Falski M., *Wyniki spisu dzieci z czerwca 1926 roku*, Warszawa 1928.
- Falski M. (Rafał Praski), *Walczmy o szkołę*, Warszawa 1936.
- Falski M., *Kwestie podstawowe w organizacji szkolnictwa powszechnego*, cz. I – powszechne nauczanie, Warszawa 1936.
- Falski M., *Nauczyciele w liczbach 1935/1936*, Warszawa 1938.
- Fiedorowicz J., *Kierunki i formy działalności salezjanów w Różnymstoku w latach 1919–1954*, „Nostra. Biuletyn Salezjański” 1974, nr 2.
- Garbowska W., *Jędrzejewiczowska ustawa szkolna z 1932 roku*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1969, t. XII, J. Miąso (red.), Warszawa 1969.
- Garbowska W., *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1932–1939*, Wrocław 1976.
- Gąsiorowski N., *O sytuacji w szkolnictwie ludowym w Królestwie Polskim*, (w:) PPS – Lewica 1906–1918. Materiały i dokumenty, t. 2 (1911–1914), Warszawa 1962.
- Grabiec J. [J. Dąbrowski], *Dzieje porozbiorowe narodu polskiego*, Warszawa 1920.
- Grabiec J., *Rok 1863*, Poznań 1922.
- Goławski M., *Szkolnictwo powszechne w Białymstoku (rys historyczny i rozwój w dobie obecnej)*, Białystok 1934.
- Gomółka K., *Białorusini w II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1992.
- Grabski W., *O nauczaniu powszechnym i zakładaniu szkół ludowych*, Warszawa 1913.

- Grzybowski K., *Historia państwa i prawa Polski (od uwłaszczenia do odrodzenia państwa)*, Warszawa 1982.
- Grzywna J., *Oświata i kultura w powiecie kieleckim w latach 1918-1939*, Kielce 1977.
- Grabski W., *Idea Polski, dla upamiętnienia 80. rocznicy odzyskania niepodległości*, przedmowa i oprac. M., M. Drozdowscy, Warszawa 1998.
- Iwanicki M., *O ideowo-wychowawczym oddziaływaniu sanacji na młodzież szkolną i akademicką*, Siedlce 1986.
- Iwanicki M., *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1978.
- Jabczyński M., *Dziesięć lat szkoły polskiej w Poznańskim Okręgu Szkolnym*, Poznań 1929.
- Jaczewski B., *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918-1939*, Wrocław-Warszawa 1978.
- Jaczewski B., *Organizacja i finansowanie nauki polskiej w okresie międzywojennym*, Wrocław 1971.
- Jakubiak K., *Wychowanie państwowe jako ideologia wychowawcza sanacji*, Bydgoszcz 1994.
- Jakubiak K., *Idea wychowania obywatelskiego w polskiej myśli pedagogicznej przelomu XIX i XX wieku oraz okresu Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem narodowym a państwowym*, W. Wojdyło (red.), Toruń 1999.
- Januszek F., *Jawne i tajne szkoły polskie w województwie białostockim w latach II wojny światowej*, Białystok 1975.
- Jaroszuk T., *Żywa szkoła. O nowy model wychowania w międzywojennej Polsce*, Olsztyn 2006.
- Jemielity W., *Szkoły średnie i zawodowe w województwie białostockim w latach 1919-1939*, Łomża 1991.
- Jemielity W., *Szkoły powszechne w województwie białostockim w latach 1919-1939*, Łomża 1991.
- Jemielity W., *Szkolnictwo w guberni łomżyńskiej*, Warszawa 1994.
- Jemielity W., *Szkolnictwo w guberni suwalskiej*, Suwałki 1997.
- Jemielity W., *Gimnazjum Męskie im. Św. Kazimierza w Sejnach 1923-1939*, Łomża 1987.

- Jędrzejewicz J., *Reforma szkolnictwa*, Londyn 1955.
- Jędrzejewiczowa M., *Nowy ustrój szkolny*, Warszawa 1932.
- Joteyko J., *Odbudowa szkoły polskiej*, Paris 1918.
- Karolewicz G., *Ojciec Jacek Woroniecki (1878–1949) jako wychowawca inteligencji katolickiej*, (w:) *Ideale wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*, E. J. Kryńska (red.), t. 2, Białystok 2006.
- Kilian S., *Myśl edukacyjna Narodowej Demokracji w latach 1918–1939*, Kraków 1997.
- Kisielewska S., *Szkoła dzisiejsza a szkoła pracy*, Warszawa 1920.
- Kmiecik Z., *Ruch oświatowy na wsi. Królestwo Polskie 1905–1914*, Warszawa 1963.
- Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Zbiór studiów*, A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), cz. 1 i 2, Warszawa 1992.
- Konarski K., *Dzieje szkolnictwa w b. Królestwie Kongresowym 1915–1918*, Kraków 1923.
- Konieczny Z., *Szkolnictwo średnie miasta Przemyśla w latach 1918–1939*, Przemyśl 1985.
- Kormanowa Ż., Pietrzak-Pawłowska I., *Historia Polski*, t. 3, Warszawa 1970.
- Korzeniowska W., *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych na ziemiach polskich – od drugiej połowy wieku XIX do roku 1918*, Kraków 2004.
- Kosiński L., *Miasta województwa białostockiego*, Warszawa 1962.
- Koszyła Z., *Wrzesień 1939 roku na Białostocczyźnie*, Warszawa 1976.
- Kowalczyk J., *Oświata w Białymstoku w latach 1919–1939*, (w:) *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, J. Antonowicz, J. Joka (red.), Białystok 1968.
- Kowalski Z., *Odrodzenie się szkolnictwa polskiego w guberni lubelskiej po rewolucji i strajku szkolnym w 1905 roku*, (w:) *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie*, Lublin 1973.
- Koziełło-Poklewski B., Wrześniński W., *Szkolnictwo polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1919–1939*, Olsztyn 1980.
- Koźmiński T., *Sprawa mniejszości*, Warszawa 1922.

- Kramarz H., *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867-1914. Studium historyczno-socjologiczne*, Kraków 1987.
- Kryńska E. J., *Gimnazjum męskie i konwikt ojców jezuitów w Chyrowie jako przykład praktyki edukacyjnej*, (w:), *Szkolnictwo niepaństwowe. Partnerstwo czy konkurencja?*, A. Karpińska (red.), Olecko 1997.
- Kryńska E. J., *Ludność niepolska i jej świadomość narodowa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2007, nr 1-2.
- Kryńska E. J., *Polski Biały Krzyż*, Białystok 1996.
- Kryńska E. J., *Utrakwizacja szkolnictwa ukraińskiego a racja stanu Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*, (w:) *Kultury narodowe na pograniczach*, J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska (red.), Białystok 2006.
- Kryńska E. J., *Świadectwo wiernej służby: Deo, Patriae, Amicitiae /gimnazjum oo. jezuitów w Chyrowie/*, (w:) *Ewangelizacja a edukacja w trzecim tysiącleciu*, A. Kryński (red.), Częstochowa 2002.
- Kryńska E. J., *W 90 rocznicę Gimnazjum męskiego i konwiktu ojców jezuitów w Chyrowie /1886–1939/*, (w:) *Z dziejów edukacji narodowej i chrześcijańskiej. Ludzie – idee – instytucje*, M. J. Żmichrowska (red.), z. 1, Niepokalanów 1997.
- Kryńska E. J., *Trwałe wartości wychowania narodowego*, (w:) *Kreatorzy edukacyjnego dialogu*, A. Karpińska (red.), Białystok 2002.
- Kryńska E. J., *Żywe wartości polskich tradycji wychowawczych*, (w:) *U podstaw dialogu o edukacji*, A. Karpińska (red.), Białystok 2003.
- Kryńska E. J., *Pedagogika ojca Jacka Woronieckiego*, (w:) *Z dziejów edukacji narodowej i chrześcijańskiej. Ludzie – idee – instytucje*, M. J. Żmichrowska (red.), z. 2, Niepokalanów 1998.
- Kucha R., *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Lublin 1982.
- Kucharzewski J., *Epoka paskiewiczowska. Losy oświaty*, Warszawa 1914.
- Kulpa J., *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław 1963.
- Kułakowski K., *Harcerstwo na Białostoczczyźnie*, Białystok 1995.
- Labuda G., *Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych*, Warszawa 1957.

- Landau Z., Kostrowiecka I., Tomaszewski J., *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1966.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1962.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Polska w Europie i świecie 1918–1939*, Warszawa 1984.
- Leczyk M., *Oblicze społeczno-polityczne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988.
- Lewicki W., *Zasady nowego wychowania*, Warszawa 1928.
- Lipowska M., *Koncepcje wykształcenia ogólnego w programach szkoły polskiej z lat 1919–1922*, Toruń 1961.
- Łempicki S., *Polski ideał wychowawczy*, Lwów 1938.
- Łuczak A., Szaflik J. R., *Druga Rzeczpospolita, wybór dokumentów*, Warszawa 1988.
- Ługowski B., *Szkolnictwo w Polsce 1929–1939 w opinii publicznej*, Warszawa 1961.
- Magiera E., *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003.
- Majecki H., *Białystok w okresie II Rzeczypospolitej. Wybrane problemy*, (w:) *Studia i materiały do dziejów Białegostoku*, t. 4, Warszawa 1985.
- Majewski S., *Prawno-organizacyjne podstawy funkcjonowania szkolnictwa prywatnego w II Rzeczypospolitej*, (w:) *Szkolnictwo niepubliczne w Polsce i w Europie w XX wieku*, T. Jajmężna, W. Leżańska (red.), Łódź 2002.
- Majorek Cz., *Historia utylitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna Galicji (1772–1918)*, Warszawa 1990.
- Manteuffel T., *Centralne władze oświatowe na terenie byłego Królestwa Kongresowego (1807–1915)*, Warszawa 1929.
- Marciniak Z., *Procesy zjednoczenia w ruchu nauczycielskim na ziemiach polskich w latach 1915–1918*, Warszawa 1969.
- Markiewiczowa H., *Szkolnictwo średnie Polskiej Macierzy Szkolnej na Kresach Wschodnich w II Rzeczypospolitej*, (w:) *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, E. J. Kryńska (red.), Białystok 2004.

- Mauersberg S., *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1988.
- Mauersberg S., *Sejm Nauczycielski (17–19 kwietnia 1919 r.)*, (w:) *Studia z dziejów edukacji*, wybór J. Miąso, Warszawa 1994.
- Mauersberg S., *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w latach 1918–1939*, Wrocław 1968.
- Mauersberg S., *Szkolnictwo dla mniejszości narodowych*, (w:) *Historia wychowania wiek XX*, J. Miąso (red.), t. 1, Warszawa 1980.
- Mauersberg S., *Uwagi dotyczące prywatnych szkół średnich ogólnokształcących w Polsce Niepodległej (1918–1939)*, (w:) *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej*, E. Kryńska (red.), Białystok 2004.
- Mendelsohn S., *Nowa szkoła żydowska*, Warszawa 1924.
- Miąso J., *Kształcenie zawodowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, K. Poznański (red.), Lublin 1991.
- Miąso J., *Tajne nauczanie w Królestwie Polskim w świetle dokumentów władz rosyjskich*, (w:) J. Miąso, *Szkoły realne w Królestwie Polskim*, Wrocław 1963.
- Miąso J., *Szkoły zawodowe w Polsce w latach 1918–1939: ich rozwój, organizacja i funkcje społeczne*, Wrocław 1988.
- Michalik M. B., *Kronika XX wieku*, Warszawa 1991.
- Michalska I., Michalski G., *Wychowanie przez teatr szkolny w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999.
- Michalski S., *Szkolnictwo i oświata rolnicza w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*, Poznań 1963.
- Michalski S., *Koncepcje systemu edukacji w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988.
- Michalski S., *Szkolnictwo powszechne i zakłady kształcenia nauczycieli w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*, Poznań 1962.
- Michałowska J., *Zagadnienia wychowawcze w nowych programach*, Warszawa 1934.
- Michałowska J., *Oblicze nowych programów*, Warszawa 1935.

- Miesser M., *Polscy chrześcijanie pochodzenia żydowskiego*, t. 1, Warszawa 1938.
- Milewski J. J., *Grodno – miasto i ludność w okresie międzywojennym*, (w:) *Grodno w XVIII wieku. Miasto i ludność*, A. Wołtanowski, J. Urwanowicz (red.), Białystok 1997.
- Milewski J. J., *Z dziejów województwa białostockiego w okresie międzywojennym*, Białystok 1999.
- Miśkiewicz B., *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa 1974.
- Miśkiewicz W., *Oświata rolnicza w Polsce*, Warszawa 1929.
- Mościcki H., *Białystok. Zarys historyczny*, Białystok 1933.
- Mroczek J. S., *Zambrów, zarys dziejów*, Białystok 1982.
- Muszyński H., *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1972.
- Mysłakowski Z., *Państwo a wychowanie*, Warszawa 1935.
- Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku*, K. Jakubiak i A. Wiñiarz (red.), Bydgoszcz 2004.
- Nawroczyński B., *O zawodzie nauczyciela*, Warszawa 1929.
- Nawroczyński B., *Uczeń i klasa. Zagadnienia pedagogiczne związane z nauczaniem i organizowaniem klasy szkolnej*, Lwów-Warszawa 1931.
- Niedziałkowska Z., *Ostrołęka: dzieje miasta*, Warszawa 1975.
- Niedziałkowska Z., *Ostrołęka: dzieje miasta*, Ostrołęka 2002.
- Niklewska J., *Prywatne szkoły średnie w Warszawie 1905–1915*, Warszawa 1987.
- Nowak J., *Uroczystości i obchody szkolne*, Warszawa 1938.
- Ogonowski J., *Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 2000.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004.
- O szkołę polską. Pierwszy ogólnopolski wielki zjazd nauczycielski w dniach 14, 15, 16, 17 kwietnia 1919 w Warszawie. Sprawozdania i streszczenia*, cz. III, Lwów-Warszawa 1920.
- Oświata na ziemiach polskich u progu niepodległości*, (w:) *Historia wychowania wiek XX*, J. Miąso (red.), Warszawa 1984.
- Padwina-Meducka M., *Kultura Żydów województwa kieleckiego (1918–1939)*, Kielce 1993.
- Pannenkowa I., *Myśli o wychowaniu narodowym*, Lwów 1918.

- Patkowski A., *Wychowanie pokolenia w duchu demokratycznej idei współdziałania*, Warszawa 1922.
- Pęcherski M., Świątek M., *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977*, Warszawa 1978.
- Podgórska E., *Szkolnictwo elementarne w Łodzi w latach 1808–1914*, Łódź 1966.
- Pohoska H., *Wychowanie obywatelsko-państwowe*, Warszawa 1931.
- Polityka szkolna wobec mniejszości narodowych*, Warszawa 1927.
- Poznański K., *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870: materiały źródłowe*, Warszawa 1993.
- Poznański K., *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869: Lata zmagani i nadziei*, t. 1 i 2, Warszawa 2001.
- Poznański K., *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagani i nadziei, Polityka oświatowa caratu w latach 1834–1861*, t. 3, Warszawa 2004.
- Prawa Państwa Polskiego. Konstytucja 17 marca 1921 r.* Wydał i objaśnił W. L. Jawarski, Kraków 1921.
- Prawo szkół prywatnych*, Z. Kwiatkowski, L. Eckert (red.), Lwów 1937.
- Przyłuski J., *Szkoła pracy – nauka rysunków, rachunków, przyrody, geografii, historii oparta na pracach ręcznych*, Warszawa, b.r.
- Rędziński K., *Fundacyjne szkolnictwo żydowskie w Galicji w latach 1881–1918*, Częstochowa 1997.
- Rodzina i wychowanie*, J. Jundziłł (red.), Bydgoszcz 1994.
- Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*, K. Jakubiak (red.), Bydgoszcz 1995.
- Roguska Z., Korupczyńska R., *Święto Niepodległości. Materiał na uroczystości szkolne w dniu 11 listopada*, Warszawa 1936.
- Rosner K., *Narracja, tożsamość i czas*, Kraków 2003.
- Rowid H., *Szkoła twórcza. Podstawy teoretyczne i drogi urzeczywistniania nowej szkoły*, Warszawa 1931.
- Ruta Z., *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w Krakowie i województwie krakowskim w latach 1932–1939*, Kraków 1990.
- Rychlewicz W., *Kwalifikacje zawodowe nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących*, Lwów 1938.

- Rzepniewska D., *Przemiany w rodzinie ziemiańskiej Królestwa Polskiego*, (w:) *Dwór polski w XIX wieku. Zjawisko historyczne i kulturowe*, Warszawa 1990.
- Sadowska J., *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001.
- Sadowski A., *Białystok jako typ miasta zróżnicowanego etnicznie*, (w:) *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości 19 luty 1919 – 19 luty 1999*, C. Kukło (red.), Białystok 2000.
- Schroenberenner J., *Walka o demokratyczną szkołę polską w latach 1918–1922*, Warszawa 1963.
- Seidman H., *Żydowskie szkolnictwo religijne w ramach ustawodawstwa polskiego*, Warszawa 1937.
- Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej*, Warszawa 1924.
- Skwarczyński A., *Myśli o nowej Polsce*, Warszawa 1934.
- Sobczak J., *„Nowe wychowanie” w polskiej pedagogice okresu Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Bydgoszcz 1998.
- Sobieski W., *Dzieje Polski*, Warszawa 1925.
- Sohn D., *Białystok: Foto Album*, New York 1951.
- Sosnowski J., *Związki młodzieży*, (w:) *Encyklopedia wychowania*, t. 3, Warszawa 1937–1939.
- Sosnowski P., *Trzy rocznice. Szkice z dziejów szkolnictwa i nauczycielstwa b. Królestwa Kongresowego*, Warszawa – Lwów 1926.
- Sośnicki K., *Podstawy wychowania państwowego*, Lwów 1933.
- Stankiewicz Z., *Działalność seminariów nauczycielskich na północno-wschodnich Kresach Rzeczypospolitej w latach 1919–1939*, Toruń 2006.
- Staszyński E., *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim*, Warszawa 1968.
- Studia z dziejów edukacji*, wybór J. Miąso, Warszawa 1994.
- Studnicki W., *Ziemie Wschodnie. Stan gospodarczy i widoki rozwoju*, Warszawa 1929.
- Styrna D., *Działalność ks. Jana Bosko a katolicki ruch społeczny XIX wieku*, Lublin 1963.
- Suchowiak J., *Niemieckie szkolnictwo w Poznańskim i na Pomorzu*, Poznań 1927.

- Szabat B., *Walka o szkołę polską w okresie rewolucji 1905–1907 r. w guberni kieleckiej*, Kielce 1991.
- Szablicka-Żak J., *Spory o koncepcje wychowania w debatach parlamentarnych w Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) *Ideaty wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*, E. J. Kryńska (red.), t. 2, Białystok 2006.
- Szablicka-Żak J., *Szkolnictwo i oświata w pracach sejmu ustawodawczego II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997.
- Szafrański F., *Przygotowanie zawodowe nauczycieli w czasach II Rzeczypospolitej Polskiej w świetle ustaw, dekretów oraz aktów normatywnych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Wrocław 1980.
- Szarkowska A., *Prywatne Hebrajskie Koedukacyjne Seminarium Nauczycielskie w Grodnie w okresie II RP jako przykład szkoły dla mniejszości narodowych*, (w:) *Wśród „swoich” i „obcych” Rola edukacji w społeczeństwach wielokulturowych Europy Środkowej (XVIII-XX wiek)*, S. Walasek (red.), Kraków 2006.
- Szarkowska A., *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące dla młodzieży żydowskiej w Białymstoku w Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) *Kultury narodowe na pograniczach*, J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska (red.), Białystok 2006.
- Szarkowska A., *Szkolnictwo w guberni grodzieńskiej i obwodzie białostockim w zaborze rosyjskim (1831–1905)*, (w:) *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej*, E. J. Kryńska (red.), Białystok 2004.
- Szarkowska A., *Contribution of Jewish associations and cultural-educational organization to the organization of the private school system in the Second Republic of the Poland (a case study of Białystok Province)*, (w:) *Contribution of Educational Societies to the Development of the European Culture*, E. Sapia-Drewniak, J. Piechnik-Borusowska (red.), Opole 2008.
- Szarkowska A., *Absolwent świeckiej szkoły żydowskiej jako obywatel Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) *Etniczność i obywatelskość w nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobeci (red.), Białystok 2007.
- Szarkowska A., *Szkoła prywatna w II Rzeczypospolitej – podstawy prawno-organizacyjne*, (w:) *Szkoła polska od średniowiecza do XX wieku między*

- tradycją a innowacją*, J. Szybiak, A. Fijałkowski, J. Kamińska (red.), Warszawa 2010.
- Szarkowska A., *Szkoła prywatna w II Rzeczypospolitej – szansa czy konieczność? Na przykładzie uczniów szkół gimnazjalnych w województwie białostockim*, (w:) *W kręgu dorobku edukacyjnego II Rzeczypospolitej*, K. Jakubiak, T. Maliszewski (red.), Kraków 2011.
- Szkoły rolnicze i ekonomiczne w Różanymstoku 1954–2004*, T. Możejko (red.), Różanystok 2004.
- Szulkin M., *Strajk szkolny 1905 roku*, Wrocław 1959.
- Szwemin J., *Szkolnictwo i oświata na Pomorzu 1920-1930*, Lwów 1939.
- Szyszka B., *Szkolnictwo Zamościa w dwudziestoleciu międzywojennym*, Warszawa 1987.
- Śliwa M., *Polska myśl polityczna w I połowie XX wiek*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999.
- Śliwiński F., *Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej*, Lwów, Warszawa 1932.
- Śliwiński F., *Organizacja władz szkolnych i szkolnictwa wszystkich stopni w Polsce odrodzonej*, Lwów 1929.
- Śliwiński F., *Oddziaływanie wychowawcze na młodzież w wieku szkolnym*, Warszawa 1927.
- Śliwiński F., *Zasady nowego ustroju szkolnictwa polskiego*, Lwów-Warszawa b.r.
- Światło A., *Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939*, Warszawa 1981.
- Świda A., *Salezjańskie szkolnictwo w Polsce (zarys)*, (w:) *75 lat działalności Salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko (red.), Łódź – Kraków 1974.
- Świecki T., Życka L., *Krótki rys dziejów oświaty polskiej na Ziemi Wileńskiej od 1880 do 1919*, Wilno 1932.
- Theiss W., *Radlińska*, Warszawa 1997.
- Tomaszewska D., *Drogi wyboru. Konspiracyjny ruch samokształceniowy na ziemiach polskich w końcu XIX i na początku XX wieku*, Łódź 1987.
- Tomaszewski J., *Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku*, Warszawa 1991.
- Tomaszewski J., *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985.
- Topolski J., *Metodologia historii*, Warszawa 1968.

- Truchim S., *Historia szkolnictwa i oświaty polskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1915*, Łódź 1967.
- Trzebiatowski K., *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918-1932*, Warszawa 1970.
- Trzebiatowski K., *Szkolnictwo w województwie pomorskim w latach 1920-1939*, Warszawa 1986.
- Trzebiatowski K., *Oświata i szkolnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim w pierwszej połowie XX wieku 1900-1939*, Poznań 1961.
- Tynelski S., *Praktyka szkolna*, Warszawa 1929.
- Wakar W., *Oświata publiczna w Królestwie Polskim 1905-1915*, Warszawa 1915.
- Walasek S., *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące na ziemiach polskich w latach 1914-1923*, Wrocław 1996.
- Walczak M., *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939-1945*, Wrocław 1978.
- Walka o szkołę polską w 25-lecie strajku szkolnego*, Drzewiecki S., Nowicki Z., Wojeński T. (red.), Warszawa 1930.
- Wapiński R., *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989.
- Wasiutyński W., *Czwarte pokolenie. Szkice do dziejów nacjonalizmu polskiego*, Londyn 1982.
- Wereszycki H., *Historia polityczna Polski 1864-1918*, Paryż 1979.
- Winiarz A., *Polskie rodziny arystokratyczne i szlacheckie w XVIII i XIX w. jako środowiska wychowawcze*, (w:) *Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX*, J. Jundził (red.), Bydgoszcz 1994.
- Wiśłocki J., *Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prawno-polityczne*, Poznań 1927.
- Wojdyło W., *Stanowisko obozu narodowo-demokratycznego wobec idei pluralizmu kulturowego w stosunku do mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej*, (w:) *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700-1939*, S. Walasek i A. Bilewicz, Wrocław 1998.
- Województwo białostockie*, Warszawa 1927.
- Wojtyński J., *O kształceniu nauczycieli szkoły podstawowej w Polsce i na świecie*, Warszawa 1971.

- Wołoszyn S., *Nauki o wychowaniu w Polsce XX wieku*, Kielce 1998.
- Woroniecki J., *Pedagogia perennis*, Lwów 1924.
- Wroczyński R., *Marian Falski i reformy szkolne w Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987.
- Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980.
- Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, t. 2, Warszawa 1996.
- Wróbel-Lipowa K., *Kształcenie dzieci Stanisława Zamoyskiego XII ordynata na Zamościu*, (w:) *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej*, E. J. Kryńska (red.), Białystok 2004.
- Wróblewska U., *Oświata Tatarów w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012.
- Zaleski W. J., *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, Warszawa 1932.
- Zaniewski T., *65 lat istnienia liceum ogólnokształcącego w Ostrowi Mazowieckiej*, Ostrow Mazowiecka 1974.
- Zarzecki L., *O głównych postulatach wychowania narodowego*, (w:) *Wychowanie narodowe*, Warszawa 1926.
- Zarzecki L., *O wychowaniu narodowym*, Warszawa – Lublin 1917.
- Zarzecki L., *Wychowanie narodowe. Studia i szkice*, Warszawa 1926.
- Zarzecki L., *Charakter i wychowanie*, Warszawa 1929.
- Zasady planu nauczania w szkole średniej*, Warszawa 1921.
- Żarnowski J., *Spółeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1973.
- Żmijkowska M., *Białostocki przemysł włókienniczy w latach wielkiego kryzysu 1929–1934*, (w:) *Szkice do dziejów Białegostoku*, M. Kietliński, W. Śleszyński (red.), Białystok 2003.
- Żurek W., *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900–1963. Rozwój i organizacja*, Lublin 1996.
- Życie kulturalne Białegostoku w latach 1919–1939*, Białystok 1996–1997.
- Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, Pedagogika i szkolnictwo w XX stuleciu*, Wołoszyn S. (wybór i oprac.), t. 3, Warszawa 1966.

Indeks

Indeks nie obejmuje aneksu.

A

Abramski Pinkus 29
Adler Maurycy 161, 180, 181
Aduckiewicz Marian 265
Ajnsztejn L. 161
Aleksander II Nikołajewicz 25
Alterowicz Aleksander 155
Antonowicz Witold 157, 183
Antonowicz Ignacy 154
Apuchtin Aleksander 26, 27
Araszkiewicz Feliks 18, 54, 56, 57, 63, 82,
168, 235, 269, 273
Aronowicz Lejb 161, 181

B

Babiński Antoni 230
Babiński Edward 230
Badowski Michał 265
Bajdyńska Ludmiła 178
Balicki Tadeusz 269
Banczewska Rachil 219
Barman Józef 223
Bartnicka Kalina 233, 269
Batory Stefan 155, 171
Bender Ryszard 46
Bentkowska Aleksandra 22
Berent Klara 22
Berezowski Antoni 25

Berman Jakub 179
Bernstein P. 161
Białówna Irena 185
Bieńkowski Stanisław 231
Bilewicz Aleksandra 61, 255
Biszkowicz-Chwoles Złota 156
Bloch Abram 178
Blok F. 109
Blusiewicz Stanisław 230
Bochmil A. 161
Bomchel Lejb 178, 181
Bondaryk Krzysztof 81
Borecki Józef 230
Borkowski Bolesław 215
Borówka Jan 158
Boryławska Małgorzata 22
Bosko Jan, ks. 129, 275, 276, 287, 292, 293
Braude Szyja 156
Brawer Dawid 138, 155
Brukmanowa Melania 143, 147
Brzeziński Mieczysław 34
Bubryk Natan 219
Bujna Józef 154
Buka Fela 178
Burda Andrzej 61, 274
Buszko Józef 23, 26, 27
Bykowski Ludwik Jaxa 286
Bystroń Jan Stanisław 255, 269
Byszewski Witold 98, 101

C

Cebrowicz Ryszard 122, 148, 199, 278
 Ceysingerówna Helena 32, 34
 Chazanowicz Mojżesz 161, 181
 Chmaj Ludwik 268
 Chmielnik Mordechaj 144
 Chmielowski Bogusław 303
 Cholewa Józef 178
 Chołonowicz Mowsza 176
 Chwoles Michał 75, 109, 136, 156, 178,
 179, 202, 220, 233, 243
 Chwolesowa Anna 156
 Chwolesowa Zinaida 76, 109, 124, 136
 Chwolesowa Złota 202
 Ciemnołońska Klementyna 29
 Cieplak Jan 127
 Cierniak Jędrzej 290
 Cierniewska Anna 22
 Cybulki Icchak 223
 Cypkin Michał 156
 Cytronówna Gołda 180
 Cywiński Jerzy 29
 Czajkowski Antoni 265
 Czajkowski Józef 265
 Czapska Małgorzata 18, 21, 22
 Czarkowski Franciszek 215
 Czarnecki Stefan 282
 Czarnowski Franciszek 230
 Czechowska Łucja 154
 Czerkaski Władimir 23
 Czerniawski Włodzimierz 120
 Czeropski Jarosław 227
 Czerwiński Sławomir 269, 273

D

Datner Szymon 161, 181
 Dąbrowski Józef 25, 28, 59
 Dereczyński Jakub 109
 Dimitrukowa Natalia 166
 Dmowski Roman 61, 269
 Dobiński Michał 185

Dobroński Adam 29, 34, 37, 38, 50
 Dobrowolski Stanisław 32
 Domarecka Szulamis 219
 Dorywalski Kazimierz 179, 180
 Dranicka Ida 219
 Drehlinger Henryk 155
 Drozdowska Maria 61
 Drozdowski Marian Marek 61
 Drożdżewska Stefania 183
 Druskin Dawid 75, 77, 79, 80, 81, 91, 108,
 109, 114, 124, 126, 155, 172, 179,
 180, 189, 199, 218, 219, 220, 221,
 222, 246, 275, 280, 281, 284, 287,
 288, 294, 295, 296
 Drzewiecki Stefan 32
 Dworakowski Mieczysław 230

E

Ejzenberg Chaim 156
 Eksztejn 182
 Ender Janina 21
 Epebaum Izrael-Wigor 219
 Epsztein Tadeusz 28
 Ewertyński Władysław 157

F

Fajzylber 220
 Falski Marian 17, 18, 73, 96, 120, 148, 194,
 198, 201, 212, 213, 234
 Farberówna Dasa 223
 Fiedorowicz Antoni 133, 214, 215
 Filipowicz Jakób 215
 Finkiel Izak 223
 Finkielkraut Henryk 157
 Firewicz Jan 99
 Forkasiewicz Józef 265
 Frankel Abraham 155
 Frejdberg Bas Szewa 28, 29
 Frydman F.161
 Furman A. 155

G

Gabrel Antoni 286
 Gajdziński 156
 Gałązka Edward 265
 Gałęcki Włodzimierz 58, 184, 269
 Garber Kirsz 219
 Garbowska Wanda 18, 239, 244
 Gawkowski Czesław 230
 Gerber Rafał 23
 Ghajetówna Szajna 223
 Gielrud Bejła 172
 Glazer Maciej 28
 Godlewski Henryk 230
 Golde Alfred 156
 Golde Arnold 155
 Golden M. H. 156
 Goldlust Szymon 75, 78, 80, 90, 109, 118,
 119, 136, 156, 189, 216, 221, 222, 247
 Goldman Mina 179
 Goldmark Mina 180, 181, 182
 Golubiewski Józef 215
 Gomółka Krystyna 255
 Grabiec Józef 25, 26, 28
 Grabski Władysław 55, 61, 153
 Grabski Stanisław 56
 Grądczewska M. 160
 Grochowski Aleksander 215
 Grochowski Jan 230
 Grochowski K. 37
 Grunwald Kazimierz, ks. 157, 183
 Gruss Noe Salomon 156
 Gryfel G. 161
 Grygor Z. 35
 Grzegorzewska Maria 148
 Grzybowski Konstanty 23, 26, 28, 30
 Grzybowski Walenty 265
 Grzywna Józef 14
 Gumuła Teresa 70, 71, 263
 Gutman Salomon 75, 77, 79, 91, 108, 109,
 155, 156, 164, 166, 173, 179, 180, 181,
 190, 221, 223, 247
 Gutman Kejla 219

Gutmanowa 80, 81
 Guttakowska J. 160

H

Halicki Jerzy 56
 Haller Józef 156
 Hałko Stanisław, ks. 41
 Hersz Semmel 155
 Hillerowicz Ejzyk 180
 Horn Seweryna 22
 Horowitz Fejga 161, 181
 Hurwicz Leja 219

I

Inglot Stefan 51
 Iwanicki Mieczysław 15, 269
 Iwanicki Witold 154

J

Jabczyński Mieczysław 18
 Jabłonowska Anna 122
 Jabłoński Wacław 215
 Jaczewski Bohdan 18
 Jadwiga Królowa 220
 Jaksza-Bykowski Ludwik 268
 Jakubiak Krzysztof 28, 269
 Jakubowski Sz. 161
 Jakubowski Rafał 155
 Jakubowski Samuel 180, 181
 Jałbrzykowski Romuald 78
 Jałmużna Tadeusz 15, 71
 Jamrożek Wiesław 28
 Janelli Marian 63
 Jankowski Józef 215
 Janowska Sara 172
 Januszek Franciszek 86
 Januszewicz 29
 Jaroszuk Teresa 270
 Jaskułowski Henryk 265
 Jaśkielewicz Leonard 265

- Jaworowski Wincenty 230
Jemielity Witold 29, 30, 94, 117, 118, 119,
138, 175, 196, 197, 204, 228, 229,
230, 245, 252
Jesiński Czesław 185
Jędrzejewicz Jędrzej 56, 57, 273
Jndych Szeszana 219
Johenzon Sylwester 164
Johnson Seweryna 166
Joteyko Józefa 36
Judycki Waław 158
Jundziłł Juliusz 28
Jurek Czesław 230
- K**
- Kac Rachil 219
Kacnelsona Mojsze 81, 109, 181, 190, 221,
247
Kaczkowski Kazimierz 179
Kagan-Dubińska Maria 171, 172
Kahan Sara 219
Kahanówna Paulina 180
Kahne L. 109
Kalecka Sara 109, 156
Kalinowski Mieczysław 215
Kałaczyński Alfons 215
Kamieniecki Witold 155
Kapłan J. 61
Kapłan Mendel 109
Kapłan Rozencen Jedydye 181
Karpińska Anna 29, 269
Karpowiczówna Stefania 141, 158
Kartinowicz Władysław 29
Kastro E. 158
Katkow Michaił 25
Kazimierz, św. 78, 80, 119, 197
Kestebblatt Wolf 180
Kędrzyńskiej Antoniny 29
Kietliński Marek 43
Kilian Stanisław 269
Kirchner Maria 22
Kisielewska Salomea 270
Klata Piotr 215
Kmieć Józef 185
Koehler Ludomira 123
Kolarski Antoni 154
Kolendo Stanisław 230
Kolonowska Maria Helena 29
Kołodziejski Waław 81, 109, 156
Konarski Kazimierz 18, 33, 36, 38, 53, 82,
211
Konieczny Zdzisław 14
Kopernik Mikołaj 141, 145, 146, 148, 157,
163, 207, 208, 209, 228, 260
Kopyciński Witold 215
Kormanowa Żanna 23, 27
Korol Czesław 265
Korupczyńska Regina 277
Korycinska Masza 219
Korzeniowska Maria 154, 160
Korzeniowska Wiesława 28
Kosiński Leszek 40, 43, 52
Kossakowski Zygmunt 158
Kossarski Czesław 265
Kostro Kazimierz 230
Kostrowiecka Irena 45
Koszyła Zygmunt 43, 47, 51, 52
Kościński Edward 265
Kowalczyk Jan 167, 198, 227
Kowalewski Marcin 215
Kowalewski Stanisław 265
Kowalski Zdzisław 32
Kowalski Tadeusz 303
Kozak Walenty 154
Koziełło-Poklewski Bohdan 14
Kozmiński Tadeusz 59
Krajewski Franciszek 261
Kramarz Henryka 18
Krawczykówna Merka 223
Kreptun Antoni 231
Kronenberg Etta 219
Król Kazimierz 30
Kryńska Elwira Jolanta 13, 20, 27, 29, 30,
56, 62, 74, 255, 269
Krysiński Alfons 48, 51

Krzemiński Jan 185
 Krzyżański Mirosław 171
 Kucha Ryszard 23, 24, 32, 35
 Kucharski Ludwik 215
 Kucharzewski Jan 24
 Kuczkowski Ignacy 154, 172
 Kujolowicz Piotr 231
 Kukliński Adam 185
 Kuklo Cezary 50
 Kulesza Antoni 231
 Kulesza Władysław 231
 Kułakowski Kazimierz 282
 Kundo Jan 265
 Kurganowicz 75
 Kurpisz Teodor 154, 155
 Kurycka Chasia 219
 Kurycki Aron 219
 Kuźnowicz Alfons 172, 173
 Kwasowicer Mirla 219
 Kwieciński Zbigniew 303

L

Labenhaft Józef 109
 Lament Maria Bolesława 143, 253
 Landau Zbigniew 45, 46, 53
 Langemmer 37
 Laskowski Szymon 185
 Leczyk Marian 45, 46, 48
 Leinwadhandler T. 141
 Lejboinic Regina 28
 Lejpuner 29
 Lelewel Joachim 171
 Lewandowska Małka 219
 Lewicki Józef 270
 Lewinówna Fenia 179
 Lewińska Rywka 223
 Lewit Izrael 219
 Lewko 129, 286, 292
 Lewowicki Tadeusz 303
 Leżańska Wiesława 15, 71
 Lichtensztejn Rywa 180
 Liedke Oskar Waldemar 180

Lilien H. 155
 Lipowska Maria 18, 55
 Lrzewski Zygmunt 215
 Lubicz Abram 223
 Lubicz Rachela 157
 Ludera Franciszek 154
 Lurje Aliza 219

Ł

Łapiński Władysław 265
 Łapińskie Konstanty 29
 Łempicki Stanisław 268, 269
 Łopuszański Tadeusz 55, 56, 63
 Łozowski Hersz 219
 Łozowski Leopold 215
 Łuczak Aleksander 39, 255
 Ługowski Bronisław 18
 Łuński Maks 158

M

Magiera Elżbieta 278, 285
 Majecki Henryk 39
 Majewski Stanisław 70, 71, 263
 Majewski Donizy 37
 Majorek Czesław 18
 Malinowski Franciszek 160
 Maliszewski Antoni 215
 Mamajew Olga 29
 Mandłowna Frania 171
 Manteuffel Tadeusz 23, 24
 Marciniak Zbigniew 55
 Marczuk Wincenty 265
 Markier Karol 172
 Markiewicz Stanisław 157
 Markiewiczowa Hanna 20, 34, 35, 249
 Markus 75, 101, 141, 145, 146, 157, 228
 Markus Szabsa 219
 Matulewicz Józef 231
 Mauersberg Stanisław 15, 18, 55, 59, 89,
 115, 116, 117, 118, 120, 123, 184,
 188, 202, 212, 224, 255, 264, 269, 299

Maurach Zofia 29
 Mazurkiewicz Stefania 29
 Mejerson Samuel 112, 156, 257
 Męczkowska Teodora Maria 201
 Miąso Józef 24, 29, 33, 55, 82, 95, 97, 98,
 204, 206, 207, 226, 239, 249, 251,
 255, 269
 Michalik Marian 35
 Michalska Iwonna 291
 Michalski Grzegorz 14, 55, 250, 251, 291
 Michałowska Jadwiga 234, 274
 Miedownik Aleksandra 219
 Miklaszewski Bolesław 56
 Mikołaj II 26
 Mikołajuk Edward 182
 Mikułowski-Pomorski Józef 56
 Mileniewska Zofia 158
 Milewska Stanisława 158
 Milewski Jan Jerzy 48, 264
 Milutin Nikołaj Aleksiejewicz 23
 Mirski Hersz 223
 Miszkowicz-Chwoles Z. 37
 Miśkiewicz Witold 250
 Mizerski Jan 215
 Moczydłowski Jan 231
 Modzelewski Stefan 154
 Modzelewski Władysław 158
 Moraczewski Jędrzej 82
 Moraczewski Piotr 215
 Moszczeńska Izabela 30
 Mościcki Ignacy 35
 Możejko Tomasz 114
 Mroczek Józef Stanisław 81
 Mularówna Ida 223
 Muszyńska Jolanta 56
 Muszyński Heliodor 268, 303
 Mysłakowski Zygmunt 269
 Myśliński Waclaw 154

N

Namysławski H. 157
 Nawarra Grzegorz 109, 152

Nawroczyński Bogdan 18
 Niedziałkowska Zofia 37, 137, 158, 160
 Niedziałkowska S. 137
 Niedziałkowski H. 137
 Niedziński Mieczysław 265
 Niemczyk Franciszek 154
 Nieowdowski Oszer 219
 Nikitorowicz Jerzy 56
 Niklewska Jolanta 18, 32, 33, 36
 Nowacki Tadeusz 145
 Nowak Ignacy 56
 Nowak Jan 277
 Nowicki Zygmunt 32

O

Ogonowski Jerzy 31, 254, 256
 Olszewski Władysław 265
 Orłów Władysław 155
 Orman Henia 219
 Osika Józef 265
 Osinowa Berta 173
 Osuchowski Antoni 34

P

Pacewiczówna Helena 182
 Paderewski Ignacy 55
 Padre Stanisław 178, 197
 Padwa (Padwina) Maria 75, 76, 109, 156,
 178, 257
 Palara Stanisław 215
 Papirmajster Perla 181
 Paskiewicz Iwan 23
 Pastuszka Stefan Józef 60
 Patkowski Aleksander Kazimierz 270
 Peciner D. 161
 Pecyner-Berko Szapsa 181
 Perelstejn Mojżesz 101, 141, 144, 252, 258
 Pęcherski Mieczysław 27, 37, 57, 67, 70,
 188, 263
 Pęsiak Michał 29
 Pieniążek Helena 180

Pietrzak-Pawłowska Irena 23, 27
 Piłsudski Józef 55, 63, 273, 278
 Pisarski J. 160
 Pius XI 81
 Plaziewicz Wiktor 215
 Podgórska Eugenia 35
 Podsiadło Jan 265
 Pohoska Hanna 268, 273
 Pollak M. 184
 Ponikowski Antoni 55, 63
 Popławski Bogdan 231
 Popowski Remigiusz 129
 Powalska-Junowiczowa Zina 172
 Poznański Karol 21, 98
 Prauss Ksawery Franciszek 54
 Prejs (Press) Hersz 176, 179
 Przybylska Franciszka 185
 Przybylski Antoni 185
 Przyłuski Józef 270
 Przyżeniak Józef 231
 Puczyłowski Bolesław 215
 Pułjan Romuald 154
 Pykała Antoni 265

R

Rabczuk Wiktor 303
 Rabinowicz Chackiel 219
 Radlińska Helena 35
 Radziewanowski Mikołaj 157
 Radziewicz Julian 303
 Rajgrodska Szejna 219
 Rakowicki Dawid 155, 161, 181
 Rałuszkiewicz Witold 215
 Rataj Maciej 55, 63
 Reiss Arnold 126
 Reiter Marian 193
 Rejskind Małka 219
 Rędziński Kazimierz 15
 Rielsztejn Zofia 158
 Rogulski Stefan 157
 Roguska Zofia 277
 Rosenman Dawid 155

Rotberg Altez 161, 181
 Rotkiewicz Józef 265
 Roundy Joanna 22
 Rowid Henryk 269
 Rozenówna Gutka 223
 Rozenówna Nechoma 180
 Rozental Benjamin 29
 Rozowski Chaim-Zelman 219
 Rójko Antoni 154
 Rubibsztejn Sara 180
 Rubin Mejer 223
 Rułtowski Stanisław 146
 Ruta Zygmunt 14, 83, 151
 Rutkowska 29
 Rutkowski Antoni 157
 Ruzakiewicz Florian 215
 Rychlewicz Władysław 56
 Rydz-Śmigły Edward 278
 Rygiel Henryk 82
 Rymar Stanisław 123
 Rytel Tadeusz 230
 Rywkindówna Raja 223
 Rzepniewska Danuta 28

S

Sadowska Joanna 69, 139
 Sadowski Andrzej 50
 Salezy Franciszek 276
 Schepper Rudolf 161, 181
 Schmeidler Zygmunt 172
 Schnapper Jakób 161, 181
 Schoenbraunn F. 161
 Schonbrum Paulina 178, 181
 Seidler Samuel, dr 180
 Shamir Itzhak 222
 Sidorowicz Marian 215
 Siemakowicz Marian 47
 Sienkiewicz Henryk 34, 75, 79, 80, 81, 91,
 111, 119, 120, 122, 138, 146, 154, 179,
 182, 189, 202, 219, 221, 241, 282
 Sienkiewicz Wiktor 230
 Skarga Piotr 75, 107, 245

Skarzyński Antoni 230
 Skoradziński Bolesław Roch 265
 Skrzywan Stanisław 99, 251
 Skupski Leon 230
 Skwarczyński Adam 269
 Sliozberg Olga 180
 Słobedzki Stanisław 166
 Smoleńska Kazimiera Jadwiga 29
 Smoliński Jan 265
 Smołański Antoni 303
 Sobczak Jędrzej 270
 Sobiecha Czesław 265
 Sobieski Waclaw 23, 25
 Sobijanka Franciszek 265
 Sobińska Klara 185
 Sobiński Józef 158
 Sohn David 220
 Sołowiew Jakub 23
 Sopolniński Mejer 29
 Sorynow Mordachaj 223
 Sosnowski Jan 32, 281
 Sośnicki Kazimierz 268, 269
 Spah Edward 109
 Sprung Hudesza 181
 Srzednicki Jerzy 215
 Stankiewicz Zdzisław 255
 Staszyński Edmund 18, 23, 25, 26, 28, 30,
 33, 36
 Stemler Józef 34
 Stępkowska Helena 29
 Stokłosiński Zygmunt 158
 Studnicki Władysław 41
 Suchowiak Jan 15
 Supiński Witold, ks. 117, 122
 Symonowicz Marek 154
 Szabat Barbara 32, 35
 Szablicka-Żak Jolanta 56, 63
 Szaflik Józef Ryszard 39, 255
 Szapiro Aniela 219
 Szarkowska Agnieszka 13, 27, 277
 Szczawińska-Dawidowa Jadwiga 30
 Szkolnik Oszer 180
 Szkolnikow Gejsza 161

Szmujłowicz Lejzer 223
 Szmuszówna Choma 223
 Sochor Estera 219
 Szopen Zofii 29
 Szot Adam 121, 189
 Szprung H. 161
 Szulkin Michał 31
 Szwarc Andrzej 28
 Szwarc Basia 219
 Szwarc F. 161
 Szwemin Jan 14
 Szyca J. 160
 Szyszka Bogdan 14

Ś

Śleszyński Wojciech 43
 Śliwa Michał 61
 Śliwiński Ferdynand 18, 82, 115, 159, 160,
 235, 241, 262, 282, 296
 Śliwiński Artur 55
 Ślusarczyk Jan 154, 155
 Śmigielski Józef 158
 Światło Adam 25
 Świątek Maciej 27, 37, 57, 67, 70, 188, 263
 Świątkowski Józef 34
 Świda Andrzej 129
 Świder Franciszek 282
 Świdwiński Stanisław 55
 Świecka Zofia 29
 Świecki Jan 29
 Świecki Tadeusz 18
 Świtalski Kazimierz 236

T

Targowski Józef Konrad 269
 Tatomir (Tatomirow) Adam 171, 172
 Tauman Izrael 161, 181
 Tazbir Janusz 74, 82, 90, 201, 211
 Teresa, św. 253
 Tilleman Aron 155
 Toczydłowski Antoni 215

Tomaszewska Danuta 26
 Tomaszewski Jerzy 14, 41, 44,45, 46, 53,
 58, 59
 Tomczonek Zofia 41
 Topolska Brajna 219
 Topolski Jerzy 16
 Topolski Szepsel 219
 Trojanowska Stanisława 141
 Truchim Stefan 18
 Tryllingowie Chaim i Helena 136
 Trzebiatowski Klemens 14, 18, 53, 54
 Tucewicz Józef 185
 Turczyński Konstanty 158, 183, 185
 Tymiński J., ks. 160
 Tynelski Stanisław 62, 272
 Tyszka Jan 120

U

Unickie Bronisław 29
 Urban Janusz 157
 Urbanowicz Czesław 215
 Urlich Bronisława 141
 Urwanowicz Jerzy 48
 Uwarow Siergiej 24
 Użańska Maria 219

W

Wakar Włodzimierz 28
 Walasek Stefania 54, 61, 255
 Waldman Mojżesz 75, 112
 Walkman 156, 178, 179
 Waluk Stanisław 215
 Wapiński Roman 61
 Wasilewski Czesław 215
 Wasilewski Jan 154
 Wasiutyński Wojciech 61
 Wawiórka Jan 215
 Ważyński Seweryn Aleksander 265
 Wejnerówna Ester 223
 Weldman Mojżesz 257
 Weles Wolf 223

Welger Chaim 161, 181
 Wereszycki Henryk 25
 Weychert-Szymanowska Władysława 35
 Widniewski Jan Grzegorz 265
 Wiejsiejski 29
 Wierzchowska Eugenia 158
 Wigodski Mordchaj 223
 Wilk Stefan 129
 Wilk Bolesław Edward 265
 Winiarski Mikołaj 303
 Winiarz Adam 28
 Wisłocki Jerzy 272
 Wiszniewski Dominik 215
 Wiszniewski Józef 230
 Witos Wincenty 55
 Włodkowska Maria 172
 Wojciechowski Stanisław 78
 Wojdyło Witold 269
 Wojeński Teofil 32
 Woltanowski Andrzej 48
 Wołoszyn Stefan 55
 Wołoszyn Bronisława 143, 144, 253
 Wołyński Jan 26
 Woczyńska Józefa 180
 Woźnicka Bronisława 109, 156
 Wójtowicz Ryszard 154
 Wroczyński Ryszard 23, 56, 96
 Wróbel-Lipowa Krystyna 28
 Wróblewska Urszula 15
 Wróblewski Witold 36
 Wrzesiński Wojciech 14
 Wygocki Zygmunt 36
 Wygodski Chaim 223
 Wykrota Waclaw 185
 Wysocki Kalmen Wolf 144
 Wysocki Wolf 101, 103, 104, 141, 144,
 147, 158, 176
 Wyspiański Stanisław 291

Z

Zabłódowski Mojżesz 181
 Zabłódowska Aleksandra 219

- Zabłudowska Masza 223
Zabłudowski Morduch (Mordach, Mordachaj) 155, 161
Zaborowska Maria 94, 249
Zagórska Cecylia 158, 160
Zaleski Władysław Józef 60
Załuska Władysław 185
Zambrzycki Antoni 215
Zaniewski Teodor 198, 225
Zaniewski Józef 230
Zapiórkiewicz Kazimiera 22
Zaremba Walerian 215
Zarzecki Lucjan 63, 269
Zawadzki Grzegorz 56
Zbaniuszek Franciszek 130
Zdanowicz Hipolit 265
Zelig Prazon 137
Zeligman Józef 75, 77, 79, 80, 81, 91, 109, 122, 123, 156, 166, 172, 179, 180, 181, 182, 190, 219, 221, 222, 246, 256, 291
Zeligman Salomon 29
Zieleńczyk Adam 233, 283
Zilberblat Aleksander 148
Zineman Jakub 134, 144
Zingerman Mojżesz 29
Zubelwiczówna Antonina 223
Zukowicz Michał 215
Zych Franciszek 269
Zygmunt August 41, 182
Zylińska Helena 183
Zyman Mojżesz, dr 75, 78, 91, 109
- Ż**
- Żarnowska Anna 28
Żarnowski Janusz 44
Żdzarska Józefa 22
Żelnio Tadeusz 172
Żmichrowska Maria Jolanta 30
Żmijkowska Magdalena 43
Żuniewski Eugeniusz 231
Żurek Waldemar 129, 132, 214
Życka Ludwika 18

Spis tabel

Tabela 1: Stosunki narodowościowe i wyznaniowe w województwie białostockim według spisu z 1921 roku (w tys.)	47
Tabela 2: Ludność Grodna według wyznania w latach 1919–1931	48
Tabela 3: Ludność Białegostoku według wyznania w połowie 1919 roku	49
Tabela 4: Porównanie stanu liczbowego prywatnych gimnazjów ogólnokształcących pod względem praw w kraju i województwie białostockim w latach szkolnych 1936/1937–1938/1939	74
Tabela 5: Liczba szkół średnich ogólnokształcących – gimnazjów polskich i żydowskich z prawami i bez praw w województwie białostockim w latach 1918–1939	76
Tabela 6: Liczba prywatnych świeckich i kościelnych szkół średnich ogólnokształcących – gimnazjów polskich i żydowskich w województwie białostockim w latach 1918–1939	77
Tabela 7: Rok uzyskania praw szkół państwowych przez prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w województwie białostockim w II Rzeczypospolitej	79
Tabela 8: Liczba prywatnych szkół średnich ogólnokształcących na tle szkół państwowych i samorządowych w latach 1918–1939 w II Rzeczypospolitej	84
Tabela 9: Prywatne gimnazja ogólnokształcące w województwie białostockim w latach 1918–1939 na tle kraju	86
Tabela 10: Lokalizacja i liczba prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w województwie białostockim w latach 1918–1939	88

Tabela 11: Porównanie stanu liczbowego prywatnych liceów ogólnokształcących pod względem praw w kraju i w województwie białostockim w latach szkolnych 1937/1938 i 1938/1939	90
Tabela 12: Liczba liceów ogólnokształcących – polskich i żydowskich z prawami i bez praw w województwie białostockim w latach 1937–1939	91
Tabela 13: Liczba prywatnych liceów ogólnokształcących na tle szkół państwowych w latach 1937–1939 w II Rzeczypospolitej	92
Tabela 14: Szkoły zawodowe w II Rzeczypospolitej w roku szkolnym 1931/1932	99
Tabela 15: Liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1932	100
Tabela 16: Liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1932–1939	103
Tabela 17: Lokalizacja i liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1939	105
Tabela 18: Właściciele prywatnych średnich szkół ogólnokształcących w województwie białostockim w latach 1918–1939	110
Tabela 19: Przychody Prywatnego Gimnazjum w Sejnach w latach 1927–1938	113
Tabela 20: Roczne opłaty za naukę uczniów prywatnych gimnazjów ogólnokształcących w województwie białostockim w roku szkolnym 1930/1931	119
Tabela 21: Właściciele prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1939	140
Tabela 22: Nauczyciele prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych pod względem płci w województwie białostockim w latach 1918–1939	162
Tabela 23: Rok urodzenia niektórych nauczycieli prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1939	164
Tabela 24: Struktura narodowościowa niektórych nauczycieli szkół prywatnych w województwie białostockim w latach 1918–1939	165

Tabela 25: Struktura wyznaniowa niektórych nauczycieli szkół prywatnych w województwie białostockim w latach 1918–1939	165
Tabela 26: Liczba uczniów przypadająca na jednego nauczyciela w gimnazjach w Białymstoku w latach 1925–1935	167
Tabela 27: Liczba szkół, w których byli zatrudnieni nauczyciele prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1939	176
Tabela 28: Nauczyciele prywatnych szkół gimnazjalnych w Białymstoku w latach 1929–1935	178
Tabela 29: Dodatkowe miejsce pracy nauczycieli Prywatnego Gimnazjum Gutmana w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936	180
Tabela 30: Dodatkowe miejsce pracy nauczycieli Prywatnego Hebrajskiego Gimnazjum i Liceum Koedukacyjnego w Białymstoku w roku szkolnym 1935/1936	181
Tabela 31: Wynagrodzenie pracowników Prywatnej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowa PMS w Ostrołęce w styczniu 1934 roku	185
Tabela 32: Uczniowie gimnazjów prywatnych według zajęć rodziców w Białymstoku w latach 1929–1935	195
Tabela 33: Uczniowie gimnazjum w Sejnach według zawodu rodziców w roku szkolnym 1929/1930	196
Tabela 34: Liczba uczniów według wyznania w Gimnazjum Druski-na w Białymstoku w roku szkolnym 1932/1933	200
Tabela 35: Uczniowie prywatnych szkół zawodowych według zajęć rodziców w Białymstoku w latach 1929–1935	208
Tabela 36: Liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1918–1932 ze względu na płeć uczniów	210
Tabela 37: Liczba prywatnych szkół zawodowych w województwie białostockim w latach 1932–1939 ze względu na płeć uczniów	210
Tabela 38: Liczba uczniów Gimnazjum Towarzystwa Salezjańskiego w Różanymstoku w latach 1919–1938 (stan na początku roku szkolnego)	214

Tabela 39: Liczba uczniów Gimnazjum w Sejnach w latach 1928–1939 (stan na początku roku szkolnego)	216
Tabela 40: Liczba uczniów Koedukacyjnego Gimnazjum Wydziału Sejmiku Powiatowego w Kolnie w roku szkolnym 1925/1926	217
Tabela 41: Liczba uczniów Gimnazjum Druskina Białymstoku w latach 1931/1932 i 1932/1933	218
Tabela 42: Liczba uczniów Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Białymstoku w roku szkolnym 1934/1935	219
Tabela 43: Porównanie liczby uczniów wybranych prywatnych średnich szkół ogólnokształcących w województwie białostockim w roku szkolnym 1935/1936	221
Tabela 44: Uczniowie miejscowi i zamiejscowi prywatnych szkół gimnazjalnych w Białymstoku w latach 1929/1930–1931/1932	224
Tabela 45: Miejsce zamieszkania uczniów Gimnazjum w Sejnach w roku szkolnym 1934/1935	225
Tabela 46: Liczba uczniów Liceum w Sejnach w roku szkolnym 1936/1937 i 1937/1938	226
Tabela 47: Uczniowie Szkoły Handlowej im. M. Kopernika w Białymstoku w latach 1925/1926–1928/1929	228
Tabela 48: Liczba uczniów w prywatnych szkołach handlowych w województwie białostockim w latach 1925–1932	229
Tabela 49: Uczniowie prywatnych szkół zawodowych w Białymstoku w latach 1929/1930–1934/1935	231
Tabela 50: Tygodniowy plan godzin gimnazjum niższego do 1929 roku	235
Tabela 51: Tygodniowy plan godzin nauki wyższych oddziałów 7-klasowej szkoły powszechnej i gimnazjum niższego w latach 1929–1932	236
Tabela 52: Tygodniowy plan godzin gimnazjum wyższego do 1932 roku	238
Tabela 53: Plan godzin gimnazjum ogólnokształcącego po 1932 roku	240
Tabela 54: Plan godzin w liceum ogólnokształcącym	242
Tabela 55: Program nauczania w klasie IV i V Gimnazjum męskiego Piotra Skargi w Łomży w roku szkolnym 1924/1925	245

Tabela 56: Język wykładowy w prywatnych szkołach średnich ogólnokształcących w województwie białostockim w latach 1918–1939	257
Tabela 57: Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące z żydowskim i hebrajskim językiem nauczania	258
Tabela 58: Klasyfikacja uczniów Gimnazjum w Sejnach w latach 1927/1928–1935/1936 (na koniec roku szkolnego)	261

Spis wykresów

Wykres 1: Struktura narodowościowa województwa białostockiego w 1921 roku	45
Wykres 2: Porównanie organizacji szkolnictwa przed i po reformie	68
Wykres 3: Organizacja szkolnictwa zawodowego po 1932 roku	96

Spis fotografii

Fot. 1: Gmach Gimnazjum Salezjańskiego w Różanymstoku, na pierwszym planie internat, w tyle kościół	130
Fot. 2: Pracownia polonistyczna Gimnazjum Salezjańskiego w Różanymstoku	131
Fot. 3: Jedna z sypialń w internacie Gimnazjum Salezjańskiego w Różanymstoku	132
Fot. 4: Gmach Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku	134
Fot. 5: Pracownia geograficzna Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku	135
Fot. 6: Tablica umieszczona na ścianie Szpitala Miejskiego w Białymstoku, upamiętniająca istnienie Gimnazjum Hebrajskiego	136

Fot. 7: Rada Pedagogiczna Gimnazjum Towarzystwa Szkoły Średniej w Ostrołęce wraz z grupą uczennic	160
Fot. 8: Rada Pedagogiczna Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku	161
Fot. 9: Plakat informujący o zapisach uczniów i egzaminach wstępnych do Gimnazjum Koedukacyjnego „Herclija” w Wołkowysku	191
Fot. 10: Plakat informujący o zapisach uczniów i egzaminach wstępnych do Prywatnej Szkoły Handlowej w Wołkowysku	192
Fot. 11: Grupa wychowanków Prywatnego Gimnazjum Salezjańskiego w Różanymstoku	215
Fot. 12: Grupa uczennic Gimnazjum Chwolesa w Białymstoku.	220
Fot. 13: Tygodniowy rozkład lekcji Prywatnego Gimnazjum „Herclija” w Wołkowysku na rok szkolny 1933/1934	248
Fot. 14: Orkiestra Gimnazjum Hebrajskiego w Białymstoku	290
Fot. 15: Zespół teatru Szkolnego im. Stanisława Wyspiańskiego w spektaklu <i>Damy i Huzary</i> , 1935 rok	291
Fot. 16: Strona tytułowa miesięcznika „Ks. Bosko na Kresach”	293

Spis map

Mapa 1. Dawne podziały administracyjne obszaru województwa białostockiego	40
Mapa 2. Podział administracyjny Polski na województwa w 1931 roku	41
Mapa 3. Podział administracyjny województwa białostockiego w 1925 roku	42
Mapa 4. Podział II Rzeczypospolitej na okręgi szkolne z 1922 roku	64
Mapa 5. Prywatne gimnazja ogólnokształcące na terenie województwa białostockiego w latach 1918–1939	89
Mapa 6. Prywatne licea ogólnokształcące w województwie białostockim w latach 1937–1939	93
Mapa 7. Prywatne szkoły zawodowe na terenie województwa białostockiego w latach 1918–1939	106

Summary

The principal purpose of the research was to provide a description and critical review of

the organization and operation of the private schools of general secondary education and vocational education in Białystok Province in time of the II Republic of Poland.

The literature of the subject presents the works dealing with the issue of education system in chosen regions of Poland. However as compared to the output of Polish historiography, the volume of researches on the history of the private schools of general secondary education and vocational education in Białystok Province appears to be very low.

The work concerns the territory of Białystok Province. After Poland became an independent state it was possible to create its own national education system, including the private schools across Białystok Province. The starting point is the years following the attainment of independence by Poland, with the dividing line marking the outbreak of the Second World War.

In the papers I applied the method of analysis and external-internal criticism of the archive sources as well as the comparative-historical and synthetic methods.

The study is based on the vast direct sources, with the archive materials. The most information was obtained by an insight into the archives from the State Archive in Grodno, the State Archive in Brest and the State Archive in Vilnius. The domestic sources, which offered materials for examination, include the Archive of New Records, the Chief Archive of Ancient Records, the Archive of Mechanical Documentation, the Archive of the Central Board of Polish Teachers'

Union, the Inspector Archive of Salesian Society, the State Archive in Białystok, the State Archive in Łomża and the Archive of Łomża Diocese.

Except for the archive records, data from the printed sources were also analyzed. Of high factual value there appeared statistical materials. For the analysis of transformations, which were caused by the implementation of the then educational and social policies, legal regulations introduced in official publications such as the Official Gazette, Law Journal of the Polish State and the Journal of Laws became helpful. Additionally, the memoirs and memories were incorporated into the work.

As the issue of education was publicized in newspaper articles, over twenty titles of magazines including daily press and teachers' or educational bulletins were reviewed. Also the drafts of education system, and curriculums came to be useful for this topic. A large number of educational works and papers, printed before and after the Second World War, adds to the source.

The work is monographic and it encloses the elements of study of pedagogy and history. The pedagogical analysis of the private schools was carried out in accordance with the pragmatic principles of methodology of history in scope of source analysis, methods of fact establishment and historical description.

The findings from the analysis of literature of the subject and source materials are shown in the chronological and topical order. The work is divided into eight basic chapters and each of them is also separated into sections of specific issues. The conclusion section introduces the synthetic summary of the whole dissertation. The bibliography, lists of tables, graphs, photographs, maps and the appendix complete the work.

The first chapter describes the traditions of private education. The impact of russification on the education system in the Congress Kingdom and clandestine teaching are presented. The development of Polish private schooling after the Revolution of 1905 as well as the conditions of the private schooling in Białystok Region in time just before the independent Poland are characterized.

The second chapter Białystok Province in the II Republic of Poland characterizes the territorial area and socio-economic conditions of the region in question.

The third chapter entitled the legal grounds of the private education looks like a proof of implementation of educational policy. It discusses both the drafts of and legal provisions on the private schooling.

The organization and network of the private schools in Białystok Province, of general secondary education and vocational education are discussed in the fourth chapter.

The fifth chapter features the financial status and facilities of the private schools. The sources of financing are displayed, all owners are named, equipment is listed and financial or day-to-day life problems faced by the schools are described.

The teachers of the private schools in Białystok Province are presented in the sixth chapter, with the characteristics of the employees of the school, their qualifications, working time, work location and their remuneration. The seventh chapter discusses the pupils of the private school.

The eighth chapter details the curriculums and language of instruction used in the secondary school of general education and vocational school and the criteria of admission to the school, promotion to the classes of next form and testing system. It also gives the description of what attempts the education authorities made to put educational issues in the practice of school reality.

The conclusion of the work contains a synthetic summery of the views presented in the whole dissertation. The bibliography, lists of tables, charts, photographs, maps, and the appendix complete the work.

The private school has always played a key role in the system of education. At the present the non-state education continue to find its way in the Poland's education system more and more markedly. Seeking inspiration for the current education and making its modernization, one should be aware that the sources of those may be found in the achievements of the II Republic of Poland.

The private schooling went along a long path of development and transformation in the 20-year interwar period. Despite a great number of difficulties, disputes over its shape and role, it took an important role in the education system of Białystok Province. The private schools supplemented significantly the network of public schools and contributed to the modernization of teaching and education work. The experiences determined by social needs compelled to seek after solutions appropriate to a given Polish reality. The development of the private schooling was a significant element of social life and culture of our country.

Translated by Leon Kurasz